(יז) רב הונא בשם רב אמר שדי לא מצאנוהו שגיא כח (איוב לז כג), לא מצאנו כח גבורתו של הקב"ה. (יח) אמר ר' שמואל בר נחמני מי ימלל גבורות ה' (תהלים קו ב), כגון אנא והביראי, (יט) ומאן אינון חבורתאי דדוד, (כ) אמר ר' אבין תרגם יעקב איש (כא) כפר נובריא גצור לך דומיה תהלה (שם סה ב), (כב) סמא דכולה משתוקא, ואפילו למרגליתא (כג) דלית לה טימי, כל מה דאת משבח [לה את פגים לה. (כד) אמר ר' פנחס הכהן בר חמא משה תקן להם לישראל סדר תפלה, שנאמר כי ה' אלהיכם] הוא אלהי האלהים ואדוני האדונים האל הגדול הגבור והנורא (דברים י יז), (כה) הגדול שעשה גדולות במצרים, הגבור שעשה גבורות על הים, והנורא שהוקם המשכן בימיו, שנאמר נורא אלהים ממקדשיך (תהלים סח לו): (כו) ירמיה אמר האל הגדול הגבור (ירמיה לב יח), ולא אמר והנורא, ולמה אמר הגבור, אמר לזה נאה לקרותו גבור, (כז) שראה שבניו מסורין (כח) בקולרין, וביתו חרבה ושותק, ולא אמר והנורא, על בית המקדש שנחרב, שנאמר נורא אלהים ממקדשך (תהלים סח לו), (כט) היכן הוא מורא, שנכנסו שונאים בביתו ולא נתייראו. (ל) דניאל אמר האל הגדול והנורא (דניאל ט ד), ולא אמר הגבור למה שבניו מסורין בקולרין, והיכן הוא גבורתו, ולמה אמר והנורא, לזה נאה לקרותו נורא, שעושה נוראות לנו בבור אריות, ובכבשן האש, וכיון שעמדו אנשי כנסת הגדולה (לא) החזירו הגדולה ליושנה, שנאמר ועתה (ה') אלהינו האל הגדול הגבור והנורא (נחמיה ט לב), (לב) למה לפי שהוא מרומם על כל קילוס שקילסוהו. (לג) אמר ר' יעקב בר' אלעזר יודעין היו באלהיהן שאמיתי הוא, ואין מחניפין לו, (לד) ודי הוא בקילום שקילסו משה רבינו:

[ג] [**השמים** מספרים כבוד אל]. (לה) אמר ישעיה הנביא רנו שמים כי עשה ה' (ישעיה מד כג), אמרו לו אף אנו מקלסין, השמים מספרים כבוד אל. משל למלך שהיו לו מדינות הרבה, והיתה כל אחת ואחת אומרת כך וכך זהב יש למלך, כך וכך כסף ומעילים ועבדים ושפחות יש לו למלך, כך וכך אבנים טובות ומרגליות יש לו למלך, והיה שם זקן אחד פקח, אמר להם ומנין אתם יודעים,

הערות ותקונים

יכולין למימר, ופירש"י דאמריתו משה האל הגדול הגבור והנורא: (יז) רב הונא בשם רב, ירושלמי שם, ועיין שמ"ר ריש פל"ד: (יח) א"ר שמואל בר נחמני. ירושלמי שם: (יט) ומאן אינון חבורתאי דדוד. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י שאחרים ובנדפס, וכן ליתא בירושלמי שם, ולהלן במזמור ק"ו איתא א"ר שמואל ומי ימלל כגון אנו שאנו עסוקין בתורה כל צרכנו, יש לתקן כגון אנא וחבירי, ועל זה הוסיף שם המסדר „שאנו עסוקין בתורה כל צרכנו": (כ) א"ר אבין, ירושלמי שם: (כא) כפר נובריא. בדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים נדפס בטעות טבריא, שהמדפיס הגיה במקום אותיות נו אות ט, ונובריא הוא שם כפר, עיין פסיקתא דר"כ פסקא פרה בהערה נ"ה: (כב) סמא דכולא משתוקא. פי' אוצר הטוב הוא השתיקה: (כג) דלית לה טימי. פי' שאין לה ערך: (כד) א"ר פנחס הכהן בר חמא. ירושלמי ברכות פ"ז ה"ד דף י"א ע"ג, ובירושלמי שם ליתא למלות „הכהן בר חמא": (כה) הגדול שעשה גדולות כו'. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, וכן ליתא בירושלמי שם, וגם הרא"פ הוסיף זה בגליון עפ"י כ"י שלפניו: (כו) ירמי' אמר. ירושלמי שם: (כז) שרואה שבניו מסורין בקולרין וביתו חרבה ושותק. בירושלמי שם שהוא רואה חורבן ביתו ושותק: (כח) בקולרין. פי' בל"ר Collare סוגר הנתון בצואר השבוים והחייבים, בסוגר תרג' בקולרין: (כט) היכן הוא מורא. ליתא בירושלמי, והוספת המסדר הוא: (ל) דניאל אמר, ירושלמי שם: (לא) שהחזירו הגדולה ליושנה. כ"ה גם בירושלמי שם, ובגמרא בבלי יומא ס"ט ע"ב איתא שהחזירו עטרה ליושנה: (לב) למה לפי שהוא מרומם על כל קילוס שקילסוהו. הוספת המסדר: (לג) א"ר יעקב ב"ר אלעזר יודעין היו באלהיהן שאמיתי הוא ואין מחניפין. בירושלמי שם, נמצא לפני זה ובשר ודם יש בו כח ליתן קצבה לדברי' הללו, פי' והיכן אתו ירמי' ודניאל לעקור ממה שאמר משה, ועל זה בא ר' יעקב ב"ר אלעזר לתרץ במוסים היו בה' שאוהב שאמת הוא, ואינו רוצה שיחניפו לו, ובגמרא יומא ס"ט ע"ב ורבנן היכי עבדי הכי ועקרי תקנתא דתקין משה, א"ר אלעזר מתוך שיודעין בהקב"ה שאמתי הוא לפיכך לא כיזבו בו. פי' רש"י ורבנן ירמי' ודניאל. ולדעתי במקום א"ר אלעזר צ"ל א"ר יעקב ב"ר אלעזר ומתאים עם המאמר מירושלמי ושו"ט: (לד) „ודי הוא בקילוס שקילסו משה רבינו". כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, ובאמת אך למותר הוא, וגם הרא"פ הוסיף זה בגליון: (לה) אמר ישעי'.

מובא

ואתם רחוקים ממנו כמה פרסאות, אלא מדינה שהוא דר בה, היא נאה לומר עושרו ושבחו של מלך, לפי שהיא יודעת עשרו וכבודו, כך אמר דוד הארץ וכל מה שיש בה אינן יכולין לספר שבחו של הקב"ה, ומי יוכל לספר שבחו, השמים מספרים כבוד אל, ואימתי הכל מקלסין אותו, כשירומם קרנם של ישראל, שנאמר וירם קרן לעמו תהלה לכל חסידיו לבני ישראל עם קרובו הללויה (תהלים קמח יד), באותו זמן הללויה הללו את ה' מן השמים (שם שם א), לכך נאמר השמים מספרים כבוד אל:

[ד] [**דבר** אחר השמים מספרים כבוד אל]. זהו שאמר הכתוב מי יספר שחקים (בגאוה) [בחכמה] ונבלי שמים מי ישכיב (איוב לח לז), (לו) אמר ר' שמואל בר אבא (לז) ידע אנא בשבילי דרקיע כשבילי דנהרדעא, וכי שמואל עלה לרקיע, אלא על ידי שהוא יגע בחכמתה של תורה, למד מתוכה מה שיש בשחקים. (לח) אמר ר' הושעיא כחלל שבין מים התחתונים לרקיע, כך יש חלל בין מים העליונים לרקיע. (לט) אמר ר' פנחס [הכהן] בר חמא מקרא מלא הוא, שנאמר ויעש אלהים את הרקיע ויבדל בין המים אשר מתחת לרקיע ובין המים אשר מעל לרקיע (בראשית א ז), (מ) אשר על הרקיע אינו אומר, אלא אשר מעל לרקיע, (מא) [שמים העליונים תלוים באויר ומזיע המים העליונים הגשמים יורדין], שנאמר משקה הרים מעליותיו (תהלים קד יג), וכי ר' הושעיא עלה לרקיע, אלא על ידי שהיה יגע בחכמתה של תורה, למד מתוכה כל מה שיש ברקיע:

[ה] **דבר** אחר השמים מספרים כבוד אל. (אמר ר' יעקב בן זבדי) זהו שאמר הכתוב מה אשיב לה' כל תגמולוהי עלי (תהלים קטז יב), אמר ר' שמואל בר נחמני ארבעה מזמורים היה צריך אדם הראשון לומר, (מב) וכו' במזמור חמישי:

[ו] (מג) **דבר** אחר השמים מספרים כבוד אל. [אמר ר' יעקב בן זבדי] משל לגבור שנכנס במדינה, ולא היו יודעין גבורתו, אמר להם פקח אחד, (מד) מאבנא דהוא מתגושש בה, אתם יודעין כח גבורתו, כך מן השמים אנו למדין כחו של הקב"ה, אמר ר' יהושע בן לוי לפי שהוא אומר את השמים ואת הארץ אני מלא (ירמיה כג כד), יכול שכבודו מלא עליונים ותחתונים, והלא כבר נאמר כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך ירח וכוכבים אשר כוננתה (תהלים ח ד), אין בה אלא כדי משמוש אצבעו של הקב"ה, משל למלך שהיה מתח וילון על פתח פלטין

הערות ותקונים

מובא בילקוט תהלים רמז תרע"ב, ובמאמר שלפניו מצוין „מדרש" צ"ל שו"ט, ומוסב גם על זה: (לו) א"ר שמואל בר אבא. הוא שמואל סתם ולא נסמך ושם אביו הי' אבא: (לז) ידע אנא בשבילי דרקיע כשבילי דנהרדעא. באיזה כ"י ובנדפס מכיר אני חוצות הרקיע, ובגמרא ברכות נ"ח ע"ב אמר שמואל נהירין לי שבילי דשמיא כשבילי דנהרדעא: (לח) א"ר הושעי'. ב"ר פ"ד אות ג' ר' פנחס בשם רבי הושעיא אמר כחלל שבין הארץ לרקיע כך יש בין הרקיע למים העליונים, והרד"ל שם הביא בשו"ט מזמור י"ט הלשון כחלל שבין הרקיע למים התחתונים: (לט) א"ר פנחס בר חמא. בב"ר שם מתחיל ר' פנחס בשם ר' הושעי' אמר כחלל שבין הארץ כו', והמאמר שהביא בשם ר' פנחס הוא שם בשם ר' תנחומא ע"ש: (מ) אשר על הרקיע אינו אומר, אלא אשר מעל לרקיע. בנדפס נשמטו המלות „אשר על הרקיע" אינו אומר, ובב"ר שם א"ר תנחומא אנא אמרי טעמא, אלו נאמר ויבדל בין המים אשר על הרקיע הייתי אומר על גופו של רקיע המים נתונים וכשהוא אומר אשר מעל לרקיע הרי המים העליונים תלוים במאמר: (מא) שמים העליונים תלוים באויר. הוספתי וחסר גם בכ"י ו', והוא לנכון בכ"י האחרים ובנדפס: (מב) וכו' במזמור חמישי. כ"ה גם בכ"י האחרים, ובדפוס ראשון כולן במזמור חמישי הוא כמו וכו'. ובדפוס ווינציה הגיה כלנן במזמור חמישי בטעות וצ"ל כולן במזמור חמישי, והכוונה כי קצר פה ועיין שהמאמר נמצא לעיל במזמור ה' אות ג': (מג) ד"א השמים א"ר יעקב בן זבדי. כן הוספתי כמו שמובא לנכון בילקוט רמז תרע"ב וחסר הציון „שו"ט", וכן תיקן מהרא"פ בגליון המדרש, ולפי זה הסגרתי לעיל באות ה' המלות „א"ר יעקב בן זבדי" כי מיותרים שם: (מד) מאבנא דהוא מתגושש בה. באיזה כ"י ובנדפס גם בדפוס ראשון מתעשש בטעות וצ"ל מתגושש מן ג ו נעשית ע. ומובא לנכון גם בילקוט שם.

ופי'

שלו, אמר המלך כל מי שהוא חכם, יאמר מה הַשַּׁלְמָה הזאת, כל מי שהוא עשיר, יעשה כמותה, וכל מי שהוא גבור יגע בה, כך הקב"ה מתח את השמים כדוק של עין, שנאמר הנוטה כדוק שמים (ישעיה מ כב), מלמד שפירשו כמין וילון, אמר הקב"ה כל מי שהוא חכם יאמר מה הַשַּׁלְמָה הזאת, וכל מי שהוא עשיר יעשה כמוה, וכל מי שהוא גבור יבא ויגע בה. אמר ר' פנחס הכהן בר חמא ממה שהשמים מורידין [גשמים], והארץ מגדלת, והבריות אוכלין ומקלסין להקב"ה, לפיכך השמים מספרים כבוד אל, חס ושלום כשישראל חטאו מה כתיב, יגלו שמים עונו (איוב כ כז), כיצד וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים (דברים יא יז), וכשישראל זוכין מה כתיב, יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים (שם כח יב):

[ז] (מה) **יום** ליום יביע אומר. (מו) במשה רבינו הכתוב מדבר, שנאמר ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה (שמות לד כח), וכי גם לילה לפני הקב"ה, והכתיב ולילה כיום יאיר (תהלים קלט יב), וכתיב ונוגה כאור תהיה (חבקוק ג ד), וכתיב ונהורא עמיה שרא (דניאל ב כב), וכתיב גם חשך לא יחשיך ממך (תהלים קלט יב), (מז) ומנין היה יודע משה רבינו אימתי היה יום ואימתי לילה, שהוא מחשב ארבעים יום וארבעים לילה אצל הקב"ה, אלא בשעה שהיה הקב"ה (מח) מלמדו מקרא, היה יודע שהוא יום, וכשהיה מלמדו משנה, היה יודע שהוא לילה, (מט) ומנין שהקב"ה עוסק במקרא ביום, ובמשנה בלילה, שנאמר דודי צח ואדום (שה"ש ה י), כשהוא עוסק במקרא ביום, פניו צחות כשלג, ואין דודי אלא ארבעה ועשרים ספרים, שכן דודי בגימטריא ארבעה ועשרים, וכשהוא עוסק במשנה בלילות, פניו מאדימות: ד"א כשהמלאכים מקלסין להקב"ה בקדוש, היה יודע שהוא יום, וכשמקלסין אותו בברוך, היה יודע שהוא לילה: [ד"א כשהיה רואה גלגל החמה בא וכורע, היה יודע שהוא לילה], וכשהיה רואה הכוכבים והלבנה והמזלות באים ומשתחוים לפני הקב"ה, היה יודע שהוא יום, שנאמר וצבא השמים לך משתחוים (נחמיה ט ו): ד"א כשהיה רואה שהמלאכים שוחקים מן לישראל להוריד להם, היה יודע שהוא יום, וכשהיה רואה שהמן יורד, היה יודע שהוא לילה, (נ) שנאמר וברדת הטל על המחנה לילה ירד המן עליו (במדבר יא ט): (נא) דבר אחר כשהיה

הערות ותקונים

ופי' מה שהגבור נסה חילו להגביה את האבן הגדולה נכיר את גבורתו, ומזה נבין גם המאמר בפסיקתא דר"כ פסקא דסליחות (קס"ז ע"א) א"ר יודן לגבור שהוא מתגושש באבן של מסית ועבר אחד וראה אותו, א"ל יפה כחך לבב כח בגבורה: (מה) יום ליום יביע אומר במשה רבינו הכתוב מדבר. כ"ה בכ"י ג' ו' ובנדפס. אבל בכ"י ב' ד' ה' ז' (אשר המה תמיד בסגנון אחד) נמצא פה הוספה, ויען כי אין ענינה לכאן לא הוספתיה בפנים, וכך איתא שם: כל אותן מאה ועשרים יום שעשה משה בהר, שנאמר בלוחות הראשונות ויהי משה בהר ארבעים יום וארבעים לילה (שמות כ"ד י"ח), וכשחטאו באותו מעשה, כתיב את ארבעים היום ואת הארבעים הלילה אשר התנפלתי (דברים ט' כ"ה). ובלוחות השניות אומר ויהי שם עם ה' וגו' (שמות ל"ד כ"ח), מה היה אוכל, באור פני מלך חיים, מזיו השכינה, ואומר מלך ביפיו תחזינה עיניך (ישעי' ל"ג י"ז), ולא היה צריך אכילה, וכן הוא אומר ביחזקאל בטנך תאכל ומעיך תמלא (יחזקאל ג' ג'), שהתורה משבעת את האדם, וחכמים אומרים כתיב במשה ויהי שם עם ה' ארבעים יום כו', כמו לפנינו, וזה הוספה מאיזה מעתיק: (מו) במשה הכתוב מדבר. מובא בילקוט תהלים שם רמז תרע"ב: (מז) ומנין הי' יודע משה אימתי הי' יום או לילה. תנחומא האדפס מכבר סוף כי תשא אות ל"ו, ושמ"ר פמ"ז אות ח', ובשמ"ר שם המאמר בסגנון אחר, ע"ש: (מח) מלמדו מקרא. כ"ה גם בכ"י ו', וכן בילקוט, ובילקוט שם מובא זה בשם ר' אבדימא. ובאיזה כ"י ובנדפס הגי' מלמדו תורה, ובתנחומא שם כשהקב"ה מלמדו תורה בכתב הי' יודע שהוא יום וכשהי' מלמדו על פה משנה ותלמוד היה יודע שהוא לילה, ובשמ"ר בסגנון אחר, וגם בפדר"א פמ"ו איתא ר' יהושע בן קרחה אומר מ' יום עשה משה בהר קורא במקרא ביום ושונה במשנה בלילה כו', יושב לפני הקב"ה כתלמיד שהוא יושב לפני רבו קורא בדת מקרא ביום ושונה בדת משנה בלילה: (מט) ומנין שהקב"ה עוסק במקרא ביום עד פניו מאדימות. כ"ה גם בכ"י ו', אבל זה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס, והרא"פ הוסיף זה בגליון עפ"י כ"י שהי' לפניו: (נ) שנאמר וברדת הטל על המחנה וגו'. כ"ה גם בכ"י ו', וחסר בכ"י האחרים ובנדפס, וגם הרא"פ הוסיף זה בגליון: (נא) ד"א כשהי' שומע ק"ש קודם לתפלה היה יודע

שהוא

שומע קריית שמע קודם לתפלה, היה יודע שהוא יום, וכשהיה התפלה קודמת לקריית שמע היה יודע שהוא לילה. (נב) ר' פנחס בשם ר' אבא אמר המלאך שהוא ממונה על התפלה, הוא ממתין עד שמתפללת כניסה אחרונה שבישראל, ועושה מהן עטרה, ונותנה בראשו של הקב"ה, שנאמר ברכות לראש צדיק (משלי י ו), (נג) צדיק זה הקב"ה, שכתיב בו צדיק וישר הוא (דברים לב ד), לכך נאמר יום ליום יביע אומר:

[ח] (נד) [**דבר** אחר יום ליום יביע אומר. וכי מה טיבן של שני ימים אלו, אלא זה יומו של משה שבישר יומו של יהושע, שנאמר היום הזה אחל תת פחדך וגו' (שם ב כה), שמא תאמר הואיל והקב"ה הרג את סיחון ואת עוג, מי הגיד לכל באי עולם, חמה שעמדה לו למשה שתי פעמים, ראשונה כשעשה מלחמה את עמלק, שנאמר והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל (שמות יז יא), ואומר רום ידיהו נשא (חבקוק ג י), אלא זה יומו של משה שבישר יומו של יהושע, שנאמר ושים באזני יהושע (שמות יז יד), יהי רצון כמו שעמדה חמה כך תעמוד לך במלחמות שלשים ואחד מלכים, ופעם שניה במלחמת סיחון ועוג, כתיב כאן אחל תת פחדך ויראתך (דברים ב כה), וכתיב ביום תת ה' את האמורי (יהושע י יב)]:

[ט] (נה) **דבר** אחר יום ליום יביע אומר. אמר ר' זעירא יומו של יהושע מתנה ליומה של דבורה, (נו) שנאמר ביומו של יהושע, וידם השמש וירח (העמיד) [עמד] (יהושע י יג), וכתיב ביומה של דבורה, מן שמים נלחמו הכוכבים ממסלותם נלחמו עם סיסרא (שופטים ה כ), ויומה של דבורה מתנה כמה נסים ונפלאות שנעשו בו: ולילה ללילה יחוה דעת. (נז) לילו של אברהם מחווה ללילה של מכת בכורות, ולילה של מכת בכורות מחווה על לילו של גדעון, ולילו של גדעון מחווה על לילו של סנחריב, כמה נסים ונפלאות נעשו בהן:

[י] **דבר** אחר יום ליום יביע אומר. (נח) אמר ר' יוחנן (נט) בשעה שהזקנים נכנסין לעבר את השנה, הן נוטלין מן היום, ונותנין על הלילה, ונוטלין מן הלילה, ונותנין על היום. (ס) כיצד שנים עשר חודש בשנה, וארבע תקופות בשנה, תקופת ניסן שלשה חדשים, ניסן אייר סיון, תקופת תמוז שלשה חדשים, תמוז אב אלול, תקופת תשרי שלשה חדשים, תשרי מרחשון כסליו, תקופת טבת שלשה חדשים, טבת שבט אדר, מן תקופת טבת עד תקופת ניסן הלילה פורע ליום, מן

הערות ותקונים

שהוא יום. הדורש ס"ל כר' יהושע בן לוי ברכות ד' ע"ב דאמר תפלות באמצע תקנום דקא סבר תפלת ערבית קודמת לק"ש, אולם קי"ל כר' יוחנן: (נב) ר' פנחס בש"ר אבא. נשנה להלן בסוף מזמור פ"ח, ועיין שמ"ר פכ"א אות ד' ושם איתא א"ר פנחס בשם ר' מאיר ור' ירמי' בשם ר' חייא בר אבא ע"ש, ושם הוא בהרחבת לשון: (נג) צדיק זה הקב"ה שכתוב בו צדיק וישר הוא לכך נאמר יום ליום יביע אומר. כ"ה גם בכ"י ו', וחסר בכ"י האחרים ובנדפס: (נד) ד"א יום ליום יביע וכי מה טיבן של שני ימים הללו כו'. כל המאמר מאות ח' הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ה' ז' וחסר גם בכ"י ג' ו' ח' ובנדפס. והוא הוספה מאת המעתיק הראשון: (נה) ד"א יום ליום אמר ר' זעירא. מובא בילקוט תהלים רמז תרע"ב, ושם הגי' א"ר עזריא, ובנדפס הגי' אמר זעירא: (נו) שנאמר ביומו של יהושע וידום השמש וגו' וכתוב ביומה של דבורה מן השמים נלחמו וגו'. כ"ה גם בכ"י ו', וחסר בכ"י האחרים ובנדפס. וגם הרא"פ הוסיף זה בגליון: (נז) לילו של אברהם כו' של מכות בכורות ולילו של מכות בכורות מחוה על לילו של גדעון. כ"ה גם בכ"י ו', וחסר בכל כ"י האחרים ובנדפס, ושם הגי' ולילו של גדעון ללילו של סנחריב כמה נסים נעשים בהם, ובילקוט חסר כל המאמר על ולילה ללילה יחוה דעת, והכוונה לילו של אברהם, לילה של מכות בכורות ולילו של גדעון, ולילו של סנחריב, כי דורש מלת ולילה ללילה. לילו של אברהם דכתיב ויחלק עליהם לילה (בראשית י"ד ט"ו), לילה של מכות בכורות, דכתיב כחצות הלילה (שמות י"א ד'), לילו של גדעון, דכתיב ויהי בלילה ההוא ויאמר אליו ה' קום רד במחנה (שופטים ז' ט'), ולילה של סנחריב, דכתיב ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' (מ"ב י"ט ל"ה): (נח) א"ר יוחנן. מובא בילקוט תהלים שם: (נט) בשעה שהזקנים נכנסין לעבר את השנה. בגמרא סנהדרין י"א ע"ב על ג' דברים מעברים את השנה ואחת מהם על התקופה ע"ש בפירש"י: (ס) כיצד שנים עשר חדש בשנה וארבע תקופות בשנה

תקופת

תקופת ניסן עד תקופת תמוז, (סא) היום לוה מן הלילה, (סב) וכמה פורע זה לזה, ולוה זה מזה, אחד משלשים בשעה, ומן תקופת תמוז עד תקופת תשרי, היום פורע ללילה, ומן תקופת תשרי עד תקופת טבת, הלילה לוה מן היום, (סג) נמצא בתקופת ניסן ותשרי אינן חייבין זה לזה כלום, (סד) ונוטלין זה מזה בפיטסין, ופורעין זה לזה בפיטסין, ואין אחר שומע ביניהם, (סה) ואין מדיינין כבני אדם, שאין לוין ופורעין אלא בעדים ובית דין, שנאמר אין אומר ואין דברים בלי נשמע קולם, (סו) אבל למטה זקני ישראל ויודעין סוד העיבור נוטלין מן היום ונותנין ללילה, ונוטלין מן הלילה ונותנין ליום, וכשהם יוצאין מבית הוועד, לאחר שקבעו ראשי חדשים, וראשי שנים, ועיברו את השנה, ותקנו את המועדות, (סז) מיד בכל הארץ יצא קום, שהכל אומרים אימתי ראש השנה, אימתי המועדות, ובקצה תבל מליהם, ששואלין זה לזה בכמה בחודש, בכמה בתקופות:

[יא] **לשמש** שם אהל בהם. אמר ר' פנחס בשם ר' אבא (סח) השמש נתון בתוך התיק, (סט) אמר ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן כקלע של ספינה השמש מהלך, ר' ברכיה אמר כספינה שהיא באה (ע) מקרקוניא שיש לה שס"ה חבלים, כמנין ימות השנה, (עא) [וכספינה שהיא באה

הערות ותקונים

תקופת ניסן ג' חדשים ניסן אייר סיון כו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס המאמר בקצרה כיצד ארבע תקופות בשנה תקופת ניסן ותקופת תמוז ותקופת תשרי ותקופת טבת: (סא) היום לוה מן הלילה, עי' תנחומא הנדפס מכבר משפטים סי' י"ב, ובשמ"ר פל"א אות ט"ו (הנובע מן התנחומא) ושם נמנה הרבה אשר האחד לוה מהשני: (סב) וכמה פורע זה לזה ולוה זה מזה. המלות האלה נמצאים גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (סג) נמצא בתקופת ניסן ותשרי אינן חייבין זה לזה כלום. בירושלמי ברכות פ"א ה"א (דף ב' ע"ג) איתא ותני באחד בתקופת ניסן ובאחד בתקופת תשרי היום והלילה שוין. וכן בוי"ר פכ"ו אות ד' ויאמר ה' אל משה אמור אל הכהנים זש"ה יום ליום יביע אומר תניא בא' בתקופת ניסן ובא' בתקופת תשרי היום והלילה שוין מכאן ואילך היום לוה מן הלילה והלילה מן היום: (סד) ונוטלין זה מזה בפיטסין ופורעין זה לזה בפיטסין, כ"ה גם בכ"י ג' ד' ו' ז'. ובכ"י ב' ה' הגי' בפיסטין, ובכ"י ח' בטעות ונוטלין זה מזה ונפטרין [צ"ל בפטסין] ופורעין זה מזה כי פרוסין [צ"ל בפטסין], וגם הילקוט תהלים שם הביא בפיסטים. אולם בדפוס ראשון אשר הוא נדפס עפ"י כ"י ג' הגי' בפיגוסין, ואח"כ הוא כן בכל הדפוסים, מאות ט נעשית גו, והמוספי (הם דברי המוספי והסר בערוך היד פוסטת) בערך פיגוס הביא הגי' כמו שהוא בדפוס וז"ל מדרש תהלים השמים מספרים ונוטלים זה מזה בפיגוסין ופורעים בפיגוסין פי' בל"ר feuus רבית ונשך (ליגזען) עכ"ל, מפרש לפי הגי' שמלא, ולדעתי הגי' הנכונה בפיסטים כמו שהוא בכ"י ב' ה' ובילקוט, והוא מלשון פסטיס, עיין ערוך ערך פסים ובמוספי ערך פסטיס והמלה יונית πίστις פי' אמונה ובטחון (טרויען, גלויבען). ובוי"ר שם [נוטלין זה מזה בפיוסין] ופורעין זה לזה בפיוסין, הכל בלי שטר ובלי גזר דין, המלות „הכל בלי שטר ובלי גזר דין" הוא הוספה והי' כתוב ג"כ בפסטין ואחד בא לפרש בלי שטר, ואולי היתה הגי' בלי פסטין: (סה) ואין מדיינין כבני אדם. בתנחומא ובשמ"ר שם ואין דנין זה עם זה כמו הבריות, וכאשר הוא לפנינו כן הוא גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ואין מדתן צ"ל מדיינין: (סו) אבל למטה זקני ישראל ויודעי סוד העיבור. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' אבל למטה הזקנים נוטלין מן היום: (סז) מיד בכל הארץ יצא קום שהכל אומרים כו'. מובא בילקוט רמז תרע"ג ובטעות הפרידו המדפיסים והציגו רמז חדש: (סח) השמש נתון בתוך התיק. עיין תנחומא תצוה אות ו' מה שהעירותי שם בהערה כ"ט, שצ"ל השמש נתון בנרתיקו או בנשתקו, עיין פסיקתא אחריתא דסוכות דף קפ"ו ע"א ונשתיק יש לו כשם שכתוב לשמש שם אהל בהם והוא ניתן בתוך נשתיקו, ועיין בפסיקתא שם הערה י', ובילקוט שם נשמט המאמר מר' פנחס, וראיתי ברש"י תהלים י"ט ה' לשמש שם אהל בהם, מכאן שהשמש נתון בתוך תיקו תנחומא. כוון למאמר התנחומא בפ' תצוה שהבאתי: (סט) א"ר שמואל בש"ר יונתן. בילקוט בטעות בש"ר נתן: (ע) מקרקוניא. בכ"י ו' מקרקדונייא וצ"ל כמו שהוא לנכון בכ"י ג' ה' ובנדפס אכרמוניא, ובכ"י ד' מאסרמוניא צ"ל מאכרמוניא, וגם בכ"י ב' בטעות מארכמוניא צ"ל בהיפך האותיות מאכרמוניא, וגם בכ"י ז' מאפרמוניא צ"ל מאכרמוניא, והוא מחוז karmania, ובילקוט שם מברטניא רצה לתקן שהכוונה לבריטאניען, אולם כאשר הוא לפנינו היא הגי' הנכונה: (עא) וכספינה שהיא באה מאלכסנדריא כו'. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ה' ז' והסר גם בכ"י ג' ו' ח' ובדפוס ראשון ובילקוט, אבל בדפוס וויניציא הוסיף המדפיס רק התחלת המאמר „וכספינה שהיא באה מאלכסנדריא שיש בה שלש מאות ונ"ד חבלים כמנין ימות הלבנה", והרא"פ כתב בהגהות שלו בגליון המדרש

(עב) מאלכסנדריא, שיש בה שנ"ד חבלים, כמנין ימות הלבנה, (עג) מה שהחמה מהלכת לשלשים יום, הלבנה מהלכת לשני ימים ומחצה, מה שהחמה מהלכת לשני חדשים, הלבנה מהלכת [לחמשה ימים, מה שהחמה מהלכת לשלשה חדשים, הלבנה מהלכת] לשבעה ימים ומחצה, מה שהחמה מהלכת לששה חדשים, הלבנה מהלכת לחמשה עשר יום, מה שהחמה מהלכת לשנים עשר חודש, הלבנה מהלכת לשלשים יום]. (עד) אמר ר' יהושע בן לוי (עה) בכל יום ויום חמה ולבנה (כסות) [כהות] עיניהם מאורה של מעלה, והן מתעכבות לצאת, (עו) מה עושה הקב"ה מאיר לפניהם, והן מהלכין לאורו, שנאמר ה' באור פניך יהלכון (תהלים פט טז), (עז) וכשבאין להכנס, אינן יודעין היכן הולכין, מפני אורו של מעלה, והן עומדין ברקיע, ושוהין ליכנס, והקב"ה זורק לפניהם לפידים וחצים וברקים, ולמקום שהוא זורק שם הם מהלכין, שנאמר שמש ירח עמד זבולה לאור חציך (יהלכון) [יהלכו] לנוגה ברק חניתך (חבקוק ג יא). (עח) ר' לוי אמר בכל יום ויום עומדין בדין לפני הקב"ה, למה שהן מתביישין לצאת, ואומרים לפי שהבריות משתחוים לנו ומכעיסין להקב"ה, ומה עושה, מאיר לפניהם חצים שנאמר לאור חציך יהלכו (שם שם), והן יוצאין בעל כרחן, שנאמר בבקר בבקר משפטו (יצא) יתן לאור [לא נעדר ולא יודע עול בושת] (צפניה ג ה), מהו לא נעדר, לא פסקין, הא כמה דאת אמר לכולם בשם יקרא [וגו' איש לא נעדר] (ישעיה מ כו), ומהו לא יודע עול בושת, (עט) לא

הערות ותקונים

המדרש „אינו בכתובים" ר"ל שלא נמצא בכ"י שלפניו, ועיין בירושלמי ר"ה פ"ב ה"ה (דף נ"ח ע"א) ובשמ"ר פט"ו אות כ"ב, שש"ה חלונות ברא הקב"ה ברקיע, ועיין פדר"א פ"ו ובהגהות' הרד"ל: (עב) מאלכסנדריא. היא Ajaxandrien: (עג) מה שהחמה מהלכת. ירושלמי ר"ה שם, ותקנתי המאמר עפ"י הירושלמי, ובכ"י ב' ד' ה' ז' המאמר משובש: (עד) אריב"ל. מובא בילקוט שם. ונשנה בוי"ר פל"א אות ט', ושם הגי' נשתנית ומתוקן ומובא זה בשם רב, וכן איתא שם: אמר רב בשעה שגלגל חמה ולבנה נכנסין ליטול רשות מלפני הקב"ה עיניהם כהות מזיו השכינה ומבקשין לצאת להאיר לעולם ואינן רואין כלום, ומה הקב"ה עושה מורה לפניהם חצים ומהלכים לאורם, שה"ד שמש ירח עמד זבולה לאור חציך יהלכו, וע"ש הוספת דברים, ומובא עוד מאמר אחד ר' הושעי' בריה דר' שמלאי דקסרין לעולם אין גלגל חמה שוקע עד שהוא נעשה כמין חרדל של דם, מ"ט והוא כחתן יוצא מחופתו ישיש כגבור לרוץ אורח, ואין אורח אלא של נשים, כמד"א חדל להיות לשרה אורח כנשים. שמ"כ כתב שם חרדל יאור מהלך מים, כד"א חרדלת של גשמים, ובמדרש תהלים גרס חרדה עכ"ל, מה שמפרש חרדל יאור פירושו אינו עולה יפה, כי פי' טיפה של דם, ומה שהביא כי במדרש תהלים גרס חרדה אין זה אמת, רק ראה בילקוט רמז תרע"ג שמובא שם המאמר מר' הושעי' אשר הבאתי מוי"ר וחסר הציון וי"ר וחשב שהוא מן מדרש שו"ט, ובילקוט שם מובא ר' יהושע בשם ר' יצחק בר זעירא ובמדרש הגי' ר' הושעי' בשם ר' יצחק בר זעירא. גם הגי' שם בילקוט חרדה של דם, לא חרדל, ופי' חרדה נקב המחט, והלשון חרדל של דם נמצא גם בברכות נ"ח ע"ב מגילה כ"ח ע"ב, ופי' טפת דם כחרדל: (עה) בכל יום ויום חמה ולבנה כסות עיניהם. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס מכסות עיניהם. והגהתי שצ"ל כהות עיניהם, כמו שהוא לנכון בוי"ר שם, עיניהם כהות מזיו השכינה, ובעל יפ"ת כתב עיניהם כהות פי' מראיהן: (עו) מה עושה הקב"ה מאיר לפניהם והן מהלכין לאורו, שנאמר באור פניך יהלכון. בוי"ר שם וגם הילקוט הביא כן (עפ"י מדרש וי"ר) ומה הקב"ה עושה להם מורה לפניהם חצים ומהלכים לאורם, שנאמר לאור חציך יהלכו: (עז) וכשבאין להכנס כו' עד ברק חניתך. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס. וגם הרא"פ הוסיף זה בגליון המדרש עפ"י כ"י שלפניו: (עח) ר' לוי. זה נשנה ג"כ בוי"ר שם, ושם גרסינן כך: א"ר לוי בכל יום ויום הקב"ה יושב בדין על גלגל חמה ולבנה שאין מבקשים לצאת להאיר לעולם, מה הם אומרים הבריות מקטרגין [צ"ל מקנטרין] לנו, הבריות משתחוים לנו, אמר ר' יוספא בר סינס מה הקב"ה עושה להם, יושב עליהן בדין ויוצאין ומאירין לעולם בעל כרחן כו'. ועיין בבבלי סנהדרין ק"י ע"א אמר רבא מה דכתיב שמש ירח עמד זבולה לאור חציך יהלכו כו', והאידנא לא נפקי עד דמחו להו, וע"ש בפירש"י שהביא פי' על זה והלשון אחר שהביא נובע משו"ט שלפנינו, ועיין בנדרים ל"ט ע"ב והגי' שם בסגנון אחר קצת וע"ש בחדושי הרשב"א ז"ל הנדפס בע"י: (עט) לא הכמין ולא בהתין טעון דפלחין להון לקיין ולא בהתין. כ"ה בכל כ"י ובנדפס ובילקוט, אבל בוי"ר שם ולא יודע עול בושת לא בהתין אלא סגדון לאין ממיין להון לקיין לא בהתין, ולא הכמין הוא פירושו של ולא יודע עול, לא ידעו אים תר' לא הכימן גבר ולא

חכמין ולא בהתין, טעון דפלחין להון לקיין ולא בהתין. (פ) ר' חנינא בשם ר' אבהו אמר הלוכו הוא קילוסו, (פא) שנאמר כי ממזרח שמש ועד מבואו גדול שמי בגוים (מלאכי א יא), (פב) ר' הונא אמר הוא שיהושע אמר שמש בגבעון דום (יהושע י יב), שתוק ואנא קאים:

[יב] **והוא** כחתן יוצא מחופתו. מה חתן זה נכנס טהור ויוצא טמא, [כך השמש נכנס טהור ויוצא טמא]. יכול שהוא עושה (פג) אנגרייא, תלמוד לומר ישיש כגבור לרוץ אורח, מלמד שהוא עושה שביל בפני עצמו: דבר אחר מה חתן זה נכנס גבור ויוצא חלש, [כך השמש יוצא גבור ונכנס חלוש], מעוונות של בריות:

[יג] **מקצה** השמים מוצאו. שבאחד בתקופת תמוז אין צל לכל בריה תחתיו: ותקופתו על קצותם. (פד) רבנן אמרי יש גיהנם לעתיד לבא, שנאמר אשר אור לו בציון (ישעיה לא ט). (פה) ר' ינאי ור' שמעון בן לקיש אמרי תרווייהו אין גיהנם לעתיד לבא, אלא השמש הזה מלהט את הרשעים, שנאמר כי הנה היום בא בוער כתנור (מלאכי ג יט). (פו) את מוצא שהוא נתון בנרתיק, ונתון בגלגל, ובריכה של מים שעל גבי הרקיע עוברת תחתיו, (פז) והוא מפשר חמתו במים אשר מעל לרקיע, (פח) ואף על פי כן אין נסתר מחמתו, ומה עושה הקב"ה ליום הדין, מוציא החמה ושולף אותה מנרתיקה, ומביאה לרקיע השני, ודן בה את הרשעים והוא שורפן, שנאמר כי הנה היום בא בוער כתנור (שם): אמר ר' יהושע בן לוי הקב"ה צדקה עשה עם כל באי עולם שלא נתנו ברקיע הראשון, שאלמלי נתנו ברקיע הראשון, לא היה צל לכל בריה תחתיו, שנאמר אין נסתר מחמתו, ולמי שהוא עוסק בתורה מה כתיב בתריה, תורת ה' תמימה משיבת נפש, וכן הוא אומר אין חשך ואין צלמות להסתר שם פועלי און (איוב לד כב), ומי נסתר, מי שעוסק בתורה, שנאמר זכרו תורת משה עבדי (מלאכי ג כב), וכתיב תורת ה' תמימה משיבת נפש, (פט) שעמדה לפניו לשיבתו לתחיית המתים, כמה דאת אמר והיה לך למשיב נפש (רות ד טו):

הערות ותקונים

ולא בהתין הוא פי' של תיבת בושת, תרגם כבושת גנב כבהיתת, יבושו בושת יבהתון בהתא, ופי' טעון דפלחין להון לקיין, כל לשון זנות אחר עבודה זרה מתורגם בלשנא טעות, פי' וזנו וטעון, וזנו וטעיין, והכוונה רואים שמאורות אשר ישתחוו להם ויעבדם שלקין, תרגם עבד פלח, וכן לאלהך לא פלחין (דניאל ג' י"ב), כמו שפי' המ"כ, לא בהתין כלומר השול הרשע העובד לשמש וירח אינו בוש ואינו נותן אל לבו העלבון שמגיע אל הנעבדים שלא משתחוין להם רואין אותן שהן לוקים ואינם בושים: (פ) ר' חנינא בש"ר אבהו. כ"ה גם בכ"י ו' ז' ח', אבל בכ"י ב' ג' ד' ה' ונדפס ר' אבהו בש"ר חנינא, וזה יותר נכון, כי ר' אבהו הי' תלמיד מר' יוחנן ור' חנינא הי' מתלמידי רבינו הקדוש, ואולי הוא ר' חנינא בנו של ר' אבהו ואמר בשם אביו: (פא) שנ' כי ממזרח שמש ועד מבואו גדול שמי בגוים. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ונדפס מובא הכתוב ממזרח שמש עד מבואו מהולל שם ה' (תהלים קי"ג ג'): (פב) ר' הונא אמר הוא שיהושע אמר שמש בגבעון דום שתוק ואנא קאים. דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר, ראה בתנחומא שלנו אחרי אות י"ד ותבין המאמר: (פג) אנגרייא. המלה יונית ורומית angariae ἀγγαρεία ופי' עבודה באונס: (פד) רבנן אמרי יש גיהנם לע"ל. ב"ר פכ"ו אות ו', וקה"ר פ"א בפ' וזרח השמש: (פה) ר' ינאי ורשב"ל אמרו אין גיהנם. במדרש ב"ר וקה"ר שם ובגמרא בבלי נדרים ח' ע"ב מובא זה בשם רשב"ל לבד: (פו) את מוצא שהוא נתון בנרתק. עיין קה"ר שם: (פז) והוא מפשר חמתו. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ונדפס והוא מתיש חמתו: (פח) ואעפ"כ אין נסתר מחמתו ומה עושה הקב"ה. בין המלות נסתר מחמתו ובין מה עושה הקב"ה נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה: „שבעה רקיעים הם וילון רקיע זבול מכון מעון ערבות כו', וסופר ומונה כלם ווילון אינו משמש כלום כו', ולקוח כולו מגמרא חגיגה י"ב ע"ב, ובסוף שיש ערבות שבו צדקה וחיים ושלום ברכה ונשמתן של צדיקים וכסא הכבוד והקב"ה יושב עליו רם ונשא, ולעתיד לבוא מביא כל אלה ודן את הרשעים והוא שורפן, שנ' כי הנה היום בא בוער כתנור, והמלות ולעתיד לבוא הוא הסיום מהנוסחא מה הקב"ה עושה ליום הדין (ובקצת כ"י ונדפס לעתיד לבוא) שולף אותו מנרתקו ומביא לרקיע השני ודן בו את הרשעים והוא שורפן, שנ' כי הנה היום בא בוער כתנור. ויען כי המאמר אינו מעניינו, לכן לא הוספתי בפנים, והתוספה לא נמצא בכ"י ג' ו' ח' ולא בנדפס, גם לא בדפוס וויניציא שדרכו להוסיף מאמרים עפ"י כ"י שהי' לפניו, ועיין רש"י תהלים י"ט ז': (פט) שעמדה לפניו

[יד] (צ) [**תורת** ה' תמימה. ר' ירמיה ורבנן, חד מנהון אמר למה היא תמימה, שהיא משיבת נפש, וחרינא אמר למה היא משיבת נפש, שהיא תמימה]: עדות ה' נאמנה מחכימת פתי. ולמה היא מחכימת פתי, לפי שהיא נאמנה: דבר אחר תורת ה' תמימה משיבת נפש. אימתי היא תמימה, בשעה שהיא יוצאת מפי של צדיק שהוא תמים, ואימתי היא נאמנת, בשעה שהיא יוצאה מפי נאמן: [תורת ה' תמימה]. (צא) ר' תנחומא פתר ליה בשיתא סדרי משנה. תורת ה' תמימה, (צב) זה סדר נשים, (צג) וכן הוא אומר כלך יפה רעיתי ומום אין בך (שה"ש ד ז). עדות ה' נאמנה. זה סדר זרעים, שהוא מאמין בחיי העולם וזורע. (צד) (יראת ה' טהורה. זה סדר טהרות, שמפריש בין טומאה לטהרה). פקודי ה' ישרים משמחי לב. זה סדר מועד, שיש בה סוכה ולולב, וכל מועדי השנה, שכתוב בהן ושמחת בחגך (דברים טז יד). מצות ה' ברה מאירת עינים. (צה) זו סדר קדשים, שמאיר עיניהם של חכמים. [יראת ה' טהורה. זה סדר טהרות, שמפריש בין טומאה לטהרה]. משפטי ה' אמת. זו סדר נזיקין (צו) שיש בו כל הדינים:

[טו] **דבר** אחר פקודי ה' ישרים. (צז) תני חזקיה בר (יהודה) [חייא] התורה עטרה לראש, שנאמר כי לוית חן הם לראשך וענקים לגרגרותיך (משלי א ט). (צח) מלוגמא ללב, שנאמר משמחי לב. (צט) קילורית לעין, שנאמר מאירת עינים. (ק) רטיה למכה שנאמר רפאות תהי לשרך (משלי ג ח). כוס עקרין לבני מעיים, שנאמר ושקוי לעצמותיך (שם שם). ומנין שנבלעת ברמ"ח איברים, שנאמר ולכל בשרו מרפא (שם ד כב): דבר אחר יראת ה' טהורה. (קא) [אמר ר' לוי] לפי שהיה אהרן ירא את השם, שנאמר ואתנם לו מורא וייראני (מלאכי ב ה), לפיכך ניתנה לו פרשה אחת מן התורה, שאינה זזה לא ממנו ולא מבניו ולא מבני בניו עד סוף כל הדורות, ואיזו זו פרשת המת, שלא יטמא למת, שנאמר אמור אל הכהנים בני אהרן [ואמרת אליהם] לנפש לא יטמא בעמיו (ויקרא כא א): צדקו יחדו. ר' (שמואל) [שמעון] בן לקיש אמר צדקו מקל וחומר, ורבנן אמרי צדקו מגזירה שוה:

[טז] **הנחמדים** מזהב ומפז רב. (קב) אין אנו יודעין מי אמרו אם ישראל אם

הערות ותקונים

לפניו כו' עד למשיב נפש. כ"ה גם בכ"י ו', וחסר בכ"י האחרים ונדפס: (צ) תורת ה' תמימה ר' ירמי' ורבנן. הוספתי כאן שהוא בילקוט רמז תרע"ל, וחסר הציון „מדרש" (והמאמר שלפניו שהביא בשם ירושלמי דפלה אין עומדין צ"ל ירושלמי פרק אין עומדין, והוא בברכות פ"ה ה"ג דף ט' ע"ג) והמאמר שהוספתי חסר גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ונדפס נשאר מחצי השנית מן וחרינא אמר, והרא"פ הוסיף זה בגליון המדרש, וכן הגיה בעל אות אמת: (צא) ר' תנחומא פתר לה בשיתא סדרי משנה. מובא בילקוט שם, ומזה נובע המאמר במדרש במ"ר פי"ג אות י"ז אתיא כההיא דאמר ר' תנחומא כו' והוא המאמר שלפניו בהוספת דברים, כמו שתראה בהערות שאחר זה, ולמאמר שלפניו כוון רש"י תהלים י"ט פ' ששה כנגד ששה סדרי משנה: (צב) זה סדר נשים. במדרש במ"ר נוסף שמזהיר על האדם לפרוש מן הערוה כדי להצילו מן המיתה, כד"א רגליה יורדות מות וגו', והאומר כל באיה לא ישובון ולא ישיגו ארחות חיים, והאומר להצילך מאשה זרה וגו': (צג) וכה"א כולך יפה רעיתי ומום אין בך. כ"ה גם בכ"י ו', וחסר בכ"י האחרים ונדפס ובילקוט שם: (צד) יראת ה' טהורה. הסגרתי והגהתי אחר מצות ה' כסדר המקראות: (צה) זו סדר קדשים שמאיר עיניהם של חכמים. במדרש במ"ר שם זה סדר קדשים שהוא מאיר עיניהם בין חולין לקדשים: (צו) שיש בו כל הדינים. במדרש במ"ר שם שיש בו רוב הדינים: (צז) תני חזקיה בר יהודה. תקנתי בר חייא, וכן הוא לנכון בכ"י ו' וגם בכ"י האחרים ובנדפס, ומובא בוי"ר פי"ב אות ג', ושם הגי' תני חזקיה לבד, ובילקוט תהלים רמז תרע"ה מובא המאמר בשם וי"ר וגורס חזקיה ברבי חייא, והמאמר מובא גם בדב"ר פ"ה אות ד', ושם הגי' א"ר חייא, וצ"ל חזקיה ב"ר חייא, וכל המאמר בדב"ר קטוע ויש לתקן עפ"י וי"ר: (צח) מלוגמא ללב. המלה יונית μαλαγμα ופי' רטיה ומזור, עיין ערוך, ובמדרש וי"ר שם מלוגה צ"ל מלוגמא, והוא לנכון בדב"ר שם, רק במקום למכה צ"ל ללב: (צט) קילורית לעין. היא המלה היונית κολλουριον (אויגענזאלבע), עיין מוספי ערך קלר א': (ק) רטיה למכה שנ' רפאות תהי לשרך. זה חסר בוי"ר, ושם הגי' כוס עקרין לבני מעיים, שנ' רפאות תהי לשרך: (קא) א"ר לוי לפי שהי' אהרן. כ"ה בכל הדפוסים בשם ר' לוי, וכן נמצא בוי"ר פכ"ו אות ו', וגם שם הגי' אר' לוי, ומובא בילקוט תהלים רמז תרע"ו, וחסר הציון „מדרש": (קב) אין אנו יודעין. מובא בילקוט שם:

כל

אומות העולם, בא שלמה ופירש, בצלו חמדתי וישבתי (שה"ש ב ג): גם עבדך נזהר בהם בשמרם עקב רב. (קג) [כל המשמר את התורה, סוף נעשה רב: דבר אחר] כל המשמר את התורה מראש ועד עקב, הוא רב, ופותחין לו פתח: (קד) דבר אחר בשמרם עקב רב. ששמרם אברהם שנעשה רב, שנאמר ואברהם היו יהיה לגוי גדול (בראשית יח יח): דבר אחר עקב רב. ששמרם משה שנעשה רב, שנאמר גם האיש משה גדול (שמות יא ג):

[יז] **שגיאות** מי יבין. (קה) תני ר' שמעון בן יוחי כמה גבורים הן הצדיקים, שהן יודעין לפתות את בוראם, ויודעין היאך לקלס, ראה דוד היאך מקלס את בוראו, התחיל לקלסו בשמים, שנאמר השמים מספרים כבוד אל, אמרו השמים שמא אתה צריך לכלום, מעשה ידיו מגיד הרקיע, אמר ליה הרקיע שמא אתה צריך לכלום, היה מזמר והולך, התחיל לקלס בתורה, שנאמר יראת ה' טהורה, אמר לו הקב"ה מה את בעי, אמר לו שגיאות מי יבין, שגיאותיו דעבדית קמך בעינא דתשרי לי, אמר ליה הא שרי לך והא שביק לך: גם מזדים חשוך עבדך. אלו הזדונות: אל ימשלו בי אז איתם. אלו תוקפי עבירות, כמה דאת אמר איתן מושבך (במדבר כד כא): ונקיתי מפשע רב. מאותו עון רב, אמר ר' לוי אמר דוד רבש"ע אתה אלוה רב, ואנא חוביי רברבין, יאה לאלהא רבא למישבק חובין רברבין, שנאמר למען שמך ה' וסלחת (לעונינו) [לעוני] כי רב הוא (תהלים כה יא): דבר אחר אל ימשלו בי אז איתם. (קו) אמר ר' אחא הכותיים הללו יודעין לסבב על הפתחים, בתחלה אמרו תנו לנו מים ונשתה, מששתה אמרו תנו לנו בצל אחד, ונותנין לו, אומר להם בצל בלי פת לית בה מששא, כך הן הצדיקים, יודעין לפתות את בוראיהן, שנאמר שפתי צדיק ידעון רצון (משלי י לב). אבל רשעים, ופי רשעים תהפוכות (שם שם), שאינן יודעין לרצות להקב"ה: דבר אחר שפתי צדיק. זה משה, בשעה שבקש לקרב את ראובן, מהו אומר תחלה, ה' מסיני בא (דברים לג ב), אף חובב עמים (שם שם ג), תורה צוה לנו משה (שם שם ד), (קז) יחי ראובן ואל ימות (שם שם ו): (קח) יהיו לרצון אמרי פי. (קט) יכתבון לדורות ויוחקו לדורות: ה' צורי וגואלי. (קי) צורי בים סוף, וגואלי בעמלק. צורי במרה, וגואלי בסיני. צורי בעולם הזה, וגואלי בעולם הבא:

הערות ותקונים

(קג) כל המשמר את התורה סוף נעשה רב. כ"ה בכל כ"י ובנדפס, ולזה כוון רש"י תהלים י"ט י"ב ד"א עקב רב סופו של ת"ח לבוא לידי גדולה עקב לשון סוף, ויש לו חבר בלשון משנה עקבות משיחא, ובילקוט הביא הגי' כל המשמר אותם אין סוף למתן שכרו, שנ' מה רב טובך, וסוף נעשה רב: (קד) ד"א בשמרם עקב רב כו' עד גם האיש משה גדול. כ"ה בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, וגם הרא"פ הוסיף בגליון עפ"י כ"י שלפניו: (קה) תני רשב"י. מובא בילקוט תהלים רמז תרע"ז בשם המדרש שו"ט. ומן התחיל לקלסו בשמים, שנ' השמים מספרים אמרו השמים, מובא במדרש וי"ר סוף פ"ה אות ח', ועיין שם בפי' מהרז"ו שכתב המדרש כאן בוי"ר לקוח מן מדרש שו"ט ובוי"ר חסר: (קו) א"ר אחא הכותים הללו יודעין לסבב על הפתחים. מובא בערוך ערך סחר בשם המדרש תהלים, ומובא בלשון ארמי בהרחבת לשון בוי"ר שם במאמר שלפניו ברים אות ח'. ומובא זה בשם ר' יודן, ובשם ר' אחא מובא שם משל אחר, שאשה אחת באת אצל חברתה ע"ש. ועיין במדרש עשרה הרוגי מלכות (בית המדרש ח"ו לד י"ט) ולמאמר שלפנינו כוון רש"י תהלים י"ט י"ד אמרו חכמים למה דוד דומה לכותי המחזר על הפתחים כו': (קז) יחי ראובן ואל ימות. בתחלה אמר שבח ואח"כ בקש יחי ראובן: (קח) יהיו לרצון אמרי פי. כ"ה גם בכ"י ג' ו' ח' ובנדפס, אבל בכ"י ב' ד' ה' ז' נמצא הוספה: „יהיו לרצון אמרי פי, שיאמרו אותם בבתי כנסיות ובבתי תפלות, והגיון לבי לפניך כמו שאני שלם בהגיון לבי לפניך, כך כשיהיו הם בהגיונם שלמים לפניך שסומכים גאולה לתפלה, שכתוב לאחר המזמור הזה, יענך ה' ביום צרה, שתקבל תפלתם, ויכתבו לדורות ויוחקו לדורות": (קט) יכתבון לדורות ויוחקו לדורות, עיין לעיל מזמור א' אות ח' יהיו לרצון אמרי פי יעשו לדורות ויכתבו לדורות ויחקקו לדורות ולא יהיו קורין בהם כקורין בספרי מירום אלא יהא קורין בהן ונוטלין שכר עליהם כנגעים ואהלות כו' יהו מזכירים אותי בבתי כנסיות ובבתי מדרשות וכאלו חי אני בשני עולמים: (קי) צורי בים כו'. מובא בילקוט תהלים רמז תרע"ח בשם המדרש:

מזמור כ

[א] **למנצח** מזמור לדוד, יענך ה' ביום צרה. (א) זהו שאמר הכתוב יקראני ואענהו עמו אנכי בצרה (תהלים צא טו), אמר הקב"ה בשעה שמגעת צרה לישראל, והם מבקשין אותי, יהיו משתתפין כבודי עמהן, ומיד אני עונה אותם, שנאמר יקראני ואענהו, ומה טעם עמו אנכי בצרה, אמר ר' יודן משל לאשה מעוברת שהיתה בכעס עם אמה, ובשעת לידתה עלתה אמה למעלה, והיא צווחת למטה, והיתה אמה שומעת קולה מלמעלה, וצווחת גם היא מלמעלה, והיו שכינותיה אומרות לה, מה טיבך שאת צועקת, וכי את יולדת עמה, אמרה להן וכי בתי אינה בצער, ואיך יכולה אני לסבול צעקתה, אלא הריני צווחת עמה, שצרת בתי שלי היא, כך כשחרב בית המקדש ניתן קול בביה ויללה בבל העולם, שנאמר ויקרא אדני ה' צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד (ישעיה כב יב), אמרו לפניו מלאכי השרת, וכי יש לפניך דברים הללו, והא כתיב הוד והדר לפניו עוז וחדוה במקומו (דה"א טז כז), אמר להם וכי ביתי אינו חרב, ובניי מסורין בקולרין, ואיני מיצר, לא כך כתיב עמו אנכי בצרה (תהלים צא טו), וכתיב ועתה מה לי פה [וגו' כל היום שמי מנואץ] (ישעיה נב ה):

[ב] (ב) **אמר** ר' יהושע הכהן (ג) תשעה פסוקים יש במזמור הזה, כנגד תשעה חדשים שהאשה מעברת הולד, ומה הן אומרין. (ד) מאן דענא להייתא על מתברא, הוא יעני יתכון. (ה) אמר ר' שמעון בר אבא (ו) את מוצא שמונה עשרה מזמורים מראש תילים עד מזמור זה, ואשרי ולמה רגשו חד הוא, כנגד שמונה עשר ברכות שאדם מתפלל בכל יום, (ז) והן אומרים לו תתעני צלותך, כך אחר שמונה עשרה מזמורים אמרו לו לדוד יענך ה' ביום צרה, (ח) ואם תאמר תשעה עשר הן, אמור לו ותפלת החול תשע עשר ברכות הוויין עם מצמיח קרן ישועה:

[ג] (ט) **דבר** אחר יענך ה' ביום צרה. באיזה יום, ביום (י) שהכל מודים בו

הערות ותקונים

(א) זש"ה יקראני ואענהו. מובא בילקוט רמז תרע"ט בשם המדרש, ומובא במנורת המאור סי' ק"ה ג"כ בשם המדרש: (ב) א"ר יהושע הכהן. כ"ה בכל כ"י ובנדפס, אבל הילקוט שם הביא א"ר הושעי': (ג) תשעה פסוקים. והכתוב „למנצח מזמור לדוד" לא חשיב שאינו מגוף המזמור. והמאמר מובא באבודרהם סדר תפלת שחרית דף ל"ז ע"ב (דפוס פראג) בשם שו"ט וסיים במאמר מאות ד', משל לאשה עוברה ע"ש: (ד) מאן דעני להייתא על מתברא הוא יעני יתכון. פי' מי שעונה ליולדת על המשבר הוא יענה אתכם: (ה) אמר ר' שמעון בר אבא. מובא באבודרהם סדר שחרית של חול ד"ה למנצח מזמור לדוד (דף ל"ז ע"א) בשם השו"ט, והרוקח הל' יולדת בשבת סי' ק"ח הביא וז"ל אומרים יענך ביום המילה שיש בו ט' פסוקים כט' חדשי העיבור כדאיתא בשוחר טוב. וכוון למאמר שלפנינו: (ו) את מוצא י"ח מזמורים מראש תהלים עד מזמור זה כנגד י"ח ברכות. מובא מירושלמי ברכות פ"ד ה"ג (דף ז' סוף ע"ד), ותענית פ"ב ה"ב (ס"ה ע"ג) ושם הוא להיפך ולמה שמונה עשרה ריב"ל אומר כנגד שמונה עשרה מזמורות שכתוב מראשו של תלים עד יענך ה' ביום צרה, אם יאמר לך אדם תשעה עשרה הן, אמור לו למה רגשו גוים לית הוא מינון, וגם בבבלי ברכות פ' ע"ב אמרו אשרי ולמה רגשו חדא פרשה היא. ויותר נכון לדעתי שצ"ל במדרש לפנינו כנגד זה י"ח ברכות, ר"ל י"ח ברכות הם כנגד י"ח מזמורים: (ז) והן אומרים לו תתעני צלותך. בנדפס אומר תתענו צלותך, צ"ל כמו לפנינו, ובירושלמי שם א"ר מני רמז לת"ח שאדם צריך לומר לרבו תשמע תפלתך. ופי' המפרש כלומר מי שהוא ת"ח יבין רמז זה שתיקנו כן לפי שאדם צריך לומר לרבו תשמע תפלתך כמו שישראל היו אומרים לדוד יענך ה' ביום צרה: (ח) ואם תאמר י"ט הם אמור לו ותפלת החול י"ט ברכות הוין עם מצמיח קרן ישועה. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכל כ"י האחרים ובנדפס, וזה הוסיף המעתיק אשר כבר הי' מסודר לפניו י"ט ברכות, היינו את צמח דוד ברכה לעצמה, אבל לפי הירושלמי הי' רק י"ח ברכות ואת צמח דוד הי' כולל בברכת ולירושלים, וחדא הוי, אבל לדעת הבבלי י"ט ברכות הם ואת צמח היא ברכה בפני עצמה, ועל זה כתב י"ט ברכות הוין עם מצמיח קרן ישועה, ר"ל עם את צמח דוד הם י"ט, ועיין בספר הגיון לב דף ל"ג ע"א וע"ב: (ט) ד"א יענך ה' ביום צרה באיזה יום. מובא בילקוט תהלים רמז תר"פ והציון „מדרש" ברמז שלפניו מוסב גם על זה: (י) שהכל מודים

יראים מלאכי השרת שאפילו יום ולתחתונים, לעליונים צרה יום שהוא ממנו, מה כתיב שאלו נא וראו אם יולד זכר מדוע ראיתי כל גבר ידיו על חלציו כיולדה ונהפכו כל פנים לירקון (ירמיה ל ו), ואין כל פנים אלא מלאכי השרת, שנאמר וארבעה פנים לאחד (יחזקאל י יד), ואומות העולם אומרים כי גדול היום ההוא מאין כמוהו (ירמיה ל ז), (יא) וישראל אומרים על ידי דוד יענך ה׳ ביום צרה, שהוא יום צרה לעליונים ולתחתונים, והקב״ה אומר לאומות העולם בואו ודונו עם בני ישראל, שנאמר קרבו ריבכם יאמר ה׳ [הגישו עצמותיכם יאמר מלך יעקב] (ישעיה מא כא), (יב) והן אומרים רבונו של עולם מי יבא בדין עם ישראל קוזמוטמוריסין, והוא אומר אני כביכול, (יג) שנאמר אל ישראל הוא נותן עוז ותעצומות לעם (תהלים סח לו), (יד) ואומות העו״ם אומרים וכי משוא פנים יש בדבר, אלו מגלי עריות ואלו מגלי עריות, אלו שופכי דמים ואלו שופכי דמים, מפני מה הללו יורדין לגיהנם, ואלו אין יורדין, באותה שעה נמצא סנגרון של ישראל משתתק, שנאמר ובעת ההיא יעמוד מיכאל השר [הגדול העומד על בני עמך והיתה עת צרה אשר לא נהיתה וגו׳] (דניאל יב א), מהו העומד על בני עמך, שהוא עומד ללמד סניגוריא על ישראל והוא שותק, ואין עמידה זו אלא שתיקה, (טו) שנאמר עמדו (ולא) [לא] ענו עוד (איוב לב טז), וכיון שהוא נשתתק, אמר לו הקב״ה מיכאל נשתתקת, ואין אתה מלמד (טז) זכות וסנגוריא על בניי [שאני מדבר עליהם צדקה ומושיעם, שנאמר] אני מדבר בצדקה רב להושיע (ישעיה סג א), באיזה צדקה, ר׳ פנחס ור׳ אלעזר ורבי יוחנן, חד אמר בצדקה שעשיתם עמי, שקבלתם את התורה בסיני, שאלמלא לא קבלתם את התורה בסיני הייתי מכלה אתכם, (יז) וחד

הערות ותקונים

בו. כ״ה בכל כ״י ובנדפס, אבל בילקוט מובא שהכל מעידים בו: (יא) וישראל אומרים ע״י דוד יענך ה׳ ביום צרה. אחר זה נמצא בכ״י ב׳ ד׳ ה׳ ז׳ הוספה: ד״א יענך ה׳ ביום צרה, אימתי עתיד הקב״ה לענות אותו בשעה שהצער כבד עליו ביותר, שנ׳ כי אפפו עלי רעות (תהלים מ׳ י״ג), אתה סבור שמי שאמר זה אמר זה, לא מי שאמר זה אמר זה, וישראל אומרים אין כל בלתי אל המן עינינו (במדבר י״א ו׳), כיוצא בדבר והקב״ה אומר לאומות העולם באו וראו על מה ישראל מתרעמין לפני, והמן כזרע גד (שם שם ז׳), וזהב הארץ ההיא טוב (בראשית ב׳ י״ב), וכן זקנים אומרים וענו ואמרו [וגו׳] (דברים כ״א ז׳), והכהנים אומרים כפר לעמך ישראל (שם שם ח׳), ורוח הקודש אומרת וכפר להם הדם (שם שם), וכן ואתה עיף ויגע (דברים כ״ה י״ח) על עמלק נאמר, וכן מדוע בושש רכבו לבוא (שופטים ה׳ כ״ח), וכל הפרשה, ורוח הקודש אומרת כן יאבדו כל אויביך ה׳, ד״א יענך ה׳ ביום צרה שהיא לעליונים ולתחתונים וכו׳, כמו לפנינו, אשר הוא מאמר אחד עם מה שלפניו. ובכ״י ג׳ ו׳ ח׳ ובנדפס ובילקוט הוא כמו בכ״י שלפנינו ולא הוספתי המאמר בפנים, כי כלו מוקשה: (יב) והן אומרים רבש״ע מי יבא בדין עם ישראל קוזמוטמוריסין. בכל כ״י אף בכ״י ו׳ השוה תמיד עם כ״י א׳ שלפנינו לא נמצא המלה הזרה, וכן לא נמצאת בדפוס ראשון ודפוס ווינציא, והגי׳ שם מי יבא בדין עם בניך והוא אומר להם אני כביכול, אבל בילקוט תהלים רמז תר״פ הביא המאמר שלפנינו וגורס והקב״ה אומר לאו״ה באו ודונו עם ישראל, שנאמר קרבו ריבכם אמר [יאמר] ה׳ הגישו עצמותיכם, קומטומורוסון של בני עשו, והם אומרים מי עושה קומטומוריסין של ישראל, והוא אומר כביכול אני כו׳, ועפ״י הילקוט תיקן כן בעל אות אמת ואח״כ נדפס כן בדפוס פראג והאמשטרדאם ואח״כ בכל הדפוסים. ואין ספק שצ״ל קומנטריסין וכן מקומנטריסין של אומות העולם והיא המלה הרומית Commentarius כתב שמזכיר בו דברים, יהי׳ איש פלוני נהרג (גיטין כ״ח ע״ב) וזה כוונת הילקוט יש לתקן לפנינו אחר הגישו עצמותיכם צ״ל עשו קומנטריסין לאיזה תכלית לזכות או לחובה, ומדברי הילקוט יש לתקן לפנינו אחר הגישו עצמותיכם צ״ל עשו קומנטריסין של בני, והן אומרים מי עושה קומנטריסין של ישראל, והמלות שלפנינו „מי יבא בדין עם ישראל" היא גי׳ אחרת כמו שהוא בכ״י האחרים: (יג) שנ׳ אל ישראל הוא נותן עוז ותעצומות לעם. דורש ותעצומות מלשון הגישו עצמותיכם: (יד) ואו״ה אומרים וכי משוא פנים יש בדבר. מובא בילקוט ישעי׳ רמז שס״ז בשם מדרש שו״ט. ועיין לעיל מזמור א׳ אות כ׳ ומזמור ט״ו אות ה׳. ונמצא שם התחלת המאמר, והאשר הוא לפנינו מובא ברות רבה בהתחלת הפתיחתא עם הוספות דברים: (טו) שנאמר עמדו לא ענו עוד. בכ״י האחרים (מלבד כ״י ו׳) ובנדפס גי׳ אחרת. השר הגדול העומד על בניך ואין העומד אלא משתתק שנאמר חתו ולא ענו עוד שרצה ללמד סניגוריא על ישראל, והאשר הוא לפנינו ובכ״י ו׳ הגי׳ יותר נכונה ומובא לנכון הכתוב עמדו לא ענו עוד, ובטעות מובא הכתוב חתו ולא ענו עוד: (טז) זכות וסנגוריא. מלת זכות היא הפירוש על סנגוריא כי סנגוריא היא מלה יונית ופי׳ הכרעת לכף זכות, וראיתי בילקוט ישעי׳ שם רמז שס״ז מובא בשם השו״ט מלמד סנגוריא ומלת „זכות" ליתא: (יז) וחד אמר בצדקה שעשיתם עמי שקבלתם את

אמר בצדקה שעשיתם עמי, שקבלתם את התורה, שאם לא קבלתם היכן מלכותי, וחד אמר בשכר שקבלתם את התורה, שאלמלא לא קבלתם, הייתי מחריב את כל העולם, [ומחזירו לתהו ובהו], שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי (ירמיה לג כה): (יח) ובעת ההיא ימלט עמך (דניאל יב א), בזכות מי, בזכות יוסף, מה הקב״ה עושה, הוא מביט בכל השבטים, ואין בהן כיוסף, שהרי יוסף לא שמע לאדונתו, שנאמר ולא שמע אליה (בראשית לט י), ומנין שנקראו ישראל על שם יוסף, שנאמר אולי יחנן ה׳ אלהי צבאות שארית יוסף (עמוס ה טו). ר׳ שמואל בר נחמני אמר בשביל ייחסיהון, (יט) שנאמר כל הנקרא בשמי [וגו׳] (ישעיה מג ז). ר׳ לוי אמר בזכות המילה, כתיב הכא ובעת ההיא ימלט עמך, וכתיב התם בעת ההיא אמר ה׳ אל יהושע (יהושע ה ב):

[ד] (כ) **דבר** אחר יענך ה׳ ביום צרה. משל לאב ובן שהיו מהלכין בדרך, ונתייגע הבן, ואמר לאב היכן היא המדינה, אמר לו בני סימן זה יהא בידך, אם ראית בית הקברות לפניך, הרי היא המדינה קרובה לך, כך אמר להם הקב״ה לישראל, (כא) אם ראיתם את הצרות שתכפו אתכם, באותה שעה אתם נגאלין, שנאמר יענך ה׳ ביום צרה ישגבך שם אלהי יעקב, אברהם ויצחק אין כתיב כאן, אלא יעקב, ולמה, (כב) אמר ר׳ שמעון בן לקיש משל לאשה עוברה שהיא מקשה לילד, ואומרים לה לית אנן יודעין מה נאמר לך, אלא מאן דעני לאמך בעידן קושייתה, הוא יעני יתך בעידן קשיותך, (כג) כך כתיב ביעקב (האל) [לאל] העונה אותי ביום צרתי (בראשית לה ג), אמר להם דוד לישראל מי שענה בעת צרתי הוא יענה אתכם, הוי יענך ה׳ ביום צרה ישגבך שם אלהי יעקב:

[ה] **ישלח** עזרך מקדש. מקדוש השם שבכם. מקדוש מעשים טובים שבכם: ומציון יסעדך. (כד) מצויינין במצות שלכם: (כה) ד״א ישלח עזרך מקדש. בשכר קדושת שבתות וימים טובים וראשי חדשים: ומציון יסעדך. (כו) שאתם מצויינין ראשי חדשים שלימים וחסרים וכסדרן, וסימן שו״ת כח״ז הד״ו, ששה ופשוטה בין פסח לפסח שלימין, ובמעוברות שמונה חמשה, וכסדרן בפשוטה,

הערות ותקונים

את התורה שאם לא קבלתם היכן מלכותי. כ״ה גם בכ״י ו׳, ובכל כ״י האחרים ובנדפס ובילקוט ישעי׳ חסר זה. ובאיזה כ״י השמיט המעתיק גם מן הייתי במאמר ראשון עד הייתי במאמר האחרון וכך נשאר שם: שאלמלא לא קבלתם את התורה הייתי מחריב את העולם: (יח) ובעת ההיא ימלט עמך. זה סיפא דקרא ובעת ההיא יעמוד מיכאל השר, שהחל לדרוש: (יט) שנאמר כל הנקרא בשמי וגו׳. בילקוט ישעי׳ שם הביא שמאמר כל הנמצא כתוב בספר, והוא הכתוב בדניאל שם בפסוק ובעת ההיא יעמוד מיכאל וגו׳ ובעת ההיא ימלט עמך, אשר עליו הדרוש עליו, והיא גי׳ נכונה, ור״ל בספר היינו בספר יוחסין: (כ) ד״א משל לאב. מובא בילקוט רמז תר״פ בשם המדרש: (כא) אם ראיתם את הצרות שתכפו אתכם. בכ״י ג׳ אשר ממנו נדפס דפוס ראשון כתוב שתכסו אתכם בטעות במקום שתכפו, ותיקן המדפיס והגיה שהצרות מכסות אתכם, ואח״כ נדפס כן בכל הדפוסים, ותרגום אפפו עלי רעות תכפו עלי בישין: (כב) אמר רשב״ל משל לאשה עוברה כו׳. מזה נובע המאמר למדרש דב״ר פ״ב אות י״א ושם בדב״ר הוא בלשון עברי מי שענה את אמך הוא יענה אותך: (כג) כך כתיב ביעקב לאל העונה אותי ביום צרתי. בכ״י ב׳ ג׳ ה׳ ז׳ נוסף פה באמצע מאמר אחד והוא: בא וראה שכח גדול היה לו ליעקב, שנאמר בבטן עקב את אחיו (הושע י״ב ד׳), בבטן אמו היה כחו שעקב אחיו עשו, וכן ויגל את האבן (בראשית כ״ט י׳), מה שלא יוכלו כמה אנשים, וכן וישר אל מלאך ויוכל (הושע י״ב ה׳), ומחנה אחד הרג כמה רבבות ממחנות סנחרב, שנ׳ ויצא מלאך ה׳ וגו׳ (ישעי׳ ל״ז ל״ו), העונה אותי ביום צרה הוא יענה אתכם, הוי יענך ה׳ ביום צרה. ע״כ הוא הוספה באמצע המאמר ואינו ענין המאמר לכן לא הוספתי בפנים, ולא נמצא בכ״י א׳ ג׳ ו׳ ח׳ ולא בנדפס, וגם המדפיס מווינציא לא הוסיף זה, ולא נמצא בילקוט שם: (כד) מצויינין במצות שלכם. דורש ציון לשון מצויינים, וכן בפסיקתא פסקא ויהי ביום כלות בנות ציון בנים המצויינים לו במילה ובתגלחת ובציצית: (כה) ד״א ישלח עזרך מקודם בשכר קדושת שבתות וימים טובים כו׳ עד ד״א השני, כ״ה גם בכ״י ו׳, אבל בכ״י האחרים ובנדפס ליתא, וגם הרא״פ הוסיף זה בגליון עפ״י כ״י שלפניו, והוא מאמר מאוחר, שהוסיף אחד המעתיקים: (כו) שאתם מצויינים ראשי חדשים שלימים וחסרים וכסדרן וסימן כו׳. כל המאמר קשה

ובמעוברות שבעה ארבעה ופשוטה בין פסח לפסח חסירין, ובמעוברות ששה:

[ו] **דבר** אחר ומציון יסעדך. כל הברכות והנחמות והטובות שהקב"ה מביא לישראל מציון, שנאמר ומציון יסעדך, (כז) כמו שכתוב במזמור ט"ו:

[ז] **דבר** אחר ומציון יסעדך. מלמד שהכל צריכין סיוע. (כח) ומעשה שהיה ברוח שהיה עומד על המעין, פעם אחת (כט) עבר אבא יוסי בן דוסאי על אותו המעין, באת אליו הרוח ואמרה ליה רבי הרי אני כאן כמה ימים ולא הוזקה בריה בשבילי, ועכשיו בכל יום ויום מריב עמי רוח אחד, ורוצה לטרדני מן המקום הזה, והוא רע ומר מאד, ולא יניח חיים לכל בריה, ואם רצונך שלא ינזקו הבריות, סייעני ממנו ואמיתנו, אמר ליה היאך אסייעך, אמר ליה בוא אתה וכל תלמידיך בצהרים במקלותיכם, והכו אותו סביבות המעין, ואמרו תנו לי והכוהו, וישמע אתכם, ויהא סבור על סייעי באתם, ואוכל להרוג אותו, ועשו כן, וראו (ל) כמין טיפת דם על המעין שהרגה, מכאן אפילו שדין ורוחות צריכין סיוע:

[ח] **יזכור** כל מנחותיך. (לא) אמר ר' חמא כל הקרבנות במלח תמלח, כאדם שאומר דברייתא מלח פלן. אמר ר' תנחומא יזכור כל מנחותיך. באהל מועד ונוב וגלגל וגבעון ושילה ובית עולמים: ועולתך ידשנה סלה. זה יצחק (לב) שנעקד על המזבח כעולה:

[ט] **יתן** לך כלבבך. מעשה ברבן גמליאל שהלך אצל (לג) ר' חלבו בקרוייה, אמר ליה התפלל עלי, אמר ליה יתן לך כלבבך. ר' הונא ב"ר יצחק אמר לא

הערות ותקונים

הכונה ולא יכולתי לעמוד על הכוונה ושאלתי את כבוד ידידי הרב התוכן הגדול מוהר"ר חיים זעליג סלאנימסקי נ"י וכתב אלי וז"ל בדבר הסימנים שמלא בכתב יד לסדר החדשים (המלאים) השלמים וחסרים וכסדרן שהם ש ו"ח כח"ז [נ"ל כ ה"ז] ח ד"ו. וזה הוראתם ש כ ח יורה על שנים שלמות כסדרן חסרות. ש ו"ח בשנים שלימות בפשוטות יהיו ו' חדשים מלאים, ובמעוברות ח' חדשים חסרים. כ ה"ז בשנים כסדרן יהיה, בפשוטות ה' חדשים מלאים, ובמעוברות ז' חדשים מלאים, ח ד"ו בשנים חסרות יהיו ד' חדשים מלאים בפשוטות, ו' חדשים מלאים במעוברות. ולא ידעתי למה יגרע המחבר בכל השנים הפשוטות חודש אחד מלא מן המנין האמתי? עכ"ל: (כז) כמו שכתוב במזמור ט"ו. וכ"ה בכ"י ד' ו' ח' ונ"ל במזמור י"ד (אות ו') ונאמר לנכון בכ"י ב' ה' ז', אבל בנדפס דפוס ראשון מן אותיות ט"ו נעשית י"א וכן נדפס בכל הדפוסים ונ"ל י"ד, וגם הרא"פ הביא בגליון כמו שכתוב במזמור י"ד, ובנדפס ובאיזה כ"י הגי' שהקב"ה מביא לעולם מציון וכו' במזמור י"א מלמד שהכל צריכין סיוע, ויש לתקן כמו לפנינו בכ"י שהקב"ה מביא לישראל מציון, שנ' ומציון יסעדך כמו שכתוב במזמור י"ד, ואח"כ מתחיל ד"א ומציון יסעדך מלמד שהכל צריכין סיוע ועל זה הביא ומעשה שהי' ברוח: (כח) ומעשה שהי' ברוח שהיה עומד על המעיין כו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס המעשה קצת בלשון אחר, והמעשה מובא גם בתנחומא שלנו קדושים סי' ט', ובנדפס מכבר קדושים סי' ט', וג"כ בסגנון אחר קצת, וכן מובא בוי"ר קדושים פכ"ד אות ג' בסגנון אחר ובלשון ארמית וע"ש ביפה תואר שמבאר המאמר בטוב טעם ודעת, ונובע ממדרש שלפנינו, „ובעל הילקוט תהלים רמז תר"פ הביא המאמר כמו שהוא בתנחומא, והשמטת בילקוט שם והיכא דאמרי עם מלמחי דיומא", הוסיף בעל הילקוט מוי"ר שם פי' כשצומח היום ומתחיל להאיר: (כט) עבר אבא יוסי בן דוסאי. בתנחומא שם הי' שם חסיד אחד ור' יוסי איש ייתור שמו, ובשו"ט הנדפס עבר אבא יוסי בר דוסאי. וכעת ראיתי מעשה הי' באותו הרוח שהי' בימי רבי אבא בר דוסאי, נ"ל בימי אבא יוסי בר דוסאי. בסה"ד שהביא המדרש בערך אבא יוסי בן דוסתאי וכתב לדעתי נ"ל אבא יוסי בן דוסאי: (ל) כמין טפת דם. בתנחומא כתרנגלת דם לף על המים. ועיין בתנחומא שם בהערות שלי, ועיין מה שהעיר על זה בעל יפה תואר: (לא) א"ר חמא כל הקרבנות במלח תמלח כאדם שאומר דברייתא מלח פלן. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס א"ר חמא כל הקרבנות שהכהנים מקריבין אינן מקריבין בלא מלח, שנ' וכל קרבן מנחתך במלח תמלח. משל לאדם שאומר דברייתא מלחא פלן, ובילקוט תהלים רמז תר"פ מובא המאמר הזה, והגליון מדרש במאמר שלפניו מוסב גם על זה, וגורס א"ר חמא כל הקרבנות במלח שנ' וכל קרבנך במלח תמלח, כאדם שהוא אומר לברייתא מלח פלן, וכל הנוסחאות אין להם הבנה, ואולי נ"ל כשם דברייתא מלח אכלן, ר"ל כמו שהבריות אכלו מלח, ולא אדע לכוון מה שייכות להמאמר על הכתוב הזה: (לב) שנעקד על גבי המזבח כעולה. באיזה כ"י ובנדפס שנעקד על גבי המזבח לעולה: (לג) ר' חלבו בקרויה. כ"ה גם

כך אמר לו, אלא ימלא ה' כל משאלותיך, אמר ליה זו תפלה מה שאין מתפללין לכל אדם, למה שלפעמים יש בלבו של אדם לגנוב או לעבור עבירה או לכל דבר רע שאינו ראוי לו, ואומר לו יתן לך כלבבך, אלא על ידי שלבו של רבן גמליאל שלם לפני בוראו, לפיכך נתפלל עליו:

[י] **נרננה** בישועתך ובשם אלהינו נדגול. (לד) לפי שבעולם הזה כל אדם מכיר דגלו (לה) מתוך סגנון שלו, שנאמר דגל מחנה ראובן (במדבר ב י), ומתוך דגלו הוא מכיר (לו) בית אב שלו, ומתוך בית אב שלו הוא מכיר את משפחתו, אבל לעתיד לבא אינו כן, אלא ובשם אלהינו נדגול: ה' הושיעה המלך יעננו ביום קראנו. המזמור הזה (לז) ראשו בענייה וסופו בענייה, ראשו בענייה יענך ה'. וסופו בענייה המלך יעננו ביום קראנו:

מזמור כא

[א] **למנצח** מזמור לדוד ה' בעזך ישמח מלך. זהו שאמר הכתוב והיה ביום ההוא שרש ישי אשר עומד לנס עמים אליו גוים ידרושו (ישעיה יא י), (א) זה משיח בן דוד הנחבא עד עת קץ. (ב) אמר ר' תנחומא אין מלך המשיח בא אלא ליתן לאומות העולם (ג) שש מצות, כגון סוכה ולולב ותפילין, וכל ישראל למידין תורה מן הקב"ה, שנאמר וכל בניך למודי ה' (ישעיה נד יג), (ד) ולמה, בשביל הכתוב אליו גוים ידרושו. ר' הנינא בשם ר' אחא אמר מהו והיתה מנוחתו כבוד (ישעיה יא י), שהוא נותן לו מכבודו של מעלה, הוי ה' בעזך ישמח מלך:

[ב] **דבר** אחר ה' בעזך ישמח מלך. (ה) זהו שאמר הכתוב מי הוא זה מלך הכבוד (תהלים כד י), אמר ר' סימון מי הוא זה מלך הכבוד, זה מלך שחלק

הערות ותקונים

גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס חלפא בן קרוייה, וכן מובא בילקוט ברמז תר"פ חלפו בן קרוייה ונרשם בצדו „פי' שם אדם". וכן תמצא בירושלמי מעשר שני פ"ד ה"א (דף נ"ד ע"ד) תני אבא בר חילפא בר קרויי, ומזה יש לתקן בבבלי ב"ב קכ"ג ע"א אבא חליפא קרויא בעא מר' חייא, נ"ל אבא [בר] חליפא [בר] קרויא: (לד) לפי שבעולם הזה. מובא בילקוט תהלים רמז תרפ"א מן המאמר ד"א ובשם אלהינו נדגול. ומן התחלת הרמז עד ד"א הוא מן תנחומא שלנו במדבר סי' י' וחסר הציון, והמלות „ד"א" הם הוספת הילקוט להבדיל בין מאמר התנחומא למאמר השו"ט: (לה) מתוך סגנון. בנדפס בטעות דגליו מכל סגניוי ופי' המלה בל"ר signum סימן רומס (לייכען מערקמאהל): (לו) בית אב שלו. בנדפס בטעות אב שלו נ"ל בית אב: (לז) ראשו בענייה וסופו בענייה. כ"ה בכל כתבי יד, אבל בנדפס המאמר קטוע, ויש לתקן כמו לפנינו, ומובא המאמר בשם שו"ט באבודרהם סדר שחרית של חול דף נ"ז ע"ב, והביא לנכון כמו לפנינו וכן מובא ברא"בי"ה סי' כ"ח ג"כ בשם השו"ט:

(א) זה משיח בן דוד הנחבא עד עת קץ. כ"ה גם בכ"י ו', וזה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס, וכן הוסיף זה הרא"פ בגליון: (ב) א"ר תנחומא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכל כ"י האחרים ובנדפס הגי' א"ר חנינא, וכן מובא המאמר בילקוט תהלים רמז תרפ"ב וחסר הציון „מדרש" וגם הוא הביא הגי' א"ר חנינא: (ג) שש מצות. כ"ה בכל כ"י ובנדפס, ובילקוט תהלים שם בטעות ב' מצות וחושב רק כגון סוכה ולולב, ולדעתי יותר נכון שהי' כתוב ל' מצות ומאות ל' נעשית אות ו' ואח"כ הגינו „שש", ודברי המדרש נובעים מירושלמי ע"ז פ"ב ה"א (דף י' ע"ג) דאמר רב הונא בשם רב וישקלו את שכרי שלשים כסף, אלו שלשים מצות שעתידים בני נח לקבל עליהן, ועיין בבלי חולין צ"ב סע"א, וכתב רש"י שלשים מצות לא נתפרשו ומהכא הוא דקיליף עכ"ל. וכן תרא"ה בב"ר פל"ח אות ט' אליו גוים ידרושו מלך המשיח בא ליתן להם [לאו"ה] שלשים מצות, וראיתי כי גם היפה תואר העיר וז"ל בשו"ט מזמור כ"א כתב אין מלך המשיח בא אלא ליתן לאו"ה ו' מצות, כגון סוכה ולולב ותפילין, וזה ט"ס, ונ"ל ל' מצות ע"כ. וביפה מראה באגדת ירושלמי ע"ז פ"ב על המאמר שהבאתי הביא כדאיתא בשוחר טוב מזמור כ"א. כוונתו כמו שתיקן ל' במקום ו' ע"ס. וברור שהמלות „כגון סוכה ולולב ותפילין" נוספו אח"כ על פי מאמרם בירושלמי שם על נתקפה את מוסרותימו ע"ם: (ד) ולמה בשביל הכתוב אליו גוים ידרושו. זה מוסב למעלה על אין מלך המשיח בא אלא ליתן לאו"ה שלשים מצות, ועל זה כתב ולמה בשביל הכתוב אליו גוים ידרושו: (ה) זש"ה מי הוא זה מלך הכבוד א"ר סימון וכו'. כצנה בתנחומא וארא סי' ז', ובתנחומא הנדפס מכבר וארא אות ח' ושמ"ר

מכבודו ליראיו, ה׳ צבאות הוא מלך הכבוד סלה (תהלים שם): (ו) שנו רבותינו מלך בשר ודם אין רוכבין על סוסו, ואין יושבין על כסאו, ואין משתמשין בשרביטו, ומשה נשתמש בשרביטו של הקב״ה, (ז) שנאמר ויקח משה את מטה האלהים בידו (שמות ד כ). אליהו רכב על סוסו, ומהו סוסו של הקב״ה, סופה וסערה, שנאמר ה׳ (סופה וסערה) [בסופה ובשערה] דרכו (נחום א ג), (ח) וכתיב באליהו (ויהי כעלות) [ויהי בהעלות ה׳ את] אליהו בסערה השמים (מ״ב ב א). (ט) מלך בשר ודם אין לובשין עטרה שלו, והקב״ה נותן עטרה שלו למלך המשיח, שנאמר תשית לראשו עטרת פז (תהלים כא ד). (י) מלך בשר ודם אין לובשין פורפירא שלו, והקב״ה נתנה למלך המשיח, שנאמר הוד והדר תשוה עליו (שם שם ו). מלך בשר ודם אין יושבין על כסאו, ובשלמה כתיב וישב שלמה על כסא ה׳ (דה״א כט כג). מלך בשר ודם (יא) אין קוראין לסגן שלו בשמו, והקב״ה קרא למשה בשמו, שנאמר ראה נתתיך אלהים לפרעה (שמות ז א), וכן לישראל, שנאמר אני אמרתי אלהים אתם (תהלים פב ו), וקראן קדושים, (יב) שנאמר קדושים יהיו לאלהיהם (ויקרא כא ו), וכתיב עם קדוש אתה (דברים ז ו). וקורא למלך המשיח בשמו, שנאמר וזה שמו אשר יקראו ה׳ צדקנו (ירמיה כג ו). וירושלים נקרא בשמו, (יג) שנאמר ושם העיר מיום ה׳ שמה (יחזקאל מח לה). אמר ר׳ לוי טב למדינתא דשמה כשם מלכא, ושם מלכא כשם אלהיה, זהו שאמר הכתוב ועמד ורעה (בשם) [בעוז] ה׳ (מיכה ה ג), באותה שעה ה׳ בעזך ישמח מלך: (יד) ד״א אין עוז אלא תורה, שנאמר ה׳ עוז לעמו יתן (תהלים כט יא): (טו) ד״א אין עוז אלא ארון, דכתיב ביה ויתן לשבי עזו (שם עח סא):

הערות ותקונים

ריש פ״ח ובמ״ר פי״ד אות ג׳ ושם מובא זה בשם ר׳ אבין, ומובא בילקוט ואדא רמז ק״פ בשם התנחומא, וילקוט תהלים רמז ת״ש, ובטעות נרשם שם „מדרש״ וצ״ל תנחומא, כי לפנינו במדרש מובא זה קצת בסגנון אחר ובשנויים: (ו) שנו רבותינו. סנהדרין כ״ב ע״א במשנה: (ז) שנאמר ויקח משה את מטה האלהים בידו. כ״ה גם בתנחומא ובשמ״ר, אבל במדרש במ״ר שם מובא הכתוב ויקח משה את המטה מלפני ה׳ (במדבר כ׳ ט׳): (ח) וכתיב באליהו ויהי כעלות וגו׳. תקנתי ויהי בהעלות ה׳ את אליהו בסערה השמים, ובאיזה כ״י ובנדפס ובמקומות שרשמתי מובא הכתוב ויעל אליהו בסערה השמים (מ״ב ב׳ י״א) וחסר בנדפס שם „שנאמר ה׳ בסופה ובשערה דרכו״: (ט) מלך בשר ודם אין לובשין עטרה שלו כו׳. בתנחומא הנדפס מכבר ובשמ״ר הגי׳ והקב״ה עתיד להלביש עטרה שלו למלך המשיח ומהו עטרה של הקב״ה כתם פז, שנ׳ ראשו כתם פז (שיר ה׳ י״א) וכתיב בו תשית לראשו עטרת פז (תהלים כ״א ד׳): (י) מלך בו״ד אין לובשין פורפירא שלו. המלה יונית πορφυρα וברומית purpur בגד תכלת, וזה ליתא בתנחומא ובשמ״ר ובמ״ר ושם איתא מלך בו״ד אין לובשין לבושו וישראל לבשו לבושו של הקב״ה עוז, שנ׳ עורי עורי לבשי עוז זרוע ה׳ (ישעי׳ נ״א ט׳) ונתנו לישראל, שנ׳ ה׳ עוז לעמו יתן (תהלים כ״ט י״א). וראיתי בשו״ם הנדפס אחר שסיים וירושלים נקראת על שמו שנאמר ושם העיר מיום ה׳ שמה ובין המאמר א״ר לוי טב למדינתא דשמה כשם מלכה נוסף באמצע „וישראל לובשין לבושו של הקב״ה שנאמר בו עוז התאזר, ונתנו לישראל שנאמר עורי עורי לבשי עוזך״. וזה הוספה שהוסיף המדפיס מוויניציא באמצע המאמר ורצה להביא גי׳ אחרת על מלך בו״ד אין לובשין פורפירא שלו והוסיף זה עפ״י התנחומא ושמ״ר. והובא פנימה שלא במקומו הראוי, ובתנחומא ובשמ״ר הגי׳ בשנויים קצת מלך בו״ד אין לובשין לבושו וישראל לבשו לבושו של הקב״ה עוז, שנ׳ עורי עורי לבשי עוז זרוע ה׳ (ישעי׳ נ״א ט׳) ונתנו לישראל, שנ׳ ה׳ עוז לעמו יתן. והמדפיס מוויניציא הוסיף כן כמו שהוא בכ״י ב׳ ג׳ ד׳ ה׳, אבל בדפוס ראשון דפוס קאנסט׳ לא נמצא זה. ועיין במדרש במ״ר פמ״ד אות ג׳ לבושו של הקב״ה הוד והדר, שנ׳ הוד והדר לבשת ונתנו למשיח שנ׳ הוד והדר תשוה עליו, ועיין גם במ״ר פט״ו אות י״ג: (יא) אין קוראין לסגן שלו בשמו. כ״ה גם בכ״י ו׳, אבל בכ״י ב׳ ד׳ ה׳ ז׳ הגי׳ אין קורין לסגן קיסר אגוסטא ואם נקרא בשמו ממיתין אותו, ובתנחומא ובשמ״ר הגי׳ אין קוראין בשמו כמו: קיסר, אגוסתוס, בסילוס. ושם בהערה ס״א בארתי המלות: (יב) שנאמר קדושים יהיו לאלהיהם. באיזה כ״י ובנדפס מובא הכתוב קדושים תהיו כי קדוש אני: (יג) שנאמר ושם העיר מיום ה׳ שמה. אחר זה נוסף בכ״י ב׳ ד׳ ה׳ ז׳ ובנדפס דפוס וויניציא ואח״כ בכל הדפוסים הוספה וישראל לובשין לבושו כו׳, שהבאתי לעיל בהערה י׳, והיא הוספה באמצע המאמר אשר אין ענינו לכאן: (יד) ד״א אין עוז אלא תורה. מובא בילקוט תהלים רמז תרפ״ב וחסר הציון: (טו) ד״א אין עוז אלא ארון. בכ״י האחרים אף בכ״י ו׳ השוה תמיד עם כ״י שלנו הגי׳ אין עוז אלא ארץ ישראל, ואין ספק שהמעתיק הראשון קרא המלה כאילו כתב ארץ, והוסיף מלת ישראל, ובאמת הגי׳ ארון נכונה, כמאמרם להלן במזמור ס״ח ויתן לשבי עוזו זה הארון.

וכן

דבר אחר אין עוז אלא מלכות, שנאמר ויתן עוז למלכו (ש״א ב י): (טז) דבר אחר אין עוז אלא בית המקדש, שנאמר ושברתי את גאון עוזכם (ויקרא כו יט):

[ג] **תאות** לבו נתתה לו. (יז) שהכחשת שר אדום לפניו: וארשת שפתיו בל מנעת סלה. (יח) מהו וארשת שפתיו, (יט) רשות שבשפתיו, שהן אומרים לו מדינה פלונית מרדה בך, והוא אומר להן (כ) ילך (מלאך המות) [גובאי] ויחבל אותה, שנאמר והכה ארץ בשבט פיו (ישעיה יא ד), [אפרכיא פלונית מרדה בך ילך מלאך המות ויחבל אותה, שנאמר וברוח שפתיו ימית רשע (שם)]: דבר אחר וארשת שפתיו. שהוא גוזר ודבריו קיימים:

[ד] **כי** תקדמנו ברכות טוב. (כא) ר׳ יהודה אומר (כב) ברכת משה שנקרא טוב, שנאמר ותרא אותו כי טוב הוא (שמות ב ב), רבנן אמרו ברכת התורה שנקראת טוב, שנאמר כי לקח טוב (משלי ד ב): חיים שאל ממך. אמר ר׳ יוחנן שלשה בני אדם אמר להן הקב״ה שאל, ואלו הן שלמה ואחז ומלך המשיח, (כג) וכו׳ במזמור למה רגשו גוים. (כד) ר׳ ברכיה אמר אותן שירדו חיים שאולה, אלו בני קרח ועדתו, (כה) שאל שיעלו, שנאמר מוריד שאול ויעל (ש״א ב ו): גדול כבודו בישועתך. (כו) גדול במפעליו: (כז) הוד והדר תשוה עליו. הוד של רב, (כח) והדר של תלמיד, כענין שנאמר ונתתה מהודך עליו (במדבר כז כ), מהודך ולא כל הודך, והיכן ניתן לו ליהושע, ר׳ יודן אמר בירדן ניתן לו, במשה כתיב וייראו מגשת אליו (שמות לד ל), וביהושע כתיב וייראו אותו כאשר יראו את משה (יהושע ד יד):

[ה] **כי** תשיתהו ברכות לעד. (כט) שיתברכו בו כל הגוים: תחדהו בשמחה את פניך. ר׳ ברכיה בשם ר׳ שמואל אומר כתוב אחד הוא אומר ועד עתיק (יומין מטא קדמוהי הקריבוהו) [יומיא מטה וקדמוהי הקרבוהי] (דניאל ז יג), וכתוב אחד אומר והקרבתיו ונגש אלי (ירמיה ל כא), הא כיצד, המלאכים מכניסין אותן עד מחיצתן, והקב״ה פושט ידו ומקרב אותן אצלו, לכך נאמר והקרבתיו: תמצא ידך

הערות ותקונים

וכן במדרש ב״ר פנ״ד אות ד׳ ויתן לשבי עוזו זה ארון ברית, וכתיב ויהי ארון ה׳ בשדה פלשתים ז׳ חדשים (ש״א ו׳ א׳): (טז) ד״א אין עוז אלא בית המקדש, שנ׳ ושברתי את גאון עוזכם. זה חסר בכ״י האחרים ובנדפס: (יז) שהכחשת שר אדום לפניו. כ״ה גם בכ״י ו׳, וכן הוסיף הרא״פ בגליון, וליתא בכ״י האחרים ובנדפס: (יח) מהו וארשת שפתיו. מובא בילקוט רמז תרפ״ב, והמלות „דבר אחר״ בילקוט יש למחוק: (יט) רשות שבשפתיו. הוא מלשון הוו זהירין ברשות: (כ) ילך מלאך המות. תקנתי ילך גובאי, וכן הוספתי אפרכיא פלונית מרדה בך ילך מלאך המות. ובכ״י ב׳ ד׳ ה׳ ז׳ נמצא רק מאמר ראשון ילך גובאי ויחבל אותה, והמאמר אפרכיא פלונית חסר שם, ובכ״י ג׳ ח׳ ובנדפס ובילקוט הגי׳ מדינה פלונית מרדה, והוא אומר ילך גובאי ויחבל אותה [שנאמר והכה ארץ בשבט פיו] אפרכיא פלונית מרדה בך והוא אומר ילך מלאך המות ויחבל אותה שנאמר (והכה ארץ בשבט פיו) [וברוח שפתיו ימית רשע] כצ״ל: (כא) ר׳ יהודה אומר. מובא בילקוט רמז תרפ״ג בשם המדרש: (כב) ר׳ יהודה אומר ברכת משה כו׳. בילקוט שם נוסף אחר זה „ר׳ נחמי׳ אומר ברכת הקב״ה שנקרא טוב שנאמר טוב ה׳ לכל״: (כג) וכו׳ במזמור למה רגשו גוים. כ״ה גם בכ״י ו׳, אבל בכ״י ב׳ ג׳ ד׳ ה׳ ז׳ כתוב „וכו׳ במזמור למעלה״. והמדפיס הראשון הגיה „במזמור למה רגשו גוים״ במקום „במזמור למעלה״ וגם המעתיק בכ״י א׳ וכ״י ו׳ תיקן כן והוא במזמור ב׳ אות י׳ וגם בעל הילקוט הביא פה „וכו׳״, ואח״כ הביא מאמר חדש ומהו שאל שיהו ישראל חיים קיימים לעולם ולעולמי עולמים, וזה מטעות המדפיסים, וצ״ל בילקוט כו׳ עד ומהו שאל שיהיו ישראל חיים קיימים לעולם ולעולמי עולמים. והוא סוף המאמר במזמור ב׳ שם ומלת „עד״ השמיטו: (כד) ר׳ ברכי׳ אמר. מובא בילקוט שם: (כה) שאל שיעלו שנ׳ מוריד שאול ויעל. כ״ה גם בכ״י ו׳, ובכ״י האחרים ובנדפס בטעות שיעלו ואחז, מלת ואחז יש למחוק וצ״ל שאל שיעלו והוסיף שנ׳ מוריד שאול ויעל: (כו) גדול במפעליו. גם בכ״י ו׳ השוה תמיד לכ״י שלנו ליתא המלות האלה: (כז) הוד והדר. מובא בילקוט שם רמז תרפ״ג גם בילקוט פנחס רמז תשע״ו בפ׳ ונתתה מהודך עליו בשם שו״ט: (כח) והדר של תלמיד. בילקוט בטעות והוד של תלמיד, צ״ל והדר של תלמיד, ומובא לנכון בילקוט פנחס שם: (כט) שיתברכו בו כל הגוים. מובא בילקוט רמז תרפ״ד וחסר הציון, והגי׳ שם וכן בנדפס והתברכו בו גוים, והוא לשון הכתוב

ירמיה

לכל אויביך. (ל) ר' לוי אמר תהא ידך מצויה ליפרע מהן: תשיתמו כתנור אש. רבנן אמרי יש גיהנם לעתיד לבא, שנאמר הנה (יום) [היום] בא בוער כתנור (מלאכי ג יט), (לא) כו' כדכתיב לעיל:

מזמור כב

[א] **למנצח** על אילת השחר. (א) זהו שאמר הכתוב אלהים ה' חילי וישם רגלי כאילות (חבקוק ג יט), (ב) [אמר ר' פנחס] כאילים אין כתיב כאן, אלא כאילות, שרגלי הנקיבות (ג) עומדות יותר מן הזכרים: (ד) ועל במותי (יעמידני) [ידריכני] (שם שם), מהו על במותי, בימאות שלי, (יעמידני) [ידריכני] אלו המצריים, שכיון שנשתקעו בים, רמז הקב"ה לים והשליכן ליבשה, והיו ישראל רואין אותן מתים, שנאמר וירא ישראל את מצרים מת (שמות יד ל), מה היו עושין להם, היו כל אחד ואחד מישראל נוטל כלבו, ורולך ונותן את רגלו על צואר של מצרי, והיה אומר לכלבו אכול מן היד הזו שנשתעבדה בי, אכול מן המעיים הללו שלא חסו עלי, תדע לך שכן הוא, דכתיב למען תמחץ רגלך בדם לשון כלביך מאויבים מנהו (תהלים סח כד), אמרו ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם כבר עשית לנו כל הנסים הללו, ואף אנו לא נהיה כפויי טובה, ומה יש לנו לעשות, לומר לפניך שירות ותשבחות, אז ישיר משה (שמות טו א), הוי למנצח על אילת השחר, (ה) על שירתא דקריץ: ד"א למנצח על אילת השחר. בשתי איילות, דבורה ואסתר, דבורה שבאה משבט נפתלי, ועליה אמר יעקב, נפתלי אילה שלוחה (בראשית מט כא), [אסתר שנמשלה לאילה], על אילת השחר, זו אסתר:

[ב] **אלי** אלי למה עזבתני. (ו) זהו שאמר הכתוב והיה אור ישראל לאש וקדושו ללהבה (ישעיה י יז), אור ישראל, זה יחזקיהו, וקדושו ללהבה, (ז) זה ישעיהו, ובערה ואכלה (שם), [זה סנחריב], (ח) שיתו ושמירו (שם), זה אכלוסין, בשעה שהלך לירושלים היו ישעיהו ויחזקיהו יושבין בבית המקדש, ויצאה אש מבין שניהם, (ט) וליהטה אותו ואוכלוסיו: דבר אחר והיה אור ישראל לאש. זה מרדכי: וקדושו ללהבה. זו אסתר: ובערה

הערות ותקונים

ירמי' ד' ב': (ל) ר' לוי אמר תהא ידך מצויה כו'. במדרש אסתר רבה פ"א אות ו' ר' ברכי' בש"ר לוי ור' הונא בש"ר לוי ור' יוחנן בש"ר לוי שלשתן אמרו פסוק אחד תמצא ידך לכל אויביך ימינך תמצא שונאיך, תהא ידך מצויה ליפרע מאויביך, תמצא להם מדת הדין, תמצא להם מיעוט זכיותיהן שעשו, לכך נאמר ימינך תמצא שונאיך: (לא) כו' כדכתיב לעיל. בכ"י ו' שיס וכו' כדכתיב לעיל במזמור למעלה מזה. ובכ"י ב' ג' ד' ה' ז' ח' כתוב וכו' במזמור של מעלה, ובדפוס ראשון וכו' במזמור השמים מספרים. ובדפוס וויניציא ואח"כ בכל הדפוסים וכו' במזמור השמים מספרים שלמעלה, מזה תראה שהמלות „השמים מספרים" נוספו אח"כ, והוא במזמור י"ט אות י"ג:

(א) זה"ש אלהים ה' חילי. מובא בילקוט חבקוק רמז תקס"ו בשם שו"ט: (ב) א"ר פנחס. הוספתי וחסר גם בכ"י ו', ונמצא לנכון בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט: (ג) שרגלי הנקיבות עומדות יותר מן הזכרים. עיין רמב"ן על פ' נפתלי אילה שלוחה: (ד) ועל במותי יעמידני. כ"ה גם בכ"י ו' ובילקוט, וצ"ל ידריכני כמו שהוא בקרא. והרא"פ הגיה בנדפס יעמידני במקום ידריכני ובאמת הגי' ידריכני היא הנכונה: (ה) על שירתא דקריץ. אעירה שחר תר' מתער לצלותא דקריץ וכן אילת השחר תר' דקריצתא וכן השחר עלה (בראשית י"ט ט"ו) תריב"ע מיסק קריצתא. והמלות האלה על שירתא דקריץ ליתא בכל כ"י ובנדפס רק בכ"י ו' כתוב על שירתא דיקריין, וגם הרא"פ בגליון המדרש הוסיף „על שירתא דיקריין" והבית המלה מנוקדת, אולם המלה משובשת וצ"ל דקריץ ונפרדה אות ץ ונעשית ין: (ו) זה"ש והיה אור ישראל. מובא בילקוט ישעי' רמז רפ"ד בשם שו"ט: (ז) זה ישעי'. כ"ה גם בכ"י ו' ובילקוט, אבל בכ"י ב' ז' אור ישראל זה הקב"ה, וקדושו ללהב זה חזקיהו, ובערה ואכלה זה סנחרב, ובכ"י ג' בטעות וקדושו ללהבה זו אסתר. ונדפס כן בדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים, ובכ"י ח' נשמט שורה מן וקדושו ללהבה במאמר זה עד וקדושו ללהבה במאמר שלאחריו: (ח) שיתו ושמירו זה אכלוסין. כ"ה גם בכ"י ו' וחסר בכ"י האחרים ובנדפס, גם הלשון נשתנה בכ"י שם ובנדפס מאחר הוא לפניו, ופי' אכלוסין בל"י המון עם: (ט) וליהטה אותו ואוכלוסיו. אחר זה נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה: „שנאמר ותחת כבודו יקד יקוד כיקוד אש (ישעי' י'

ואכלה שיתו ושמירו. זה המן ובניו. (י) אמרו רבותינו מאה בנים היו לו להמן, עשרה נהרגו, ועשרה נתלו, ועשרה נתחתכו ונשלכו לכלבים, ושבעים מהם חזרו על הפתחים שנים עשר חודש, ולבסוף נהרגו, ומה אני מקיים שיתו ושמירו ביום אחד (ישעיה שם), אלא (יא) את מוצא במדה שאדם מודד בה מודדין לו, בגזירה שגזר להשמיד להרוג ולאבד (אסתר ג יג), נגזר עליו ובערה ואכלה (ישעיה י יז):

[ג] **דבר** אחר והיה אור ישראל (ישעיה שם). זו אסתר, שהאירה את ישראל כאור שחר, והלא אור זה אש, ואש זה אור, אלא אמר הקב"ה (יב) דיו פרצופין אני עושה את הדבר, אור לישראל, וחשך לאומות העולם, שנאמר הוי המתאוים את יום ה' למה [זה] לכם יום ה' הוא חשך ולא אור (עמוס ה יח), בנוהג שבעולם אדם מדליק את הנר (יג) בבסילקי שלו, שמא יכול לומר פלוני שהוא אוהבי ישתמש לאור הנר, ושונאי אל ישתמש לאור הנר, [אלא הכל משתמשין כאחד], אבל הקב"ה אינו כן, הכל משתמשין בעולם הזה, ונותן חשך לכלם כאחת בעולם הזה, אבל לעתיד לבא כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים ועליך יזרח ה' (ישעיה ס ב). אמר ר' חנינא טוב ה' לכל (תהלים קמה ט), בעולם הזה, אבל לעולם הבא לעתיד לבא (טוב) [הטיבה] ה' לטובים (שם קכה ד), וכן היה במרדכי ואסתר, החשך לאומות העולם, ואור לישראל, שנאמר ליהודים היתה אורה ושמחה (אסתר ח טז). אסתר נקראת הדסה, (יד) אסתר שעמדה בסתרי סתרים, על שהוצרכה להאיר את ישראל, ויצאתה לחוץ, הדסה דכתיב ויהי אומן את הדסה (שם ב ז), על שם צדקותה. מרדכי נקרא הדס, על שם שנאמר והוא עומד בין ההדסים (זכריה א ח), (טו) מה הדס זה ריחו טוב וטעמו מר, כך היו מרדכי ואסתר, אור לישראל, והחשך לאומות העולם, ואל תתמה שהרי במצרים, ויהי השך אפלה (שמות י כב), ולכל בני ישראל היה אור (שם כג), וכמו שעשיתי בעולם הזה, ככה אעשה לעולם הבא, שנאמר כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה (ישעיה ס ב):

[ד] (טז) **דבר** אחר למנצח על אילת השחר. זהו שאמר הכתוב אל תשמחי אויבתי לי כי נפלתי קמתי (גם) כי אשב בחשך ה' אור לי (מיכה ז ח), אמר דוד למנצח (יז) למי שמקפץ כאיל, ומאיר לעולם בשעת חשיכה, אימתי הוא מאיר, בלילה, אף על פי שהוא לילה יש לי אור הירח והכוכבים והמזלות, ואימתי הוא חשך, בעלות השחר הלבנה נכנסה, והכוכבים נכנסין, והמזלות

הערות ותקונים

י' י"ז), שטרפה אותו מבפנים, והניח בגדיו מבחוץ, על שהי' מבני שם, שנאמר בני שם עילם ואשור וארפכשד ולוד וארם (בראשית י' כ"ב), ואומר ויקח שם ויפת את השמלה (שם ט' כ"ג) הניח הקב"ה את בגדיהם ושרף את גופם וכל שכן בני אהרן", וזה ליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ולא בנדפס, וגם המדפיס מוויניציא לא הוסיף זה כדרכו להוסיף המאמרים אל גוף הספר, ובאשר כי אין ענין ההוספה לכאן לכן לא הוספתיה בפנים: (י) אמרו רבותינו מאה בנים היו לו להמן. עיין בבלי מגילה ט"ו ע"ב רב אמר שלשים, ורבנן אמרו אותן שמחזירין על הפתחים שבעים הוין כו'. ואח"כ לדעת רבנן תשעים הוו. וכן צ"ל לפנינו תשעים הוו, עשרה נהרגו, ועשרה נתלו, ושבעים סובבו על הפתחים, והמלות ועשרה נתחתכו ונשלכו לכלבים ליתא בכל כ"י האחרים ובנדפס, ושם הגי' מאה בנים היו להמן י' נהרגו וי' נתלו והשאר היו מסבבין על הפתחים, וכן הביא הילקוט ישעי' רמז רפ"ד בשם השו"ט: (יא) את מוצא במדה שאדם מודד בה מודדין לו. עיין פסיקתא ויהי בשלח והערה מ' ומובא כן בשם ר' מאיר במדה שאדם מודד מודדין לו: (יב) דיו פרצופים. פי' שני פנים, והמלות מלשון יונית: (יג) בבסילקי. המלה יונית ורומית βασιλικη basilice פי' היכל מלך: (יד) אסתר שעמדה בסתרי סתרים כו' ויצאתה לחוץ. כ"ה גם בכ"י ו' וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, וכן הוסיף מהרא"פ בגליון: (טו) מה הדס זה ריחו טוב וטעמו מר. במדרש אסתר פ"ו אות ה' ויהי אומן את הדסה, מה הדסה ריחה מתוק וטעמה מר כך היתה אסתר מתוקה למרדכי ומרה להמן: (טז) ד"א למנצח על אילת השחר. מובא בילקוט תהלים רמז תרפ"ה בשם המדרש, ומובא במנות הלוי להר"ש אלקבץ ז"ל דף קמ"א ע"ב ע"ש שמבאר המאמר כלו: (יז) למי שמקפץ כאיל. בילקוט בטעות למי שהוא קומץ כאיל צ"ל קופץ כאיל:
ד"א

הולכין להם, אותה שעה אין חשך גדול ממנו, ואותה שעה הקב"ה עונה לעולם ומלואו, ומעלה את השחר מתוך החשך, ומאיר לעולם:

[ה] (יח) דבר אחר למנצח על אילת השחר. למי שקופץ כאיל, ומאיר להם מתוך החשך, וכן הוא אומר והנה אימה חשכה גדולה נופלת עליו (בראשית טו יב), כנגד הגליות הכתוב מדבר, שהקב"ה מאיר לישראל מתוך אפילתן, (יט) אימה זו בבל, ואימתני ותקיפא יתירה (דניאל ז ז), חשכה זו מדי, שהחשיכה מאור עיניהם של ישראל, והאיר להן הקב"ה בימי מרדכי ואסתר, שנאמר ליהודים היתה אורה (אסתר ח טז). גדולה זו יון, הקרן הגדולה (דניאל ח ח). נופלת, זו אדום, שעתידה ליפול ביד ישראל, והקב"ה מאיר להם, שנאמר קומי אורי כי בא אורך (ישעיה ס א), לכך נאמר על אילת השחר, למי שהוא מקפץ כאיל, ומאיר לישראל כשחר, שנאמר אז יבקע כשחר אורך (שם נח ח). (כ) ראה מה כתיב באסתר, ותקרא אסתר להתך (אסתר ד ה), וכל הפרשה, אל תדמי בנפשך (שם שם יג), אל תאמרי בנפשך בשביל שאני מלכה איני נכשלת, כי אם החרש תחרישי בעת הזאת (שם שם יד), (כא) עת צרה היא ליעקב וממנה יושע (ירמיה ל ז), לכך נאמר ריוח והצלה יעמוד ליהודים ממקום אחר (אסתר ד יד), ממי שכתוב ביה ישראל נושע בה' תשועת עולמים (ישעיה מה יז), ומי יודע אם לעת כזאת הגעת למלכות (אסתר שם), (כב) מכאן אתה למד דרך ארץ, שלא יהא אדם דוחה בשתי ידיו, אלא יהא דוחה בשמאל, ויקרב בימין, (כג) לכך נאמר אם לעת כזאת הגעת למלכות: (כד) לך כנוס את כל היהודים וגו' וצומו עלי (שם ד טז), מכאן שעיקרו של צום באסיפה, וכן הוא אומר קדשו צום קראו עצרה אספו זקנים (יואל א יד). ואל תאכלו ואל תשתו (אסתר שם), מאחר שכתוב וצומו עלי, למה הוצרך לומר ואל תאכלו ואל תשתו, (כה) וכי יש אדם צם ויאכל וישתה, ומאי טעם אמרה כן, אלא אמרה וצומו עלי, צומו על מה שאכלתם ושתיתם במשתה אחשורוש, (כו) זה שהמשל

הערות ותקונים

(יח) ד"א למנצח על אילת השחר שקופץ כאיל ומאיר מתוך החשך וכה"א והנה אימה חשכה עד ותקרא אסתר להתך. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכל כ"י האחרים ובנדפס חסר זה, ושם הגי' ד"א על אילת השחר למי שקופץ כאיל ומאיר להן מתוך חשך הוי על אילת השחר, וכן הוא אומר באסתר כל הפרשה עד אל תדמי בנפשך, וגם הרא"פ הוסיף זה בגליון: (יט) אימה זו בבל כו'. נמצא המאמר הזה בשנויים שונים במכילתא יתרו מסכתא דבחדש פ"ט בפ' וכל העם רואים את הקולות, ובב"ר פמ"ד אות י"ח, ושמ"ר פנ"א אות ז', וי"ר פי"ג, ובפדר"א פכ"ח, ובפסיקתא דר"כ פ' החודש וע"ש בהערה כ"ב, ועיין בסוף מזמור כ"ב: (כ) ראה מה כתיב באסתר ותקרא אסתר להתך וכל הפרשה. ר"ל וכל הכתובים הנאמרים שם בפרשה: (כא) עת צרה היא ליעקב עד תשועת עולמים. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, וכן הוסיף הרא"פ בגליון: (כב) מכאן אתה למד דרך ארץ שלא יהא אדם דוחה בשתי ידיו אלא יהא דוחה בשמאל ויקרב בימין. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס מכאן אתה למד, הסרים המלות דרך ארץ, גם בטעות דוחה בימין ומקרב בשמאל, וצ"ל להיפך דוחה בשמאל ומקרב בימין, וכן בגמרא סנהדרין ק"ז ע"ב ת"ר לעולם תהא שמאל דוחה וימין מקרבת: (כג) לכך נאמר ומי יודע אם לעת כזאת הגעת למלכות. בתחלה אמר לה ואת ובית אביך תאבדו, פי' דתפס בשתי ידים, ואח"כ דבר אליה רכות ומי יודע וגו'. והמאמר מש"ט מובא גם בס' מנות הלוי להר"ש אלקבץ ז"ל דף קל"ג ע"ב והביא הגי' כמו שהוא בנדפס. וע"ש שמבאר כוונת הענין: (כד) לך כנוס את כל היהודים עד למה הוצרך לומר ואל תאכלו ואל תשתו. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, ושם הגי' וצומו עלי ואל תאכלו ואל תשתו וכי יש אדם צם וכו': (כה) וכי יש אדם צם. מובא בילקוט אסתר רמז אלף נ"ו וחסר הציון „שו"ט". ומובא בס' מנות הלוי להר"ש אלקבץ ז"ל דף קל"ה ע"א: (כו) זה שהמשל אומר הא קורא והא קולתא אכלתון בקורא לקון בקולתא. במדרש וי"ר פט"ו אות ח' סוף תזריע במתלא אמרי דאכיל בהדי קולא ילקי בהדי קילא, ובפס"ז הגי' דאכיל בהדי קורא ילקו בהדי קילא, הערוך בערך קל ו' הביא המאמר מוי"ר וגורס מאן דאכיל בהדא קורא ילקו בהדי קילא, ובערך קרא ה' הביא מאן דאכיל בהדא קורא ילקי בהדא קורא, וכתב פי' מי שאוכל קור של דקל אם איננו שומרו כראוי לוקה בקורתו של דקל, והילקוט באסתר שם הביא המאמר הא קורא הא כילה, אכלתון קורא לקון בכילה, הוא כמו לפנינו רק במקום קולתא גורס כילה, והגי' שלפנינו נכונה, ופי' קורא ראש הדקל הנאכל כשהוא רך, ועיין ברכות ל"ו ע"א קורא מברך עליו בפה"א כי פירא הוא, ופי' רש"י קורא רך של דקל,

יפי'

אומר הא קורא והא קולתא, אכלתון בקורא לקון בקולתא, (כז) יכול יהו צמים לילה ויום, שלשה ימים ושלשה לילות ולא היו מתים, (כח) אלא היו מפסיקן מבעוד יום, ולמה שלשה ימים, (כט) שאין הקב"ה מניח לישראל בצרה יותר משלשה ימים, (ל) [וכן הוא אומר ביום השלישי וישא אברהם את עיניו (בראשית כב ד), וכן הוא אומר ויאסף (אותו) [אותם] אל משמר שלשת ימים (שם מב יז), וכן הוא אומר וילכו שלשת ימים במדבר ולא מצאו מים (שמות טו כב), וכן ביום השלישי תעלה בית ה' (מ"ב כ ה)], וכן רחב הזונה אמרה אין לכם להצטער אלא שלשת ימים, שנאמר ונחבאתם שמה שלשת ימים (יהושע ב טז), (לא) חסר א' כתיב ונחבתם, וכן את ימוצא ביונה, ויהי יונה במעי הדג שלשה ימים ושלשה לילות (יונה ב א), וכתיב ויאמר ה' לדג ויקא את יונה (שם שם יא), וכן הושע אומר יחיינו מיומים ביום השלישי יקימנו ונחיה לפניו (הושע ו ב), לפיכך גזרה צום שלשה ימים, לכך נאמר על אילת השחר, (לב) שהביאה השחר מתוך החשך:

[ו] אלי אלי למה עזבתני. (לג) יום ראשון אלי, יום שני אלי, יום שלישי למה עזבתני, וכיון שאמרה בקול גדול אלי אלי למה עזבתני, מיד נענית:

אלהי אקרא יומם ולא תענה. אמרה להקב"ה כך עשית במצרים לאבותינו, לא כיון שצעקו שמעת, שנאמר ואת צעקתם שמעתי (שמות ג ז), (לד) ואיזהו צרה גדולה זו או של מצרים, פרעה אמר כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו וכל הבת תחיון (שמות א כב), והמן אמר מנער ועד זקן טף ונשים ביום אחד (אסתר ג יג), פרעה אמר כל מי שאינו משלים מלאכתו ישימו אותו בתוך הבנין, ומי שהשלים מלאכתו לא היו עושין לו כלום, אבל המן גזר להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים (אסתר שם), אותן שהיו במצרים כיון שצעקו מיד שמעת אותן, אבל אנו צמנו זה שלשת

הערות ותקונים

ז' קילי ביונית עסלקא חתיכת עץ יבש, והוא בהיפך מן קורא: (כז) יכול יהיו צמים לילה ויום. לפני זה נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' נוסף: „ד"א אל תאכלו מצות ואל תשתו ארבע כוסות" וזה לא נמצא בכ"י ג' י' ח' ובנדפס. וראיתי בס' מנות הלוי להר"ש אלקבץ ז"ל דף קל"ה ע"ב הביא וז"ל וה"ר יהודה בן שושן ז"ל וכתב שראה מי שפירש ואל תאכלו אפי' מצה של פסח ואל תשתו ד' כוסות, ואני אומר אפריון נמטייה מי שפירש כן כו' ע"כ, ומזה תראה שמי שהוסיף זה אל הכ"י לקח זה מאיזה ספר שהי' לפניו: (כח) אלא היו מפסיקין מבעוד יום. עיין פדר"א פ"נ. ואל תאכלו ואל תשתו שלשת ימים ואלו הן י"ג וי"ד וט"ו, והעיר שם הרד"ל בסי' נ"ט שלשה ימים רצופין היו, ואע"פ שבשו"ט ריש מזמור כ"ב אמרו, וכי אפשר לאדם לעשות כן, אלא שהיו מפסיקין מבעוד יום, גמרא דידן שלהי יבמות קכ"א ע"ב פליג על זה, וס"ל רצופין ממש היו עכ"ל, ואני מצאתי במנות הלוי להר"ש אלקבץ ז"ל דף קל"ו ע"א הביא וז"ל האמנם במדרש שוחר טוב נראה שלא התענו ג' ימים לילה ויום כפשוטו של מקרא, איתא התם יכול יהיו צמים ג' ימים וג' לילות ולא היו מתים אלא מפסיקים מבעוד יום, ועל זה הביא עוד ובשערי בינה (לבעל הרוקח כ"י) מסיים בה: בשוחר טוב דורש שאוכלים מעט להשיב נפש קודם שקיעת החמה ע"כ. וכתב הר"ש אלקבץ: ולזה שומעים שמגדיל תפארת ישראל ולא נמי שכתב ומפורש במדרש תהלים שהיו אוכלים בלילות, כי לא פורש כך, אדרבה אמר אלא מפסיקים מבעוד יום כו': (כט) שאין הקב"ה מניח לישראל בצרה יותר משלשה ימים. וכן איתא בב"ר פנ"ו אות ז' לעולם אין הקב"ה מניח את הצדיקים בצרה שלשה ימים, ובאסתר רבה פ"ט אות ב' ויהי ביום השלישי לעולם אין ישראל נתונין בצרה יותר משלשה ימים, ועיין ב"ר ריש פצ"א: (ל) וכה"א ביום השלישי עד בית ה', הוספתי כמו שהוא בכ"י ג' ד' ה' ז' וחסר גם בכ"י ו' ח' ובנדפס ועיין בב"ר שם פנ"ו אות א', ובב"ר פצ"א אות ז' ושם בפצ"א הוא קטוע ע"ש: (לא) חסר א' כתיב ונחבתם. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, וגם הרא"פ הוסיף זה בגליון ואין ענינו לכאן אם מלא או חסר: (לב) שהביאה השחר מתוך החשך. מובא במנות הלוי דף מ"ח ע"ב בשם שו"ט: (לג) יום ראשון אלי. מובא בילקוט תהלים רמז תרפ"ה בשם המדרש, וכאשר הוא לפנינו כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט הגי' יום ראשון אמרה אלי ויום שני כן יום שלישי צעקה בקול גדול ואמרה למה עזבתני. ובילקוט שם הגי' אחר זה ד"א אלי בים אלי בסיני כו', זה הוא להלן במזמור הזה, ואח"כ הביא אקרא יומם אמרה לפני הקב"ה כמו שהוא באות ו': (לד) ואיזהו צרה גדולה זו או של מצרים. כאשר לפנינו כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס המאמר קטוע וכצ"ל פרעה אמר כל הבן הילוד [היאורה תשליכוהו וכל הבת תחיון, והמן אמר מנער ועד זקן טף ונשים ביום אחד, פרעה אמר כל מי שאינו

משלים

ימים, והתפללנו וצעקנו וקראנו ולא עניתנו, ואם אין בנו מעשים טובים עשה עמנו בשביל קדושת שמך, ואתה קדוש יושב תהלות ישראל:

[ז] (לה) **דבר** אחר אל תשמחי אויבתי לי כי נפלתי קמתי (גם) כי אשב בחשך ה׳ אור לי (מיכה ז ח). ישראל אומרים לאומות העולם אל תשמחו אויבי לי, למה שאם נפלתי קמתי, תכף לנפילה קימה. ר׳ שמואל אמר מן הדא, כי שבע יפול צדיק וקם (משלי כד טז), אבל הרשעים יפלו ולא יקומו, תכף לכשלון של רשעים רעה, שנאמר ורשעים יכשלו ברעה (שם שם), בפעם אחת נופלין ואין להם תקומה, (לו) וכן הוא אומר ובאחת יבערו ויכסלו (ירמיה י ח): כי אשב בחשך ה׳ אור לי (מיכה שם). (לז) שנו רבותינו מתוך כעס רצון, מתוך אפילה אורה, מתוך רוגז רחמים, מתוך צרה רווחה, מתוך ריחוק קירוב, מתוך נפילה קימה. מתוך כעס רצון, הרף ממני ואשמידם (דברים ט יד), מיד וינחם ה׳ על הרעה (שמות לב יד). [מתוך אפילה אורה, כי אשב בחשך ה׳ אור לי (מיכה ז ח)]. מתוך רוגז רחמים, ברוגז רחם תזכור (חבקוק ג ב). מתוך צרה רווחה, (כי עת) [ועת] צרה [היא] ליעקב וממנה יושע (ירמיה ל ז). מתוך ריחוק קירוב, והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי (הושע ב א). מתוך נפילה קימה, כי נפלתי קמתי (מיכה שם). (לח) [ומתוך נפילתן של צדיקים רוממותן, הדא הוא דכתיב אם נבלת בהתנשא (משלי ל לב), חנניה מישאל ועזריה מתוך ניבולן רוממותן, באדין מלכא הצלם וגו׳ (דניאל ג ל), וכן דניאל מרדכי ויוסף]. (לט) ואין אתה מוצא ימים קשין שהיו ישראל באפילה, ויושבין בחשך ובצרה, כאותן הימים שהיו בימי המן, שאמר לאחשורוש ישנו עם אחד מפוזר ומפורד (אסתר ג ח), כיון שידעה אסתר התחילה לומר למרדכי לך כנוס את כל היהודים (שם ד טז), וכשאמרה ובכן אבוא אל המלך (שם שם), התחילו בני פלטרין אומרים עכשיו הוא כועס עליה, ונגזר עליה מיתה, והיה כל אחד ואחד אומר אני אטול את בגדיה, וזה אומר אני אטול תכשיטיה, (מ) [וזה אומר אני אטול את (מא) קדשיה, וזה אומר אני אטול את (מב) פורפריה שלה של מלכות, שנאמר יחלקו בגדי להם ועל לבושי יפילו גורל (תהלים כב יט), וכיון שהיתה צופה ורואה כן], היתה מתפללת ואומרת ואתה ה׳ אל תרחק אילותי לעזרתי חושה (שם שם כ), (מג) כיון שראה דוד ברוח הקדש באיזה לשון עתידה להיות קוראה להקב״ה אילותי, סידר עליה זה המזמור למנצח על אילת השחר:

[ח] **דבר** אחר [על אילת השחר]. (מד) זהו שאמר הכתוב עורה כבודי עורה הנבל וכנור אעירה שחר (תהלים נז ט). (מה) אמר דוד אעיר יקרי מן קדם יקריה

הערות ותקונים

משלים מלאכתו ישימו אותו בתוך הבנין] וכל מי שהוא משלים מלאכתו, המאמר שהסגרתי חסר: (לה) ד״א אל תשמחי אויבתי לי. פה החל לדרוש עוד הפעם על הכתוב הזה אשר דרש באות ד׳: (לו) וכה״א ובאחת יבערו ויכסלו. דורש כמו ויכשלו: (לז) שנו רבותינו. לא נודע לי המקור, ומובא בילקוט עקב רמז תתנ״ב בשם שו״ט, ובילקוט ירמי׳ רמז ש״א ג״כ בשם השו״ט, ובילקוט מיכה רמז תקנ״ח, וחסר שם הציון: (לח) ומתוך נפילתן. הוספתי כמו שהוא בכ״י ב׳ ד׳ ה׳ ז׳ וחסר גם בכ״י ג׳ ו׳ ח׳ ובנדפס: (לט) ואין אתה מוצא. מובא במנות להר״ם אלקבץ ז״ל דף קי״ו ע״א בשם שו״ט: (מ) וזה אומר אני אטול את קדשיה כו׳ עד ורואה כן, הוספתי כמו שהוא בכל כ״י האחרים (מלבד כ״י ו׳) ובנדפס, רק המלות „וזה אומר אני אטול את קדשיה" חסרים בכ״י ב׳ ג׳ ה׳ ז׳ ונמצא גם בכ״י ד׳ ח׳ ובנדפס, והרא״פ בגליון המדרש כתב על המאמר הזה „אינו בכתובים", ר״ל שלא נמצא בכ״י: (מא) קדשיה. תרגם ואת הנזמים וית קדשיא: (מב) פורפריה. פי׳ בל״י πορφυρα בגד תכלת: (מג) כיון שראה דוד ברוח הקדש באיזה לשון היא עתידה להיות קוראה. כ״ה גם בכ״י ו׳, אבל בכ״י האחרים ובנדפס וכיון שראה דוד כן באיזה לשון היא קוראה להקב״ה, ומזה תראה כי לפנינו הלשון מתוקן, וכן הוסיף מהרא״פ בגליון: (מד) זש״ה עורה כבודי. נשנה בירושלמי ברכות פ״א ה״א (דף ב׳ ע״ד), איכה רבתי פ״ב אות כ״ב פ׳ צעק לבם, מדרש רות ריש פ״ו, ובפסיקתא דר״כ פסקא ויהי בחצי הלילה (ס״ג ע״א), ולהלן סוף מזמור כ״ז: (מה) אמר דוד אעיר יקרי מן קדם יקריה דבראי. בירושלמי שם וכן להלן במזמור כ״ז איתעיר יקרי מן קומי איקריה דברי״, איקרי לא חשיב כלום מן קדם איקריה דברי״, ופי׳ התעורר כבודי מפני
כבוד

דבראי, אין כבודי כלום לפני כבוד בוראי. (מו) ר׳ [פנחס] בשם ר׳ אלעזר [בר מנחם] אמר מה היה דוד עושה, היה נוטל נבל וכנור, ונותן למעלה מראשותיו, והיה מנער בחצי הלילה, ומנגן בהן. (מז) והיו חכמי ישראל שומעין את קולו, ואומרין אם דוד מלך ישראל עוסק בתורה בשירות ותשבחות, אנו על אחת כמה וכמה, ונמצאו כל ישראל יושבין ועוסקין בתורה על ידו, (מח) אמר ר׳ לוי חלון היה פתוח למעלה ממטתו של דוד, ופתוחה לצפון, והיה הכנור תלוי נגד החלון, ורוח צפונית יוצאת בחצי הלילה ומנשבת בו, והיה מנגן מאליו, והיה דוד אומר עורי כבודי, על ידי מי, על ידי הנבל וכנור, אעירה שחר. אני הוא דמעורא שחרא, ושחרא לא מעורר לי, והיה יצרו מפתה אותו כל הלילה, (מט) ואומר לו דוד דוד דרך מלכים להיות שחר מעוררן, ואינון (נ) דמכין עד תלת שעי דיומא, ואת אומר אעירה שחר, ואת קאים בפלגא דליליא, שנאמר חצות לילה אקום להודות לך (תהלים קיט סב):

[ט] **דבר** אחר עורה כבודי עורה הנבל וכנור אעירה שחר (תהלים נז ט). מדבר בארבע מלכיות, עורה בבבל, שעתידין לעמוד לה חנניה מישאל ועזריה. עורה במדי, שעתידין לעמוד לנו מרדכי ואסתר. עורה ביון, שעמדה להן בית השמונאי. עורה באדום, שעתיד לעמוד להם מלך המשיח. עורה בחורבן בית ראשון שעתיד להבנות על ידי עזרא. עורה בחורבן בית שני שעתיד להבנות על ידך בנין שלם, הדא הוא דכתיב בונה ירושלים ה׳ נדחי ישראל יכנס (תהלים קמז ב):

[י] **דבר** אחר עורה כבודי עורה הנבל וכנור אעירה שחר (תהלים נז ט). אמרה כנסת ישראל רבונו של עולם, עורה כאותן הימים של אסתר שמשלה כשחר, ועלינו להיות מזמרים לפניך בנבל וכנור: דבר אחר למה נמשלה אסתר כשחר, מה השחר עולה והכוכבים שוקעים, אף אסתר בבית אחשורוש היתה עולה, והמן בניו שוקעים: (נא) דבר אחר אמר ר׳ בנימין בר יפת אמר ר׳ אלעזר מה שחר וזה סוף כל הלילה, אף אסתר היתה סוף כל הנסים, והא איכא חנוכה, (נב) ניתן ליכתב קא אמרינן:

[יא] **דבר** אחר על אילת השחר. (נג) [זהו שאמר הכתוב מי זאת הנשקפה כמו שחר (שה״ש ו י), מי] זאת, [אלו] ישראל, דכתיב זאת קומתך דמתה לתמר (שם ז ח), כשהיו ישראל מהלכין במדבר, היה הארון מהלך לפניהם, שנאמר וארון ברית ה׳ נוסע לפניהם (במדבר י לג). (נד) ר׳ אלעזר בשם ר׳ יוסי בן זמרא אומר

הערות ותקונים

כבוד בוראי, כי כבודי איננו מאומה לפני כבוד בוראי, לכן אני מעיר השחר, והשחר אל יעיר אותי: (מו) רבי בשם ר׳ אלעזר אמר. תקנתי שצ״ל רבי פנחס, וכן „בר מנחם", כמו שהוא בכל המקומות הנ״ל: (מז) והיו חכמי ישראל שומעין את קולו. בירושלמי שם הגי׳ כדי שישמעו חבירי תורה, ומה היו חבירי תורה אומרים, ומה אם דוד המלך עוסק בתורה, אנו עאכ״ו, ובפסיקתא שם הוא כמו לפנינו: (מח) א״ר לוי. הוא גם כן במקומות הנ״ל שרשמתי, ועיין בפסיקתא הערה י״ז. ומובא ברש״י תהלים כ״ז ט׳: (מט) ואומר לו דרך מלכים להיות שחר מעוררן ואינן דמכין עד תלת שעי דיומא כו׳. כ״ה גם בכ״י ו׳, אבל בכ״י האחרים ובנדפס המאמר קטוע לישנא, והיה יצרו מפתה אותו כל הלילה אמר [לו], דוד דרכן של מלכים להיות עומדין בשלש שעות (ואני) [צ״ל ואתה] חצות לילה, והרא״פ הוסיף בגליון הנוסחא כמו שלפנינו, וראיתי בירושלמי שם והיה יצרו מקטרגו ואומר לו דוד דרכן של מלכים להיות ישנין עד שלש שעות ואת אמר חצות לילה אקום, ובפסיקתא שם והי׳ יצרו מרגיזו: (נ) דמכין. פי׳ ישנים, ישן תרגום דמוך: (נא) ד״א א״ר בנימין בר יפת א״ר אלעזר מה שחר זה סוף כל הלילה. בגמרא בבלי יומא כ״ט ע״א מובא זה בשם ר׳ אסי, ובשם ר׳ בנימין בר יפת בש״ר אלעזר מובא דרשה אחרת: (נב) ניתן לכתוב קאמרינן. היינו גם חנוכה לא נכתב, אבל אסתר נכתב במגילה, ועיין תוס׳ מגילה ז׳ ע״א ד״ה נאמרה לקרות: (נג) זש״ה מי זאת הנשקפה. מובא בילקוט שה״ש רמז תתקפ״ב בשם שו״ט, ומן ד״א מי זאת הנשקפה זו גאולת המשיח הוא ממדרש חזית וחסר הציון: (נד) ר׳ אלעזר בש״ר יוסי בן זימרא אומר. מובא במדרש שה״ש פ״ג אות ג׳ בפ׳ מי זאת עולה מן המדבר, ושם הוא בהרחבת לשון, בשעה שהיו ישראל מתגודלין ממסע למסע היה עמוד הענן יורד ועמוד אש נוטה ועשן המערכה
עולה

כמין זקוקין של אש היו יוצאין מבין שני בדי הארון, (נה) והיו שורפין את הנחשים שהיו כקורות בית הבד, ועקרבים שהיו כזרדין, שנאמר המוליכך במדבר הגדול והנורא נחש שרף ועקרב (דברים ח טו), (נו) והיו שורפין לפניהם את הקוצים ואת הברקנים, והיו אומות העולם רואים את העשן, ואומרים מי זאת עולה מן המדבר כתימרות עשן (שה״ש ג ו), ורואין היאך הקב״ה עושה להם נס, ומוריד להן את המן, ומעלה להן את הבאר, ומגיז להן את השליו, והוא בכבודו מאיר להם, שנאמר וה׳ הולך לפניהם יומם (שמות יג כא), והיו אומות העולם רואין את הענן ביום, ואת אורו של אש בלילה, ואומרים מי זאת הנשקפה כמו שחר (שה״ש ו י), מי היא אומה זו שכל תשמישיה באור, (נז) תורתה של אור, שנאמר כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו כג), אלהיה של אור, שנאמר והיה אור ישראל לאש (ישעיה י יז), גואלה של אור, שנאמר קומי אורי כי בא אורך (שם ס א), שמחתה של אור, שנאמר אור צדיקים ישמח (משלי יג ט), וכן לעתיד לבא כתיב אור זרוע לצדיק (תהלים צז יא), אלוהית אלו ואינן בני אדם:

[יב] (נח) **יפה** כלבנה (שה״ש ו י). (נט) למה נמשלו ישראל ללבנה, מה לבנה (ס) שולטת ביום ובלילה, כך ישראל שולטין בעולם הזה ובעולם הבא, יכול יהיו חסירין כלבנה הזו (סא) שהיא חסרה בכל חודש, תלמוד לומר ברה כחמה (שם שם), מה חמה שלימה, אף ישראל שלימין במצות: אומה כנדגלות (שם שם). (סב) [ר׳ אליעזר ור׳ יהושע, ר׳ אליעזר אומר] כמלאכי השרת העומדים דגלים דגלים, [ור׳ יהושע] אומר כיציאתן ממצרים שעמדו דגלים דגלים. (סג) תני ר׳ חייא משל לבת מלכים שהיתה (סד) מלקטת בשפלין, והיה המלך עובר והכירה שהיא בתו, (סה) אהבה ונטלה והושיבה (סו) בקרונין, והיו חברותיה תמיהות עליה ואומרות, אתמול היית מלקטת בשפלין, והיום את יושבת בקרונין אצל המלך,

הערות ותקונים

עולה כמין שני זקוקין של אש יוצאין מבין שני בדי הארון ושורפים לפניהם נחשים ועקרבים, וכ״ה במדרש דב״ר פ״ז אות ט׳ ושם מתחיל א״ר ותסר שם האומר ויש לתקן כמו שהוא בשה״ש שם ולפנינו, ובתנחומא הנדפס מכבר ויקהל אות ז׳ ובמדרש במ״ר פ״ה אות א׳ הגי׳ א״ר אליעזר בן פדת בשם ר׳ יוסי בן זמרא שני ניצוצין יוצאין מ׳: (נה) והיו שורפין את הנחשים שהיו כקורות בית הבד ועקרבים שהיו כזרדין. כ״ה גם בכ״י ו׳, ובילקוט שה״ש שם הביא: את הנחשים שהיו כקורות הבד ואת העקרבים שהיו כ׳ זרתות. המלה נפרדה וצ״ל כזרתות, וראיתי בילקוט דפוס ווארשוי הגיה המדפיס שהיו עשרים זרתות, כי חשב את כ׳ היא לסימן המספר, ובכ״י ב׳ המאמר קטוע לישנא, ובכ״י ג׳ הגי׳ בקורת בית הבד ועקרבין שהיו כזרדין. וכן הוא בדפוס ראשון כי נדפס עפ״י כ״י ג׳, ובכ״י ז׳ שהיו בקורות בית הבד עקרבים שהיו בודדים, ובכ״י ח׳ שהיו שתי זרתות ואין ספק שהי׳ כתוב כזרתות, והמעתיק חשב על אות כ׳ שהיא ב׳ והגיה שני זרתות, ובדפוס וויניציא תיקן המדפיס שהיו כקשתות, וכן נדפס בכל הדפוסים: (נו) והיו שורפין לפניהם את הקוצים ואת הברקנים. בכ״י ב׳ ד׳ ה׳ ז׳ נוסף אחר זה: והיה העשן עולה ומתמר וכל העולם היה מתבסם מן הריח שהיה יוצא, וזה ליתא גם בכ״י ג׳ ו׳ ח׳ ובנדפס ובילקוט: (נז) תורתה של אור. עד אלוהית אלו ואינן בני אדם. כ״ה גם בכ״י ו׳, וליתא בכ״י האחרים ובנדפס, ושם הגי׳ שהשמשים על ידי האור אלהות הן אלו, והשאר חסר: (נח) יפה כלבנה. הוא סיפא דקרא מן הכתוב מי זאת הנשקפה שהחל לדרוש באות י״א, והמאמר מובא ג״כ בילקוט שה״ש שם בשם השו״ט: (נט) למה נמשלו ישראל ללבנה. עיין מדרש חזית פ״ו בפ׳ מי זאת הנשקפה, ושם היא באריכות ובהוספות: (ס) שולטת ביום ובלילה. בחזית שם מה לבנה משמשת ביום ובלילה דכתיב בה ולמשול ביום ובלילה: (סא) שהיא חסרה בכל חדש. בחזית שם מה לבנה זו פעמים חסרה פעמים יתרה יכול אף ישראל כן ת״ל ברה כחמה: (סב) „ר׳ אליעזר ור׳ יהושע ר׳ אליעזר אומר" זה חסר בנדפס: (סג) תני ר׳ חייא משל לבת מלכים. מובא במדרש חזית פ״ו בפ׳ לא ידעתי נפשי שמתני: (סד) מלקטת בשפלין. כ״ה גם בכ״י ו׳, ובכ״י האחרים ובנדפס הגי׳ מלקטת בשבלין, אולם במדרש חזית שם מלקטת בשלפים, ובילקוט שה״ש בשלפין, ועיין במ״כ שפי׳ בשלפים בלקט השבלים אחר הקוצרים, ושלפי לשון אחוריים, כמו שלפי קציר חטים, ויותר נכון הגי׳ בשפלין, והוא כמו בשבלין בחלוף האותיות או נשתבש המלה וצ״ל בשבלין: (סה) אהבה. בא״ז כ״י אוהבה, ובדפוס ראשון ואח״כ בכל הדפוסים אחז בה, ובחזית שם שלא אוהבו: (סו) בקרונין. המלה רומית Carrus ופי׳ עגלה קארן

אומרת להם כשם שאתם תמיהות עלי, כך אני תמיהה על עצמי, כך כשהיו ישראל משועבדין במצרים בחומר ובלבנים, היו מאוסין בעיניהם של מצרים, וכשנגאלו ונעשו בני חורין, ופחות וסגנים על כל באי עולם, והיו תמיהים, והיו ישראל אומרין להם, כשם שאתם תמיהים עלינו, כך אנו תמיהים על עצמנו, הדא הוא דכתיב לא ידעתי נפשי שמתני מרכבות עמי נדיב (שה״ש ו יב):

[יג] **דבר** אחר מי זאת הנשקפה כמו שחר (שה״ש ו י). (סז) ר׳ חייא בר אבא ור׳ שמעון בן חלפתא היו מהלכין (סח) בקרוצתא בהדא בקעתא (סט) דארבאל, וראו אילת השחר שבקע אורה לעלות, אמר לו ר׳ חייא כך היא גאולתן של ישראל, אמר לו ר׳ שמעון היינו דכתיב כי אשב בחשך ה׳ אור לי (מיכה ז ח), בתחלה היא באה קימעא, ואחר כך היא מנפצת ובאה, ואחר כך היא פרה ורבה, ואחר כך היא משתבחת והולכת, כך בתחלה ומרדכי יושב בשער המלך (אסתר ב כא), ואחר כך ויהי כראות המלך את אסתר המלכה (שם ה ב), ואחר כך ויקח המן את הלבוש ואת הסוס (שם ו יא), ואחר כך ויתלו את המן (שם ז י), ואחר כך ואתם כתבו על היהודים (שם ח ח), ואחר כך ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות (שם שם טו), ואחר כך ליהודים היתה אורה (שם שם טז):

[יד] **דבר** אחר למנצח על אילת השחר. (ע) אמר ר׳ יהודה ב״ר סימון, בית שיש בו נחשים, מביאים קרן איל ומעשנין את הבית בתוכו, ומיד הנחש בורח, ואת מוצא בשעה שהאילה היא צמאה, היא חופרת גומא, ומכנסת קרניה לתוכה וגועה, ומיד התהום מעלה לה מים, שנאמר כאיל תערוג על אפיקי מים (תהלים מב ב), ורבנן אמרי זו היא חסידה שבחיות, ורחמיה מרובין על בניה, וכשצמאות כל החיות מתכנסות אצלה, שהן יודעות שמעשיה חסידים, כדי שתתלה עיניה למרום, והקב״ה מרחם עליהם. ומה היא עושה, חופרת גומא ומכנסת קרניה לתוכה וגועה, והתהום מעלה לה מים, שנאמר כאיל תערוג על אפיקי מים (שם), כיון שראה דוד כן שהקב״ה עונה אליה, התחיל סודר עליה מזמור למנצח על אילת השחר:

[טו] **דבר** אחר למנצח על אילת השחר]. (עא) זהו שאמר הכתוב העם ההולכים בחשך ראו אור גדול (ישעיה ט א), בדורו של מרדכי הכתוב מדבר, שאין לך שעה רעה ואפילה לישראל כמו בשושן הבירה, שנגזר עליהם להשמיד להרוג ולאבד, וראו אור גדול, שנצמח להם גואל וגואלם, ואיזה זה מרדכי, דכתיב ומרדכי יצא מלפני המלך (אסתר ח טו), מה כתיב בתריה, ליהודים היתה אורה (שם שם טז). (עב) זהו שאמר הכתוב אמרו לאלהים מה נורא מעשיך (תהלים סו ג),

הערות ותקונים

(קארן), ויותר נכון להגיה קרוכין, והיא המלה הרומית Carruca, ופי׳ מין עגלה עיין ערוך בערכו: (סז) ר׳ חייא בר אבא ור״ש בן חלפתא. נשנה בירושלמי ברכות פ״א ה״א (דף ב׳ ע״ג), ושם הגי׳ ר׳ חייא רבא, וכן נשנה בירושלמי יומא פ״ג ה״ב (דף מ׳ ע״ב) ושם הגי׳ ר׳ חייא רובא, וכן נשנה המאמר בחזית פ״ו בפ׳ מי זאת הנשקפה, ושם הגי׳ ר׳ חייא סתם, ובמדרש אסתר פ״י אות י״ד כתוב ר׳ חייא רבה, והילקוט תהלים רמז תרפ״ה הביא המאמר הזה ורשם בצדו „ירושלמי ברכות פ״א" אבל מלשון הילקוט נראה כי העתיק משו״ט שלפנינו, וגורס ג״כ ר׳ חייא בר אבא, והמאמר שלאחר זה בית שיש לו נחשים הוא ג״כ משו״ט אות י״ד: (סח) בקרוצתא. פי׳ בהשכמה, תרגם שחר קריצתא: (סט) דארבאל. בכ״י ג׳ ואח״כ נדפס כן בדפוס ראשון בטעות דאברהי, וצ״ל דארבאל, והיא Arbel, לצפון טבריה כמו חצי שעה הוא ארבל, עיין ערך מלים צד 191: (ע) א״ר יהודה ב״ר סימון בית שיש בו נחשים. התחלת המאמר מובא בילקוט תהלים רמז תרפ״ה, וחסר הציון, וסיים „כך כשבאת אסתר ברח המן": (עא) זה״ה העם ההולכים בחשך. מובא בילקוט ישעי׳ רמז רפ״ג בשם שו״ט: (עב) זה״ה אמרו לאלהים ר׳ אליעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי אומר. כ״ה בכל כ״י ובנדפס דפוס ראשון, אבל המדפיס מוויניציא הוסיף מעצמו „ד״א על אילת השחר זה״ה אמרו לאלהים" וזה שגגה, כי אין הדרשה תסוב על הכתוב למנצח על אילת השחר, רק הוא מוסב על הסיום ליהודים היתה אורה וכל הדרשה היא אך בעבור הדרשה האחרונה הנדרשת על המן והוא הציר אשר עליו יסוב הדרש הזה, ובמדרש אסתר פ״י אות ע״ו אחר שהביא שם המאמר ר׳ חייא רבה ור׳ שמעון

(עג) ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר מה דחילין (עד) אינון מנגניא דילך, הנהרגין הורגין את הורגיהן, והנצלבין צולבין את צולביהן, (עה) והנשקעין שוקעין את שוקעיהם, והנשרפין שורפין את שורפיהן, והנשלכין לגוב אריות שולכין את שולכיהן, כיצד פרעה אמר כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו (שמות א כב), והוא הושלך לים, שנאמר מרכבות פרעה וחילו ירה בים (שם טו ד). נבוכדנאצר אמר יתרמון לגוא אתון נורא יקדתא (דניאל ג טו), (עו) נעשה אמכסירוס, וכיון שהשליכו אותן נשרפו, שנאמר גובריא אילך די הסיקו (מישך שדרך) [לשדרך מישך] ועבד נגו קטיל (יתהון) [המון] שביבא (דנורא) [די נורא] (שם שם כב), (עז) פרסיים ומדיים בקשו להרוג לדניאל, וגזרו עליו להשליכו לגוב אריות, שנאמר (יתרמי) [יתרמא] לגוב (אריאוותא) [אריותא] (שם ו ח), ונעשה לו נס והיה ניצול, והן הושלכו לגוב אריות, שנאמר וגובריא אילך [וגו'] נפלו לגוא אתון נורא (שם ג כג). המן הרשע היה עומד כל הלילה ומתקן קורה של חמשים אמה, לתלות את מרדכי עליו, ובבקר נתלה הוא ובניו עליו, שנאמר ויתלו את המן על העץ אשר הכין למרדכי (אסתר ז י), וכתיב ותלו אותו ואת בניו על העץ (שם ט כה), ישראל נגזר עליהם להשמיד להרוג ולאבד (שם ג יג), ונהפכו הדברים על שונאיהם, שנאמר ונהפוך הוא אשר ישלטו היהודים (שם ט א):

[טז] **אלי** אלי למה עזבתני. (עח) אלי בים סוף, אלי בסיני: למה עזבתני. למה נשתנו עלי סדרו של עולם, וסדורן של אמהות, ומה אמנו שרה על ידי שנשבית אל פרעה לילה אחת, לקה הוא וכל ביתו, שנאמר וינגע ה' את פרעה [נגעים גדולים ואת ביתו] (בראשית יב יז), אני שאני נתונה בתוך חיקו של אותו רשע כל השנים הללו, אין אתה עושה עמי נסים, אלי אלי למה עזבתני, מבטן אמי אלי אתה (תהלים כב יא), (עט) למה שלש פעמים, אמרה אסתר לפני הקב"ה רבש"ע שלש מצות נתת לי נדה וחלה והדלקת הנר, אע"פ שאני בבית רשע זה, כלום עברתי על אחת מהן:

[יז] (פ) **כתיב** להכרית עולל מחוץ (ירמיה ט כ), ולא מבתי כנסיות: בחורים מרחובות (שם שם), ולא מבתי מדרשות, (פא) ובירושלים כתיב ויהרג בחוריהם בחרב בבית מקדשם (דה"ב לו יז), כתיב לא תקח האם על הבנים (דברים כב ו), ובירושלים כתיב אם על בנים רוטשה (הושע י יד), אמר ר' יהודה ב"ר סימון כתיב אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד (ויקרא כב כח), ובשושן הבירה כתיב להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים (אסתר ג יג), כתיב אשר יצוד ציד חיה או עוף [וגו'] וכסהו בעפר (ויקרא יז יג), ובירושלים כתיב שפכו דמם כמים סביבות ירושלים ואין קובר (תהלים עט ג), אמר ר' ברכיה אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם

הערות ותקונים

בן חלפתא הוון מהלכין בחדא בקעתא דארבל, וסיים שם ואח"כ ליהודים היתה אורה, נמצא אח"ז הה"ד אמרו לאלהים כו'. והדרשה הזאת נשנה גם בפסיקתא דר"כ פסקא ויהי בשלח (פ' ע"ב) וע"ש בהערה כ"ו, וכן נשנה במדרש שמ"ר פ"כ אות ט', ועיין בתנחומא שלנו בשלח ובהערה ד': (עג) ר' אליעזר בנו של ר"י הגלילי. עיין בפסיקתא שם הערה כ"ז: (עד) אינון מנגניא דידך. המלה יונית μαγγανον מגגנון פי' תחבולה ומעשה ערמה, ועיין מה שהעירותי בפסיקתא שם הערה כ"ט, גם העירותי שם על דברי התוס' ע"ז ד' ע"א ע"ש ואין להכפיל הדברים: (עה) והנשקעים. בכ"י האחרים ובפסיקתא כתוב המשוקעין, והוא מלשון תשקע בבל (ירמי' נ"א ס"ד) ענינו טביעה: (עו) נעשה אמכסירוס. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס אמכירוס, ובכ"י ז' אמבירוס, והנוסחא שלפנינו נכונה, והוא כמו אמקסירוס, ופי' ביוני ἀμφιξηρος חגיו סרף עיין מ"ש בתנחומא נח הערה קמ"ד, ובפ' נו הערה כ"ד, שם דברתי ברחבה מזה: (עז) פרסיים ומדיים על המן הרשע. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, וכן הוסיף זה הרא"פ בגליון: (עח) אלי בים. מובא בילקוט תהלים רמז תרפ"ה בשם המדרש: (עט) למה שלש פעמים. מובא באו"ז ח' הלה סי' רכ"ה וז"ל: ובשוחר טוב במזמור אלי אלי למה עזבתני שלש פעמים כתוב כאן אלי אלי ולמה, אלא אמר מיכן אמרה אסתר לפני הקב"ה רבש"ע שלש מצות הזהרת לנו ע"י משה רבינו נדה חלה והדלקת הנר כלום עברתי על אחת מהן למה עזבתני עכ"ל, וראיתי בילקוט תהלים שם רמז תרפ"ה שהביא וז"ל ד"א פעמים כתיב אלי אלי, יש לתקן וצ"ל ג' פעמים כתיב אלי אלי ומלות ד"א מיותר: (פ) כתיב להכרית. נשנה במדרש איכה פ"א אות נ"ז בפ' טומאתה בשוליה, וזה מובא שם בשם ר' אבא בר כהנא, והמאמר שם נוטע משו"ט שלפנינו: (פא) ובירושלים כתיב ויהרג בחוריהם בחרב בבית מקדשם. במדרש איכה רבה שם הלשון משתבש

לחמורים נתת קבורה, ולחסידיך לא נתת קבורה, לחמורים אלו המצרים, שנאמר אשר בשר חמורים בשרם (יחזקאל כג כ), וכתיב נטית ימינך תבלעמו ארץ (שמות טו יב), (פב) מלמד שהיה הים זורקן ליבשה, והיבשה לים, הים אומר ליבשה קבלי אוכלוסיך, והיבשה אמרה לים קבילי קטיליך, אמרה היבשה לים ומה אם לא קבלתי אלא דמו של הבל יחידי, קללני הקב"ה ואמר, ארורה האדמה בעבורך (בראשית ג יז), ואם אני פותחת פי ובולעת את כל האכלוסין האלו, על אחת כמה וכמה, באותה שעה נשבע לה הקב"ה שאינו מעמידה לדין, שנאמר נטית ימינך תבלעמו ארץ (שמות טו יב), ואין ימין אלא שבועה, שנאמר נשבע ה' בימינו (ישעיה סב ח), למצרים נתת קבורה, ולישראל גזר הצר הצורר להשמיד להרוג ולאבד, למה עזבתני:

[יח] (פג) [**אלהי** אקרא יומם ולא תענה ולילה ולא דומיה לי. (פד) מכאן סמכו חכמים לקרות את המגילה (ביום) [בלילה], ולשנותה (בלילה) [ביום], שנאמר אלהי אקרא יומם וגו' ולילה ולא דומיה לי]: דבר אחר אלהי אקרא יומם ולא תענה ולילה ולא דומיה לי. אמר ר' פנחס בשם ר' הושעיא אבותינו צעקו במצרים לפניך ושמעת את נאקתם, וכתיב בהם וה' הולך לפניהם יומם (שמות יג כא), ואנו צמנו ועינינו נפשנו, ופגענו והתפללנו ביום ובלילה, ולא עשית לנו נסים לא ביום ולא בלילה, אם אין בנו מעשים, עשה עמנו למען קדושת שמך, ואתה קדוש יושב תהלות ישראל (תהלים כב ד):

[יט] [**ואתה** קדוש יושב תהלות ישראל]. (פה) ר' שמואל בר' חנינא אמר כל קילוס וקילוס שישראל מקלסין להקב"ה, כבודו יושב ביניהם שנאמר ואתה קדוש יושב תהלות ישראל. אמרה אסתר אם אין אתה עונה אותנו הם מאבדין אותנו, ומה אני מקיים ואתה קדוש יושב תהלות ישראל, ואם תושיענו, יתקיים בנו ואתה קדוש יושב תהלות ישראל: (פו) אמר ר' יהושע בן לוי יבא עלי כך וכך, אם נסתכלתי בספר אגדה מימיי, אלא פעם אחת מצאתי ספר אגדה, וראיתי בו (פז) מאה ושבעים וחמש' פרשיות שכתוב בתורה [דבור] ואמירה וציווי, כנגד מאה ושבעים וחמש שנותיו של אברהם אבינו, מה טעם, לקחת מתנות באדם (שם סח יט),

הערות ותקונים

משתבש וכאן אלי אלהים עלה בהם, ותקן שם הרד"ל והרז"ו עפ"י הילקוט תהלים רמז תתע"ז שהביא בשם איכה רבתי הגי' כמו שהוא לנכון בשו"ט לפנינו: (פב) מלמד שהי' הים זרקן ליבשה. מכילתא בשלח מסכתא דשירה פ"ט, פדר"א פמ"ב: (פג) אלהי אקרא יומם מכאן סמכו חכמים עד ד"א אלהי אקרא יומם. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (פד) מכאן סמכו חכמים לקרות את המגילה ביום ולשנותה בלילה. תקנתי שצ"ל לקרות את המגילה בלילה ולשנותה ביום, כמו שהוא בגמרא מגילה ד' ע"א, והובא שם ג"כ הכתוב אלהי אקרא יומם וגו': (פה) ר' שמואל בש"ר חנינא אמר. מובא בילקוט תהלים רמז תרפ"ה בשם המדרש, ובטעות ר' שמואל בר חנינא צ"ל בש"ר חנינא, והמאמר נשנה גם בפסיקתא דר"כ פסקא החדש (מ"ט ע"א), ושם הגי' ר' שמואל ב"ר חייא בש"ר חיננא, ונוסף שם אביו, ובפסיקתא רבתי החודש איתא ר' שמואל ב"ר חייא בר יהודה בשם ר' חנינא, צ"ל ר' שמואל בר חייא ור' יודה בש"ר חנינא, כמו שהוא בב"ר פמ"ה אות ז' ר' שמואל בר חייא ור' יודן בשם ר' חנינא, וכן לעיל במזמור י"ח אות כ"ט איתא ר' שמואל בר חייא ור' יודן בשם ר' חנינא, ובמדרש חזית פ"ב פ' דומה דודי לצבי הגי' ר' שמואל משום ר' חנינא, ובשו"ט הנדפס דפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים איתא א"ר שמואל וחסרים המלות „בש"ר חנינא", אבל בכ"י ג' אשר ממנו נדפס דפוס ראשון נמצא לנכון „בשם ר' חנינא" ובכ"י האחרים הגי' „בשם ר' נחמן": (פו) א"ר יהושע בן לוי יבא עלי כך וכך אם נסתכלתי בספר אגדה מימי. נשנה בירושלמי שבת פט"ז ה"א (דף ט"ו ע"ג) ושם איתא קד: א"ר יהושע בן לוי אנא מן יומוי לא איסתכלית בספרה דאגדתא אלא חד זמן איסתכלית אשכחית כתוב בה קע"ה פרשיות שכתוב בתורה דבר אמירה ציווי כו', וכ"ה במס' סופרים פט"ז ה"י, ורבינו יצחק אבן גיאות בהלכות הלל (דף א' ע"ב) הביא המאמר בשם מדרש תהלים, ועיין מ"ש הרב המגיד פ"ג מהלכות חנוכה הי"ב שזה שכתב הרמב"ם שהיו עונים קכ"ג פעמים הללויה בהלל סימן בהם שנותיו של אהרן הוציא מן מדרש תהלים: (פז) קע"ה פרשיות. במס' סופרים נוסף הלכך קבעו קע"ה סדרים בתורה בכל שבת ושבת עולת תמיד, וגרסם שם בשם יס"ש סוף ב"ק דבני מערבא מסקין לתלת שנין הייתו שלש שנים ומחצה וה"ל קע"ה שבתות: ועיין מה שכתב ידידי הרב הגדול החוקר מוהר"ר יואל ד"ר מיללער במס' סופרים שהוציא לאור עם הערות מתוכמות

באדם זה אברהם, שנאמר האדם הגדול בענקים (יהושע יד טו). (פח) ומאה וארבעים ושבעה מזמורים שבספר תהלים, כנגד שנותיו של יעקב, (פט) מה טעם, אמר ר' אבא בר כהנא ואתה קדוש יושב תהלות ישראל. (צ) ומאה ועשרים ושלשה פעמים שעונין אחר הקורא את ההלל הללויה, כנגד שנותיו של אהרן, (צא) ומה טעם, יראי ה' הללוהו (תהלים כב כד), וכתיב יראו את ה' קדושיו (שם לד י), ואהרן נקרא קדוש, שנאמר (ו)לאהרן קדוש ה' (שם קו טז). ר' שמואל בשם ר' חנינא אמר כל תהלה ותהלה שישראל מקלסין להקב"ה, הרי הוא למעלה מן הקילוס, ומה טעם, שנאמר ומרומם על כל ברכה ותהלה (נחמיה ט ה). (צב) ר' ברכיה בשם ר' לוי אמר כתיב וירא אליו ה' באלוני ממרא והוא יושב (בראשית יח א), (צג) ישב כתיב, בא לעמוד, אמר לו הקב"ה שב אתה, וסימן לבניך שבשעה שישראל נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, (צד) וקוראין את שמע ומתפללין, הן יושבין וכבודי עומד ביניהם, ומה טעם, דכתיב אלהים נצב בעדת אל (תהלים פב א). ר' חגי בשם ר' יצחק אלהים עומד אין כתיב כאן, אלא אלהים נצב, (צה) [איטימוס], (צו) כמה דאת אמר [ונצבת

הערות ותקונים

מחוכמות דף ר"כ: (פח) וקמ"ז מזמורים שבספר תהלים כנגד שנותיו של יעקב. מובא בתוס' פסחים קי"ז ע"א ד"ה שעומדים בשם המדרש. ואף שהביאו בשם מדרש סתם כוונו למדרש שלפנינו. ולע"ג לספרינו ק"ן מזמורים הם, תלא מהם נכללים בתלא אחרים, לדעת הז"ל בבלי ברכות ט' ע"ב אשרי ולמה רגשו חדא פרשתא היא. וכן תראה במדרש שו"ט מזמור כ' שמונה עשר מזמורים יש מראש הספר עד הפסוק הזה (במזמור כ') שאשרי ולמה רגשו חד הוא. וכן הוא מפורש כן בירושלמי ברכות פ"ד ה"ג (ז' ע"ד) תענית פ"ב ה"ב (ס"ה ע"ג) אם יאמר לך אדם תשעה עשר הן, אמור לו למה רגשו לית הוא מינון. וכן בגמרא מגילה י"ז ע"ב על פסוק ממזמור י' הביא שאמרה דוד בתשיעית ופירש"י ואם תאמר שמינית היא אשרי ולמה רגשו גוים תרתי פרשתא היא וע"ש בתוס', ולדעתם למנצח על מות ולמה ה' תעמוד ברחוק תרתי נינהו. אולם הגי' הנכונה כמו שמובא שם בגלדו בשם ס"א שהגי' ברש"י עשירית היא אשרי ולמה רגשו חדא היא, וכן מצאתי שהביא כן בעל מנחת שי בהקדמתו לתהלים שראה ברש"י כ"י הנוסחא וא"ת עשירית היא אשרי ולמה רגשו גוים חדא פרשתא היא כדאמרינן בברכות גבי י"ח ברכות בפ"ק ע"כ, וזו היא גי' ישרה ואין מקום לקושיית התוס', גם הביא הרב בעל מנחת שי שמצא בכמה ספרים שאין לא לנו תחלת המזמור וכ"כ הרד"ק שם, וכן מצא בס' קדמון כי הללו את ה' כל גוים אינו תחלת מזמור רק הוא דבק עם מזמור שלפניו פשו להו קמ"ז כמניינא דירושלמי ושו"ט, ועיין תוס' פסחים קי"ז ע"א, ועיין בזה מה שהעיר הרב הגדול מוהר"ר יואל מיללער בהערותיו למס' סופרים דף רכ"ב: (פט) מה טעם א"ר אבא בר כהנא ואתה קדוש יושב תהלות ישראל. וכ"ה גם בכ"י ו' ובירושלמי שם אינו שואל מה טעם, גם לא הובא בשם ר' אבא בר כהנא, רק סיים שנאמר ואתה קדוש יושב תהלות ישראל, וכ"ה במס' סופרים שם, וכן בכל כ"י האחרים ובנדפס ליתא המלות "א"ר אבא בר כהנא", וגם בילקוט הגי' א"ר אבא בר כהנא, ומה שהביא הכתוב ואתה קדוש יושב תהלות ישראל, כי ישראל הוא יעקב והוא ע"ד אומרם ז"ל ישראל סבא, וזה כוונת הילקוט שם אחר שסיים ואתה קדוש יושב תהלות ישראל סיים "ישראל סבא": (צ) וקכ"ג פעמים שעונין אחר שקורא את הלל הללויה. פי' שלא היו בקיאין לקרוא כל א' בפני עצמו הי' א' קורא ההלל והן עונין על כל דבר ודבר הללויה, עיין רש"י סוכה ל"ח ע"ב, ועיין בק"ע בירושלמי שם, ועיין מה שהעיר הרב הגדול מוהר"ר יואל מיללער במס' סופרים שלו דף רכ"ג: (צא) ומה טעם יראי ה' הללוהו וכתיב יראו את ה' קדושיו, ואהרן נקרא קדוש, שנ' ולאהרן קדוש ה'. בירושלמי שם סיים הללויה הללו אל בקדשו, לאהרן קדושו [שנאמר] לאהרן קדוש ה' ע"כ, ודורש מלת קדושיו כמו בשביל אהרן קדשו ומייתי ראייה שהי' נקרא קדוש ה': (צב) ר' ברכי' בש"ר לוי אמר. זה הוא הסיום להדרשה שפתח כל קילוס וקילוס שישראל מקלסין להקב"ה כבודו יושב ביניהם, ועל זה הביא את דברי ר' ברכי', ובפסיקתא דר"כ פ' החודש (מ"ח ע"ב) וברבתי ובב"ר פמ"ח אות ז' מאמר ר' ברכי' הוא מוקדם למאמר של ר' שמואל בר חייא כל קילוס וקילוס שישראל מקלסין סו', ועיין גם במדרש חזית פ"ב פ' דומה דודי, ובמ"ר פי"א אות ב' ולעיל מזמור י"ח אות כ"ט: (צג) ישב כתיב, עיין ביפה תואר בב"ר שם מה שהביא בשם הרא"מ ועיין תוס' פסחים ג' ע"ב ד"ה רכבת דכל היכא דכתיב ישב בלא וי"ו אתא לדרשא: (צד) וקוראין את שמע ומתפללין. במקומות הנ"ל ליתא למלת "ומתפללין" ורק וקוראין ק"ש ומשמע דק"ש בישיבה וכשיטת בני בבל במחלוקת בני בבל ובני ארץ ישראל, ואולי יש למחוק המלה ומתפללין כי תפלה הכל סברי שהוא מעומד: (צה) איטימוס. הוספתי כמו שהוא בכל המקומות הנ"ל ופי' ביוני ἕτοιμος מוכן ומזומן, וכן עתידים (אסתר ח' י"ג) תר' איטימוסין, עיין בפסיקתא שם הערה ק"ח: (צו) כמד"א ונצבת על הצור. הוספתי כמו שהוא בב"ר שם והביא רא"י

שמשה

על הצור (שמות לג כא), וכתיב] והיה טרם יקראו ואני אענה (ישעיה סה כד):

[כ] (צז) **בך** בטחו אבותינו. במצרים: בטחו ותפלטמו. מיד פרעה: אליך זעקו. (צח) כמו שנאמר ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו (שמות ב כג):

ונמלטו. דכתיב ויושע ה' ביום ההוא (שם יד ל), וכל כך למה, משום בך בטחו ולא בושו, הכל בזכות הבטחה: (צט) ואנכי תולעת ולא איש. מה התולעת הזו אין לה אלא פיה, כך ישראל אין להם אלא תפלת הפה. מה תולעת מתעקרת את האילן בפיה, כך ישראל מתעקרין בפיהם ובתפלתם גזירות רעות שמחשבין עליהם אומות העולם, הדא הוא דכתיב אל תיראי תולעת יעקב (ישעיה מא יד), וכתיב בתריה הנה שמתיך למורג חרוץ (שם שם טו): (ק) [דבר אחר] ואנכי תולעת ולא איש. ר' יהושע בן לוי אמר (קא) אני הוא שהלבשתיך פורפרייה על הים, ולא איש אחר בעולם. ר' שמואל בר נחמני אמר אני הוא שעשיתי לך משכן של תולעת שני, שנאמר ואת המשכן תעשה [וגו' ותולעת שני] (שמות כו א), ולא איש אחר בעולם: חרפת אדם ובזוי עם. מה התולעת הזו בזויה בין הבריות, כן ישראל בזויין בין האומות,

הערות ותקונים

שמשה עמד מוכן ומזומן קודם שיבא הקב"ה, וכן הראי' מן הכתוב והי' טרם יקראו, וזהו נצב עומד וממתין על תפלת ישראל: (צז) בך בטחו אבותינו במצרים בטחו ותפלטמו מיד פרעה. כ"ה גם בכ"י ו', וחסר בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט סוף רמז תרפ"ה, והרא"פ הוסיף זה בגליון: (צח) כמה שנאמר. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים כמה דאמר, נ"ל כמה דאת אמר, גם חסר שם סיפא דקרא "מן העבודה ויזעקו", ובילקוט תהלים רמז תרפ"ה חסרים המלות "כמה שנאמר ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו" ומתחיל שם אליך זעקו ונמלטו, ומה שבנתיים חסר: (צט) ואנכי תולעת ולא איש. בכ"י ג' ובכ"י ח' ובדפוס ראשון דפוס קאנסטאנטינא, הגי' ואנכי תולעת ולא איש מה התולעת הזאת אין לה אלא פיה, כך ישראל אין להם אלא פיהם, ואח"כ מתחיל ד"א אמר ר' יהושע בן לוי אומה שהלבישה אותך פורפיריה בים, והמאמר שלפנינו משונה ובסגנון אחר, והכיוס מה תולעת מתעקרת כו' ליתא שם. ובכ"י ב' ד' ה' ז' נוסף ב' מאמרים אחרי המלות ואני תולעת ולא איש: כשהקב"ה נותן גדולה לצדיקים הן ממעטין את עצמן, אברהם אמר ואנכי עפר ואפר (בראשית י"ח כ"ז), משה ואהרן אמרו, ונחנו מה (שמות ט"ז ז'), דוד אמר ואנכי תולעת ולא איש, שאול אמר הלוא בן ימיני אנכי [מקטני שבטי ישראל ומשפחתי הצעירה וגו'] (ש"א ט' כ"א), וגדעון אמר הנה אלפי הדל במנשה [ואנכי הצעיר בבית אבי] (שופטים ו' ט"ו), והרשעים בשעה שהקב"ה נותן להם גדולה מחרפין ומגדפין כלפי מעלה, פרעה אמר מי ה' אשר אשמע בקולו (שמות ה' ב'), גלית הפלשתי אמר אני חרפתי [את מערכות ישראל] (ש"א י"ז י'), סנחריב אמר מי בכל אלהי הארצות [וגו'] (מ"ב י"ח ל"ה), נבוכדנצר אמר (מאן) [ומן] הוא אלה די ישיזבינכון מן ידי (דניאל ג' ט"ו), על בלשאצר אמר ועל מרא שמיא התרוממת (שם ה' כ"ג), וכן על חירם מלך צור נאמר ותתן לבך כלב אלהים (יחזקאל כ"ח ב'): ואחר זה מובא ואנכי תולעת ולא איש מה התולעת אין לה אלא פיה כך ישראל אין להם אלא פיהם, ואחר זה נמצא הוספה שנית: ד"א מה תולעת הזאת אינה מכה את הארזים אלא בפיה והיא רכה ומכה את הקשה, כך ישראל אין להם אלא תפלה, שהאומות נמשלו כארזים שנאמר הנה אשור ארז בלבנון (יחזקאל ל"א ג'), וכשהן מתגברין עליהן, חוזרין בתשובתן וצועקים בתפלה, שנאמר שמע ה' קול יהודה (דברים ל"ג ז'), וכן אתה בא אלי בחרב ובחנית ובכידון ואנכי בא אליך בשם ה' וגו' (ש"א י"ז מ"ה), ועל כן ישראל תופסין להם אומנות אבותם, שנאמר ובקשתם משם את ה' אלהיך וגו' (דברים ד' כ"ט), ע"כ: וזה ליתא בדפוס ראשון רק המדפיס מווינייא הוסיף ההוספות אל הספר כמו שמצא בכ"י הנ"ל רק הוסיפם אחרי המלות אין להם אלא פיהם, גם בהוספה ראשונה במקום כשהקב"ה, הגי' "כד קדוש ברוך הוא", אולם בדפוסים האחרים נשתבש המלה "כד" ונעשית "כך" בטעות וכן בהוספה שניה במקום הכתוב אתה בא אלי בחרב, הגי' הוא הכתוב אלה ברכב ואלה בסוסים ואנחנו בשם ה' אלהינו נזכיר (תהלים כ' ח'). וההוספה הראשונה הוסיף מן גמרא בבלי חולין פ"ט ע"א (ויש קצת שנוים בראיות הפסוקים), וההוספה השניה הוסיף מן הילמדנו והוא בתנחומא הנדפס מכבר בשלח אות ט' (ותנחומא הנדפס מס' שמות הוא הילמדנו מס' שמות) ונובע מן המכילתא בשלח פ"ב בפ' וייראו מאד. וראיתי כי שם מובא שני כתובים כאחד הכתוב אתה בא אלי בחרב, וגם הכתוב אלה ברכב וגו', והרא"פ כתב בגליון המדרש על ההוספה הזאת שנמצא בדפוס ווינייא "אינו בכתובים", ר"ל שלא נמצא בכ"י שלפניו, והגי' שם הנוסחא כמו שהוא בכ"י שלפנינו: (ק) ד"א ואנכי תולעת ריב"ל אמר. מובא בילקוט תהלים רמז תרפ"ו והציון מדרש ברמז שלפניו מוסב גם על זה: (קא) אני הוא שהלבשתיך פורפרייה על הים. דורש תולעת מלשון אנשי חיל מתולעים (נחום ב' ד') מלובשים בבגדי שני תולעת

ובבגד

(*קא) ר' ברכיה אמר (קב) ארבע מילין, (קג) תלת בעילא, וחד באותתא, (קד) חשיך חייא דבעי למיתא, חשיך גוברא דבעי לחולשא, חשיך פתיח דבעי לסמיא, חשיך דרא דאתתא דברייתא, מן הדא ודבורה אשה נביאה (שופטים ד ד):

[כא] (קה) [דבר אחר] בך בטחו אבותינו. אלו מרדכי ואסתר: אליך זעקו. דברי הצומות וזעקתם (אסתר ט לא): בך בטחו. ובכן אבוא אל המלך (שם ד טז): ולא בושו. דכתיב ליהודים היתה אורה ושמחה (שם ח טז): כל רואי ילעיגו לי [יפטירו בשפה יניעו ראש]. אלו בני המן שהיו מלעיגין עליהם, ופוטרין בשפתותיהם, ומניעין בראשיהם, ואומרים למחר הם נהרגין ונצלבין:

[כב] (קו) גול אל ה' יפלטהו. וכתיב גול על ה' דרכך (תהלים לז ה), (קז) רב ביבי בשם רב אמר (קח) גלה וגלגל, גלה, גלה עונותיך, ומודה ועוזב ירוחם (משלי כח יג). וגלגל, גלגל עלי ואנא טעין, הדא הוא דכתיב השלך על ה' יהבך (תהלים נה כג). אמר ר' יוחנן לבן מלך (קט) שנתנו לו קורה לטעון בעוביה, וראהו אביו, אמר להן הבו עלי כל מה דאתון בעי, ואנא טעין, כך אמר להם הקב"ה גולו עונותיכם ואנא טעין: (יחלצהו) [יצילהו] כי חפץ בו. (קי) אמר ר' שמעון בן לקיש בשלש לשונות של חיבה חיבב הקב"ה את ישראל, אלו הן, בדביקה בחשיקה בחפיצה, בדביקה ואתם הדבקים (דברים ד ד), בחשיקה חשק ה' בכם (שם ז ז), בחפיצה (קיא) כי חפץ ה' בך (ישעיה סב ד), ואנו למדין מן אותו רשע, מן פרשת דינה (בראשית לד א), [בדביקה] ותדבק נפשו (שם שם ג), [בחשיקה] שכם בני חשקה נפשו (שם שם ח), [בחפיצה] כי חפץ בבת יעקב (שם שם יט). ר' [אבא] בר אלישע מוסיף עוד תרין, באהבה ובדבור על לב, באהבה שנאמר אהבתי אתכם (מלאכי א ב), בדבור על לב שנאמר דברו על לב ירושלים (ישעיה מ ב), ואנו למדין אותם מפרשת של אותו רשע, ויאהב את הנערה (בראשית לד ג), וידבר על לב הנערה (שם שם): יצילהו כי חפץ בו. (קיב) פאמה דיליה סליק:

[כג] (קיג) כי אתה גוחי. כמה דאת אמר בגיחו מרחם יצא (איוב לח ח): מבטיחי על שדי אמי. אמרה אסתר (קיד) נתעברה אמי מת אבא, ילדה אמי

הערות ותקונים

ובכגד פורפריא, הוא הנדפס בתולעת שני: (*קא) ר' ברכי' אמר ארבע מילין. מובא בילקוט שם, גם בילקוט שופטים רמז מ"ב בשם שו"ט: (קב) ארבע מילין. פי' דברים: (קג) תלת בעילא. נ"ע בעולימא, תר' נער בחור עולימא. וגם הילקוט הביא תלתא בעלמא, ובדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים תלתא בגברא: (קד) חשיך חייא דבעי למיתא. אוי להאיש החי המבקש עזרה מהמת כגון דורש אל המתים. וכן הגבור שמבקש עזרה מהחלש, וכן איש אשר יש לו עינים ומבקש עזרה מסומא, וכן אוי לדור שאשה היא מנהיגו, טוהג כלאן עמך תרג' דמדבר, וכן על דברת בני אדם (קהלת ג' י"ח), וזה שסיים ודבורה אשה נביאה, שאשה היתה נביאה: (קה) ד"א בך בטחו. מובא בילקוט תהלים שם: (קו) גול אל ה'. מובא בילקוט תהלים שם: (קז) רב ביבי בשם רב. בילקוט ר' בשם רבי פנחס: (קח) גלה וגלגל. באיזה כ"י ובנדפס גם בילקוט הלשון משובש, ולפנינו הגי' נכונה, כי דורש גול משרש גלה ומשרש גלל, ובתחלה אמר גלה עונותיך. והביא ראיה מן ומודה ועוזב ירוחם (והסיום הזה חסר בנדפס), ואח"כ אמר גלגל גלגל עלי ואנא טעין: (קט) שנתנו לו קורה לטעון בעוביה. יותר נכון כגי' הילקוט שנתן לו לטעון עוביה של קורה, ובנדפס ובאיזה כ"י הגי' שנתן לו לטעון בעובי הקורה: (קי) א"ר שמעון בן לקיש בג' לשונות. כשנה בב"ר פ"פ אות ז' ומובא בילקוט מלאכי רמז תקפ"ו בשם ב"ר, וגרסו שם בלדו פ"ם ול"ע פ"פ: (קיא) כי חפץ ה' בך. בב"ר מובא הכתוב ואשרו אתכם כל הגוים [כי תהיו אתם ארץ חפץ] (מלאכי ג' י"ב) וכ"ה בילקוט שם, וכאשר לפנינו כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס הוא כמו בב"ר: (קיב) פאמה דיליה סליק. כ"ה בכ"י ג' ובדפוס ראשון אבל בכ"י האחרים ובדפוס וויניציא, ואח"כ בכל הדפוסים גם בילקוט תהלים רמז תרפ"ו פיזמא דידי סליקו, ומצאתי המאמר בפסיקתא דר"כ פסקא בחדש השלישי (ק"ה ע"ב) א"ר יוחנן פיזמא דידיה הוא סליקת ביה למיתן לי על הפסוק יחלצני כי חפץ בי (תהלים י"ח כ'), ובאיזה כ"י מן "יז" נשמית "א" אוריתא, והמסדר ממדרש שו"ט הביא זה על יצילהו כי חפץ בו. ונשתבש המלה והגיהו פאמה במקום פיזמה, ובארתי המלה בפסיקתא שם הערה י"ה: (קיג) כי אתה גוחי עד סוף אות כ"ג, כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט, והרא"פ הוסיף זה בגליון: (קיד) נתעברה אמי מת אבא ילדה אמי ומתה היא. עיין מגלה י"ג ע"א כי אין לה אב ואם

ובמות

ומתה היא, והבטחתני ונתת לי שדים חילוף שדי אמי, שנאמר ויהי אומן את הדסה (אסתר ב ז), אשתו של מרדכי היתה מינקת את אסתר, ומרדכי היה אומן אותה:

[כד] אל תרחק ממני כי צרה קרובה. (קטו) אימתי, בשעה שגזר אחשורוש להשמיד להרוג ולאבד (אסתר ג יג), באותה שעה נכנסה אסתר שלא ברשות, שנאמר ותעמוד בחצר בית המלך (שם ה א). (קטז) שבעה (קיז) קנקלין היה למלך, נכנסה לקנקל ראשון ולשני ולשלישי, כיון שנכנסה לקנקל רביעי, התחיל אחשורוש מחרק בשיניו (קיח) ומכסכס, אמר חבל על דמובדין ולא משתכחין, וכמה חפצתי ובקשתי לושתי המלכה שתכנס לפני, ולא בקשה ליכנס, שנאמר ותמאן המלכה ושתי (אסתר א יב), וגזרתי עליה הריגה, וזו נכנסה כזונה שלא ברשות, עמדה לה באמצע קנקל רביעי, הראשונים לא היו יכולין לנגוע בה, שכבר עברה על רשותן, (קיט) האחרונים לא היו יכולין לנגוע בה, שעדיין לא עברה על רשותן, (קכ) ר' לוי בשם [ר'] חמא אמר, הוא שדוד סודר עליה תפלה בשעה שהעליונים והתחתונים מקלסין לפני הקב"ה הללויה הללו את ה' מן השמים הללוהו במרומים (תהלים קמח א), באותה שעה אמרה אסתר אל תרחק ממני כי צרה קרובה כי אין עוזר:

[כה] סבבוני פרים רבים. אלו אוכלוסין של אחשורוש: אבירי בשן כתרוני. (קכא) מכתרן לי, כמה דאת אמר כתרו את בנימן (שופטים כ מג). ר' אחא אמר אלו בניו של המן שממתינין לה עד שתפול, כמה דאת אמר רשע מכתיר את הצדיק (חבקוק א ד): פצו עלי פיהם אריה טורף ושואג. מה אריה גוהר על טרפו (קכב) ומפספסו, כך אחשורוש גוהר עלי ומפספסני: כמים נשפכתי והתפרדו כל עצמותי. שלא נדבק בי עצם מעצמי: היה לבי כדונג. (קכג) כהדין שעוותא: יבש כחרש כחי. כחרש הזה שאין בו לחלוחית: ולשוני (מדובק) [מודבק] מלקוחי. (קכד) [שנדבק לשוני לוושטי]. (קכה) למה נקרא מלקחיים, שהן כמין מלקחיים ליקח את האוכל, וזה החיך, מן הדא תדבק לשוני לחכי (תהלים קלז ו), וכתיב וחך אוכל יטעם לו (איוב יב יא): דבר אחר ולשוני מודבק מלקוחי. שהוא דבוק להכי, (קכו) שביטלני משתי תורות, תורה שבכתב ותורה שבעל פה, כמה דאת אמר כי לקח טוב נתתי לכם (משלי ד ב): ולעפר מות תשפתני. למה אני דומה לכירה שהיא מונחת בפרשת דרכים, והיו עוברין ושבין (קכז) שופתין קדירותיהן עליה:

הערות ותקונים

ובמות אביה ואמה למה לי, אמר רב אחא עיברתה אמה מת אביה ילדתה מתה אמה: (קטו) אימתי בשעה שגזר אחשורוש. מובא במנות הלוי דף ק"מ ע"ב ובדף קמ"ה ע"א בשם המדרש שו"ט: (קטז) שבעה קנקלין היה למלך. מובא בילקוט תהלים רמז תרפ"ז והסר הליון: (קיז) קנקלין. בנ"ר Coenaculum פי' חדר (שפייזעציממער), ולדעתי יש לתקן בע"ז כ"ח ע"ב במקום קילקלין צ"ל קנקלין: (קיח) ומכסכס. עיין ערוך ערך כסכס וכתב שם המוסיף פי' בל"י פועל הגעת הראש: (קיט) האחרונים. כ"ה גם בכ"י ו' ובילקוט, אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' האמצעיים: (קכ) ר' לוי בש"ר חמא עד הללוהו במרומים בלתי מובן, ואין להם שייכות לכאן, והילקוט השמיט זה: (קכא) מכתרן לי כמד"א כתרו את בנימין ר' אחא אמר אלו בניו של המן שממתינים לה עד שתפול כד"א רשע מכתיר את הצדיק. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט ליתא, ושם הגי' אבירי בשן כתרוני אלו בניו של המן, וכן הוסיף מהרא"פ בגליון כמו שהוא בכ"י שלפנינו: (קכב) ומפספסו. פי' מפרך, עיין ערוך פספס א', ועיין בערך ספסף: (קכג) כהדין שעותא. וכן תרגומו היך שעוא: (קכד) שנדבק לשוני לוושטי. פי' לוושט שלי, ומובא ברד"ק בשם המדרש, ובנדפס הגי' לוויסיטי: (קכה) למה נקרא מלקחים עד וחך אוכל יטעם לו. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט, וכן הוסיף מהרא"פ בגליון, וראיתי ברד"ק בפי' לתהלים שם שכתב והמלקוחים הם החניכים למעלה מהלשון ומתחתיו ונקראו מלקוחים לפי שלוקחים המאכל בעת הלעיסה: (קכו) שביטלני משתי תורות כו'. וגם זה הביא הרד"ק וסיים ורצונו לומר בעבור שמד הגלות, וראיתי בילקוט שהביא שנטלתי שתי תורות, צ"ל שבטלתי: (קכז) שופתין. כ"ה גם באיזה כ"י, ובאיזה כ"י האחרים ובנדפס בטעות שופכין, והוא מלשון שפות הסיר (מ"ב ד' ל"ח), ומזה ושופתות ג' קדירות, פי' ועורכות, וראיתי ברד"ק הביא וז"ל תשפתני מן שפות הסיר, ובדרש אני דומה לכירה שנתונה בין שתי דרכים ועוברים ושבים שופתים עליה:

ר'

[כו] **כי** סבבוני כלבים. אלו בניו של המן: עדת מרעים הקיפוני. אלו אוכלוסין של המן: כארי ידי ורגלי. (קכח) [ר' יהודה אמר] עשו לי כשפים שיעשו ידיי ורגליי (קכט) כאורות לפני אחשורוש, ונעשה לי נס והוארו ידי ורגלי כהדין (קל) סנפורינון. ר' נחמיה אמר (קלא) הוכרו ידי ורגלי לפני אחשורוש, כמה דאת אמר ויברך ה' אותך לרגלי (בראשית ל ל), והיתה ברכה מצויה במעשה ידי, שבתחלה היה שולט מסוף העולם ועד סופו, שנאמר מהודו ועד כוש (אסתר א א), וכשהרג את ושתי מרדו עליו כולן, וכיון שנשא אותי חזרו לו שבע ועשרים ומאה מדינות בזכותי, (קלב) כנגד מאה שנים ועשרים שנים ושבע שנים שחיתה שרה אמנו, וכשנפל המן וחזרה הגדולה למרדכי, חזרו כולם, שנאמר וישם המלך אחשורוש מס על הארץ ואיי הים (שם י א):

[כז] **יחלקו** בגדי להם. (קלג) דין אמר אנא נסיב פורפירא ופלגא דידיה, ודין אמר אנא נסיב קדשייה ושרייה: ועל לבושי יפילו גורל. אמר ר' הונא זה פורפירא, שאין דרכו של הדיוט להשתמש בה, והיו מפילין עליו גורל: ואתה ה' אל תרחק. חוס ורחם עלי: אילותי לעזרתי חושה. אמר ר' יוחנן (קלד) אותה קפיצה שקפצת כאיל על אבותי בים והושעתם, כן תקפוץ עלי היום ותפלטני, באותה שעה ירד מלאך מן השמים וסטרו על פיו, ואמר לו רשע (קלה) קונייתך עומדת בחוץ, ואתה יושב בפנים, (קלו) ויהי בראות המלך אין כתיב, אלא ויהי כראות (אסתר ה ב), בעל כרחו שלא בטובתו נשאה חן בעיניו. (קלז) אמר ר' תחליפא מצינו שהאריך השרביט שתים ושלשים אמה, והנס האחרון גדול מן הראשון, כל שעה שהיתה

הערות ותקונים

(קכח) ר' יהודה אמר עשו לי כשפים שיעשו ידיי ורגליי כאורות כו' עד מס על הארץ (סוף אות כ"ו), כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרא"פ בגליון, אבל בכ"י האחרים ובנדפס המאמר קטוע, וכן איתא שם ר' יהודה אומר שעשו לה כשפים, כארי ידי ורגלי לפני אחשורוש. ובילקוט רמז תרפ"ז איתא כך: ר' יהודה אומר עשה לי כשפים. (הוכרו ידי ורגלי לפני אחשורוש) ר' נחמי' אמר הוזכרו ידי ורגלי לפני אחשורוש, המלות שהסגרתי הם נוסחא אחרת על דברי ר' נחמי' והובאו פנימה, ובילקוט שם על דברי ר' נחמי' נרשם בצדו „אינו במדרש" וזה כי לא נמצא לפנינו בנדפס, גם חסר בכ"י האחרים, גם בכ"י נ' אשר ממנו נדפס דפוס ראשון: (קכט) כאורות. דורש כארי מלשון כאור בלשון רז"ל, שפי' משוגה (שפנדליך אבשייליך) עיין ערוך ערך כאר ב': (קל) סנפורינון. ספיר (שמות כ"ח י"ח) תיב"ע ספירינון, ובירושלמי סמפורינא, ובפסיקתא דר"כ פסקא עניה סוערה (קל"ה ע"ב) ויסדתיך בספיריס סמפירונין: (קלא) הוכרו ידי ורגלי לפני אחשורוש. דורש כארי מלשון כר ביוני Χαρα שפי' טובה ששון, עיין ערוך כר ט', ועל זה הביא והיתה ברכה מצויה במעשה ידי: (קלב) כנגד קכ"ז שנים שחיתה שרה אמנו. בילקוט אסתר רמז אלף מ"ה הביא וז"ל: מה ראה לשלוט על קכ"ז מדינה אלא אמר הקב"ה הוא ימלוך אסתר לאשה מבנות בניה של שרה שחיתה קכ"ז שנה תבוא ותמלוך על קכ"ז מדינה עכ"ל. והוא לקוח מן מדרש פנים אחרים ב' (אשר הוצאתי לאור בספרי דאגדתא): (קלג) דין אמר אנא נסיב פורפירא ופלגא דידיה. אולי צ"ל אנא נסיב פורפרא דידיה ומפלגין, והוא תרגום על יחלקו, או צ"ל ופלגניא והוא מלשון מכנסי כהנים למה הן דומין כמין פלניא של פרסין (נדה י"ג סע"ב) כן הביא הערוך בערך פלניא, ובגמרא שם הגי' פמלניא, ועיין שם בהערת הרמ"ל והמלה יונית φελονιον, או היא המלה שהביא המוספי בערך פלנין מירושלמי נדרים פ"י מהו להתיר בפלונס ופי' בל"י φελονης מין כתונת קטן: (קלד) אותה קפיצה שקפלת. בדפוס וויניציא בטעות אותה הקפצה שהקלפת על אבותינו בים, צ"ל הקפצה שהקפצת, ובדפוס ראשון כתוב נכון: (קלה) קונייתך. היא המלה היונית κοιτη פי' אשה. ועיין בערוך ערך זיטייטום שכתב על מאמר אחד מב"ר פי' קונעתו אשתו. וסיים ולדוגמתו במדרש תהלים ובמדרש מגילת אסתר א"ל הקב"ה. רשע מה אתה יושב מבפנים וקונעתך מבחוץ. המלות „ובמדרש מגילת אסתר" היא הוספה מאוחרת שחשב שהערוך כוון במאמר זה למדרש אסתר, וזה אינו, כי לא נמצא שמץ מזה במדרש, והערוך לא הביא את המדרש אסתר. ובהוראת המלה יפה העיר הרב הגדול הבלשן הנפלא בעל ערוך השלם שהיא מלשון ערבי, ופי' אשה רכה ומפונקת (איינע צארטע פרויא), ונכון להגיה לפנינו כגי' הערוך קונעתך. וגם בילקוט תהלים שם הביא קונעתך ובצדו נרשם במדרש כתוב קוניותך, ובכ"י א' (שלפנינו) ובכ"י ו' כתוב בצד על הגליון „קומיתך פי' אהובתך כמו קונעתך": (קלו) ויהי בראות עד אלא כראות. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט: (קלז) א"ר תחליפא מצינו שהאריך השרביט נ"ב אמה. כ"ה גם בכ"י ו' ובילקוט, אבל בכ"י האחרים ובנדפס (גם בדפוס ראשון) הגי' שהאריך השרביט ס"ב אמה

נכנסת, היה השרביט קופץ. אמר ר' יצחק ומה אם שרביטו של בשר ודם הביא חיים לאומה שלימה, שבטו של הקב"ה דכתיב רעה עמך בשבטך (מיכה ז יד), על אחת כמה וכמה:

[כח] (קלח) **הושיעני** מפי אריה ומקרני (ראמים) [רמים] עניתני. אמר ר' הונא בר אידי בשעה שהיה דוד רועה את הצאן, הלך ומצא את הראם ישן במדבר, והיה סבור בו שהוא הר ועלה עליו, והיה רועה, ננער הראם ועמד, (קלט) והיה דוד רכב על קרניו, והיה גבוה עד השמים, באותה שעה אמר דוד רבונו של עולם אם אתה מורידני מן הראם הזה, אני בונה לך היכל של מאה אמה, כקרני ראם, יש אומרים לארכו מדדו, (קמ) ויש אומרים לעיגולו מדדו, (קמא) ומנין ששילם לו נדרו, שנאמר ויבן כמו (ראמים) [רמים] מקדשו (תהלים עח סט), מה עשה לו הקב"ה, זימן לו אריה אחד, וכיון שראה הראם את האריה, נתיירא ממנו, ורבץ בפני האריה, לפי שהאריה מלך על כל החיות והבהמות, (קמב) כיון שראה דוד את האריה נתיירא הימנו, זימן הקב"ה צבי, קפץ האריה אחריו, ודוד ירד והלך לו, לכך נאמר הושיעני מפי אריה כשם שעניתני מקרני ראמים:

[כט] (קמג) **יראי** ה' הללוהו. ר' יהושע בן לוי אמר אלו יראי שמים, (קמד) ר' שמואל בר נחמני אמר אלו גרי הצדק. (קמה) [ר' חזקיה ור' אבהו בשם ר' אלעזר אמרו אם באין הן גרי הצדק] לעתיד לבא, אנטונינוס בא בראש כולם, (קמו) אם כן למה נאמר וגורו ממנו כל זרע ישראל, (קמז) אמר ר' בנימין זה שבט בנימין (קמח) שנולד באחרונה. (קמט) ורבנן אמרי יראי ה' הללוהו, אלו גרי הצדק, כל זרע יעקב כבדוהו, אלו הכהנים והלוים, וגורו ממנו כל זרע ישראל, אלו ישראלים, כיוצא בדבר אתה אומר ישראל בטח בה' (שם קטו ט), אלו ישראל.

הערות ותקונים

אמה, וכן הביא בעל מנות הלוי דף קמ"ה ע"א, ועיין בגמרא מגילה ט"ו ע"ב א"ר ירמי' שתי אמות הי' והעמידו על שתים עשרה במתניתא תנא על ששים, ועיין במהרש"א בח"א מה שהעיר על המספרים: (קלח) הושיעני מפי אריה א"ר הונא בר אידי. מובא בילקוט תהלים רמז תרפ"ח בשם המדרש, והביא הגי' א"ר יעקב בר אידי: (קלט) והי' דוד רכב על קרניו והיה גבוה עד השמים. באיזה כ"י ובנדפס והי' דוד רכוב עליו והיה מגיע עד לשמים: (קמ) וי"א לעיגולו מדדו. באיזה כ"י ובנדפס וי"א לרחבו מדדו: (קמא) ומנין ששילם לו נדרו שנאמר ויבן כמו ראמים מקדשו. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס. וגם הרא"פ הוסיף זה בגליון: (קמב) כיון שראה דוד את האריה עד קפץ האריה אחריו. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, והרא"פ הוסיף זה בגליון: (קמג) יראי ה' הללוהו ריב"ל אמר. מובא בילקוט רמז תרפ"ח בשם המדרש, וכן נשנה בוי"ר פ"ג אות ב': (קמד) ר' שמואל בר נחמני אמר. כ"ה גם בכ"י ו', וכן מובא גם בילקוט שם ובכ"י האחרים ובנדפס ר' שמואל אמר וחסרים המלות „בר נחמני" ובוי"ר ר' ישמעאל בר נחמן אמר, צ"ל ר' שמואל בר נחמני: (קמה) ר' חזקיה ורבי אבהו בשר"א אם באין הן גרי צדק. הוספתי כמו שהוא לנכון בוי"ר שם, וחסר בכל כ"י ובנדפס גם בילקוט שהשמיט המעתיק מן גרי הצדק עד גרי הצדק, ובדפוסים הראשונים גם בדפוסים האחרונים הגיהו אלו גרי הצדק לעתיד לבא, אנטונינוס בראש כל הגוים, הקו המפסיק הגיהו אחרי המלות לעתיד לבוא כאלו מוסב למעלה, גם במקום בראש כלם הגיהו בראש כל הגוים, וכן הוא בכל כ"י, אבל הגי' לפנינו נכונה, וכן הוא לנכון בוי"ר שם, רק בוי"ר הגיהו המדפיסים „לעולם הבא" במקום „לעתיד לבוא", והמאמר נובע מירושלמי מגילה פ"א הי"ג (ע"ב ע"ב) ופ"ג ה"ב (ע"ד ע"א) סנהדרין פ"י ה"ו (כ"ט ע"ג) אית מילין אמרין דאתגייר אנטונינוס דאמר ר' חזקיה רבי אבהו בשם ר' לעזר אם באין הן גרי צדק לעתיד לבא אנטונינוס בא בראשם: (קמו) אם כן למה נאמר וגורו ממנו כל זרע ישראל. במדרש וי"ר נוסף ומה ת"ל כל זרע יעקב כבדוהו, אלו אחד עשר שבטים, ואחר זה נאמר א"כ למה נאמר וגורו ממנו כל זרע ישראל: (קמז) א"ר בנימין. בוי"ר נוסף „בר לוי": (קמח) שנולד באחרונה. בוי"ר שם שבא באחרונה, ופי' שנולד לאחר שכבר נקרא ישראל לכן יקראהו הכתוב זרע ישראל, אבל שאר שבטים נולדו בעת שנקרא עדנה בשם יעקב, וכ"כ בעל יפ"ת והרד"ל: (קמט) ורבנן אמרי יראי ה' הללוהו אלו גרי הצדק כו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט תהלים שם (ובוי"ר ליתא המאמר מרבנן) נוסחא אחרת בזה ורבנן אמרי יראי ה' הללוהו אלו הכהנים כל זרע יעקב כבדוהו אלו הלוים, וגורו ממנו כל זרע ישראל אלו ישראלים, והסיום אשר לפנינו כיוצא בדבר ליתא שם, וכאשר הוא לפנינו כן הוסיף גם הרא"פ

בית הלוי (תהלים שם י'), אלו הכהנים והלוים שהן מבית הלוי. יראי ה' (שם שם י"א), אלו גרי הצדק:

[ל] (קנ) **כי** לא בזה ולא שקץ ענות עני. [בנוהג שבעולם שני בני אדם נכנסים אצל הדיין, אחד עני ואחד עשיר, למי הדיין מכיר פנים, הלא לעשיר, ברם הכא לא בזה ולא שקץ ענות עני]. בנוהג שבעולם שני בני אדם נכנסין לדין, עני ועשיר, למי הדיין מהפך פניו, הלא לעשיר, ברם הכא ולא הסתיר פניו ממנו. בנוהג שבעולם עני ועשיר נכנסין לדין, למי הדיין נזקק לשמוע, הלא לעשיר, ברם הכא ובשועו אליו שמע. רב חגי גזר תעניתא נחית מיטרא, אמר לא מפני שאני כדאי, אלא כי לא בזה ולא שקץ ענות עני, וכשם שלא בזה ולא שקץ את [תפלתן, כך לא בזה ולא שקץ את] קרבנם:

[לא] (קנא) **אגריפס** המלך בקש להקריב אלף עולות ביום אחד, שלח ואמר לכהן גדול שלא יקריב אדם היום חוץ ממני, בא עני אחד ובידו שתי תורים, אמר לו לכהן הקרב לי את אלו, אמר ליה המלך ציוני ואמר לי שלא יקריב אדם היום חוץ ממנו, אמר לו אדוני כהן גדול ארבעה אני צד בכל יום, בשנים אני מפרנס, ושנים אני מקריב, ואם אין אתה מקריב לי את אלו, הרי אתה חותך את פרנסתי, עמד הכהן והקריבם. נראה לאגריפס בחלום, קרבן של עני קדמך, שלח ואמר לכהן לא כך אמרתי לך שלא יקריב אדם היום חוץ ממני, אמר ליה עני אחד בא ובידו שתי תורים, ואמר לי הקרב לי את אלו, אמרתי לו המלך ציוני כך וכך, אמר לי ארבעה אני צד בכל יום, שנים אני מקריב, ובשנים אני מתפרנס, ואם אין אתה מקריב לי, הרי אתה חותך את פרנסתי, ולא היה לי להקריבן, אמר לו יפה עשית, שכך כתוב כי לא בזה ולא שקץ ענות עני: (קנב) מעשה בשור אחד שהיו מושכין אותו אצל המזבח, ולא היה נמשך, בא עני אחד ובידו (קנג) אגודה של ירק, ויש אומרים אגודה של טרסקמון. (קנד) והושיט לו ואכלה, ונמשך אחריו, נראה לו לבעל השור בחלומו, (קנה) אגודה של ירק קדמך: מעשה באשה אחת שהביאה קומץ אחד של סולת להקריב מנחה, והיה הכהן מבזה עליה, ואומר ראו מה היא מקרבת, מה יש בזה להקריב, מה יש בזה להקטיר. והלא נראה לכהן בחלום, אל תבזה עליה, מעלה אני עליה כאילו נפשה הקריבה,

הערות ותקונים

הרא"פ בגליון, אבל פה נשתבש הלשון כי בקרא איננו כתוב „בית הלוי" רק „בית אהרן" ואולי צ"ל הכתוב בית ישראל ברכו את ה' בית אהרן ברכו את ה', בית הלוי ברכו את ה', יראי ה' ברכו את ה' (תהלים קל"ה י"ט כ'): (קנ) כי לא בזה בנוהג שבעולם. פה הביא שלשה שנויים לשון הראשון „למי הדיין מסביר פנים" לשון השני „למי הדיין מהפך פנים" ולשון השלישי „למי הדיין נזקק לשמוע". וכ"ה גם בכ"י ו', אולם בוי"ר שם ובילקוט שם מובא רק לשון השני אלא מי הדיין הופך פניו. ובכ"י האחרים ובנדפס מובא לשון הראשון למי הדיין מסביר פנים: (קנא) אגריפס המלך. הוא המלך Agrippa Ἀγρίππας ומובא הרבה פעמים בש"ס ומדרשים. והמאמר שלפנינו מובא בוי"ר פ"ג אות ה', אחר שהובא שם באות ב' התחלת המאמר, הובא גם המאמר הזה, וכן מובא בילקוט תהלים רמז תרפ"ח: (קנב) מעשה בשור אחד. הוא ג"כ בוי"ר שם ובילקוט שם, ושם הגי' שהיו מושכין לקרבן, וכן הגי' בנדפס ובכ"י האחרים: (קנג) אגודה של ירק ויש אומרים אגודה של טרסקמון. כ"ה גם בכ"י ו', והמלות „וי"א אגודה של טרסקמון" היא הוספת המעתיק שראה באיזה כ"י נוסחא אחרת בזה, במקום אגודה של ירק כתוב של טרסקמון, והביא שניהם, ובכ"י ג' כתוב של טרסקמון, ובכ"י ב' ד' ה' ז' הגי' של טרסקמינן והמלות של ירק ליתא שם, ובוי"ר כתוב של פרוקסימא, ובילקוט תהלים שם הגי' של טרסכמון, ובצדו נרשם פי' מין ירק, לכן אין ספק אצלי שלפני המעתיק שלפנינו בכ"י א' הי' הגי' גם במדרש אגודה של טרקסמון. (ובטעות טרסקמון) ואחד רשם בצדו של ירק והביא ב' נוסחאות אל גוף המדרש. ובדפוס ראשון הביא של ירק והנוסחא העקרית „של טרקסמון" השמיט וכמו כן נדפס בכל הדפוסים והמלה יונית τρώξιμον נקרא כן ירק עולשין, ומזה בירושלמי כלאים פ"א (דף כ"ז ע"א) עולשין טרוקסימון. וגם בילקוט צ"ל של טרכסמון (במקום טרסכמון), ואין שום חלוק בין כתיבה בקו"ף או בכ"ף: (קנד) והושיט לו ואכלה ונמשך אחריו. כ"ה בכל כ"י, אבל בוי"ר והושיט לו ואכלה ונעשה השור והוציא מחט ונמשך לקרבן. המלות „ונעשה השור והוציא מחט" היא הוספה: (קנה) אגודה של ירק

דברים קל וחומר, ומה אם שאינו מקריב נפש, נפש כתיב בו, ונפש כי תקריב (ויקרא ב א), מי שמקריב נפש על אחת כמה וכמה: (קנו) מעשה באדם אחד שהביא את קרבנו (קנז) מגלייא ומאספמייא ומהברותיה, ורואה את הכהן הגדול שהוא קומץ ומקטיר ואוכל את השאר, אמר כל הצער שציערתי בשביל זה שיאכל, היו הכל מפייסין אותו לומר [מה זה שלא נצטער אלא בין האולם למזבח, זכה שיאכל את מנחתך, אתה שציערת כל הצער הזה על אחת כמה וכמה שתזכה לטוב הצפון]. מה טעם, כי לא בזה ולא שקץ ענות עני:

[לב] (קנח) **יאכלו** ענוים וישבעו. זה מרדכי ואסתר שזכו לשלחן מלכים. תניא לשלשה חלקים נחלקה ממונו של המן, שליש למרדכי ואסתר, שליש לעמלי תורה, ושליש לבנין בית המקדש, (קנט) [ושלשתן נאמרו בפסוק אחד, יאכלו ענוים וישבעו, זה מרדכי ואסתר, יהללו את ה' דורשיו, אלו עמלי תורה, יחי לבבכם לעד, זה בנין בית המקדש], דכתיב והיו עיני ולבי שם כל הימים (דה"ב ז טז): אמר ר' יודן ממה שעשה לכם הקב"ה בעולם הזה, אתם יודעין מה מתוקן לכם לעתיד לבא: אכלו וישתחוו כל דשני ארץ [וגו'] זרע יעבדנו יסופר לה' לדור. (קס) אמר ר' אלעזר כל מי שבא לכלל זרע שהוא חי, יצאו נפלים שאינם חיים לעתיד לבא, שנאמר יבואו ויגידו צדקתו לעם נולד כי עשה, זה שבא לכלל יולד: (קסא) ר' יודן אמר יבואו דורות האחרונים, ויגידו צדקתו של הקב"ה, שעשה לדורות הראשונים: (קסב) [ר' יוחנן אמר זרע יעבדנו. (קסג) אחד צדיקים ואחד רשעים מקבלין פני שכינה, שנאמר לפניו יכרעו כל יורדי עפר ונפשו לא חיה (תהלים כב ל), מפני מה הרשעים מקבלין פני שכינה, אלא הרשעים שמרדו בהקב"ה בשעת מיתתן מראין להם פני שכינה, ואומרים להם בואו וראו פני המלך שהייתם מורדים בו, והוא עתיד ליפרע מכם. ואף הצדיקים בשעת פטירתן מראין להם פני שכינה, ואומרים להם בואו וראו פני המלך שאתם עובדים אותו, שהוא עתיד ליתן שכרכם. (קסד) ר' אלעזר בן שמוע אומר אף הקטנים מקבלין פני שכינה, שנאמר זרע יעבדנו יסופר לה' לדור]:

הערות ותקונים

ירק קדמך. בכ"י האחרים אגודה של טרסקמון יותר מקורבנך. ובוי"ר קרבנו של עני קדמך: (קנו) מעשה באדם אחד שהביא מגליא ומאספמיא. כן מובא גם בילקוט שם, אבל בוי"ר שם נוסף אחר מעשה בשור, עוד מאמר אחד, ובאות ו' שם הביא בעל המדרש הרי שהביא מנחתו [צ"ל לאחד שהביא מנחתו] מגולה [צ"ל מגלייא] מאספמיא וראה את הכהן שהקמיץ ואכל את השאר אמר אוי לי כל הצער הזה שנצטערתי בשביל זה והכל מפייסין אותו ואומרים לו ומה אם זה שלא נצטער אלא שתי פסיעות בין האולם למזבח זכה לאכול אתה שנצטערת כל הצער על אחת כמה וכמה: (קנז) מגליא ומאספמיא. גליא הוא כפר אצל עקרון ותכונתה בגבול צפונה של יהודה ולתחום א"י נחשבת, ובמקום ומאספמייא צ"ל ומאפמיא, והיא Apamäa עיר בסוריא ובארם נהרים, עיין להלן מזמור ס"ח הערה כ"א: (קנח) יאכלו ענוים וישבעו זה מרדכי ואסתר. מובא בילקוט רמז תרפ"ח בשם המדרש: (קנט) ושלשתן נאמרו בפסוק אחד. הוספתי כמו שהוא בכל כ"י ובנדפס ובילקוט בשם המדרש, וחסר גם בכ"י ו' שהשמיט המעתיק מן בית המקדש ראשון עד בית המקדש שני: (קס) א"ר אלעזר כל מי שבא לכלל זרע. עיין סנהדרין ק"י ע"ב וברש"י שם, ועיין ירושלמי שביעית סוף פ"ד ובמראה הפנים שם, והביא שם דברי המדרש שלפנינו, ובילקוט תהלים רמז תרפ"ח במקום א"ר יודן צ"ל א"ר אלעזר: (קסא) ר' יודן אמר יבואו דורות האחרונים. כ"ה בכל כ"י ובנדפס, ובילקוט שם הביא הגי' ר' שמעון בן אליעזר, ומה שמצוין בצדו „ת"כ" מוסב על סיום המאמר לפניו יכרעו כל יורדי עפר ונפשו לא חיה וכה"א כי לא יראני האדם וחי, בחייהן אינן רואין אבל בשעת מיתתן רואין, והוא בת"כ ויקרא פ"א פרק ב': (קסב) ר' יוחנן אמר. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ה' ז', וחסר גם בכ"י ג' ו' ח' ובדפוס ראשון, והמדפיס מווינציא הוסיף זה ואח"כ נדפס בכל הדפוסים, והרא"פ כתב בגליון אינו בכתובים, ר"ל שלא נמצא בכ"י שהי' לפניו: (קסג) אחד צדיקים ואחד רשעים מקבלין פני שכינה. עיין רש"י תהלים כ"ב ל' רבותינו דרשו מן המקרא הזה שהמתים לפני מיתתם בשעת נטילת נשמה רואין פני שכינה: (קסד) ר' אלעזר בן שמוע. בנדפס שהוסיף המדפיס מווינציא השמיט המלות „בן שמוע":

מזמור כג

[א] **מזמור** לדוד ה' רועי לא אחסר. (א) זהו שאמר הכתוב דודי לי ואני לו הרועה בשושנים (שה"ש ב טז), אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה הוה לי לאלוה, ואני אהיה לו לעם, הוא לי לאלוה, אנכי ה' אלהיך (שמות כ ב), ואני לו לעם, ולאומי אלי האזינו (ישעיה נא ד), הוא לי לאב, כי הייתי לישראל לאב (ירמיה לא ט), ואני לו לבן, בני בכורי ישראל (שמות ד כב), הוא לי לרועה, רועה ישראל האזינה (תהלים פ ב), ואני לו לצאן, (ואתנה) [ואתן] צאני צאן מרעיתי (יחזקאל לד לא), הוא לי לאח, מי יתנך כאח לי (שה"ש ח א), ואני לו לאחות, פתחי לי אחותי רעיתי (שם ה ב), אני אמרתי ה' רועי לא אחסר (תהלים כג א), והוא אמר לי שררך אגן הסהר אל יחסר המזג (שה"ש ז ג):

[ב] **דבר** אחר ה' רועי לא אחסר. זהו שאמר הכתוב מזקנים אתבונן (תהלים קיט ק), (ב) אמר ר' יוסי ב"ר חנינא אתה מוצא שאין אומנות בזויה בעולם מן הרועה, שכל ימיו הוא הולך במקלו ובתרמילו, ודוד קרא להקב"ה רועה, אלא אמר דוד מזקנים אתבונן, יעקב קרא לו רועה, שנאמר האלהים הרועה אותי מעודי (בראשית מח טו), אף אני קורא אותו רועה, ה' רועי לא אחסר:

[ג] **דבר** אחר ה' רועי לא אחסר. (ג) זהו שאמר הכתוב כי ה' אלהיך ברכך בכל מעשה ידך (דברים ב ז), (ד) ר' יעקב אומר יכול אפילו יושב ובטל, תלמוד לומר בכל מעשה ידך, אם עשה אדם הרי הוא מתברך, ואם לאו אינו מתברך: מהו ידע לכתך (דברים שם), הלוכך לבלוכך צערך בפרנסתך: ר' יהודה בשם ר' אלעזר אומר (ה) שלשה דברים הדרך עושה, מבלה את הכסות, ושוחקת את הגוף, (ו) וממעטת את היציאה, אבל הקב"ה לא עשה כן לישראל, אלא שמלתך לא בלתה מעליך (דברים ח ד), ה' אלהיך עמך (דברים ב ז) בבריאות הגוף, לא חסרת דבר (שם שם), (ז) [זו היציאה: זה ארבעים שנה (דברים שם). אמר ר' יודן (ח) בזכות שאמרתם זה אלי ואנוהו (שמות טו ב), נתתי לכם שמלתך ארבעים שנה. ר' יהודה אומר מלך במדינה אין המדינה חסירה כלום, כך ה' אלהיך עמך לא חסרת דבר]. (ט) בנוהג שבעולם אדם מקבל אורח, יום ראשון שוחט לו עגל, יום שני שה, יום שלישי תרנגול, יום רביעי קיטנית, יום חמישי ממעט והולך, לא דומה לו יום ראשון ליום אחרון, יכול אף זה כן, תלמוד לומר זה ארבעים שנה לא חסרת דבר, יום ראשון כיום אחרון: (י) ר' נחמיה אמר לא חסרת דבר. לא חסרת אלא דבור, לא הוית חסר אלא מימר והוא מתעביד. (יא) ייעשה המן בפה כבשר עגל, והוא נעשה,

הערות ותקונים

(א) זש"ה דודי לי. מובא בילקוט תהלים רמז תר"ל וחסר הציון, ומובא בילקוט שה"ש רמז תתקפ"ו בפ' דודי לי בשם שו"ט עד ד"א דודי לי, ומן ד"א הוא מן מדרש חזית פ"ב פ' דודי לי. ובמדרש שם הוא בהוספות ובהרחבת לשון: (ב) א"ר יוסי בר חנינא. כ"ה בכל כ"י ובנדפס, אבל בילקוט תהלים שם הגי' א"ר חמא בר חנינא, צ"ל א"ר יוסי בר חנינא: (ג) זש"ה כי ה' אלהיך. מובא בילקוט תהלים שם, וכן בילקוט דברים רמז תת"ח ונרשם בלדו מדרש, וצ"ל „מדרש שוחר טוב": (ד) ר' יעקב אומר. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ג' ח' ובנדפס הגי' ר' אליעזר בן יעקב, ובכ"י ב' ד' ז' ובילקוט נשמט שם האומר: (ה) שלשה דברים הדרך עושה. במדרש ב"ר פל"ט אות ט' מובא בשם ר' חייא, הדרך מגרמת לשלשה דברים, ממעטת פו"ר, וממעטת את היציאה, וממעטת את השם כו' ע"ש: (ו) וממעטת את היציאה. פי' הממון של הוצאה: (ז) זו היציאה: הוספתי וכ"ה לנכון בכ"י ו', אבל בכל כ"י האחרים ובנדפס הלשון משובש לא חסרת דבר זו היציאה, ה' אליך עמך, צ"ל ה' אלהיך עמך בבריאות הגוף לא חסרת דבר זו היציאה: (ח) בזכות שאמרתם זה אלי. מלת זה דריש: (ט) בנוהג שבעולם אדם מקבל אורח כו'. עיין תנחומא פנחס אות ט"ו ובהערה ס"ב מה שהעירותי שם: (י) ר' נחמי' אומר לא חסרת דבר לא חסרת אלא דבור. המלות לא חסרת אלא דבור כ"ה גם בכ"י ו', וחסר בכ"י האחרים ובנדפס, ועיין שמ"ר פכ"ה אות ג' לא חסרת דבר מהו דבר כשהיה מתאוה לאכול דבר והי' אומר בפיו כו' ע"ש: (יא) ייעשה המן בפה כבשר עגל. מלת „בפה" ליתא בכ"י האחרים ובנדפס

(יב) ייעשה פטומא והוא נעשה, אם את מבקש קמח, וטחנו ברחיים (במדבר יא ח), (יג) קונדיטון, או דכו במדוכה (שם שם), מעשה קדירה, ובשלו בפרור (שם שם), אשישות, ועשו אותו עוגות (שם שם), (יד) בעינא שמנונתא רטיבא, והיה טעמו כטעם לשד השמן (שם שם), לכך נאמר לא חסרת דבר, אלא שהדבר בפיך מה אתה רוצה, [לחם], הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שמות טז ד), מים אתה רוצה, ויך את הסלע [וגו'] ויצאו מים רבים (במדבר כ יא), בשר עופות אני מבקש, ותעל השליו (שמות טז יג), בשר בהמה וחיה אני מבקש, כיון ששמע משה ששאלו בשר, הלך אצל הקב"ה, אמר ליה רבונו של עולם בשר הן מבקשין, אמר לו הקב"ה תן להם, אמר לו מאין לי בשר (במדבר יא יג), הצאן ובקר ישחט להם (שם שם כב), ואם ככה את עושה לי הרגני נא הרוג (שם שם טו), (טו) מאי הרגני נא הרוג, אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע אם לא אתן להם הורגין אותי, ואם אדבר כנגדן הורגין אותי, מיכן ומיכן הרוג אני, בבקשה ממך הרוג את ההרוג, שנאמר הרגני נא הרוג, מיד חרה לו הקב"ה, שנאמר ויקציפו על מי מריבה (תהלים קו לב), אמר ליה למשה תן בשר לבניי, אמר לו מאין לי בשר, אמר ליה צפרדעים היו לך במצרים, כנים היו לך במצרים, כל כך היית עשיר במצרים, ועכשיו נעשית עני, אמר לו והלא משלך היו לי, אמר ליה במצרים היה לי וכאן לא היה לי, שנאמר היד ה' תקצר (במדבר יא כג): (טז) רבנין אמרי לא חסרת דבר, לא היו חסירין אף דבור, אלא מהרהרין בלבן והיה נעשית, אתייה כההוא דאמר ר' ברכיה בשם ר' אבהו, וינסו (אותי) [אל] בלבבם לשאל אוכל לנפשם (תהלים עח יח), מלמד שהיו מהרהרין בלבן והוא עושה, שנאמר היש ה' בקרבנו אם אין (שמות יז ז): (יז) ר' שמעון בן יוחי אמר לא חסרת דבר, לא חסרו אלא דברי נבואה, (יח) תדע לך שכל אותן הימים שהיו ישראל מנודין, לא היה הדבור עם משה, שנאמר ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות מקרב העם (דברים ב טז), מה כתיב בתריה, (ויאמר) [וידבר] ה' אלי לאמר (שם שם יז), אלי היה הדבור: (יט) ר' יוחנן אמר לא חסרת דבר, אלא תשובה, שנאמר קחו עמכם דברים ושובו אל ה' (הושע יד ג): (כ) ר' אייבו אמר לא חסרת דבר, אלא דֶבֶר, שכל אותן ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר, היה מלאך המות (כא) מכתת בהן חמשה עשר אלף ופרוטרוט, וכמה הוא פרוטרוט תפ"ט:

[ד] **בנאות** דשא ירביצני. (כב) שאל ר' אליעזר את ר' שמעון ואמר לו כשיצאו

הערות ותקונים

ובנדפס, וכן איתא בכ"י ו': (יב) ייעשה פטומא והוא נעשה. כ"ה בכל כ"י, אבל המדפיס הראשון הוסיף והביא יעשה שמן פטומא, מלת „שמן" הובא פנימה לפרש מלת פטומא, שפי' מפוטם. ובשמ"ר שם אשלי הי' לו פטמא אחת לאכול מיד היה נעשה לתוך פיו טעם פטמא, המוסיף הביא המאמר משמ"ר בערך פטמא, ומפרש שהיא בל"י שם כללי לנטע ודשא. אבל נעלם ממנו כי הוא מערך פטם א', ופי' עוף מפוטם: (יג) קונדיטון. היא מלה רומית Conditum פי' יין הרקח ומבושם, ובפסיקתא פסקא בחדש השלישי (דף ק"ב ע"ב) מה קונדיטין יש בו דבש יין ופלפלין, וכן בירושלמי ברכות פ"ב ה"א כהדין דשתי קונדיטין: (יד) בעינא שמנונתא רטיבא והי' טעמו כטעם לשד השמן. פי' מרק שמן, רטיבא פי' מרק, וזה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס, ואיתא גם בכ"י ו': (טו) מאי הרגני נא הרוג. מובא בילקוט בהעלותך רמז תשל"ה בשם שו"ט: (טז) רבנן אמרי לא היו חסרין אף דבור אלא מהרהרין בלבן והי' נעשית. עיין שמ"ר שם פכ"ה אות ג' אמר ר' אבא אף דבר לא הי' אומר בפיו כו', ובשמ"ר סוף פכ"א אות י' הוא בשם ר' שמעון ע"ש: (יז) רשב"י אמר לא חסרו אלא דברי נבואה. דורש דבר מלשון והדבר אין בהם, שפי' חזון ונבואה: (יח) תדע לך שכל אותן הימים לא היה הדבור עם משה כו'. עיין תענית ל' סע"ב דאמר מר עד שלא כלו מתי מדבר לא היה דבור עם משה כו' וע"ש בפירש"י: (יט) ר' יוחנן אמר לא חסרת דבר אלא תשובה. דורש דבר מלשון תשובה, והביא הכתוב קחו עמכם דברים: (כ) ר' אייבו אמר כו' אלא דבר. דורש דבר כמו דֶבֶר: (כא) מכתת בהן חמשה עשר אלף ופרוטרוט וכמה הוא פרוטרוט תפ"ט. קשה לעמוד על החשבון, ועיין ירושלמי סוף תענית וביפה מראה שם. ובבלי תענית ל' ע"ב ובתוס' שם: (כב) שאל ר' אליעזר את ר' שמעון. המאמר נמצא בפסיקתא דר"כ פסקא ויהי בשלח (צ"ב ע"א), ובמדרש חזית פ"ד פ' נפת תטופנה ובדב"ר סוף תבוא, ומובא בילקוט תהלים רמז תרל"א וחסר הציון, והוא משו"ט שלפנינו, ובפסיקתא ובמדרשים הנ"ל הגי' ר' אלעזר

ישראל ממצרים, (כלי קואים) (כג) [כלי קוריים] יצאו עמהם, אמר ליה לאו,
(כד) ומהיכן היו לובשין כל ארבעים שנה, אמר ליה ממה שהלבישום מלאכי
השרת, שנאמר ואלבישך רקמה (יחזקאל טז י): (כה) [מהו רקמה, ר' סימאי אמר]
פורפירא. ולא היו בלים, ולא קרית שמלתך לא בלתה מעליך (דברים ח ד), ולא
היו הקטנים גדולים, אמר ליה צא ולמד מן (כו) החלזון הזה, שכל זמן שהוא
גדל נרתיקו גדל עמו. ולא היו צריכין תכבוסת, אמר ליה הענן היה שף בהם
(כז) ומגהיצם, אמר ליה ולא היו נשרפין, אמר ליה צא ולמד (כח) מן (הסיטון)
[האמיינטון] הזה, שאין מגהיצין אותו אלא באור, (כט) ולא היו עושין בהם
כנמיות, אמר ליה במותן לא שלטה בהן רמה ותולעה, בחייהן לא כל שכן. אמר
ליה ולא היו מסריחין מריח הזיע שלא היו מחליפין לבושיהן, אמר ליה הבאר
היה מעלה להן מיני דשאים, ומיני בשמים, והיו (ל) מנעגעין בהם, שנאמר בנאות
דשא ירביצני על מי מנוחות ינהלני, והיה ריחו נודף מסוף העולם ועד סופו. בא
שלמה ואמר וריח שלמותיך כריח לבנון (שה"ש ד יא), ואמר נרד וכרכום קנה וקנמון [וגו']
עם כל ראשי בשמים (שם שם יד), וכל אלו מהיכן היו, מן מעין גנים באר מים חיים
(שם שם טו), כיון שראו ישראל היאך הקב"ה (לא) מנהינן ומעדנן במדבר, התחילו
מקלסין אותו, ואמרו את הוא רעיה טבא דלא חסרת טיבותך לעלם: על מי
מנוחות ינהלני. (לב) אמר ר' שמואל יש מים שנאים לשתות ואין נאים לרחוץ,

הערות ותקונים

אלעזר ב"ר שמעון שאל את ר' שמעון בן יוסי בן לקוניא חמוי (פי' חמיו), ובילקוט תהלים הביא כמו
לפנינו, ויש לתקן כמו שהוא מתוקן במקומות הנ"ל, ובילקוט עקב רמז תת"נ הביא בשם הפסיקתא כמו
שהוא מתוקן לנכון: (כג) כלי קואים. כ"ה גם בכ"י האחרים, ובדפוס ראשון בטעות גליקואים וצ"ל כל
קוריים, ומובא בערוך ערך קר ח' בשם הפסיקתא וכתב שם המוספי פי' בל"י καιρος חוט הערב,
ונקרא כן כלי האריגה, ועיין מה שהעירותי בפסיקתא הערה ר"י: (כד) ומהיכן היו לובשין כל מ' שנה
א"ל ממה שהלבישום מלאכי השרת. כ"ה במדרש חזית וליתא בפסיקתא: (כה) מהו רקמה ר' סימאי אמר
פורפירא. הוספתי כמו שהוא בכ"י האחרים ובנדפס, ובמדרש חזית נוסף „תרגם עקילס איפליקתא",
וכן בפסיקתא, פסקא ויהי בשלח (פ"ד ע"ב) ואלבישך רקמה ר' סימאי אמר פורפירון תרגם
עקילס פילקטון, ועיין שם בהערה פ"ח שצ"ל אפיקלתא, וכן צ"ל פיקלטון, והיא המלה ποικιλτά:
(כו) החלזון. מין תומט (שנעקע) ויש ממיניו שהם חיים בנרתק, ועיין ערוך השלם בערכו:
(כז) ומגהיצם. גיהוץ עניט כבוס ולבון (בלייכען): (כח) מן הסיטון הזה. כ"ה בכל כ"י ובדפוס
קאנשט' ובדפוס וויניציא, ותקנתי בפנים האמיינטון, ובפסיקתא שם אמיטון, וכן מובא בילקוט עקב שם
בשם הפסיקתא ונשמט אות נ' וצ"ל אמינטון, ונמצא לנכון בפסיקתא כ"י אקספארד, וכן מובא לנכון
בשם הפסיקתא בשבלי הלקט השלם ערוגה השביעית סי' רי"ח ובתניא סי' מ"ח, וכן הוא לנכון במדרש
חזית שם, ובמדרש דב"ר שם העתיק כמו שראה בשו"ם הסיטון, ובילקוט תהלים שם אשר מועתק מן
השו"ם הביא לא ולמד מסלמנדרא המוטון הזה, מלת „מסלמנדרא" נוספה בטעות מאחד המעתיקים,
והמלה אמיינטון היא יונית ורומית amiantus ἀμίαντος ופי' אבן מיוחדת שאינה נתכת באש
ונקראת בל"א (אסבעסט) וממנה יארגו חוטים לבגד אשר יתלבנו באש ולא תגע בה מאומה, ועיין
בפסיקתא שם הערה רט"ו שבארתי דברי אגדת בראשית סוף פ"כ גם דברי הירושלמי שבת פ"ז סוף ה"ב
המיינסין חייב משום מלבן, ואין להכפיל הדברים. והרב הגדול מוהר"ר ח"י ד"ר קאהוט הביא הדברים
בשמי בספרו ערוך השלם ערך אמיינטין ע"ש: (כט) ולא היו עושין בהם כנמיות. בכ"י ו' בטעות בי
נמות וצ"ל כינמות, ובכל כ"י האחרים המלה משובשת, כ"י ב' כרומות, כ"י ג' בימות, כ"י ד' ביימות,
כ"י ה' דימות, כ"י ז' כי ימות, כ"י ח' פנמות, בילקוט תהלים בלאות, ובדברים רבה מאכולת ופי'
שמ"כ כניס, ובדפוס ראשון דוגמות, רק בדפוס וויניציא מתוקן לנכון כנימות, וכן הוא לנכון בחזית,
וכנמיות פי' כניס, עיין ערוך ערך כנמא א', וכל המאמר ולא היו עושין כנמיות חסר בפסיקתא ע"ש
בהערה רט"ז: (ל) מנעגעין בהן. בפסיקתא מתלכלכין היו בדשאי הבאר, עיין שם בהערה רי"ז שגיתי
לתלוחית, אבל בחזית שם הוא כמו לפנינו, מתגעגעין היו בעשב הבאר, ובמדרש דברים שם היו
מתענגים בנאות דשאים של באר והיה ריחן מפעפע בכל העולם, צ"ל מתגעגעין במקום מתענגים, וגם
לפנינו ובמדרש חזית יש לתקן מתגעגעין, במקום מתגעגעין, עיין ערוך ערך געגע, ועיין
בפסיקתא שם הערה רי"ז ופסקא אחרי מות הערה ע"ח: (לא) מנהיגן. בכל כ"י האחרים
ובנדפס הגי' מנהגן: (לב) א"ר שמואל. מובא בילקוט תהלים רמז תרל"ב בשם המדרש:

ויש מים שנאים לרחוץ ואין נאים לשתות, אבל מי הבאר נאים לשתות ונאים לרחוץ,
(לג) נוח לעצם ומרפא לנפש, שנאמר על מי מנוחות ינהלני:

[ה] (לד) **נפשי** ישובב. נפשי ישובב בתורה, (לה) [שנאמר תורת ה' תמימה
משיבת נפש (תהלים יט ח)]: ינחני במעגלי צדק. במן בשליו
במי באר בענני כבוד, ולא שיש לי זכות, אלא למען שמו: גם כי אלך בגיא
צלמות. (לו) בקדקדו של מדבר: לא אירא רע כי אתה עמדי. שנאמר וה' הולך
לפניהם יומם (שמות יג כא): שבטך ומשענתך. (לז) שבטך [אלו היסורין, ומשענתך]
זו תורה: (לח) [דבר אחר] שבטך ומשענתך. זו משען ומשענה (ישעיה ג א),
משען זו תורה שבכתב, ומשענה זו תורה שבעל פה: המה ינחמוני. יכול בלא
יסורין, (לט) תלמוד לומר אך, (מ) יכול בעולם הזה, תלמוד לומר אך טוב וחסד
ירדפוני כל ימי חיי, בעולם הזה: ושבתי בבית ה' לאורך ימים. לעולם הבא:
(מא) תערוך לפני שלחן, זה שלחן של מן ושליו: נגד צוררי. (מב) איסי בן עקיבא
אומר גובהו של מן ששים אמה, ומי שאינו מאמין אל יראה באותה הטובה,
שנאמר אל ירא בפלגות נהרי נחלי דבש וחמאה (איוב כ יז):

[ו] (מג) **דבר** אחר בנאות דשא ירביצני. מדבר בדוד, בשעה שהיה בורח
מפני שאול, מה כתיב, וילך (שאול) [דוד ויבא] יער חרת
(ש"א כב ה), [ולמה נקרא שמו יער חרת], לפי שהיה מנוגב (כחרת) [כחרס],
(מד) והרטיבו הקב"ה מטובו של עולם, שנאמר כמו חלב ודשן תשבע נפשי (תהלים
סג ו): נפשי ישובב וגו'. שלא היה לו המלכות בזכות עצמו, אלא למען שמו:
גם כי אלך בגיא צלמות. (מה) במדבר זיף: לא אירא רע. למה, כי אתה עמדי:
שבטך. אלו היסורין, (מו) כמה דאת אמר שבט הנוגש בו (ישעיה ט ג): ומשענתך.
זו התורה, שהיא משען לישראל: המה ינחמוני. יכול בלא יסורין, תלמוד לומר

הערות ותקונים

(לג) נוח לעצם ומרפא לנפש. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (לד) נפשי
ישובב. מובא בילקוט תהלים רמז תרל"ב בשם המדרש: (לה) שנאמר תורת ה' תמימה משיבת
נפש. הוספתי וכ"ה בכל כ"י האחרים (מלבד כ"י ו') ובנדפס ובילקוט: (לו) בקדקדו של
מדבר. ענינו בהשאלה בראש ופינת איזה דבר, וכן בב"ר פס"ב מקדקדו של מדבר:
(לז) שבטך אלו היסורין ומשענתך זו תורה. כן תקנתי וכן הוא בכ"י האחרים (מלבד כ"י ו')
ובנדפס ובילקוט, וכן הוא לעיל מזמור ס' אות כ', ושם מפורש שבטך אלו היסורין, שנאמר
ופקדתי בשבט פשעם (תהלים פ"ט ל"ג), ומשענתך זו התורה, שנאמר במחוקק במשענותם (במדבר
כ"א י"ח): (לח) ד"א שבטך ומשענתך זו משען ומשענה עד תורה שבע"פ. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י
האחרים ובנדפס ובילקוט, וגם הרא"פ הוסיף זה בגליון: (לט) ת"ל אך. כי אך הוא מועט א"כ אמר
ע"י יסורים: (מ) יכול בעוה"ז עד בעוה"ב. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס:
(מא) תערוך לפני שלחן זה שלחן של מן ושליו. בכ"י האחרים ובנדפס נאמר רק זה המן, ואח"כ נאמר
איסי בן עקיבא אומר והמלות נגד צוררי ליתא: (מב) איסי בן עקיבא אומר גובהו של מן ששים אמה.
עיין בבלי יומא ע"ו ע"א ר' אלעזר המודעי אומר מן הי' גבוה ששים אמה ואיסי בן יהודה אומר מן שירד
להם לישראל הי' מתגבר ועולה עד שרואין אותו כל מלכי מזרח ומערב, ובמכילתא מס' דויסע פ"ג הגי'
אסי בר שמיי במקום איסי בן יהודה ויתכן לתקן במכילתא בן יהודה, והנה איסי בן יהודה ואיסי בן
עקיבא הוא אחד, עיין פסחים קי"ג ע"ב יומא נ"ב ע"א, והנה בכל כ"י האחרים (חוץ מכ"י ו')
ובנדפס הגי' חמשים אמה במקום ששים, ובעל הילקוט ברמז תרל"ג הביא המאמר בשם גמרא דיומא
וערב יחד דברי המדרש ודברי הגמרא יחד, והביא ג"כ חמשים אמה והוסיף על לשון הגמרא ומי שאינו
מאמין אל יראה באותה טובה, שנאמר אל ירא בפלגות נהרי נחלי דבש וחמאה: (מג) ד"א בנאות דשא מדבר
בדוד. מובא בילקוט תהלים רמז תרל"ד בשם המדרש ומובא ברד"ק בפי' לתהלים: (מד) והרטיבו הקב"ה
מטובו של עולם. הרד"ק הביא מעין טובו של עולם הבא, והמאמר מובא גם ברש"י (תהלים כ"ג ב')
בשם מדרש תהלים וז"ל ומזמור זה אמר דוד ביער חרת למה נקרא שמו יער חרת שהיה מנוגב כחרס
והרטיבו הקב"ה מטוב של העולם הבא, וסיים „מדרש תהלים": (מה) במדבר זיף. וכן הביא רש"י
תהלים כ"ג ד' בגיא צלמות על מדבר זיף אמר: (מו) כמד"א שבט הנוגש בו. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא
בכ"י

אך, [יכול בעולם הזה, תלמוד לומר טוב וחסד ירדפוני כל ימי חיי ושבתי בבית ה' לאורך ימים, בעולם הזה ובעולם הבא]: תערוך לפני שלחן נגד צוררי. שלחן (מז) זה המלכות. נגד צוררי, זה דואג ואחיתופל: (מח) דשנת בשמן ראשי, זה שמן המשחה: (מט) כוסי רויה. זהו שאמר הכתוב כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא (תהלים קטז יג), מהו רויה, רוה ולא צמאה, כמה דאת אמר תלמיה רוה נחת (שם סה יא), ואי תרצה אמור ירוין מדשן ביתך (תהלים לו ט), (נ) וכמה שיעוריה, אמר רב מאתים ועשרים ואחד לוגין כמנין רוי"ה: שבתי בבית ה'. בבית המקדש: לאורך ימים. ליום שכולו ארוך:

[ז] **רבנן** פתרי קרא בישראל. בנאות דשא ירביצני. אני ארעה צאני ואני ארביצם (יחזקאל לד טו): על מי מנוחות ינהלני. שנאמר ועל הנחל יעלה על שפתו מזה ומזה [וגו'] (שם מז יב), ומהו ועלהו לתרופה (שם שם), (נא) רב ושמואל, חד אמר (נב) להתיר פה אלמים, וחד אמר להתיר פה עקרות: (נג) נפשי ישובב. לעתיד לבא. ישובבני מן הגלות, לא בזכותי, אלא למען שמו: גם כי אלך בגיא צלמות. זו דינה של גיהנם, שהוא מצנן לי גיהנם: שבטך. אלו היסורין שסבלתי בגלות למען קדושת שמך: ומשענתך. בזכות התורה שעסקתי בגלות: המה ינחמוני. נחמו נחמו עמי (ישעיה מ א): תערוך לפני שלחן. מלויתן ומבהמות וזיז שדי: נגד צוררי. שיהיו הרשעים רואין מתוך גיהנם ומתביישין, שנאמר יחזו ויבושו (ישעיה כו יא): דשנת בשמן ראשי. במלך המשיח, שמשוח בשמן המשחה: כוסי רויה. זה כוס ישועות, שהוא כוס תנחומין: אך טוב וחסד ירדפוני כל ימי חיי. אותן אלף שנים שעתיד הקב"ה לחדש עולמו: ושבתי בבית ה'. בבית המקדש שיבנה במהרה בימינו אמן ואמן: לאורך ימים. לעולם שכולו ארוך, אלו חיי העולם הבא:

מזמור כד

[א] **לדוד** מזמור לה' הארץ ומלואה. זה שאמר הכתוב על ידי איוב, צדק לבשתי וילבשני (איוב כט יד), (א) אמר ר' חנינא יש נאה ללבוש ואין לבושו נאה לו, ויש שאין נאה ללבושו, ולבושו נאה לו, יש אדם שהוא עשיר, ואין

הערות ותקונים

בכ"י האחרים ונדפס וכן שהיא מעתק לישראל ליתא שם: (מז) זה המלכות. וכן הביא רש"י בתהלים שם: (מח) דשנת בשמן ראשי זה שמן המשחה. בכ"י האחרים המאמר משובש. בכ"י ג' דשנת בשמן ראשי יכול בלא יסורין, ובכ"י האחרים יכול ע"י יסורין ת"ל אך טוב וחסד ירדפוני, ובדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים דשנת בשמן ראשי יכול ע"י יסורין וכו' הגיה המדפיס מלת „וכו'" כי קצר בלשונו ולא סיים ת"ל אך טוב וחסד ירדפוני, כמו שמובא כבר למעלה באות ה' גם באות ו', אבל כל הלשון הזה מיותר, כי הדרשה יכול בלא יסורין אין כאן מקומו, והמאמר מתוקן לנכון לפנינו גם בכ"י ו' דשנת בשמן ראשי זה שמן המשחה, ומן כוסי רויה עד שבתי בבית ה' ליתא בכ"י האחרים ונדפס, והרא"פ הוסיף זה בגליון: (מט) כוסי רויה. עיין בהערה שלפניה: (נ) וכמה שיעוריה אמר רב רכ"א לוגין כמנין רוי"ה. עיין יומא ע"ו ע"א כוסי רויה אמר אביי ש"מ כסא דדוד לעלמא דאתי רכ"א לוגא מחזיק, שנאמר כוסי רויה, רויה בגימטריא הכי הוי: (נא) רב ושמואל. בירושלמי שקלים פ"ו ה"ב (דף כ' ע"א) רב ושמואל חד אמר להתיר פה שלמעלן, וחד אמר להתיר פה שלמטן, ר' חנינא וריב"ל חד אמר להתיר פה עקרות, וחד אמר להתיר פה אילמים, ובגמרא סנהדרין ק' ע"א מנחות צ"ח ע"א זה שלפנינו בשם רב ושמואל מובא שם בשם חזקיה ובר קפרא: (נב) להתיר פה אלמים. שכל אלם האוכל ממנו נרפא, ועיין ריש מדרש דב"ר כל שוטה אלם ולועס הימנו לשונו מתרפא ומצלחה מיד בדברי תורה, ועיין פדר"א סוף פכ"א: (נג) נפשי ישובב לעתיד לבא ישובבני מן הגלות כו' עד סוף המזמור כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ בגליון, והתוספה הזאת הביא ידידי הרב החוקר הגדול מהר"א יעללינעק בבית המדרש ח"ב דף קס"ג בלקוטי מדרשים אות כ"ו, כאשר ראה בהגהות הרא"פ שהיו ההגהות שלו גם לפניו, אבל בכל כ"י האחרים ונדפס ליתא כל זה, ושם הגי' נפשי ישובב לעולם הבא, והשאר ליתא:

(א) א"ר חנינא יש נאה. מובא בילקוט איוב רמז תתקי"ז וחסר הציון „שו"ט" ועל המאמר שלפניו נרשם

ב"ר

שמו לפי עושרו, ויש רש ואין שמו לפי עניותו, וכן אמר שלמה מלך ישראל יש מתעשר ואין כל מתרושש והון רב (משלי יג ז). ויש אדם שהוא גבור, ואין שמו לפי גבורתו, ויש חלוש, ואין שמו לפי חלשותו, ויש אדם בחור, ותוארו נאה, ואשתו מכוערת ושנואה נתונה בתוך (ב) אפריון (ג) דכפישה, והעם אומרים מי הוא בעלה של זו, והם אומרים זה הוא, ורואין אותו בחור נאה, והעם אומרים אבד הבחור בכפישה הזאת. ואם כלה נאה היא, ובעלה מכוער וקצור, העם אומרים אבדה הכלה הזאת באיש הזה. אמר איוב אני איני כן, אלא צדקה נאה לאיוב, ואיוב נאה לצדקה, הרי צדק לבשתי וילבשני. (ד) וכן דוד נאה למזמורו, ומזמורו נאה לדוד, מה כתיב למעלה, [מזמור לדוד] ה' רועי לא אחסר (תהלים כג א), (וכן) [וכאן] לדוד מזמור, ומהו מזמור לדוד, (ה) כשהיה מבקש שתשרה עליו רוח הקדש היה תובעה מזמור לדוד, [וכשהיתה באה מעצמה, לדוד מזמור]:

[ב] **דבר** אחר לה' הארץ ומלואה. משל למלך שהיה לו בן בית בעיר, היו בני העיר מכבדין אותו, לומר שהוא בן ביתו של מלך, (ו) והמלך מכבדו לכאן ולכאן, מכר המלך את עירו לאחרים, התחילו פושעים בבן ביתו של מלך, (ז) בא לו אצל המלך, (ח) אחר ימים חזר אצל עירו, התחיל בן ביתו עובר בתוכה כמקדם, התחילו מכבדין אותו עוד שהוא בן ביתו של מלך, אמר להם המלך כשמכרתי פשעתם בי ולא היה בן ביתי, עכשיו הוא בן ביתי, ואתם מכבדים אותו. המלך זה הקב"ה, והעיר זו ארץ ישראל, ובן בית זה דוד מלך ישראל, כל הימים שהיה דוד קיים היו ישראל נכבדים להקב"ה ולדוד, כי הוא יוצא ובא לפניהם, מה עשה הקב"ה, מכרה, שנאמר ונתתי (יאריהם) [יאורים] חרבה ומכרתי את הארץ (יחזקאל ל יב), התחילו פושעים בבן ביתו, שנאמר (ויענו) [וישיבו העם] את המלך דבר לאמר (אין) [מה] לנו חלק בדוד ולא נחלה בבן ישי (איש לאהלך) [לאהליך] ישראל (מ"א יב טז), ולכשיקנה הקב"ה את ארצו, על אותו בן בית הוא חוזר, שנאמר (ואחר) [אחר] ישובו בני ישראל ובקשו את ה' אלהיהם ואת דויד מלכם (הושע ג ה), לכך נאמר לה' הארץ ומלואה: דבר אחר יש לך אדם שיש לו ספינה, אבל (ט) פרגמטיא שיש בה אינה שלו, [ואם הפרגמטיא שלו הספינה אינה שלו], והקב"ה אינו כן, אלא לה' הארץ ומלואה: בשר ודם בונה בית של חמשים אמה, כשהוא גדול של מאה אמה, (י) וכלו כשלש אמות, והקב"ה אינו כן, אלא הוא ברא את הארץ, והוא ממלאה, וכן הוא אומר מלא כל הארץ כבודו (ישעיה ו ג):

[ג] (יא) [**דבר** אחר לה' הארץ ומלואה. ברא הקב"ה ימים נטל את השבת, ברא חדשים נטל את המועדות, ברא שנים בחר לו שמטים, ברא שמטים בחר לו יובלות, ברא לו האומות בחר לו ישראל, ברא ישראל בחר לו את הלוים, ברא את הלוים בחר לו את הכהנים, ברא ארצות נטל ארץ ישראל תרומה מכל הארצות, שנאמר לה' הארץ ומלואה, ואין מלאה אלא תרומה, שנאמר מלאתך ודמעך וגו' (שמות כב כח), לכך נאמר לה' הארץ

הערות ותקונים

ב"ר פ"ס והוא באות י"ג, ומן צדק לבשתי א"ר חנינא הוא מן שו"ט: (ב) אפריון. עיין לעיל מזמור ס"ח הערה י': (ג) דכפישה. עיין ערוך השלם ערך כפש: (ד) וכן דוד נאה למזמורו. מובא בילקוט תהלים רמז תרל"ה, והציון מדרש מרמז תרל"ד מוסב גם על זה: (ה) כשהי' מבקש. עיין להלן באות ג': (ו) והמלך מכבדו לכאן ולכאן. בילקוט הגי' מתוקנת בא אצל המלך והמלך מכבדו היה מתכבד מכאן ומכאן: (ז) בא לו אצל המלך. זה נשמט ממאמר שלפניו, כמו שהבאתי בהערה שלפניה, ובילקוט מתוקן בא לו אצל המלך ולא היה מכבדו: (ח) אחר ימים חזר אצל עירו. באיזה כ"י ובילקוט אחר ימים נטל המלך את עירו: (ט) פרגמטיא. פי' סחורה והמלה יונית: (י) וכלו כשלש אמות. חשבו חז"ל מדת קומת האדם שלש אמות, עירובין מ"ח ע"א ע"ש: (יא) ד"א לה' הארץ ומלואה ברא הקב"ה ימים כו' עד לכך נאמר לה' הארץ ומלואה, הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ה' ז', וליתא בכ"י ג' ו' ח' ונדפס:

שנו

ומלואה]: (יב) שנו רבותינו כל פרשה שאמר דוד בספר תילים, כנגד עצמו וכנגד כל ישראל אמרה, כל פרשה האמורה בלשון יהיד, כנגד עצמו אמרה, ובלשון רבים כנגד כל ישראל, וכל מקום שנאמר למנצח בנגינות, אינו אלא לעתיד לבא, (יג) וכל מקום שנאמר מזמור לדוד, היה מנגן, [ואחר כך היתה שורה עליו רוח הקדש, לדוד מזמור היתה שורה עליו רוח הקדש ואחר כך היה מנגן]. משכיל לדוד, על ידי תורגמן. שיר מזמור, על ידי משוררים. וכל כך למה, לפי שאין רוח הקודש שורה לא מתוך עצלות, ולא מתוך עצבות, לא מתוך שחוק, ולא מתוך קלות ראש, לא מתוך דברים בטלים, אלא מתוך דבר שמחה, שנאמר ועתה קחו לי מנגן והיה כנגן המנגן ותהי עליו (רוח) [יד] ה' (מ"ב ג טו), (יד) [וכן ותהי רוח יעקב (בראשית מה כז), ויאמר אלהים לישראל במראות הלילה (שם מו ב), ותרגם ושרת רוח קודשא]:

[ד] (טו) **דבר** אחר לה' הארץ ומלואה. זהו שאמר הכתוב אתה הוא ה' לבדך אתה עשית את השמים (נחמיה ט ו), אימתי נבראו המלאכים, ר' יוחנן אומר בשני, שנאמר המקרה במים עליותיו (תהלים קד ג), וכתיב בתריה עושה מלאכיו רוחות (שם שם ד), (טז) ר' שמעון אומר בחמישי, שנאמר ועוף יעופף (בראשית א כ), ועוף כמשמעו, יעופף אלו המלאכים, וכן הוא אומר ובשתים יעופף (ישעיה ו ב). (יז) ר' לולייאני אומר הכל מודים שלא נבראו המלאכים ביום ראשון, שלא יאמרו המינים (יח) מיכאל היה מותח מן המזרח, וגבריאל מן המערב, והקב"ה ממדד באמצעותו, אלא הקב"ה עשה הכל יחידי, [אנכי ה' עושה כל נוטה שמים לבדי] רוקע הארץ מאתי (שם מד כד), מי אתי, מי היה שותף עמי במעשה בראשית, אמר דוד לפני הקב"ה הואיל ואתה בראת את השמים ואת הארץ, על שמך אני קורא אותן, לה' הארץ ומלואה:

[ה] (יט) **דבר** אחר לה' הארץ ומלואה]. ר' עזריה ור' נחמיה [ור' ברכיה] אמרו משל למלך שהיה לו שני (כ) אפיטרופין, אחד היה ממונה על מה שהיה בבית, ואחד היה ממונה על מה שבשדות, [אותו הממונה על מה שבבית, היה יודע כל מה שבבית וכל מה שבשדות, והממונה על מה שבשדות, לא היה יודע אלא מה שבשדות בלבד], כך משה שעלה למרום, היה יודע העליונים והתחתונים, וקילס להקב"ה בהם, שנאמר הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים הארץ וכל אשר בה (דברים י יד), ודוד שלא עלה למרום קילס להקב"ה במה שהוא יודע, שנאמר לה' הארץ ומלואה: (*כ) [בשביל ארבעה דברים חזר הקב"ה שלא תהיה הארץ שותה, אלא למעלה, בשביל הזרעים שלא להביא טללים רעים, ושיהיה הגבוה שותה כנמוך, ושיהיו הכל נושאין עיניהם

הערות ותקונים

(יב) שנו רבותינו. בגמרא פסחים קי"ז ע"א מתחיל ת"ר כל שירות ותשבחות שאמר דוד בס' תהלים ר"א אומר כנגד עצמו אמרן, ר' יהושע אומר כנגד צבור אמרן כו' ע"ש: (יג) וכל מקום שנאמר מזמור לדוד. גם זה בגמרא שם ולזה כוון רש"י תהלים כ"ג א': (יד) וכן ותהי רוח יעקב. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ה' ז', וליתא בכ"י ג' ו' ח' ובנדפס: (טו) ד"א לה' הארץ זש"ה אתה הוא ה' לבדך אימתי נבראו המלאכים. מובא בב"ר פ"א אות ג' ופ"ג אות ח', ותנחומא שלנו ריש בראשית ועי' שם בהערה א' ואין להכפיל הדברים: (טז) ר' שמעון אומר. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס הגי' וריש לקיש אמר והוא ר' שמעון בן לקיש, אבל בב"ר שם ובתנחומא הגי' ר' חנינא אמר בחמישי נבראו המלאכים וצ"ל גם בכאן ור' חנינא אמר כמו שהעירותי בתנחומא שם הערה א': (יז) ר' לולייאני אמר. בב"ר פ"א ופ"ג איתא ר' לוליאני בר טברין אמר בשם ר' יצחק, ועיין לעיל מזמור י"ח הערה ר"ד: (יח) מיכאל הי' מותח מן המזרח וגבריאל מן המערב. בב"ר שלא יאמרו מיכאל הי' מותח בדרומו של רקיע וגבריאל בצפונו כו', ועיין בתנחומא שם הערה ה': (יט) ד"א לה' הארץ ר' עזרי' ור' נחמי'. מובא בילקוט תהלים רמז תרצ"ז בשם המדרש, והוא גורס רבי זעירא ור' נחמי' ור' ברכי' תלתיהון אמרין, ובכ"י האחרים ובנדפס הגי' ר' עזרי' ור' נחמי' ור' ברכי', וכן תקנתי בפנים: (כ) אפיטרופין. המלה יונית ἐπίτροπος ופי' ממונה ופקיד: (*כ) בשביל ארבעה דברים. הוספתי עפ"י כ"י ב' ד' ה' ז', וליתא בכ"י האחרים

ובנדפס

למרום, מה טעם, לשום שפלים למרום (איוב ה יא), וכן הדא הוא דכתיב לה' הארץ ומלואה]: אמר ר' פנחס מלך בשר ודם כשהוא (כא) בקיטון אינו (כב) בטרקלין, וכשהוא בטרקלין אינו בקיטון, אבל הקב"ה מלא את העליונים ואת התחתונים, שנאמר הודו על ארץ ושמים (תהלים קמח יג), וכתיב את השמים ואת הארץ אני מלא (ירמיה כג כד): בשר ודם יש לו צאן ואין לו מרעה, ויש שיש לו מרעה ואין לו צאן, ויש שיש לו צאן ומרעה ואינו יודע לרעות, ואינו יודע מרעית טובה, אבל הקב"ה אינו כן, אלא יש לו צאן, אלו ישראל, (ואתנה) [ואתן] צאני צאן מרעיתי (יחזקאל לד לא), ויודע מרעית, שנאמר במרעה טוב ארעה אותם (שם שם יד), ויש לו מרעה, לה' הארץ ומלואה, ויודע לרעות, שנאמר אני ארעה צאני (שם שם טו):

[ו] **כי** הוא על ימים יסדה. (כג) זו היא ארץ ישראל, שהיא יושבת על שבעת ימים, ימא רבה, ימא דטבריה, ימא דמילחא, ימא דסיבכי, ימא דחילתא, ימא דשריית, ימא דאספמיא, (כד) והוא ימא דחמין, דקלטיאנוס הקווה את הנהרות ועשאו:

הערות ותקונים

ובנדפס: (כא) בקיטון. היא יונית κοιτών פי' חדר אשר שוכבים בתוכו (שלאפגעמאך): (כב) בטרקלין. המלה יונית ורומית τρικλίνιον Triclinium ופי' חדר גדול: (כג) זו ארץ ישראל שהיא יושבת על שבעת ימים ימא רבה ימא דטבריה ימא דמילחא ימא דסיבכי ימא דחילתא ימא דשריית ימא דאספמיא. וכ"ה בכל כ"י ובנדפס ולזה כוון רש"י תהלים כ"ד ב', והמאמר נובע מירושלמי כלאים פ"ט ה"ד (דף ל"ב ע"ג), וכתובות פי"ב ה"ג (דף ל"ה ע"ב), ובירושלמי כלאים איתא כך: כי הוא על ימים יסדה ועל נהרות יכוננה. שבעה ימים סובבין את ארץ ישראל, ימא רבה. ימא דטיבריא, ימא דסמכו, ימא דמילחא, ימא דחולתא, ימא דשליית, ימא דאפמייא, ובירושלמי כתובות במקום ימא דסיבכי הגי' ימא דכובבו (ויש גי' ימא דכוכבי) ובמקום ימא דשליית הגי' ימא דשילהיית, (ויש גי' דשילחת), ובגמרא בבלי ב"ב ע"ד סע"ב שבעה ימים מקיפין את ארץ ישראל ימא של טבריה ימא של סדום ימא של חילת ימא של חילתא ימא של סיבכי ויס אספמיא ויס הגדול, ובעל הילקוט תהלים רמז תרצ"ז הביא המאמר הזה מגמרא ב"ב וגורס ימא של טבריה וימא של סדום וימא של חילת ימא של עכו ימא של סכבי [צ"ל סבכי] וימא של פמיאס ויס הגדול, הביא השנוים אשר יש בגירסאות שונות וכבר יגעו החכמים בעל תבואות הארץ הרב החוקר מהר"א נייבויער בספרו גיאגראפי צד כ"ד והלאה והרב החוקר בריל במכ"ע מהרז"פ חלק י"ז דף ש"ו וגם הרב הבלשן הגדול ד"ר קאהוט בעל ערוך השלם ערך ים דף קל"ד והאריכו למעניתם לבוא עד תכונתם, ואבאר שמותם ופתרונם בקצרה. א) ימא רבה כ"ה בשו"ט ובירושלמי, ובבבלי ים הגדול ידוע, הוא ים האמצעי (מיטטעללאנדישעס מעער). ב) ימא דטבריא כ"ה בכל המקומות ידוע והוא ים כנרת. ג) ימא דמילחא כ"ה בשו"ט ובירושלמי, ובבבלי וכן מובא בילקוט ימא של סדום עיין תבה"א דף כ"ח ע"ב והוא הנקרא ים המת (טאדטעס מעער) ובעבור רוב המלח שבו נקרא ימא דמילחא. ד) ימא דסיבכי כ"ה בשו"ט, ובירושלמי כלאים ימא דסמכו ובירושלמי כתובות ימא דכובבי [צ"ל דסומכו] ובבבלי ימא של סיבכי, ובילקוט בטעות סכבי, והגי' דסיבכי או דסמכו הכל אחד, כי אותיות בומ"ף מתחלפים, והיא samochonit See כשתי שעות לדרום פמיים, ולדעת תבואות הארץ (כ"ז ע"ב) ים סמכו הוא מי מרום (יהושע י"א ה') ועע"ש דף ל' ע"א. ה) ימא דחילתא כ"ה בכל המקומות ולדעת הרב בעל ערוך השלם חולתא הוא רק כנוי של תואר ענול והוא חלק מים דסמכו. ו) ימא דשריית כ"ה בשו"ט, ובירושלמי כלאים דשליית, ובירושלמי כתובות דשילהת או דשילחת, ובבבלי ימא של חילת, ובילקוט הגי' של עכו, ואולי תיקן כן בראותו הגי' בגמרא ימא של חילת ימא של חילתא וחשב שהוא כפל והגיה במקום ימא של חילת „ימא של עכו" ובאמת בגמרא נשתבש הגי' מן ימא של שליית נעשה ימא של חילת, לדעת בעל תבה"א (כ"ח ע"א) צ"ל דאילת, והוא ים סוף אצל עציון גבר, והוא סובב א"י בצד הדרום, ואולי בירושלמי ובשו"ט נקרא ימא דשריית או דשליית (רי"ש ולמ"ד מתחלפים) כי משם מתחיל ארץ השרון במערב א"י, ושרון יקרא בלשון ערבי בשם שריי או שריית, ולבעל ערוך השלם דעת אחרת בזה. ז) ימא דאספמיא כ"ה בשו"ט וכן בבבלי, אבל בירושלמי אפמיא והיא גי' נכונה והיא Apemäa See אעפ"י שהיה בסורי ולא בא"י: (כד) והוא ימא דחמין דקלטיאנוס הקווה את הנהרות ועשאו שנאמר ועל נהרות יכוננה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכל כ"י האחרים ובנדפס הגי' והיא ימא דחמין, ימא דקלט"ינוס, הקוה הקב"ה את הנהרות ועשאה עליהן, שנ' ועל נהרות יכוננה, ובכל המקומות המאמר משובש וכן צ"ל והא איכא (או צ"ל הוי שפי' בלשון ירושלמי כמו הרי) ימא דחמיץ (ובהעתקה הראשונה מן השו"ט נפרדה האות ץ' ונעשית י' ן' ובעבור זה נשתבשה המלה ונעשית דחמין ובאמת צ"ל דחמיץ). ועל זה בא התשובה דקליטיאנוס הקוה את הנהרות ועשאו והכוונה והא איכא עוד ים דחמץ, חוץ מן שבעה ימים המזכרים, וחמץ שם עיר בסוריא Emesa ובב"ר פל"ז והא דאמרי (בראשית י' י"ח) חמץ, וכן בת"י וית חומצאי, והיתה על שפת נהר אורונטים או אסי וזהו ימא דחמץ Emessischer See ועל זה השיבו דקליטיאנוס המלך קיבץ נהרות ועשה מהם ימא דחמץ ואינו

בכלל

(כה) (שנאמר) ועל נהרות יכוננה. מארבע נהרות, ירדנא וירמוך קירמיון ופיגא: (כו) כתיב ונשקפה על פני הישימון (במדבר כא כ), (כז) אמר ר' חייא בר אבא כל מי שעולה (כח) להר מבוא, ורואה (כט) כמין כברה בימא של טבריה, זו היא בארה של מרים:

[ז] (ל) **מי** יעלה בהר ה'. זה משה, שנאמר ומשה עלה אל האלהים (שמות יט ג): ומי יקום במקום קדשו. זה משה, (לא) שנאמר ואתה פה עמוד עמדי (דברים ה כח): (לב) נקי כפים. זה משה, שנאמר לא חמור אחד מהם נשאתי (במדבר יו טו): ובר לבב. זה משה, (לג) שהיה מברר עסקו בשעה שאמר לו הקב"ה לך בשליחותי לפרעה, שנאמר ויאמר משה אל האלהים הנה אנכי בא אל בני ישראל [וגו', ואמרו לי מה שמו מה אומר אליהם] (שמות ג יג): אשר לא נשא לשוא נפשו. זה משה, שלא נטל [לשוא] נפשו של מצרי, שנאמר ויפן כה וכה וירא כי אין איש (שמות ב יב), מה ראה, ראה את המלאכים ונמלך בהם והרגו בדין, (לד) שהסתכל שאין גר עומד ממנו, שנאמר

הערות ותקונים

בכלל הימים שהיו מימי בראשית, ובכ"י האחרים ובנדפס השתבשו המאמר והוסיפו ימא דקלטייוס, מלת „ימא" ים למחוק, כי אין הכוונה ימא דקלטייוס הם ים, רק דקלטייוס מוסב למטה שהוא הקוה את הנהרות, גם בטעות הגיהו שם הקוה „הקב"ה" את הנהרות, רק צ"ל דקלטיאנוס הקוה את הנהרות, גם המלה „שנאמר" מיותר כי ועל נהרות יכוננה מוסב למטה, ועיין בביאור הרא"מ במדרש תהלים שטעה וחשב שימא דקלטייוס הוא השמיני ולא הבין דברי הירושלמי, וחשב יש דאספמיא וימא דקלטייוס הכל אחד, ונעלם ממנו כי צ"ל ימא דחמץ, ע"ש: (כה) שנאמר ועל נהרות יכוננה מארבעה נהרות ירדנא וירמוך קירמיון ופיגא. מלת שנאמר הסגרתי, כי מיותר הוא, והכתוב ועל נהרות יכוננה מוסב למטה ועל זה הביא ארבעה נהרות מקיפין א"י וחושב אותם אחד לאחד, והמאמר הזה מד' נהרות נשמט בירושלמי ונמצא בבבלי, ואין ספק שהי' עוד לפני בעל מסדר מסו"ט בירושלמי, ובגמרא בבלי ב"ב ע"ד סע"ב ואלו הן ארבעה נהרות ירדן וירמוך וקירמיון ופיגה. וכאשר לפנינו כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ירדנא וירמוך ופוגה ותרמיון, ובאיזה כ"י וטירמיון. ובנדפס בדפוס ראשון ודפוס וויניציא פראג ואמסטערדאם בטעות ופינה וצ"ל ופיגה, וארבעה נהרות נזכרים במשנה פרה פ"ח מ"י. ירדן הוא הנהר הידוע Jordan עיין ערוך השלם ערך ירדן. ירמוך הוא נהר בא"י ועיין נייבויער צד 31. קרמיון ופיגה כתב הערוך בערך קרמיון, קרמיון נהר הוא בדרך דמשק והוא אמנה פיגה הוא פרפר. ועיין תבואות הארץ צד נ"ג ע"א והראה את מקומם: (כו) כתיב ונשקפה על פני הישימון. נשנה בירושלמי כלאים פ"ט ה"ד (ל"ד ע"ג) וכתובות פי"ב ה"ג (ל"ה ע"ב) ובוי"ר פכ"ב אות ד', וקה"ר פ"ה פ' ויתרון ארץ, ועיין תנחומא חקת אות כ' ובהערה שם"ו: (כז) א"ר חייא בר אבא. בירושלמי שם כלאים שם א"ר חייה בריה, צ"ל בר בא, כמו שהוא נכון בירושלמי כתובות וכאשר הוא לפנינו כ"ה גם בכ"י ו' ובוי"ר וקה"ר, אבל בכ"י האחרים ובנדפס בטעות א"ר אבא בר חייא וצ"ל להיפך א"ר חייא בר אבא: (כח) להר מבוא. כ"ה גם בכ"י ג', ובכ"י ד' בטעות עבוא במקום מבוא. ובכ"י ב' חסרה המלה, ובכ"י ה' בטעות להר כוכא ובדפוס ראשון ודפוס וויניציא להר נבו וכ"ה בכ"י א'. אבל בירושלמי וי"ר וקה"ר הגי' להר ישימון ובגמרא בבלי שבת ל"ה ע"א מובא זה גם בשם ר' חייא ושם הגי' יעלה לראש הכרמל, ואולי גם בבבלי צ"ל להר ישימון. עיין בחדושי הרד"ל בוי"ר שם: (כט) כמין כברה. פירש"י בשבת שם סלע עגול ועשוי ככברה: (ל) מי יעלה בהר ה' זה משה. מובא בילקוט תהלים רמז תרצ"ז בשם המדרש, ומזה שאב בעל מדרש שמ"ר ריש פ"ד וילך משה סס"ד נקי כפים ובר לבב מי יוכל לעלות בהר ה' מי שיש בו מדות הללו, וכולן נאמרו במשה כו' ע"ש, ובמדרש דברים רבה פי"א אות ב' ד"א וזאת הברכה זש"ה מי יעלה בהר ה' רבנן אמרי מדבר במשה מי יעלה בהר ה' זה משה כו', כוונו בזה למאמר השו"ט, ועיין בסגנון אחר בתדב"א ריש פי"ז: (לא) שנ' ואתה פה עמוד עמדי. בדב"ר שם מובא הכתוב כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קדש הוא (שמות ג' ה'): (לב) נקי כפים זה משה שנ' לא חמור אחד מהם נשאתי. עיין שמ"ר שם, ותמצא הוספת דברים בזה: (לג) שהי' מברר עסקו. עיין במדרש דב"ר שם נמצא הוספה אמר ר' יצחק אפילו הדיוט אם אומר לחברו כזה כו'. וזה נוסף ממסדר המדרש דב"ר, ובמדרש שמ"ר הגי' שלא הלך בשליחותו של הקב"ה עד שנתברר על עסקיו, שנ' ואמרו לי מה שמו וגו'. ועיין במ"כ שכתב שלא נתרצה לילך עד שיברר היטב דברי שליחותו שלא יתפס בשום דבר עכ"ל, ובשמ"ר פ"ג אות ה' אלהי אברהם שלהי' אליכם אותה שעה נתברר משה על עסקיו שנתיירא אם ישאלו לו מה שמו מה יאמר להם באותה שעה הי' מבקש משה שיודיענו הקב"ה את השם הגדול. ובוי"ר פי"א אות ה' מבואר יותר ר' נחמי' פתר קרא במשה בשעה שנתברר על עסקיו הקב"ה בירר עסקיו אימתי נתברר על עסקיו בשעה שאמר ה' לו ועתה לכה ואשלחך אל פרעה אמר לו שלח נא ביד תשלח ומהו באתי אל פרעה מה כתיב תמן עתה תראה: (לד) שהסתכל שאין גר עומד ממנו שנ' וירא כי אין איש. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס וכן הוסיף מהרא"פ, ובלקוטים ממדרש

אבכיר

וירא כי אין איש: ולא נשבע למרמה. זה משה, שנאמר ויואל משה לשבת את האיש (שמות ב כא), (לה) מלמד שנשבע משה ליתרו שלא יחזור למצרים שלא ברשותו, ואין ויואל אלא לשון שבועה, שנאמר ויואל שאול את העם (ש"א יד כד). (לו) בא וראה כשרצה לחזור למצרים בשליחותו של הקב"ה, מה כתיב וילך משה וישב אל יתר חותנו (שמות ד יח), (לז) לפיכך ישא ברכה מאת ה', שנעשה מלך ורב לכל ישראל: וצדקה מאלהי ישעו. שזכה שתינתן תורה לישראל על ידו:

[ח] (לח) **דבר** אחר מי יעלה בהר ה'. מדבר באברהם, (לט) שנאמר [ולך לך אל ארץ המוריה וגו' על אחד ההרים וגו' (בראשית כב ב): ומי יקום במקום קדשו. זה אברהם, (מ) שנאמר] וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם את פני ה' (בראשית יט כז): נקי כפים. אם מחוט ועד שרוך נעל (שם יד כג), שנתרחק מן הגזל: (מא) ובר לבב. שנאמר ומצאת את לבבו נאמן לפניך (נחמיה ט ח), ואומר והאמין בה' (בראשית טו ו): לא נשא לשוא נפשו. (מב) בפני נמרוד: ולא נשבע למרמה. שנאמר הרימותי ידי אל ה' (שם יד כב), לפיכך: ישא ברכה מאת ה'. וה' ברך את אברהם בכל (שם כד א): וצדקה מאלהי ישעו. שנאמר והאמין בה' ויחשבה לו צדקה (שם טו ו):

[ט] (מג) **דבר** אחר מי יעלה בהר ה'. מדבר ביעקב, שנאמר קום עלה בית אל (בראשית לה א): ומי יקום במקום קדשו. שנאמר ויפגע במקום (שם כח יא): נקי כפים. על הגזל ללבן, שנאמר אנכי אחטנה (שם לא לט): ובר לבב. שנאמר כי משמשת את כל כלי מה מצאת (שם שם לז): אשר לא נשא לשוא נפשו. של לבן: ולא נשבע למרמה. שנאמר וישבע יעקב בפחד אביו יצחק (שם שם נג): ישא ברכה מאת ה'. שנאמר וירא אלהים אל יעקב עוד בבואו מפדן ארם ויברך אותו (שם לה ט): (מד) וצדקה מאלהי ישעו. שנאמר וענתה בי צדקתי (שם ל לג):

[י] **שאו** שערים ראשיכם. (מה) את מוצא בשעה שבנה שלמה את בית המקדש, בקש שלמה להכנים את הארון לבית קדשי הקדשים, והיה השער קטן,

הערות ותקונים

אבכיר סי' נ"ג ראה שאין גר וצדיק עומד ממנו, והעירותי בהערה צ"ד שצ"ל גר צדק ורבינו בחיי הביא וירא כי אין איש אין איש עתיד לעמוד ממנו שיתגייר, ובמדרש שמ"ר פ"א אות כ"ט ורבנן אמרי ראה שאין תוחלת של צדיקים עומדת הימנו ולא מזרעו עד סוף כל הדורות, וראיתי גם ברש"י עה"ת שמות ב' י"ב וירא כי אין איש עתיד לצאת ממנו שיתגייר, וגם בתרגום ירושלמי ואסתכל משה ברוח קודשא בתרין עולמיא והא לית גיור עתיד למיקום מההוא מצריא, וביב"ע ואסתכל משה בחכמת דעתיה ואתבונן בכל דר ודר והא לא קאים מן ההוא מצראי גבר גיור ולא דעביד תתובא מן בני בנוי עד עלמא: (לה) מלמד שנשבע כו', ואין ויואל אלא לשון שבועה. מכילתא יתרו פ"א ספרי ח"ב פיסקא כ"ו שמ"ר פ"א אות ל"ג: (לו) בא וראה עד סוף אות ז'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ליתא זה, ושם הגי' שנ' ויואל שאול את העם לפיכך ישא ברכה מאת ה': (לז) לפיכך ישא ברכה מאת ה'. במדרש דב"ר שם נוסף אמר ר' תנחומא אל תהי קורא בו אלא ישיא ברכה לאחרים: (לח) ד"א מי יעלה מדבר באברהם. נשנה בב"ר פנ"ט אות ה': (לט) שנאמר ולך לך אל ארץ המוריה. הוספתי והוא נכון גם בכ"י ו', והמעתיק השמיט מן שנאמר עד שנאמר, ובב"ר שם הגי' זה אברהם שנאמר עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה. יש למחוק הכתוב הזה ולהביא כמו שהוא לפנינו ולך לך וגו' על אחד ההרים: (מ) שנאמר וישכם אברהם בבוקר אל המקום אשר עמד שם את פני ה'. ראיתי בחדושי הרש"ם שכתב על דברי המדרש בב"ר שם שמובא תחלת הכתוב וישכם אברהם בבוקר אל המקום. שבקרא ליתא המלות „אל המקום" ולדעתו הכוונה אל הכתוב בעקידה וישכם אברהם בבוקר ויקם וילך אל המקום (בראשית כ"ב ג'), ובמח"כ נשכח כי הוא נכון לשון הכתוב בראשית י"ט כ"ז, והוא חשב שכוון להכתוב בראשית כ"א י"ד לכן אמר שם ליתא תיבות „אל המקום": (מא) ובר לבב שנ' ומצאת את לבבו נאמן לפניך ואומר והאמין בה'. בב"ר שם מובא הכתוב חלילה לך מעשות כדבר הזה, ועיין בפי' המיוחס לרש"י שם שהביא על ובר לבב ומצאת את לבבו נאמן לפניך, כוון לגי' השו"ט: (מב) בפני נמרוד. בב"ר שם זה נפשו של נמרוד, עיין במ"כ: (מג) ד"א מדבר ביעקב. מובא בילקוט תהלים שם רמז תרצ"ז: (מד) וצדקה מאלהי ישעו שנאמר וענתה בי צדקתי. כ"ה גם בכ"י ו', והסיום הזה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט, והרא"פ הוסיף זה בגליון: (מה) את מוצא בשעה שבנה שלמה את בית המקדש. מובא בילקוט תהלים רמז תרצ"ט בשם המדרש, ומובא גם במאמר שלפניו מאמר אחר בשם התנחומא והוא בתנחומא שלנו וארא אות ו', ושם איתא בסגנון אחר כשעשה את הארון עשאו של עשרה אמות ונשא אותו להכניס לבית קדש הקדשים כיון שהגיע לפתח בית המקדש היה הפתח של עשר אמות והארון של עשר אמות ואין עשר אמות יכולין ליכנס בתוך עשר

אמות

(מו) חמש אמות ארכו, ושתים אמות וחצי רחבו, והארון היה אמה וחצי ארכו, ואמה וחצי רחבו, ואמה וחצי קומתו, וכי לא אמה וחצי נכנסת בתוך שתים וחצי, אלא באותה שעה דבקו השערים זה בזה, ואמר שלמה (מז) עשרים וארבעה רננות ולא נענה, אמר שאו שערים ראשיכם ולא נענה, חזר ואמר שאו שערים ראשיכם ויבא מלך הכבוד מי זה מלך הכבוד, ולא נענה, כיון שאמר ה׳ אלהים אל תשב פני משיחך זכרה לחסדי דויד עבדך (דה״ב ו מב), מיד נשאו שערים ראשם ונכנס הארון, (מח) וירדה אש מן השמים, ולמה נצטער שלמה כל כך, על ידי שנתגאה ואמר בנה בניתי בית זבול לך וגו׳ (מ״א ח יג), (מט) וכיון שראו כל ישראל כך, מיד אמרו (נ) ודאי כיפר הקב״ה לאותו עון לדוד, ומיד נהפכו פניהם כשולי קדירה ונתביישו, הדא הוא דכתיב עשה עמי אות לטובה ויראו שונאי ויבושו כי אתה ה׳ עזרתני ונחמתני (תהלים פו יז), עזרתני בעולם הזה, ונחמתני בעולם הבא: דבר אחר בנה בניתי. (נא) ר׳ יעקב בריה דרב יהודה בר יחזקאל אמר בנין בנוי בניתי לך. (נב) ר׳ אחא בשם ר׳ יוסי אמר (נג) הכל מסייעין למלך מלכי המלכים הקב״ה, אפילו הרוחות, אפילו השדים, אפילו מלאכי השרת. (נד) אמר ר׳ ברכיה כתיב והבית בהבנותו (מ״א ו ז), אשר הם בונים אין כתיב כאן, אלא בהבנותו, מאליו היה נבנה: אבן שלמה מסע נבנה (שם שם). מלמד שהיתה האבן מסעת את עצמה ועולה וניתנת על גבי (נה) הדימוס. אמר ר׳ אבהו ואל תתמה, שהרי כתיב והיתית אבן (חדא) [חדה] ושומת על פום גובא (דניאל ו יח), (נו) וכי יש אבנים בבבל, אלא מלמד שקמה האבן מארץ ישראל, ובאתה וישבה לה על פי הבאר, ר׳ הונא בשם ר׳ יוסף אמר ירד המלאך באותה שעה ונדמה כדמות ארי של אבן, וישב על פי הבאר, הדא הוא דכתיב אלהי שלח (מלאכא

הערות ותקונים

אמות כו׳, וכן מובא המאמר הזה במדרש שמ״ר ריש פ״ח, ועיין מה שהעירותי בזה בהערות שלי להתנחומא סערה מ״ם. ובמדרש במ״ר פי״ד אות ג׳ מובא המאמר כמו שהוא בשו״ט רק קטוע ונתקלר. ומדברי המדרש שלפנינו בשו״ט תראה כי מדרשים חלוקים הם ממה שהוא בתנחומא ושמ״ר, ועיין ביפה תואר מה שהתעורר בזה והביא שם את דברי השו״ט שלפנינו, ודברי המדרש שלפנינו הביא רש״י תהלים כ״ד ז׳ בלי הזכרת שמו: (מו) חמש אמות ארכו. בילקוט בטעות ת״ק אמות צ״ל חמש אמות ואולי המעתיק הראשון קרא כאילו כתב חמש מאות במקום אמות והגיה אח״כ ת״ק: (מז) עשרים וארבעה רננות. פי׳ שבד״ה כ״ד תיבות של רנה ותפלה ותחנה וכן בבבלי שבת ל׳ ע״א אמר כ״ד רננות. וכן בירושלמי תענית פ״ב ה״ב (ס״ה ע״ג) עשרים וארבע של תעניות מניין ר׳ חלבו ור׳ שמואל בר נחמן תרויהון אמרין כנגד עשרים וארבע פעמים שכתוב בפרשת שלמה רנה תפלה תחנה. ומזה תראה איך המדפיסים הוסיפו במדרשים כאות נפשם. במדרש במ״ר פי״ד אות ג׳ מובא המאמר הזה שלפנינו בשו״ט ואחרי המלות אמר שלמה כ״ד רננות נוסף „מן פסוק כי האמנם ישב אלהים וגו׳ (דה״ב ו׳ י״ח) עד ועתה קומה ה׳ אלהים למנוחתך [צ״ל לנוחך] אתה וארון עוזך וגו׳ (שם שם מ״א) כ״ד פסוקים״. ובאמת אין כוונת הדורש למנות את הפסוקים ומדוע החל לספור מן פסוק כי האמנם ומדוע לא מנה גם פסוק האחרון אל תשב פני משיחך. רק היא הוספה מאוחרת ויש למחקה מן הספר: (מח) וירדה אש מן השמים. במ״ר שם ושרתה השכינה בבית וירדה האש מן השמים שכן כתיב אחריו וככלות שלמה להתפלל והאש ירדה מהשמים וגו׳ וכבוד ה׳ מלא את הבית (דה״ב ז׳ א׳): (מט) וכיון שראו כל ישראל כך, מכאן עד ד״א בנה בניתי. כ״ה גם בכ״י ו׳, וליתא בכ״י האחרים ובנדפס ושם הגי׳ ע״י שנתגאה ואמר בנה בניתי בית זבול לך, ר׳ יעקב בריה דרב יהודה אמר. והמלות „בר יחזקאל״ ליתא שם: (נ) ודאי כיפר הקב״ה לאותו עון לדוד ומיד נהפכו פניהם כשולי קדרה. עיין בבלי שבת ל׳ ע״א באותה שעה נהפכו פני כל שונאי דוד כשולי קדרה וידעו כל העם וכל ישראל שמחל לו הקב״ה על אותו עון: (נא) ר׳ יעקב בריה דר׳ יהודה בר יחזקאל. משנה בריש מדרש חזית פ״א אות ה׳ ושם הגי׳ יצחק בריה דרב יהודה בר יחזקאל צ״ל ר׳ יעקב וסי׳ כתוב במדרש בר״ת ר״י והגיה המדפיס ר׳ יצחק, וגם במדרש במ״ר שם פי״ד אות ג׳ כתוב לנכון, א״ר יעקב בריה דרב יהודה בר יחזקאל: (נב) ר׳ אחא בש״ר יוסי אמר. במדרש במ״ר ר׳ יהודה בשם ר׳ יוסף, ובמדרש שמ״ר פנ״ב אות ד׳ רב הונא בש״ר יוסי, ובחזית שם הונא בש״ר יוסף צ״ל ר׳ הונא, וכן בפסיקתא רבתי פ״ו (דף כ״ה ע״ב) הגי׳ אמר ר׳ הונא בשם רב יוסף, ועיין שם במאיר עין בהערה כ״ה להרב החוקר הגדול מהר״ם איש שלום: (נג) הכל מסייעין למלך מלכי המלכים. במדרש במ״ר וחזית שם הגי׳ הכל מסייעין למלך כ״ש הכל מסייעין לממ״ה הקב״ה, ועיין ברכתי שם: (נד) א״ר ברכי׳. עיין במקומות הנ״ל: (נה) הדימוס. פי׳ בל״י δόμος יסוד ובסיס הבנין (שיכטע): (נו) וכי יש אבנים בבבל. עיין לקמן מזמור ס״ד וכ״ה בחזית שם, ובמדרש במ״ר, ומזה תבין מאמרם איכה רבה פ״ה פ׳ בחורים טחון נשאו

[מלאכה] וסגר פום אריותא ולא חבלוני (דניאל ו כג), ומה לכבוד בשר ודם באה אבן אחת והושם על פי הבאר, לכבוד הקב״ה על אחת כמה וכמה:

[יא] **מי** הוא זה מלך הכבוד. אמר ר׳ סימון מי הוא זה שחולק מכבודו ליראיו: ה׳ צבאות הוא מלך הכבוד סלה. (נז) אמר ר׳ סימון כתיב והעם לא נסע עד האסף מרים (במדבר יב טו), (נח) מלמד שנתעכב לה הענן. אמר ר׳ לולייאני בשם ר׳ יצחק (נט) כתיב משה ידבר והאלהים יעננו בקול (שמות יט יט), בקולו של משה. ר׳ ברכיה בשם ר׳ סימון אמר כתיב ויוסף הורד מצרימה (בראשית לט א), וכתיב ויהי ה׳ את יוסף (שם שם ב), ר׳ יודן בשם ר׳ אייבו אמר (ס) אין לי אלא בשעת הרווחה, בשעת הצרה מניין, תלמוד לומר אין שר בית הסוהר [וגו׳] באשר ה׳ אתו (שם שם כג): (סא) כל הכלים שבמשכן עור תחש מלמעלה, ובארון כתיב ופרשו (עליו) [בגד] כליל תכלת מלמעלה (במדבר ד ו), (סב) וכל כך למה, כדי שיהא הארון מסויים, הוי ויבא מלך הכבוד:

[יב] **דבר** אחר מי הוא זה מלך הכבוד. (סג) אמר ר׳ חזקיה מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונין, מפני שהתכלת דומה לים, וים לעשבים, ועשבים לרקיע, ורקיע לקשת, וקשת לענן, וענן לכסא הכבוד, והכסא דומה לכבודו, שנאמר כמראה הקשת אשר יהיה בענן ביום הגשם (יחזקאל א כח), ומכבודו חלק ליראיו, זה התכלת, שנאמר ועשו להם ציצית [וגו׳] ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת (במדבר טו לח), הוי אומר מי הוא זה מלך הכבוד, שחולק מכבודו ליראיו:

מזמור כה

[א] **לדוד** אליך ה׳ נפשי אשא. (א) זהו שאמר הכתוב ביומו תתן שכרו ולא תבוא עליו השמש כי עני הוא ואליו הוא נושא את נפשו (דברים כד טו), אמר

הערות ותקונים

כשאו, את מולא שלא היה רחיים בבבל, ר״ל לפי שאין מלויין שם אבנים: (נז) א״ר סימון כתיב והעם לא נסע. מובא בילקוט תהלים רמז ת״ש וחסר הציון ובראש הרמז מלוין „מדרש״ בטעות, וצ״ל תנחומא, והוא בתנחומא שלנו וארא אות ז׳, וכן במדרש במ״ר פי״ד אות ג׳: (נח) מלמד שנתעכב לה הענן. כ״ה גם בכ״י ו׳, וגם במדרש במ״ר שם, אבל בכ״י האחרים ובנדפס מלמד שנעכב לה השכינה, וכן בספרי בהעלותך פיסקא ק״ו עיכב לה שכינה וארון כהנים ולוים וישראל ושבעה ענני כבוד, שנ׳ והעם לא נסע עד האסף מרים, ועיין בסוטה ט׳ ע״ב: (נט) כתיב משה ידבר והאלהים יעננו בקול, בקולו של משה. כ״ה גם בכ״י ו׳, אבל בכ״י נ׳ ובנדפס ובמדרש במ״ר שם הגי׳ כתיב משה ידבר והאלהים יעננו בקול אלהים ידבר ומשה יענה אין כתיב כאן אלא משה ידבר והאלהים יעננו בקול [בקולו של משה]. ובכ״י האחרים גי׳ אחרת כתיב משה ידבר והאלהים יעננו בקול וכתיב וידבר ה׳ אליכם מתוך האש מלמד שקולו של הקב״ה הולך בקולו של משה. ועיין מכילתא יתרו מסכתא דבחדש פ״ד בפ׳ הזה, ובמדרש במ״ר פי״ד אות כ״א, ועיין ברכות מ״ה ע״א משה ידבר והאלהים יעננו בקול שאין ת״ל בקול בקולו של משה, וע״ש בתוס׳ ד״ה בקולו: (ס) אין לי אלא בשעת הרווחה בשעת הצרה מניין כו׳. כן מובא גם בילקוט רמז ת״ש, וכן הוא במדרש במ״ר שם פי״ד אות ג׳, ובב״ר סוף פפ״ז הגי׳ להיפך אין שר בית הסוהר וגו׳ עד עכשיו בשעת הצרה ומניין אף בשעת הרווחה ת״ל וכל אשר הוא עושה ה׳ מצליח בידו, וע״ש ביפ״ת ובפי׳ מהרז״ו שהביא שם את המדרש שו״ט: (סא) כל הכלים שבמשכן. מובא בילקוט במדבר רמז תרל״ד בשם שו״ט, וכן מובא במדרש במ״ר שם פי״ד אות ג׳: (סב) וכל כך למה כדי שיהא הארון מסויים. פי׳ מצויין וניכר בין כלי המקדש, ועיין ברמב״ן על התורה במדבר ד׳ ו׳ בפסוק ונתנו עליו כסוי עור תחש: (סג) א״ר חזקיה. וכן במדרש במ״ר פי״ד אות ג׳ המובא כמדרש לפנינו הגי׳ אמר חזקיה, ובספרי שלח פיסקא קט״ו מובא זה בשם ר׳ מאיר התכלת דומה ליס ויס דומה לרקיע והרקיע דומה לכסא הכבוד, שנ׳ וממעל לרקיע אשר על ראשיהם וגו׳ (יחזקאל א׳), וכן הוא במדרש במ״ר פי״ז אות ה׳ ושם נשמטו איזו מלות וכצ״ל דומה [ליס ויס דומה] לרקיע. ומובא שם הכתוב ויראו את אלהי ישראל וגו׳ (שמות כ״ד י׳), וראיתי בירושלמי ברכות פ״א ה״ה (דף ג׳ ע״א) תני בשם ר׳ מאיר התכלת דומה ליס והיס דומה לעשבים ועשבים דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד והכסא דומה לספיר דכתיב ומראה והנה על הרקיע אשר על ראש הכרוב כאבן ספיר כמראה דמות כסא, ועיין מנחות מ״ג ע״ב מובא ג״כ בשם ר׳ מאיר, ובילקוט סוף רמז ת״ש הביא הגי׳ א״ר חייא, וצ״ל א״ר חזקיה, וגורס מפני שתכלת דומה לעשבים ועשבים דומה ליס ויס דומה לרקיע:

(א) זה״ה ביומו תתן שכרו. מובא בילקוט תהלים רמז תש״א וחסר הציון והסיום אל הפועל שהוא מבקש שכרו

הקב"ה לדוד, דוד מה אתה נושא את נפשך אלי, אמר לו מפני שאני כשכיר לפניך בעולמך, שנאמר כעבד ישאף צל וכשכיר יקוה פעלו (איוב ז ב), (ב) וכתיב בתורת משה ביומו תתן שכרו (דברים כד טו), לכך אליך ה' נפשי אשא. בנוהג שבעולם פועל שעושה מלאכה עם בעל הבית, והוא מבקש שכרו ממנו [ונותן לו], והקב"ה אינו כן, אלא ולא תבוא עליו השמש (שם שם), אם הפועל שהוא מבקש שכרו והוא חייב לו, כתיב ואליו הוא נושא את נפשו (שם שם), אנו שנפשינו תלויים בך, על אחת כמה וכמה: דבר אחר אליך ה' נפשי אשא. (ג) זה דורו של שמד, שהם נתמשכנו נפשותם על קדושת השם, שנאמר (ו)כי תשה ברעך (שם כד י):

[ב] (ד) **דבר** אחר אליך ה' נפשי אשא. זהו שאמר הכתוב בידך אפקיד רוחי (תהלים לא ו), בנוהג שבעולם אדם מפקידין אצלו פקדונות, הוא מחליף של זה בזה, ואת של זה בזה, לפי שאין מכירין, אבל הקב"ה אינו כן, (ה) אלא ה' אל אמת (שם שם), שמא עמד אחד [שחרית] ובקש נפשו ולא מצאה, או שמא מצא נפשו ביד אחר, או נפשו של אחר בידו, לכך נאמר פדיתה אותי ה' אל אמת (שם שם). אמר ר' אלכסנדרי בשר ודם מפקידין בידו חדשים, (ו) ושוהין אצלו, והוא מחזירן (ז) בלויים וישנים, אבל הקב"ה מפקידין בידו בלויין ושחוקין, והוא מחזירן חדשים, תדע לך שהוא כן שהרי הפועל הזה עושה מלאכה כל היום, ונפשו יגיעה עליו ושחוקה, וכשהוא ישן הוא יגע ומשלים נפשו ונפקדת ביד הקב"ה, ולשחרית היא חוזרת לגופו בריאה חדשה, שנאמר חדשים לבקרים רבה אמונתך (איכה ג כג). (ח) ר' שמעון בשם ר' סימון אומר ממה שאתה מחדשינו לבקרים, אנו מאמינים ומכירין [שאתה מחזיר לנו נשמותינו לתחיית המתים], ר' אלכסנדרי אומר ממה שאת מחדש אותנו לבקרים של גליות, אנו יודעים שאמונתך רבה לגאלנו:

[ג] (ט) [**דבר** אחר אליך ה' נפשי אשא]. בזמן שבית המקדש קיים, אדם חוטא ומביא קרבן ומכפר לו, עכשיו שאין לנו קרבן, (י) הרי נפשנו נשואה עלינו בתענית, ותחשוב עינוי נפשנו לקרבן שלם, ואין לנו להתלות אלא על רחמיך, לכך נאמר אליך

הערות ותקונים

שכרו מובא גם בילקוט תנא רמז תתקל"ז ד"ה ביומו תתן שכרו בשם שו"ט: (ב) וכתיב ביומו תתן שכרו. המאמר שלאחריו „לכך נאמר אליך ה' נפשי אשא עד ולא תבוא עליו השמש", נשמט בטעות בדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים ונמצא לנכון בכל כ"י גם בכ"י ג' אשר עפ"י כ"י הזה נדפס דפוס קאנשט': (ג) זה דורו של שמד שהם נתמשכנו נפשותם על קדושת השם שנ' (ו)כי תשה ברעך. דורש אשא לשון הלואה מלשון תשה ברעך, ובמדרש חזית פ"ב בפ' השבעתי אתכם אליך ה' נפשי אשא אשיא כתיב שהיו משיאין נפשם על קדושת שמו של הקב"ה ע"כ, ובספרים שלנו כתוב אשא: (ד) ד"א אליך ה' נפשי אשא זש"ה בידך אפקיד רוחי. מובא בילקוט תהלים רמז תש"ב וחסר הציון, וכן מובא באבודרהם סדר מעריב של חול (דף מ"ב ע"ג דפוס פראג) בשם מדרש תהלים: (ה) אלא ה' אל אמת. הוא סיפא דקרא מן בידך אפקיד רוחי. ובכ"י האחרים ובנדפס אלא וה' אלהים אמת והוא פסוק בירמי' י' י', אבל צ"ל כמו שלפנינו ה' אל אמת: (ו) ושוהין אצלו. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (ז) בלויים וישנים. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט הגי' בלויים ושחוקים: (ח) ר' שמעון בש"ר סימון אומר כו', ר' אלכסנדרי אומר כו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס נשמט מאמר שלם ונשאר כן גם בדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים, וכצ"ל ר' שמעון בשם ר' סימון אמר ממה שאתה מחדשנו לבקרים אנו [מאמינים ומכירים שאתה מחזיר לנו נשמותינו לתחיית המתים ר' אלכסנדרי אומר ממה שאתה מחדש אותנו לבקרים של גליות] אנו יודעים שאמונתך רבה לגאלנו. והשמיט הסופר הראשון מן אנו עד אנו ונמצא לנכון גם במדרש ב"ר ריש פמ"ח וכן הגי' שם א"ר שמעון בר אבא על שאתה מחדשנו בכל בקר ובקר אנו יודעים שאמונתך רבה להחיות לנו את המתים, א"ר אלכסנדרי ממה שאתה מחדשנו בבוקרן של מלכיות אנו יודעים שאמונתך רבה לגאלנו, וכן במדרש איכה רבה פ"ג פסוק כ"ב חסדי ה' כי לא תמנו נמצא המאמר הזה רק בהיפך שמות האמוראים, ויש לתקן במקום א"ר אלכסנדרי צ"ל א"ר שמעון בר אבא, וכן להיפך, ומתאים עם ב"ר ושו"ט, וראיתי בילקוט וישלח רמז קל"ג שהביא את דברי הב"ר והשמיט המאמר הזה כי מובא בילקוט תהלים רמז תש"ב, ושם הביא וז"ל ר' סימון בש"ר שמעון ממה שאתה מחדשנו לבקרים אנו יודעים שרבה אמונתך לתחיית המתים. יש לתקן ר' שמעון בש"ר סימון, וחסר שם מאמר ר' אלכסנדרי: (ט) ד"א אליך ה' נפשי אשא בזמן שבית המקדש כו'. מובא בילקוט שם: (י) הרי נפשנו נשואה עלינו בתענית ותחשוב עינוי נפשנו לקרבן שלם. כ"ה גם בכ"י ו', אבל

בכ"י

ה' נפשי אשא. ר' יהודה אומר אף הקב"ה וויתר לנו סליחות הרבה, שנאמר ואל (ה') אלהינו כי ירבה לסלוח (ישעיה נה ז):

[ד] **דבר** אחר אליך ה' נפשי אשא. אמר שלמה מים קרים על נפש עיפה (משלי כה כה), דוד היה מעייף בתורה, והיתה נפשו שוקקת להיות בבית המדרש, שנאמר ה' אהבתי מעון ביתך (תהלים כו ח), נכספה וגם כלתה נפשי להצרות ה' (שם פד ג), וכתיב כי טוב יום בחצריך מאלף (שם שם יא), וכתיב מי יעלה בהר ה' [וגו' נקי כפים ובר לבב] (שם כד ג ד), אמר לו הקב"ה אין אתה יודע כי נקי כפים ובר לבב מי שיש בידו שתי מדות הללו, מיד שמח דוד ואמר יש בי, שנאמר ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו (ש"ב ח טו), ובר לבב, שנאמר בקש ה' לו איש כלבבו (ש"א יג יד), לכך נאמר מים קרים על נפש עיפה, ואומר נשבעתי ואקימה לשמור משפטי צדקך (תהלים קיט קו), (יא) נוטל שני שכרים, שכר שבועה ושכר עשייה:

[ה] **אלהי** בך בטחתי. (יב) [אמר ר' יצחק בך בתורתך] בעשרים ושתים אותיות א"ב: דבר אחר אלהי בך בטחתי. (יג) מעשה היה בקיטון, (יד) והיה שם איש גדול, והיה לו שם במדינה, והיה שם איש אחד, והיו שומרי המדינה עוברין, (טו) מצאו אכסנאי אחד ותפסוהו, אמר להם אל תכוני בן ביתו של מלך אני, כיון ששמעו כן הניחוהו, ושמרוהו עד הבקר, בבקר הביאוהו אל בית המלך, ואמרו בן ביתך מצאנו אמש, אמר לו המלך בני אתה מכיר אותי, אמר לו לאו, אמר לו אם כן היאך אתה בן ביתי, אמר לו בבקשה ממך אני איני בן ביתך, אלא אדוני המלך בך אני בטחתי, שאלמלא לא אמרתי כן היו מכין אותי, אמר להן המלך הואיל ובטח בי הניחו לו, כך אמר דוד ה' אלהי בך בטחתי אל אבושה, ובשביל שהבטחתי בך אל יעלצו אויבי לי, ולא אני בלבד, אלא גם כל קויך לא יבושו, יבושו הבוגדים ריקם, (טז) אמר ר' פנחס כך אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם בשעה שאני עומד לפניך בתפלה, אל תהי תפלתי מאוסה לפניך, מפני שעיני ישראל תלויות בי, ועיני תלויות בך, ואם תשמע תפלתי כאילו תשמע תפלתם, וכן אתה מוצא בתענית צבור, שבשעה שהצבור מתענין שליח צבור יורד לפני התיבה, לפי שעיניהם של צבור תלויות בו, ועיניו תלויות בהקב"ה (יז) שהוא שומע תפלתם, לכך אמר דוד גם כל קויך לא יבושו (יח) יבושו הבוגדים ריקם, אלו בני אדם המתענים בלא תשובה:

[ו] **דרכיך** ה' הודיעני. (יט) ר' ברכיה בשם ר' יוחנן אמר משל לרופא שהיה לו תלמיד, ולימדו כל מיני רפואות, חוץ מרפואת מכה פלונית, אמר ליה כל מיני רפואות שבעולם גלית לי, חוץ מרפואת מכה פלונית, בבקשה ממך גלה אותה לי, כך אמר משה להקב"ה הודיעני נא את דרכיך (שמות לג יג), והודיעו, שנאמר יודיע דרכיו למשה (תהלים קג ז), הראני נא את כבודך (שמות לג יח), הראני נא מדה שאתה מנהיג בה את העולם, אמר ליה אין אתה יכול לעמוד על מדותי, ר' זעירא בשם ריש לקיש אמר אמר משה לפני הקב"ה כשאמרתי לך עוד מעט וסקלוני (שם יז ד), את היית מפיים אותי עליהן, וכן התנית עמי כשאהיה בכעס עם בניי, את תהא מפיים

הערות ותקונים

בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט הרי נפשנו נשואה לך, והשאר חסר: (יא) נוטל שני שכרים. עיין להלן מזמור קי"ט פסוק ג': (יב) א"ר יצחק. תקנתי, וכ"ה בכל כ"י ובנדפס וכן מובא בילקוט רמז תש"ב וחסר הציון, וכ"ה בפסיקתא פסקא שוש אשיש (קמ"ז ע"א) א"ר יצחק בך בעשרים ושתים אותיות שכתבת לנו בתורה ב' תרין כ' עשרין, וכ"ה בחזית פ"א בפ' נגילה ונשמחה: (יג) מעשה הי' בקיטון. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס בקיסטון. ובאמת צ"ל כמו שמובא בילקוט שם בקסרין: (יד) והי' שם איש גדול כו'. כל המעשה אינו מובן מה היה עם האיש הזה, ומדוע רצו להכותו, ובוודאי נשתבש המאמר, וכ"ה בכל כ"י, וגם בילקוט: (טו) מצאו אכסנאי אחד. גם זה אינו מובן שאכסנאי מצאו. ואולי צ"ל מצאו באכסני' א': (טז) א"ר פנחס. כ"ה בכל כ"י, ובילקוט תהלים רמז תש"ב א"ר פנחס בשם רבי אלכסנדרי, וכן מובא המאמר הזה ברוקח ה' ר"ה סוף סי' ר"ג וגם הוא הביא הגי' כמו שהוא בילקוט: (יז) שהוא שומע תפלתם. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים והוא שומע תפלתם: (יח) יבושו הבוגדים ריקם אלו בני אדם המתענים בלא תשובה. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (יט) ר' ברכי' בש"ר יוחנן. מובא בילקוט שם:

כל

אותי, מה כתיב ומשה יקח את האהל (שמות לג ז), וכן דרש מנודה לרב מנודה לתלמיד, ר' יהודה אומר והיה (כ) כל מבקש משה אין כתיב כאן, אלא כל מבקש ה' (שם שם), מלמד (כא) כל מי שמקבל פני זקן כאילו מקבל פני שכינה, אמר ליה הקב"ה למשה (כב) תרי אפין מרגזין רתחין, חזור בך, נכנס למחנה, שנאמר ודבר ה' אל משה פנים [אל פנים] (שם שם יא), איני יודע מקרא זה מה הוא, כשהוא כתיב ושב אל המחנה (שם שם), מלמד שהתיר לו נדרו, והכניס את האהל למחנה: (כג) אמר ר' אבא (כד) באותה שעה מצא משה רבינו את ידו לאמר לפני הקב"ה הודיעני באיזה מדה את נוהג עם אומות העולם:

[ז] **הדריכני** באמתך ולמדני כי אתה אלהי ישעי אותך קויתי כל היום. (כה) וכי אפשר לאדם להתפלל כל היום, אלא (כו) לפי שהעולם הזה הוא יום לאומות העולם, ולילה לישראל, (כז) לכך אותך קויתי כל היום,

הערות ותקונים

(כ) כל מבקש משה כו'. עיין שמ"ר פמ"ה אות ב', ובירושלמי עירובין פ"ה ה"א (כ"ב ע"ג) וסי' כל מבקש משה אין כתיב כאן אלא והיה מבקש ה' מיכן שכל המקבל פני רבו כאילו מקבל פני שכינה: (כא) כל מי שמקבל פני זקן. באיזה כ"י ובנדפס כל מי שמבקש פני זקן כאילו מבקש פני שכינה, ובירושלמי שהבאתי בהערה שלפניה שכל המקבל פני רבו: (כב) תרי אפין מרגזין רתחין. בנדפס דפוס ראשון נוסף אחר זה „הרב בכעס והתלמיד בכעס אם כן תורה מה תהא עליה" וכן נדפס בכל הדפוסים וזה ליתא בכתבי יד גם בכ"י ג' אשר עפ"י הכ"י הזה נדפס דפוס ראשון, ובמדרש שמ"ר שם בטעות אמר הקב"ה תרתין אפין מזגין רותחים, פי' המ"כ מזגין רותחים בתמי' מוזגין כוס משקה רותח ורמז לרתיחת הרוגז, אבל יש לתקן תרתין אפין מרגזין רותחים, כל לשון עברה וחימה מתורגם ריתחא, ובמדרש דב"ר פ"ג אות ט"ו כיון שראה הקב"ה כך אמר לו משה שתי הפנים בכעס כו', לא יהיו שתי הפנים בכעס אלא כשתראה אותי נותן רותחין הוי נותן פושרין וכשתראה אותי נותן פושרין הוי נותן רותחין, וזה נוסחת מסדר האחרון: (כג) א"ר אבא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס א"ר אחא: (כד) באותה שעה מצא משה רבינו את ידו לאמר לפני הקב"ה הודיעני באיזה מדה את נוהג עם אומות העולם. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י ג' ח' ובדפוס ראשון (הנדפס עפ"י כ"י ג') איתא כך באותה שעה מצא משה את ידו לפני הקב"ה, ד"א הודיעני נא את דרכיך אמר לפניו הודיעני באיזה מדה אתה נוהג לאו"ה, ואין ספק שהמלות „ד"א הודיעני נא את דרכיך" הם מיותרות וצ"ל מצא משה את ידו לפני הקב"ה לומר לפניו הודיעני באיזה מדה אתה נוהג לאו"ה, אבל בכ"י ב' ד' ה' ז' ובדפוס וויניציא ואח"כ בכל הדפוסים נמצא פה הוספה, וכך איתא שם: „באותה שעה מצא משה את ידו להתפלל לפני הקב"ה על ישראל ולהודיע אותם דרכיו של הקב"ה שנאמר הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט וגו' (דברים ל"ב ד'), וכן בשמואל הרמתי מצינו שהיה שקול כמשה, שנאמר אם יעמד משה ושמואל לפני (ירמי' ט"ו א'), ואומר משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו (תהלים צ"ט ו'), ואתה מוצא כל מה שכתוב בזה כתוב בזה, זה היה לוי וזה היה לוי, זה אמר שירה וזה אמר שירה, זה מלך על ישראל וזה מלך על ישראל, זה מלך ארבעים שנה וזה מלך ארבעים שנה, זה עשה מלחמה וזה עשה מלחמה, זה הרג מלכים וזה הרג מלכים, זה בנה מזבחות וזה בנה מזבחות, זה הקריב וזה הקריב, זה בקריאה וזה בקריאה, זה התפלל על ישראל וזה התפלל על ישראל, זה שמש בכהונה שבעת ימי המלואים לפני הקב"ה, וזה שמש בלויה לפני הקב"ה. ד"א הודיעני נא את דרכיך אמר לפניו באיזה מדה אתה נוהג עם או"ה", והרא"פ כתב על זה „אינו בכתובים", וכל קורא יבין כי הוא הוספה מאיזה מגיה כי וכן בשמואל הרמתי מצינו כו' עד וזה שמש בלויה לפני הקב"ה אין ענינו לכאן, וזה נמצא ג"כ נוסף במזמור א' סוף אות ג' רק בשנויים, והוסיף זה ממדרש שמואל פרשה תשיעית, ומובא בילקוט ירמי' רמז רנ"ב בשם אגדת שמואל. ופה הביא המוסיף בהוספות ממה שהוא בשם והוסיף „זה אמר שירה וזה אמר שירה" ובאמת לא מצינו בשמואל שאמר שירה, גם זה מלך ארבעים שנה וזה מלך ארבעים שנה. המלות „ארבעים שנה" הם בטעות רק צ"ל זה מלך וזה מלך, כי שמואל לא מלך ארבעים שנה, רק אצל עלי כתיב והוא שפט את ישראל ארבעים שנה (ש"א ד' י"ח) ועיין במדרש במ"ר פ"ג אות ח' אמר ר' הכהן את מולא כתוב בשמואל וישפט שמואל את ישראל כל ימי חייו (שם ז' ט"ו), וכי כל ימי חייו שפט שמואל את ישראל, והרי כל ימי חייו לא הי' אלא נ"ב שנה, ואתה מוצא שתים שהיה יונק, וארבעים שנה שהיה עלי קיים ושופט בהם, לא היה שמואל יכול לשפוט לפני רבו, וב' שנים שמלך שאול הרי מ"ב, נשתייר שם עוד י' שנים, הוי לא נשא נשיאן של ישראל אלא י' שנים. ועיין בגמרא תמורה ט"ו ע"א וברש"י ותוס', ומה שהביא זה שמש בכהונה וזה שמש בלויה, כ"ה הגי' הנכונה, אבל בדפוס וויניציא שהוסיף המדפיס הג"ה זה שמש בכהונה וזה שמש בכהונה, וזה טעות כי בשמואל לא מצינו ששמש בכהונה, ובאגדת שמואל שם זה בהנני וזה בהנני, ר"ל במשה כתיב הנני (שמות ג' ד') וכן בשמואל כתיב הנני (ש"א ג' ד'), ואולי מן זה בהנני נעשית זה בכהונה: (כה) וכי אפשר לאדם. מובא בילקוט תהלים רמז תש"ב: (כו) לפי שעוה"ז הוא יום לאו"ה. לזה כוון רש"י תהלים כ"ה ה': (כז) לכך אותך קויתי כל

יומו

כל יומו של עשו הרשע, עד לעת ערב של אותו היום יהיה אור לישראל:

[ח] **זכר** רחמיך ה' וחסדיך וגו'. (כח) אמר ר' יהושע בן לוי חסדים שהנהגת עם אדם הראשון, שכך אמרת ביום אכלך ממנו מות תמות (בראשית ב יז), ואלולי שנתת לו יום אחד משלך, (כט) שהוא אלף שנה, שנאמר כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול (תהלים צ ד), היאך היה נזקק להעמיד תולדות, הוי כי מעולם המה, מימות אדם הראשון:

[ט] **חטאות** נעורי ופשעי אל תזכור. (ל) אמר ר' יודן אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם יהיו חטאיי ופשעיי כחטאות נעוריי לפניך, ולא יהיה בהם ממש: כחסדך זכר לי אתה. אמר ר' אלעזר משל למלך שעשה סעודה גדולה, ואמר (לא) לאפיטרופין שלו (לב) זמין לי בני אדם תגרים, ואל תזמין לי בעלי מלאכה, אמר לו אדוני המלך סעודתך גדולה היא, והתגרין לא יספיקו לאוכלה, אלא עם בעלי מלאכה, כך אמר דוד כחסדך זכר לי אתה למען טובך ה', שנאמר טוב ה' לכל (תהלים קמה ט): ר' יוסי [בר חנינא] אמר משל למלך שעשה סעודה, וזימן את האורחין, הגיעו לארבע שעות ביום ולא באו, לחמש, לשש ולא באו, לעת ערב התחילו האורחין ממשמשין ובאין, אמר להן טובה גדולה אני צריך להחזיק לכם, לפי שאילולא באתם כל הסעודה הייתי משליך לכלבים, כך אמר הקב"ה לצדיקים, טובה גדולה אני מחזיק לכם, שבשבילכם בראתי את עולמי, שאילמלא אתם כל הטובה שהתקנתי לעתיד, שנאמר מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (שם לא כ), למי הייתי נותנה:

[י] **טוב** וישר ה'. שהוא מורה לחטאים בדרך שיעשו רצונו: (לג) דבר אחר [טוב וישר ה'. אמר ר' פנחס] למה טוב, לפי שהוא ישר, ולמה הוא ישר, לפי שהוא טוב, שהוא מורה דרך לחטאים שיעשו תשובה, שנתן לרצחנים ערי מקלט, (לד) ר' אבין אמר על כל מיל ומיל היה (לה) בורגן, ועל כל בורגן צלם, והיתה ידו עקומה להיכן עיר המקלט, הוי על כן יורה חטאים בדרך. (לו) וכן פרעה מכה אותו בברד, ואמר לו שלח העז את מקנך (שמות ט יט):

[יא] (לז) **כל** ארחות ה' חסד ואמת. יכול לכל, תלמוד לומר לנוצרי בריתו: דבר אחר כל ארחות ה'. בשעה שאמר הקב"ה למשה לך אמור להם לישראל אחרי ה' אלהיכם תלכו (דברים יג ה), אמרו לו רבינו משה ומי יכול לילך אחריו, והלא כתיב וה' בסופה ובסערה דרכו (נחום א ג), ואומר בים דרכך ושבילך וגו' (תהלים עז כ), אמר להם אני אומר לכם דרכיו של הקב"ה, כל ארחות ה' חסד ואמת, חסד זו גמילות חסדים, ואמת זו תורה, ולמי נתן, לנוצרי בריתו. (לח) אמר ר' שמלאי מצינו שהקב"ה מקשט כלות, ומזווגן אצל חתנים, ומבקר חולים, וקובר מתים. מקשט כלות ומזווגן אצל חתנים מניין, שנאמר ויבן ה' אלהים את הצלע (בראשית ב כב), מלמד שקילעה

הערות ותקונים

יומו של עשו הרשע עד הסיום אור לישראל. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט סיים לכך אותך קויתי כל היום, והשאר ליתא: (כח) א"ר יהושע בן לוי. נשנה בב"ר ריש פכ"ב ושם הגי' א"ר יהושע בן נחמיה, ובילקוט תהלים שם הביא א"ר הושעי' בר נחמי', ולזה המאמר כוון רש"י תהלים כ"ה ו' ע"ש: (כט) שהוא אלף שנה. ב"ר שם וכן בב"ר פ"ח אות ב' יומו של הקב"ה אלף שנים, ופסיקתא רבתי פ"א, וחגיגה י"ג: (ל) א"ר יודן. מובא בילקוט שם: (לא) לאפיטרופין. בילקוט לאפטרון, פי' בל"ר Patron, עיין לעיל מזמור כ"ד הערה כ', איש מגן ומחסה (שוטצהערר), והגי' שלפנינו אפיטרופין ידוע: (לב) זמין לי בני אדם תגרים. באיזה כ"י זמן לי בני אדם גדולים שהם תגרים, ובדפוס ראשון הוא כמו לפנינו, אבל בדפוס וויניציא ואח"כ בכל הדפוסים זמן לי בני אדם חכמים ולא תגרים, הוא בטעות וצ"ל בני אדם תגרים: (לג) ד"א למה טוב לפי שהוא ישר. הוא מירושלמי מכות פ"ב ה"ז (דף ל"א ע"ד), וכן בפסיקתא פסקא שובה (קנ"ח ע"ב) ושם נמלא באמצע עוד מאמר אחד שאלו לחכמה חוטא מה ענשו כו', וזה לא הביא המסדר מסו"ט, ובילקוט תהלים רמז תש"ב הביא המאמר בשם המדרש והוסיף שם המאמר הנ"ל מהפסיקתא: (לד) ר' אבין. בירושלמי שם א"ר אבין כמין יד היתה מרלה להן את הדרך, ובעל מסדר מהשו"ט הביא בשמו בהרחבת לשון וכן מובא המאמר בשם המדרש בילקוט שם, וגם בילקוט תורה שופטים רמז תתקי"ט ד"ה על כל מיל הביא בשם השו"ט, ובילקוט תהלים שם הגי' ר' אבין בשם ר' יעקב: (לה) בורגן. המלה יונית ורומית burgum βουργος (פלעקען לאנדהויז), עיין לעיל מזמור י' אות א': (לו) וכן פרעה מכה אותו בברד ואמר לו שלח העז את מקנך, ר"ל שהורה לו דרך שיעשה תשובה: (לז) כל ארחות ה'. מובא בילקוט תהלים שם: (לח) א"ר שמלאי. נשנה

בב"ר

הקב"ה את חוה והביאה אצל אדם, (לט) שכן בכרכי הים קורין לקלעיתא בנייתא. (מ) מבקר חולים, שנאמר וירא אליו ה' באלוני ממרא (בראשית יח א). וקובר מתים, שנאמר ויקבור אותו בגי(א) (דברים לד ו):

[יב] (מא) **מי** זה האיש ירא ה'. זה אברהם, שנאמר כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה (בראשית כב יב): יורנו בדרך יבחר. שהורהו דרך טובה להכיר את שמו, (מב) שנאמר אני אל שדי התהלך לפני והיה תמים (שם יז א): נפשו בטוב תלין. שנאמר ואתה תבוא אל אבותיך בשלום (שם טו טו): וזרעו יירש ארץ. שנאמר לזרעך נתתי את הארץ (שם שם יח): דבר אחר מי זה האיש ירא ה'. זה יוסף, שנאמר את האלהים אני ירא (שם מב יח): יורנו בדרך יבחר. שלא חטא באשת פוטיפר: נפשו בטוב תלין. בקבר: וזרעו יירש ארץ. (מג) שנאמר וילכו בני מכיר בן מנשה גלעדה וילכדוה (במדבר לב לט): דבר אחר מי זה האיש. זה לוי, שנאמר לאיש חסידך (דברים לג ח): ירא ה'. שנאמר ואתנם לו מורא וייראני (מלאכי ב ה): נפשו בטוב תלין. בקבר: וזרעו יירש ארץ. שנאמר והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהנת עולם (במדבר כה יג):

[יג] (מד) **סוד** ה' ליראיו. בתחלה ליראי שמים, ואחר כך נותן לישרים, שנאמר ואת ישרים סודו (משלי ג לב), (מה) ואחר כך נותן לנביאים, שנאמר כי לא יעשה ה' אלהים דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים (עמוס ג ז). אמר ר' סימון אין סוד לעליונים, אבל יש סוד לתחתונים, (מו) מעשה ברבי יוסי בן דורמסקית, שהלך להקביל פני רבי אליעזר בלוד, אמר ליה מה חידוש היה היום בבית המדרש, אמר ליה נמנו וגמרו עמון ומואב מעשרין פירותיהן מעשר עני בשביעית, אמר ליה יוסי פשוט ידיך וקבל עיניך, פשט את ידיו וקיבל עיניו, בכה ר' אליעזר ואמר סוד ה' ליראיו, אמר ליה צא ואמור להם אל תחושו למניינכם, כך מקובלני מרבן יוחנן בן זכאי ששמע מרבו, ורבו מרבו, הלכה למשה מסיני עמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית, וכשנתיישבה דעתו עליו, אמר יהי רצון מלפני אבינו שבשמים שיחזרו עיני יוסף למקומן, וחזרו להן:

[יד] (מז) **פנה** אלי וחנני כי יחיד ועני אני. וכי יחיד ועני היה דוד, והלא כתיב (ודוד הוא) [דויד] השביעי (דה"א ב טו), (מח) וכתיב (ואני) [והנה]

הערות ותקונים

בב"ר פ"ח אות י"ג ובבבלי ברכות ס"א ע"א שבת ל"ה ע"א עירובין י"ח סע"א מובא זה בשם ר' שמעון בן מנסיא: (לט) שכן בכרכי הים קורין לקלעיתא בנייתא. ב"ר פי"ח אות א' ובבלי שם: (מ) מבקר חולים. לפני זה אחר הסיום קורין לקלעיתא בנייתא נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה: א"ר הושעיא משני מקראות למדנו תכשיטי חוה וחופתה, מתכשיטיהן של בנות ציון ומן גבהות לבו של מלך צור, ואעפ"י שלא נכתבו במקומם נכתבו ע"י מעשה, שנ' תפארת העכסים וגו' (ישעי' ג' י"ח), ואומר בעדן גן אלהים היית וגו' (יחזקאל כ"ח י"ג) ואם תאמר למה לא נכתבו במקומן, לפי שלא באה התורה לספר כל מעשה בראשית, כי אם ליפול על ענין מתן תורה והמצות, ודי ברמז, שנאמר ויבן ה' אלהים את הצלע שכן קורין בכרכי הים לקלעיתא בנאיתא, וזה ליתא בכ"י שלפנינו ולא בכ"י ג' ו' ח' ולא בנדפס, וגם המדפיס מוויניציא לא הוסיף זה, והיא הוספה מאוחרת: (מא) מי זה האיש ירא ה' זה אברהם שנ' כי ירא אלהים. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט תהלים שם הגי' מי זה האיש זה אברהם שנ' השב אשת האיש כי נביא הוא (בראשית כ' ז') וכן במאמר שלאחריו ד"א מי זה האיש הגי' במקומות הנ"ל זה יוסף שנאמר וימצאהו איש, אבל במאמר ד"א מי זה האיש זה לוי נמצא גם לפנינו הדרשה שנאמר לאיש חסידך (דברים ל"ג ח'): (מב) שנאמר התהלך לפני והיה תמים. בכ"י ב' ד' ה' ז' נוסף: קודם שיעשה מילה חסר מאבריו וכאשר עשה המילה נעשה תמים אברהם בגימטריא רמ"ח. וזה ליתא בכ"י שלפנינו ולא בכ"י ג' ו' ח' ובנדפס: (מג) שנ' וילכו בני מכיר בן מנשה גלעדה וילכדוה. כ"ה לנכון גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס מובא בטעות הכתוב גם בני מכיר בן מנשה (בראשית נ' כ"ג): (מד) סוד ה' ליראיו בתחלה כו'. נשנה בב"ר פמ"ט אות ב', ובשם יש לתקן במקום ולישרים סודו צ"ל ואת ישרים סודו, ובילקוט תהלים רמז תש"ב חסר הציון ב"ר פמ"ט, וגם במאמר שלפניו למען שמך חסר הציון וי"ר סוף פ"ה: (מה) ואח"כ נותן לנביאים שנ' כי לא יעשה וגו'. כ"ה גם בכ"י ו', ובמדרש ב"ר שם, וחסר בכ"י האחרים ובנדפס שנשמט בשגגת המעתיקים: (מו) מעשה ברבי יוסי בן דורמסקית. ידים פ"ד מ"ג חגיגה ג' ע"ב תוספתא ידים פ"ב ע"ש, ועיין ברש"י ובתוס' בגמרא שם: (מז) פנה אלי. מובא בילקוט תהלים רמז תש"ב וחסר הציון: (מח) וכתיב והנה בעניי הכינותי לבית ה'. כן תקנתי ובטעות גם בכ"י האחרים, והכונה לסיפא דקרא זהב ככרים מאה אלף וכסף אלף אלפים

ככרים

בעניי הכינותי לבית (אלהי) [ה'] (דה"א כב יג), אלא אמר דוד לפני הקב"ה, לפי שנתמניתי מלך על בניך, ועיניהם תלויות בי, ואני יחיד כנגדן, (מט) וכולן צריכין לי, ואני עני כנגדך, ועיני תלויים בך שהם בניך, לכך נאמר כי יחיד ועני אני: ראה אויבי כי רבו [ושנאת חמס שנאוני]. אם עשו שונא ליעקב, לפי שנטל ממנו את הבכורה, (נ) והדין עמו, (נא) אבל ברברים וענתיים ושארית העמים מה עשיתי להם, לפיכך שנאת (הנם) [חמס] שנאוני, לכך אמר ראה אויבי כי רבו: שמרה נפשי והצילני. אם אין אתה משמרה, אין ביד אחר סיפוק לשמרה, שנאמר הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל (תהלים קכא ד): תום וישר יצרוני כי קויתיך. אמרו הכמים נתפלל ולא נענה, יחזור ויתפלל ויקוה להקב"ה, ואל יבוש בקווי, שנאמר חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה' (שם כז יד):

מזמור כו

[א] (א) **לדוד** שפטני (אלהים) [ה']. כתיב ואל תבוא במשפט (עמדי) [את עבדך] (תהלים קמג ב), אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם בשעה שאתה דן את הרשעים שפטני (וריבה ריבי מהם), ובשעה שאתה דן את הצדיקים, אל תבא במשפט עמדי: דבר אחר עד שלא נגמר הדין שפטני, ומשנגמר הדין אל תבא במשפט עמדי:

[ב] (ב) **דבר** אחר זהו שאמר הכתוב אוהב מוסר אוהב דעת (משלי יב א), ארבעה הן

הערות ותקונים

ככרים וגו' הרי שהיה עשיר: (מט) וכולם צריכים לי. כ"ה גם בכ"י ו', וגם בכ"י האחרים ובילקוט, מלבד בכ"י ג' נשמטו המלות האלה, לכן חסר גם בדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים: (נ) והדין עמו. בילקוט תהלים שם חסרים המלות „והדין עמו": (נא) אבל ברברים וענתיים ושארית העמים מה עשיתי להן כו'. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרא"פ בגליון, אבל בכ"י ג' ונדפס כן בדפוס ראשון, ואח"כ בכל הדפוסים לברבריים ולענתותים מה עשה, בכ"י ד' ז' חסרה המלה ולענתותים, בכ"י ב' והדין עמו אבל אני מה עשיתי, השמיט הסופר המלות הזרות. ובכ"י ה' בטעות לדברים ולמסתים מה עשה אין ספק שצ"ל לברברים ולענתיים מה עשה. ובילקוט תהלים שם סוף רמז תש"ב לסבריים מה עשה לגותיים מה עשה, והנה המאמר הזה נמצא גם להלן במזמור ק"ט אות ג' לפי נוסחת כ"י האחרים ולפנינו בכ"י א' וכ"י ו' ליתא וילחמוני חנם עשו שנא ליעקב שלקח ממנו את הבכורה, לברבריה ולסתותיה מה עשה. וראיתי בערוך השלם בערך גנת שהביא דברי הילקוט שהבאתי, והעיר כי במדרש במקום ענתותים צ"ל גותיים ובילקוט במקום סבריים צ"ל ברבריים וכצ"ל לברבריים מה עשה לגותיים מה עשה, ופי' גותיים בל"ר gentes בני עמים כלומר מה חטא יעקב אבינו לברבריים ולאומות אחרות כי שנאת חנם שנאום ע"כ. ועיין בקורות היהודים להרב החוקר ד"ר גרעטץ ח"ה צד 45 שלדעתו הכוונה לגותיים על האומה Gothen הידוע, אשר כבשו ארצות הרבה במאה הששית למספרם ע"ש, וברבריים ידוע ששם אנשי ברבריא Barberie ונמצא בדחז"ל כמו יבמות ס"ג ע"ב בגוי נבל אכעיסם אלו בני ברבריא ובני מרטניא שהולכים ערומים בשוק, ובספרי האזינו אלו הבאים מברבריה וממסוס וממורטניא, ומורטניא ידוע Mauritanien. ואולי צ"ל במדרש תהלים לברבריים, ומורטניים. ונעשית בטעות ענתותים. ובשו"ט מזמור ק"ט גם כן במקום ולסתותים צ"ל ולמורטניא. וראיתי בערוך השלם ערך ברבר שרצה לפרש מלת סתותיים שהוא עם של Skythen. והנה הגי' שלפנינו ושארית [צ"ל ושאר] העמים מה עשיתי להן. היא גי' יותר ישרה מאשר הוא בכ"י האחרים מה עשה והמלות „ושאר העמים" ליתא שם. גם הסיום לפיכך שנאת חנם שנאוני עד סוף המזמור ליתא בכ"י האחרים ובנדפס רק הוא ג"כ בכ"י ו':

(א) לדוד שפטני (אלהים) [ה']. כן תקנתי ונראה כי הדורש דרש הדרשה הזאת על הכתוב שפטני אלהים וריבה ריבי מזמור מ"ג א', ובכל כ"י האחרים ובנדפס הגי' לדוד שפטני ה' וריבה ריבי כתוב אל תבוא במשפט את עבדך וכתוב שפטני. ורש"י בפי' לתהלים כ"ו א' כוון לדברי השו"ט, והמאמר מובא בילקוט תהלים רמז תש"ג ושם מתוקן הלשון ושם נוסף עוד „ד"א בעולם הזה שפטני ולעתיד לבוא אל תבא במשפט" וזה לא נמצא בכ"י ולא בנדפס. וגם הרא"פ הוסיף זה כמו שמצא בילקוט: (ב) ד"א זש"ה אוהב מוסר. מובא בילקוט איוב רמז תתקצ"ה בשם שו"ט, וכאשר לפנינו כן הוא בכ"י ג' ו' ח', אבל בכ"י ב' ד' ה' ז' נוסחא אחרת בזה המאמר, וכך איתא שם: ד"א זש"ה אוהב מוסר אוהב דעת היה ר' עקיבא אומר ארבעה הן: אחד לקה ובעט, ואחד אומר נאמן עלי אבא, ואחד לוקה ומבקש רחמים, ואחד אומר מפני מה הרצועה תלויה מפני מה איני לוקה, ואלו הן, איוב ואברהם דוד וחזקיה, איוב מצינו שלקה ובעט ביסורין שהביא עליו הקב"ה, שכן הוא אומר הודיעני על מה תריבני (איוב י' ב') למה אני לוקה, מה עשיתי לך אמור כמה עונות עשיתי שאתה מלקני, הטוב לך כי תעשוק (שם שם ג'), זה שלקה והי' מבעט. והשני אומר נאמן עלי

אבא

שלקו, [אחד לקה והיה מבעט, אחד לקה והיה מצחק, ואחד לקה ומבקש אוהבו, ואחד אמר למה הרצועה תלויה הכוני בה]. אחד לקה והיה מבעט, זה איוב שלקה ובעט, וכן הוא אומר אל (אלהי) [אלוה] אל תרשיעני הודיעני על מה תריבני הטוב לך כי תעשוק (איוב י ב ג), למה אני לוקה, מה עשיתי לך, אמור לי מה חטאתי, כמה לי עונות וחטאות [פשעי וחטאתי הודיעני] (איוב יג כג), יודע אני שהרשות בידך ואתה עושה לי כך, ארץ אל תכסי דמי ואל יהי מקום לזעקתי (שם טז יח), וזה שלקה ובעט: (ג) והשני שהיה לקה והיה מצחק, זה אברהם, שנאמר ויפול אברהם על פניו ויצחק (בראשית יז יז), ולמה היה אברהם דומה, למי שמכה את בנו ונשבע להכותו, אמר ליה בני נשבעתי להכותך, אמר ליה הרשות בידך, היה מכהו סבור שיאמר לו הבן דיי, כיון שלקה אמר האב דיו הכאתו, כך וירא ה' אל אברם ויאמר אליו אני אל שדי (בראשית יז א), אני הוא שאמרתי לעולמי דיי, אני הוא שאמרתי לנסותך דיי: השלישי היה לוקה ומבקש מאוהבו, זה חזקיהו, וכן הוא אומר ויסב חזקיהו פניו אל הקיר (ישעיה לח ב): והרביעי אמר למה הרצועה תלויה הכוני בה, זה דוד, שנאמר לדוד שפטני (אלהים) [ה'], וכן אמר שלמה אוהב מוסר אוהב דעת (משלי יב א), וכן דוד אמר אשרי הגבר אשר תיסרנו יה (תהלים צד יב):

[ג] (ד) בחנני ה' ונסני. נסני כאברהם, דכתיב והאלהים נסה את אברהם (בראשית כב א), ועמד בנסיונותיו, נסני כיצחק, (ה) שנתנסה על גבי המזבח ועמד, (ו) אני אין לי זכות: [צרפה כליותי ולבי]. צרפני כיוסף, (ז) שנצרף באשת פוטיפר, ומצאתו כגבור, שנאמר אמרת ה' צרפתהו (תהלים קה יט), (ח) כיון שניסה אותו, אמר אין בי כח לסבול, בבקשה ממך הקל מעלי, שנאמר בחנת לבי פקדת לילה

הערות ותקונים

אבא זה אברהם שאמר נאמן עלי אבא, הקב"ה אמר לו כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה וגו' (בראשית כ"א י"ב), מיד וישכם אברהם בבוקר וגו' (שם שם י"ד), וכי לא היה יכול אברהם לפייס, אלא שהיה אומר נאמן עלי אבא, ולמה הי' אברהם דומה, למלך שנשבע שיכה את בנו, ואמר לו בי נשבעתי שאני מכה אותך אמר לו הרשות בידך, היה מכה והיה סבור שיאמר די, ולא אמר, כיון שלקה אמר האב די הכאתו, כך וירא ה' אל אברהם אני אל שדי די הכאתו. השלישי לוקה ומבקש רחמים זה חזקיה הי' לוקה ומבקש מאוהביו, וכה"א ויסב חזקיהו פניו אל הקיר (ישעי' ל"ח ב'), ר' נתן אומר אף לוקה ובועט שכן הוא אומר כסוס עגור כן אצפצף (שם שם י"ד), מגיד שהיו מכותיו של חזקיהו קשות משל איוב, באיוב הוא אומר בעורי ובבשרי דבקה עצמי (איוב י"ט כ'), ובחזקיהו כתיב שויתי עד בקר כארי כן ישבר כל עצמותי (ישעי' ל"ח י"ג), באיוב אומר ואתמלטה בעור שני (איוב י"ט כ'), ובחזקיה אומר דורי נסע ונגלה (ישעי' ל"ח י"ב), מגיד שאף עור שניו נטל. הרביעי אומר למה הרצועה תליה הכני בה, זה דוד, שנאמר לדוד שפטני ה', וכן שלמה אומר אוהב מוסר אוהב דעת, וכן דוד אומר אשרי הגבר אשר תיסרנו יה (תהלים צ"ד י"ב) ע"כ. וכן הוא בארבעה כ"י הנ"ל, אולם בכ"י שלפנינו ובכ"י ג' ו' ח' ובדפוס ראשון הנוסחא נשתנית, והמדפים מדפוס וויניציא הוסיף המאמר ר' נתן אומר אף לוקה ובועט כו' עד עור שניו נטל והרא"פ כתב בגליון „אינו בכתובים" ר"ל שלא נמצא בכ"י שלפניו. והמאמר נמצא גם בסגנון אחר במס' שמחות פ"ח ע"ש, וגם שם איתא וי"א אף חזקיה לוקה ומבעט כו' כמו שמובא לפנינו בשם ר' נתן, ואולי הגיהו ר' נתן בשם י"א, דשם י"א ר' נתן. ומה שמובא בהוספה היא באיוב אומר ואתמלטה בעור שני, ובחזקיהו אומר דורי נסע ונגלה, בעל אות אמת (דף פ' ע"א) כתב וז"ל כ"ל דצ"ל ובחזקיה כתיב כן ישבר כל עצמותי עכ"ל. וזה לא יתכן כי כבר מובא זה למעלה. אבל יפה העיר המשביר בערך דר ד', ואחריו ידידי הרב בעל ערוך השלם ערך דור. שחסר הסיום שכן בל"י קורין לעור דורא, והיא המלה היונית δορα פי' עור. לכן הביא לנכון הראי' מן דורי נסע ונגלה על ואתמלטה בעור שני. או דורש דורי בהוראת עור ובשר שעל השנים. עיין ערוך השלם בערך דר ג' ובהערה ד': (ג) והשני שהי' לקה והיה מצחק זה אברהם כו'. המאמר קשה הבנה שזה הכתוב שהביא לראי' ויפול אברהם על פניו ויצחק הוא על בשורת הלידה ולא לקה כלל. ובמס' שמחות גי' אחרת לוקה ושוחק ומביא מנסיון העקדה שהי' לו לומר אתמול כו' ושתק, ואפשר גם כאן הי' כתוב ושהי' לקה ושותק. וסופר אחד כתב ושוחק והביא על זה ראיה מן הכתוב ויפול על פניו ויצחק: (ד) בחנני ה' ונסני. מובא בילקוט תהלים רמז תש"ג: (ה) שנתנסה על גבי המזבח. זה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט: (ו) אני אין לי זכות. ליתא בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט: (ז) שנצרף באשת פוטיפר ומצאתו כגבור שנאמר אמרת ה' צרפתהו. זה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט, ושם הגי' צרפני כיוסף שצרפתו ומצאתו נאמן: (ח) כיון שניסה אותו כו' בבקשה ממך הקל

צרפתני בל תמצא (תהלים יז ג), (ט) מכאן שלא ירד אדם לגדול ממנו, שלא יאמר אני ערב לבי, ומה דוד שהיו בו כל מדות הללו, שנאמר כי חסדך לנגד עיני והתהלכתי באמתך, לא ישבתי עם מתי שוא, שנאתי קהל מרעים, ארחץ בנקיון כפי, וחזר ואמר [ו]אל תבוא במשפט (עמנו) [את עבדך] (תהלים קמג ב), שאר האדם על אחת כמה וכמה: וכן אמר שלמה לפני הקב"ה רבונו של עולם מלך ששוכר פועלים טובים, והן עושין מלאכתן יפה, המלך נותן להם שכרם, מה שבח יש למלך, ואימתי הוא משובח, בזמן שהוא שוכר פועלים עצלים, ונותן להם שכרם משלם, [וכן אמר שלמה אבות עשו ונטלו שכר טוב, מה טובה זו שעשו ונטלו, אנו פועלים עצלים תן לנו שכר טוב], וזו טובה גדולה, וכן הוא אומר יהי ה' אלהינו עמנו כאשר היה עם אבותינו (מ"א ח נז):

[ד] (י) שנאתי קהל מרעים. איזה קהל מרעים, (יא) ויקהל העם על אהרן (שמות לב א), במעשה העגל. ויקהל עליהם קרח (במדבר טז יט), ואיזה קהל אני אוהב, ויקהל משה את כל עדת בני ישראל (שמות לה א), אז יקהל שלמה (מ"א ח א): ועם רשעים לא אשב. זה קרח וסייעתו, שנאמר סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים (במדבר טז כו):

[ה] (יב) ארחץ בנקיון כפי ואסובבה את מזבחך ה'. (יג) כי האי דתנן בכל יום היו מקיפין את המזבח [פעם אחת ואומרים אנא ה' הושיעה נא], (יד) ובמה היו מקיפין אותו, בלולב והדס וערבה בימין, ואתרוג בשמאל, שנאמר ולקחתם לכם (ויקרא כג מ), (טו) שיהא במקח ולא בגזל, (טז) דתנן לולב הגזול והיבש פסול, שיהא נקי מן החמס ומן הגזל, (יז) שלא יהא הסניגור נעשה קטיגור, (יח) אמר ר' לוי מי שהוא נוטל לולב גזול למה הוא דומה, ללסטים שיושב בפרשת דרכים, (יט) ומקפח את העוברים ושבים, חד זמן עבר חד (כ) לגיון, בעי למיגבא (כא) דימוסיא דהדא מדינתא, (כב) וקם עלוי וקדמיה וקפחיה, ונסיב כל מה דהוי

הערות ותקונים

הקל מעלי, שנאמר בחנת וגו'. בכ"י ב' ד' ה' ז' נוסחא אחרת ונמצא שם הוספה: כיון שנסה אותו באותו נסיון לא היה יכול לעמוד בו מה עשה בקש רחמים ואמר אין בי כח, שנאמר בחנת לבי צרפתני בל תמצא (תהלים יז ג'), אל תבוא במשפט את עבדך (תהלים קמ"ג ב'), אע"פ כן לא נשא לו הקב"ה פנים בדין אלא נכתבה עליו, שכן הוא אומר אשר עשה דוד [את] הישר בעיני ה' [וגו'] רק בדבר אוריה החתי (מ"א ט"ו ה'), והמדפים מוויניציא הוסיף זה ואח"כ נדפס כן בכל הדפוסים, אבל בכ"י ג' ובדפוס ראשון הגי' כך: צרפני כיוסף שצרפתו ומצאתו [צ"ל שנאמר אמרת ה' צרפתהו (תהלים ק"ה י"ט)] כיון שנסה אותו אמר אין בי כח בבקשה ממך אל תבא במשפט את עבדך שנאמר בחנת לבי צרפתני בל תמצא. והרא"פ כתב בגליון על המאמר שהוסיף המדפים מוויניציא „אינו בכתובים": (ט) מכאן שלא ירד אדם לגדול הימנו שלא יאמר אני ערב לבי. יותר נכון לתקן שלא יבא אדם לגדול הימנו שלא יאמר אני ערב את לבי, והכונה שדוד דמה עצמו לאברהם ובקש שהקב"ה ינסה אותו ולא עמד בנסיונו היינו במעשה דבת שבע: (י) שנאתי קהל מרעים. מובא בילקוט רמז תש"ג, וחסר הליון: (יא) ויקהל העם על אהרן במעשה העגל. כ"ה גם בכ"י ו' ובילקוט, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (יב) ארחץ בנקיון. מובא בילקוט רמז תש"ג בשם המדרש: (יג) כי האי דתנן בכל יום היו מקיפין את המזבח, משנה סוכה מ"ה ע"א, ומובא ברוקח סי' רכ"א בשם שו"ט: (יד) ובמה היו מקיפין. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט. ועיין מה שהעירותי לעיל מזמור י"ז הערה נ"ו: (טו) שיהא במקח ולא בגזל. פסיקתא פסקא ולקחתם לכם (קפ"א ע"ב) וי"ר אמור פ"ל אות ה' ודורש כפי מלשון כפות תמרים. ולדעתי יש למחוק מלת שנאמר ומתחיל ולקחתם לכם שיהא במקח ולא בגזל או צ"ל כתיב ולקחתם לכם ועיין בפסיקתא שם הערה ס"ח: (טז) דתנן לולב הגזול והיבש פסול. משנה סוכה ל"ט ע"ב: (יז) שלא יהא הסניגור נעשה קטיגור. בפסיקתא וי"ר שם הייס ומלאכי השרת אומרים אוי לזה שנעשה סניגורו קטיגורו: (יח) א"ר לוי מי שהוא נוטל לולב גזול למה הוא דומה. נשנה בפסיקתא שם (קפ"ב ע"א) וי"ר שם פ"ל אות ו'. וכ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (יט) ומקפח. עיין ערוך ערך קפח א': (כ) לגיון. המלה יונית ורומית Legion λεγεών פי' צבא (רעגימענט): (כא) דימוסיא. המלה יונית δημόσια דברים הנצרכים לכללות העיר וגם המס שהעם פורע למלך נקרא דימוס: (כב) וקם עלוי וקדמיה וקפחיה. בהערה ע"ד בפסיקתא שם העירותי אחת משתי אלה יותרת היא, כי שתי נוסחאות הן בפסיקתא כ"י אקספארד כתוב וקם עלוי וקפחיה, ובוי"ר שם כתוב וקם

קדמיה

גביה, לבתר יומין איתציד ההוא ליסטאה ואיתיהיב (כג) בפילקא, שמע ההוא לגיונא דמלכא ואזיל לגביה, ואמר ליה קום הב לי כל מה דקפחית ונסבה ממני, ואנא מילף עלך זכותא, אמר ליה כל מה דקפחית ונסבית מינך לית לי, אלא הדין (כד) טפיטא, והוא מן דידך, אמר ליה הב לי יתיה ואנא מילף לך זכו, וכד יהיב יתיה ליה, אמר ליה למחר את נפק לדינא ומלכא קרי לך ואמר לך אית לך בר נש דמילף עלך זכותא, ואנא מילף עלך זכו, למחר נפק לדינא אמר ליה מלכא אית לך בר נש דמילף עלך זכו, אמר ליה לגיון פלן, שלח מלכא וקרא ליה, אמר ליה (כה) חכים את למילף זכו בהדין גברא, אמר ליה חכים אנא ליה, בההוא זימנא דשלחתני למיגבייא דימוסיא דמדינתא פלונית, (כו) קם עלי וקדמי וקפחאי, ונסיב כל מה דהוה גבאי, ודין טפיטא מסהיד עלוי, התחילו הכל אומרים אוי לזה שנעשה סניגורו קטיגורו, כך אדם לוקח לולב גזול, וצווח לפני הקב"ה, ואומר גזול אני, חמוס אני, ומלאכי השרת צווחין עליה אוי לאיש זה שנעשה לו סניגורו קטיגורו, לפיכך אמר דוד ארחץ בנקיון כפי, במקח ולא בגזל:

[ו] (כז) **לשמיע** בקול תודה. זה קרבן תודה: ולספר כל נפלאותיך. (כח) אמר ר' אבין (כט) יש הלל שיש בו לשעבר, ויש בו לדורות, ויש בו לימות המשיח, ויש בו לימות גוג ומגוג, ויש בו לעתיד לבא, בצאת ישראל ממצרים (תהלים קיד א), לשעבר, לא לנו ה' לא לנו (שם קטו א), בדורות הללו, אהבתי כי ישמע ה' את קולי (שם קטז א), לימות המשיח, אסרו חג בעבותים (שם קיח כז), לימות גוג ומגוג, אלי אתה ואודך (שם שם כח), לעתיד לבא, הודו לה' כי טוב (שם שם כט), לחיי העולם הבא:

הערות ותקונים

קדמיה וקפחיה, וענין שניהם אחד הוא: (כג) בפילקא. המלה יונית φυλακή ונקרא כן הסדן שכובלין בו רגלי האדם, עיין מה שהעירותי בפסקא ויהי באלי הגליה הערה נ"ס: (כד) טפיטא. המלה יונית ταπήδιον מכסה מרוקם (טעפפיך): (כה) חכים את. פי' מכיר את האיש הזה, תר' ולא הכירו ולא חכים: (כו) קם עלי וקדמי וקפחאי. גם בכאן צ"ל קם קדמי, או קם עלי. עיין לעיל הערה כ"ב: (כז) לשמיע בקול תודה זה קרבן תודה. פסיקתא ולקחתם לכם (קפ"א ע"ב), וי"ר פ"ל אות ה', ושם הגי' אלו הקרבנות: (כח) א"ר אבין. פסיקתא וי"ר שם, וכן מובא בשמו בירושלמי ברכות פ"ב ה"ד (ד' ע"ד), מגילה פ"ב ה"א (ע"ג ע"א), א"ר אבין בצאת ישראל ממצרים לשעבר, לא לנו ה' לא לנו לדורות הללו, אהבתי כי ישמע ה' את קולי לימות המשיח, אסרו חג בעבותים לימות גוג ומגוג, אלי אתה ואודך לעתיד לבא: (כט) יש הלל שיש בו לשעבר. כאשר לפנינו כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוא בפסקתא ובוי"ר וירושלמי שם, וכן הביא רמ"י בפי' תהלים כ"ו ז', אבל בכ"י האחרים ובנדפס המאמר קטוע, וכך איתא שם א"ר אבין זה הלל שיש בו לשעבר ויש בו לעתיד לבוא הודו לה' כי טוב. והנה בכ"י ב' ד' ה' ובדפוס וויניציא ואח"כ בכל הדפוסים לפני המלות לשמיע בקול תודה א"ר אבין זה הלל. נמצא הוספה [א"ר יעקב בר אסי למה הוא אומר ה' אהבתי מעון ביתך ומקום משכן כבודך, בשביל] זה שקול כנגד בריאת עולמך, בראשון כתיב בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, [וכתיב נוטה שמים כיריעה (תהלים ק"ד ב')], ובמשכן כתיב ועשית יריעות עזים (שמות כ"ו ז'), בשני כתיב יהי רקיע ויהי מבדיל, במשכן כתיב והבדילה הפרוכת (שמות כ"ו ל"ג), בשלישי כתיב יקוו המים ובמשכן כתיב ועשית כיור נחשת וגו' לרחצה וגו' ונתת שמה מים (שם ל' י"ח), ברביעי יהי מאורות ובמשכן כתיב ועשית מנורת זהב (שמות כ"ה ל"א), בחמישי כתיב ישרצו המים [שרץ] נפש חיה [ועוף יעופף] ובמשכן כתיב והיו הכרובים פורשי כנפים (שמות כ"ה כ'), בששי כתיב נעשה אדם ובמשכן כתיב ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך (שמות כ"ח א'), בשביעי כתיב ויכלו השמים וגו' ויקדש אותו, ובמשכן כתיב וימשחם ויקדש אותם (במדבר ז' א'), הה"ד העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ ע"כ. והנה הוספה הזאת רשם אחד הסופרים בגלון, ומקומו אחר הדרשה על לשמיע בקול תודה, שסיים ויש בו לעתיד לבוא, ולפני אל תאסוף עם חטאים הוסיף דרשה אחת על הכתוב ה' אהבתי מעון ביתך (תהלים כ"ו ח') ולקח זה מן תנחומא הנדפס מכבר פקודי אות ב'. ומובא גם במדרש במ"ר פי"ב אות י"ג באיזה שנוים, והוסיף זה שלא במקומו הראוי רק באמצע, כי זה שייך אחר הדרשה על לשמיע בקול תודה ולפני אל תאסוף והביא הדרשה על הכתוב ה' אהבתי (תהלים כ"ו ח'), ובמדרש תנחומא שם אשר משם נובעת ההוספה מתחיל זש"ה ה' אהבתי מעון ביתך, ועל זה הביא הדרשה בכאן

על

[ז] **אל** תאסוף עם חטאים נפשי. (ל) [אלו הנסקלים והנשרפים: ועם אנשי דמים חיי. אלו הנהרגים והנחנקים: (לא) דבר אחר] אלו המצריים, שכן אמר יעקב ליוסף, אל נא תקברני במצרים (בראשית מז כט). (לב) ר' יוחנן אמר (לג) מצינו בשני מקומות שהצדיקים מבקשים מהקב"ה שלא יאספו על הרשעים, דניאל אמר ורחמין (למיבעי) [למבעא וגו'] (דלא) [די לא] יהובדון דניאל וחברוהי עם שאר חכימי בבל (דניאל ב יח), ודוד אמר אל תאסוף עם חטאים נפשי. ר' חלפתא בשם ר' אייבו אמר ויהי כעשרת הימים ויגף ה' את נבל וימת (ש"א כה לח), והלא אין מגפה אלא לשלשה ימים, (לד) דתניא יום אחד מיתה של זעף, לשנים מיתה של בהלה, לשלשה מיתה של מגפה, (לה) ותני ר' חלפתא בן שאול [באחד בשניה בשלשה] בכרת, לארבעה לחמשה מיתה חטופה, (לו) לששה מיתה האמורה בתורה, לשבעה מיתה של חובה, יותר מכאן מיתה של יסורין, (לז) מה חמית למימר מיתה של שלשת ימים מיתה של מגפה, והא כתיב ויהי כעשרת הימים ויגף (ש"א שם), אלא שתלה לו הקב"ה שבעת ימי אבלו של שמואל הצדיק שלא יתערב באבלו של נבל, ועשה שלשה

הערות ותקונים

על הכתוב הזה ומובא פנימה והגיה המעתיק שלא במקומו: (ל) אלו הנסקלים והנשרפים. הוספתי כמו שהוא מוסף בכ"י ב' ד' ה' ז' ובדפוס וויניציא ואח"כ בכל הדפוסים, וליתא גם בכ"י ג' ו' ח' ובדפוס ראשון, וזה הוסיף אחד המעתיקים מירושלמי סנהדרין פ"ו ה"ב (דף כ"ג סוף ע"ד) הוא שדוד אומר אל תאסוף עם חטאים נפשי הנסקלין והנשרפין, ועם אנשי דמים חיי הנהרגין והנחנקין. וראיתי בילקוט תהלים רמז תש"ד הביא וז"ל: אל תאסוף עם חטאים נפשי תניא שני קברות היו מתוקנים לב"ד א' לנסקלין ולנשרפין ואחד לנהרגין ולנחנקין וכן בדוד הוא אומר אל תאסוף עם חטאים נפשי אלו הנסקלין והנשרפין ועם אנשי דמים חיי אלו הנהרגין והנחנקין, וגרסא בגלו סנהדרין פ"ו דף מ"ו. ובאמת לא נמצא זה בגמרא שם, רק שם איתא במשנה שני בתי קברות היו מתוקנים לב"ד אחד לנהרגים ולנחנקים ואחד לנסקלים ולנשרפים לא זולת, ואין ספק אצלי שהציון הזה הוא בטעות. וברים רמז תש"ה על המאמר ד"א אל תאסוף אלו המצרים מציין בגלד „תוספתא סנהדרין" וזה הציון נשמט ממקומו ומוסב על המאמר הראשון שהבאתי. וברמז תש"ה על המאמר ד"א אל תאסוף חסר הציון והוא ממדרש שו"ט שלפנינו. ומצאתי באמת המאמר הראשון בתוספתא סנהדרין פ"ט. וסיים שם וכן דוד אומר אל תאסוף עם חטאים נפשי. ומה שהביא הילקוט אלו הנסקלין והנשרפין ועם אנשי דמים אלו הנהרגין והנחנקין בוודאי היה כן לפניו בתוספתא או הוסיף כן מדנפשי' עפ"י הירושלמי שהבאתי: (לא) ד"א אלו המצרים. מובא בילקוט תהלים רמז תש"ה והסר הציון מדרש, והציון תוספתא סנהדרין מוסב לרמז שלפניו ונשמט ממקומו והוא על המאמר אל תאסוף תניא שני קברות כמו שהבאתי בהערה שלפניה: (לב) ר' יוחנן אמר. ילקוט שם, וכן ילקוט דניאל רמז אלף ס' מן ר' יוחנן אמר בשני מקומות וחסר הציון „שו"ט" והמאמר שלפניו עד ר' יוחנן אמר, הוא מתנחומא מקץ אות ד': (לג) מצינו בשני מקומות כו' ודוד אמר אל תאסוף וגו'. כל המאמר הזה הביא בעל מנורת המאור בשם שו"ט בסי' רפ"ב: (לד) דתניא יום אחד מיתה של זעף. ירושלמי בכורים פ"ב ה"א (ס"ד ע"ד) ושם הגי' מיתה של זעם ובמס' שמחות פ"ג ה"י הוא כמו לפנינו מיתה של זעף, וכן בגה המאמר באגדת שמואל סוף פכ"ג וגם שם הגי' מיתה של זעף, ומובא בילקוט שמואל סוף רמז קל"ד, ובילקוט שם מתחיל א"ר חנינא ובמדרש שם מתחיל דתניא ומובא סתמי. ובילקוט שם יש לתקן מיתה של בהלה במקום של בהמה. ועיין בגמרא בבלי מ"ק כ"ח ע"א ושם הוא בסגנון אחר: (לה) ותני ר' חלפתא בן שאול. ירושלמי שם ובמס' שמחות נשמטו המלות ותני ר' חלפתא בן שאול באחד בשניה בשלשה בהיכרת, ולפנינו בשו"ט תקנתי כמו שהוא בירושלמי ובנדפס ובאיזה כ"י וגם באגדת שמואל שם הגי' לארבעה מיתה בהכרת לחמשה מיתה הדופה, ובירושלמי הגי' הדופה ובמס' שמחות חטופה כמו לפנינו בכ"י שלנו בשו"ט, ועיין בגמרא מ"ק שם מת פתאום זו היא מיתה חטופה חלה יום א' ומת זו היא מיתה דחופה וע"ש בתוס': (לו) לששה מיתה האמורה בתורה. כ"ה במס' שמחות, גם באגדת שמואל, ובירושלמי שם הגי' לששה מיתת דרך ארץ, ובגמרא מ"ק שם חמשה זו היא מיתת כל אדם: (לז) מה חמית למימר מיתה של שלשת ימים מיתה של מגפה והכתיב ויהי כעשרת הימים ויגוף אלא שתלה. בירושלמי שם גם באגדת שמואל מה חמית מימר מת לג' ימים מת במגפה, חילפיי בר בריה דרבי אבהו אמר שמעית קליה דרבי (ובאגדת שמואל קליה דסבא) דרש, ויהי כעשרת הימים ויגוף ה' את נבל וימת, תלה לו הקב"ה שבעת ימי אבלו של שמואל שלא יתערב אבלו עם הצדיק ועשה עוד ג' ימים ומת במגפה, גם תראה במקום לפנינו ר' חלפתא בש"ר אייבו אמר הגי' בירושלמי חילפיי בר בריה דר' אבהו. וא"כ יש לתקן כן גם בשו"ט לפנינו. ובילקוט שם רמז תש"ה מובא המאמר משו"ט רבי חלפתא בשם רבי אבהו. ואולי הגיה המסדר

חלפתא

ימים ומת במגפה. (לח) ר׳ ברכיה אמר בשם ר׳ שמואל (לט) ויהי בעשרת הימים [אין כתיב כאן], אלא כעשרת הימים, תלה לו [הקב״ה] עשרת הימים שבין ראש השנה ליום הכפורים, שמא יעשה תשובה, ולא עשה. (מ) ודכוותיה ויגע האיש בעצמות אלישע ויחי ויקם על רגליו (מ״ב יג כא), (מא) תני על רגליו עמד ולביתו לא הלך, אלא מת ונקבר במקום אחר, משום שנאמר אל תאסף עם חטאים נפשי, ומי היה זה בנה של שונמית, שנאמר ויגדל הילד ויהי היום ויצא אל אביו (מ״ב ד יח), (מב) והשליכו אותו במותו פעם שנייה בקבר אלישע שיהיה, וחזר וחיה וקם ומת, פעם שלישית קברוהו במקום אחר, ולמה מת, לפי שהיה רשע, (מג) אבל בן צרפת האלמנה, הוא יונה בן אמתי, היה צדיק גמור, נצרף בבליעת דגים ובמצולות ימים, ולא מת, אלא ויאמר ה׳ לדג ויקא את יונה אל היבשה (יונה ב יא), ונכנס בחיין בכבודו לגן עדן. ודכוותיה ויהי לשבעת הימים ומי המבול היו על הארץ (בראשית ז י), (מד) אמר ר׳ הושעיא מלמד שתלה להם הקב״ה שבעת ימי אבלו של מתושלח הצדיק שיעשו תשובה, ולא עשו, (מה) משום שנאמר אל תאסוף עם חטאים נפשי: ועם אנשי דמים חיי. זו דור המבול: אשר בידיהם זמה. שנאמר כי השחית כל בשר את דרכו (בראשית ו יב): וימינם (מלאו) [מלאה] שוחד. אמר ר׳ פנחס הכהן בר חמא אלו בני אדם שהן משחקין (מו) בפספסין, ומחשבין בשמאל, ומסמכין בימין, וגוזלין וחומסין זה את זה, (מז) אבל אני בתומי אלך: [פדני וחנני], פדני מדין הקבר, וחנני לעולם הבא: רגלי עמדה במישור. לעתיד לבא: במקהלים אברך ה׳. בכוס ישועות:

הערות ותקונים

חלפתא במקום חילפי והוסיף הכנוי ר׳ ובמקום בש״ר אייבו צ״ל בש״ר אבהו או בר בריה דר׳ אבהו. וראיתי בסה״ל באות ח׳ שהביא חילפי בר בריה דר׳ אבהו [ירושלמי] בכורים רפ״ב ובילקוט תהלים רמז תש״ה ענין זה ר׳ חלפתא בש״ר הונא. עכ״ל. בילקוט הגי׳ בש״ר אבהו לא כמו שהביא בשם ר׳ הונא. גם כעלם מעין הסבולת כי דברי הילקוט נובעים ממדרש שו״ט שלפנינו. וכן נמצא המאמר בילקוט שמואל סוף רמז קל״ד וגורס אמר רבי חנינא מת ליום א׳ מיתה של זעף כו׳, וצ״ל א״ר חלפתא, ואולי תקן אחד כמו שראה במ״ק כ״ח ע״א, שמובא שם בשם ר׳ חנינא בן גמליאל ותקן גם בילקוט ר׳ חנינא במקום ר׳ חלפתא: (לח) ר׳ ברכיה אמר בש״ר שמואל. בירושלמי שם ובאגדת שמואל ר׳ חגיי בש״ר שמואל בר נחמן, וכן יש לתקן לפנינו: (לט) ויהי בעשרת הימים אין כתיב כאן. בירושלמי שם לעשרת ימים אין כתיב כאן, ועיין בבלי ר״ה י״ח ע״א: (מ) ודכוותיה ויגע האיש. עד המאמר הזה הוא בירושלמי בכורים שם, ומובא בילקוט תהלים שם רמז תש״ה, והרב בעל אור זרוע ח״א הלכות סי׳ תכ״ג הביא המאמר הזה בשם השו״ט נראה שאין קוברין רשע אצל צדיק, ועיין גם בסנהדרין מ״ז ע״א: (מא) תני על רגליו עמד ולביתו לא הלך. בסנהדרין שם דתניא על רגליו עמד ולביתו לא הלך: (מב) והשליכו אותו במותו פעם שניה עד ונכנס בחיין בכבודו לגן עדן, כ״ה גם בכ״י ו׳, וכן הוסיף מהרא״פ בגליון, וליתא בכ״י האחרים ובנדפס ובילקוט: (מג) אבל בן צרפת האלמנה הוא יונה בן אמתי. הילקוט יונה רמז תק״נ הביא מאמר הירושלמי פרק החליל הוא סוכה פ״ה ה״א (דף נ״ה ע״א) על ר׳ לוי ודרש יונה בן אמתי מאשר היה הה״ד אשר לא הוריש את יושבי צידון וכתיב קום לך צרפתה אשר לצידון הנה צויתי שם אלמנה לכלכלך, ותני רבי אליעזר יונה בן אמתי בן צרפת אלמנה היה. על ר׳ יוחנן ודרש יונה בן אמתי מן זבולון היה כו׳, ובאמת לא נמצא בירושלמי המאמר בשם ר׳ אליעזר, אבל ברור שבעל הילקוט הוסיף זה באמצע לשון הירושלמי וכוון לפדר״א פל״ג שאיתא שם הלך לצרפת וקבלתו אשה אלמנה אמו של יונה היתה. והוסיף זה וכוון במלות „תני רבי אליעזר” לבעל פדר״א: (מד) א״ר הושעי׳ מלמד. ושם איננו בשם ר׳ הושעי׳, ואין ספק כי המסדר משו״ט כוון בזה אל ר׳ הושעי׳ ב״ר פל״ב אות ז׳. ועיין בבלי סנהדרין ק״ח ע״ב ואדר״נ פל״ב: (מה) משום שנאמר אל תאסוף עם מסדר מהמדרש ב״ר, זה סיים הדורש על דברי המדרש ב״ר שלכן מת קודם המבול על שם אל תאסוף עם חטאים הטאים נפשי. זה סיים הדורש על דברי המדרש ב״ר שלכן מת קודם המבול על שם אל תאסוף עם חטאים נפשי: (מו) בפספסין. וכן המשחקים בפיספסים (סנהדרין כ״ה ע״ב) פי׳ בל״י ψῆφος מין לחוק שמשחקים באבנים וקוביות על לוחות. עיין מוספי: (מז) אבל אני בתומי אלך. מכאן עד סוף המזמור נמצא גם בכ״י ו׳, וליתא בכ״י האחרים ובנדפס, וכן הוסיף זה הרא״פ בגליון:

מזמור כו

[א] לדוד ה׳ אורי וישעי ממי אירא. (א) זהו שאמר הכתוב והיה אור ישראל לאש וקדושו ללהבה (ישעיה י יז), (ב) בנוהג שבעולם אדם מוליך אור הנר בתוך פלטין שלו, שמא יכול לומר פלוני שהוא אוהבי ישתמש לאורה, ופלוני שהוא שונאי אל ישתמש לאורה, אלא הכל משתמשין לאורה, (ג) אבל הקב״ה [אינו כן, ברא את האור], והרשעים אינן רואין לאורו לעתיד לבא, שנאמר אור צדיקים ישמח ונר רשעים ידעך (משלי יג ט), (ד) ואומר וירא אלהים את האור כי טוב (ה) [ויבדל אלהים בין האור ובין החשך] (בראשית א ד), (ו) ר׳ יהודה ב״ר סימון אמר הבדילו לעצמו, משל למלך שראה סנה יפה, אמר זה שלי הוא, כך כשברא הקב״ה את עולמו וברא אור גדול, אמר אין כל בריה יכולה להשתמש בה, אלא אני, וכן הוא אומר ונהורא עמיה שרא (דניאל ב כב). (ז) אמר ר׳ אבין הלוי נטלו הקב״ה, ונתעטף בה כטלית, והבהיק בו את עולמו, הדא הוא דכתיב עוטה אור כשלמה (תהלים קד ב). (ח) ורבנן אמרו הבדילו לצדיקים לעתיד לבא, משל למלך שהיה לו סנה יפה, ואמר זו לבני, וכן הוא אומר אור זרוע לצדיק (שם צז יא), אמר דוד לפני הקב״ה רבונו של עולם אימתי יבא אותו האור, אמר לו לכשיגיע הקץ ותבנה ירושלים אני מביאו, שנאמר קומי אורי כי בא אורך (ישעיה ס א), אבל לאומות העולם האור נעשה להם לחושך, שנאמר והיה אור ישראל לאש וקדושו ללהבה [ובערה ואכלה שיתו ושמירו] (שם י יז), מהו שיתו ושמירו, אלו המפונקין שבהן, אמר לו דוד האר לנו מאותו האור, שנאמר אל ה׳ ויאר לנו (תהלים קיח כז), אמר לו חייך שאני מביא אור לישראל וחשך לאומות העולם, שנאמר כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים ועליך יזרח ה׳ (ישעיה ס ב), ואם תתמה על הדבר הזה, (ט) כבר הראה הקב״ה דוגמא בעולם הזה, שנאמר ויהי חשך אפלה בכל ארץ מצרים וגו׳ ולכל בני ישראל היה אור (שמות י כב כג), וכן

הערות ותקונים

(א) זב״ה והיה אור ישראל. מובא בילקוט תהלים רמז תש״ו בשם המדרש: (ב) בנוהג שבעולם אדם מוליך אור הנר. עיין לעיל מזמור כ״ב אות ג׳ קצת בסגנון אחר: (ג) אבל הקב״ה אינו כן ברא את האור כו׳. כ״ה גם בכ״י ג׳ ו׳ ח׳ ובדפוס ראשון ובילקוט שם, אבל בכ״י ב׳ ד׳ ה׳ ז׳ ובדפוס ווינציא ואח״כ בכל הדפוסים נוסחא אחרת עם הוספה, וכך איתא שם „אבל הקב״ה אינו כן, אלא והיה אור ישראל לאש וקדושו ללהבה, בני ישראל שונאי לא יראה, וכבר עשה דוגמא זו במצרים, לא ראו איש את אחיו וגו׳, ולכל בני ישראל היה אור (שמות י׳), וה׳ הולך לפניהם יומם (שם י״ג כ״א), ואומר ויהי הענן והחושך ויאר את הלילה (שם י״ד כ׳), ואומר כי אשב בחשך ה׳ אור לי (מיכה ז׳ ח׳), לכך נאמר ה׳ אורי וישעי ממי אירא, ואומר שלח אורך ואמתך (תהלים מ״ג ג׳), לכך נאמר דוגמא לעתיד”. ועל זה כתב הרא״פ בגליון „אינו בכתובים”. ובכ״י אשר רשמתי הייתו כ״י ב׳ ד׳ ה׳ ז׳ הגי׳ לכן נאמר דוגמא לעתיד לבוא, שנאמר אור לצדיקים ישמח ונר רשעים ידעך, ואומר וירא אלהים את האור כי טוב, אבל המדפיס מווינציא הוסיף ותקן לכך נאמר דוגמא לעתיד ברא האור שאינן רואין בו גנזו לעתיד לבוא אל הצדיקים, שנאמר אור לצדיקים ישמח ונר רשעים ידעך, והמפרש הרא״ם פאדווא כתב התבות לכך נאמר דוגמא לעתיד, אין להם הבנה, לכן הסגרתים במסגר, אבל כל המאמר הוא הוספה, והנכון כמו שהוא בכ״י שלפנינו, ומן הסיום ברא את האור והרשעים אינן רואין לאורו לעתיד לבוא, הגיה המדפיס בטעות ברא האור שאינן רואין בו גנזו לעתיד לבוא אל הצדיקים: (ד) ואומר וירא אלהים את האור כי טוב. עיין חגיגה י״ב ע״א, ושם סיימו ואין טוב אלא צדיק, שנאמר אמרו צדיק כי טוב, ועיין בלקח טוב בראשית א׳ הערה ע״ט: (ה) ויבדל אלהים. בב״ר פ״ג בפי׳ רש״י המיוחס לו הביא וירא אלהים את האור כי טוב ויבדל, כך מצאתי בשו״ט: (ו) ר׳ יהודה ב״ר סימון אמר הבדילו לעצמו. ב״ר פ״ג אות ו׳, הרלב״ג בפי׳ לתורה דף פ׳ ע״ד (דפוס ווינציא) הביא המאמר הזה בשם מדרש תהלים וכתב ראה איך הסכימו כלם שזה האור איננו אור מוחש אבל הוא אלהם אור השכל, ומה נפלא מאמרם בזה למי שיתבונן ויבין אופן המחלוקת אשר ביניהם, וע״ש שמבאר דבריהם בטוב טעם ודעת: (ז) א״ר אבין הלוי נטלו הקב״ה ונתעטף בה כטלית. עיין ב״ר פ״ג אות ד׳ מהיכן נבראת האורה א״ל מלמד שנתעטף בה הקב״ה כשלמה והבהיק זיו הדרו מסוף העולם ועד סופו, ולקמן מזמור ק״ד נתעטף בטלית לבנה והבהיק את העולם באורו, ועיין שמ״ר פט״ו וריש פ״נ, וי״ר פל״א אות ז׳, ותנחומא שלנו ויקהל דף ס״ב ובהערה שם: (ח) ורבנן אמרו. ב״ר פ״ג אות ו׳: (ט) כבר הראה הקב״ה דוגמא. מן

את מוצא כשרדפו המצריים אחרי ישראל, מה כתיב, ויהי הענן והחשך (שם יד כ), אם ענן למה חשך, ואם חשך למה ענן, אמר ר' הושעיא שני פרצופין היו, פרצוף של אור לישראל, ופרצוף של חשך למצריים, אמר דוד אני אומר על אותו האור, שנאמר לדוד ה' אורי וישעי:

[ב] (י) **דבר** אחר [ה' אורי וישעי]. זהו שאמר הכתוב נר לרגלי דבריך ואור לנתיבתי (תהלים קיט קה), (יא) למה הרשעים דומין, למי שמהלך באישון לילה ואפילה, הגיע לאבן ונכשל בה, הגיע (יב) לגומץ ונפל בו, וכך הוא אומר (יג) דרך רשעים באפלה [לא ידעו במה יכשלו] (משלי ד יט), ולמה הצדיקים דומין, למי שמהלך בדרך, ובידו נר דלוק, הגיע לאבן ונשמר ממנה שלא יכשל, הגיע לגומץ ונשמר עצמו שלא יפול לתוכו, כך אמר דוד באתי להלל את השבת, והאירה לי התורה, (יד) שנאמר זכור את יום השבת (שמות כ ח), באתי לניאוף, התורה האירה לי, שנאמר מות יומת הנואף והנואפת (ויקרא כ י), (טו) הדא הוא דכתיב נר לרגלי דבריך ואור לנתיבתי: דבר אחר [נר לרגלי דבריך ואור לנתיבתי]. (טז) אם נר למה אור, ואם אור למה נר, אלא אמר דוד כשאני מתחיל בדברי תורה, מעט אני מתחיל בהן והן נובעין, וכשאני נכנס לתוכה נפתחין לי שערים הרבה, לכך אמר דוד נר ואור: דבר אחר נר לרגלי דבריך ואור לנתיבתי. (יז) אימתי אמר דוד פסוק זה, כשהיה מהלך לעמק רפאים, (יח) אף על פי כן לא הלך למלחמה עד ששאל באורים ותומים, וכן את מוצא כשהלך שמואל למשוח את דוד, היו מלאכי השרת מקטרגין אותו לפני הקב"ה, ואמרו רבונו של עולם מפני מה נטלת המלכות

הערות ותקונים

בעוה"ז עד ויהי הענן, חסר בכ"י האחרים ובנדפס: (י) ד"א זש"ה נר לרגלי דבריך למה הרשעים דומים. בעל מסדר הפסיקתא רבתי פ"ח פסקא והיה בעת ההיא העתיק המאמר הזה והוסיף בראש פדרכו „כך פתח ר' תנחומא ברבי". והוסיף איזה דברים כדרך מסדר אחרון תיכף בהתחלתו הוסיף נר לרגלי דבריך כך היה צריך לומר ואינו אומר כן אלא נר לרגלי דבריך, בעל זרע אפרים הגיה נר לי דבריך כך היה צריך לומר, ובעל מאיר עין הגיה נר לעיני כך היה צריך לומר: (יא) למה הרשעים דומים. עיין שמ"ר פל"ו אות ג', ולהלן מזמור קי"ט בפ' נר לרגלי בסגנון אחר: (יב) לגומץ. מלשון חופר גומץ בו יפול, פי' בור הפור (גרובע): (יג) דרך רשעים באפלה. כן מובא גם ברבתי ובקרא כתיב כאפלה: (יד) שנאמר זכור את יום השבת. בפסיקתא רבתי שם מובא הכתוב ושמרתם את השבת וגו' מחלליה מות יומת (שמות ל"א י"ד): (טו) הה"ד נר לרגלי דבריך ואור לנתיבתי. בפסיקתא רבתי שם, למה שהתורה נר לפני, הדא הוא דכתיב נר לרגלי דבריך ואור לנתיבתי: (טז) אם נר למה אור. כ"ה גם בכ"י ו' וברבתי ובכ"י האחרים ובנדפס אם נאמר נר למה נאמר אור ואם נאמר אור למה נאמר נר, וכן מובא בילקוט תהלים רמז תש"ו וקיטע שם המאמר כדרכו: (יז) אימתי אמר דוד פסוק זה כשהיה מהלך לעמק רפאים. כ"ה בכ"י ג' ו' ח' ובדפוס ראשון, אבל בכ"י ב' ד' ה' ז' נמצא פה הוספה, וכך איתא שם: אימתי אמר דוד הפסוק הזה, כשהיה מהלך בגדוד עמלק, אעפ"כ לא הלך למלחמה עד ששאל באורים ותומים ועשה עמהם מלחמה עם אותן בני מנשה שנפלו עליו, שנאמר בלכתו אל ציקלג נפלו עליו ממנשה וגו' (דה"א י"ב כ'), ואומר והמה עזרו (את) [עם] דויד וגו' (שם שם כ"א), והרגו אותם, שנאמר ויכם דוד מהנשף ועד הערב למחרתם (ש"א ל' י"ז), ומי היה [מאיר] להם, זיקין וברקים היו מאירין לו כוי ה' אורי וישעי. וכן כשהיה מהלך לעמק רפאים אעפ"כ לא הלך למלחמה עד ששאל באורים ותומים. מזה תראה כי בכ"י הנ"ל נוסף כשהיה מהלך בגדוד עמלק עד וכן כשהיה מהלך לעמק רפאים. ובכ"י האחרים ובדפוס ראשון לא נמצא ההוספה הזאת, ובדפוס מווינציא כשבא להוסיף זה על דפוס קאנשט' שהיה לפניו, הגיה כן הלשון שהיה לפניו אימתי אמר דוד הפסוק הזה כשהיה מהלך לעמק רפאים אעפ"כ לא הלך למלחמה עד ששאל באורים ותומים, ואחר זה הוסיף „עשה אתם מלחמה עם אותם בני מנשה כו'", כמו שהוא בכ"י שהבאתי וסיים ג"כ כמו שהוא בכ"י הנ"ל וכן כשהיה מהלך בעמק רפאים לא הלך למלחמה עד ששאל באורים ותומים וזה מאמר כפל, רק צ"ל בהתחלתו אימתי אמר דוד הפסוק הזה כשהיה מהלך בגדוד עמלק אעפ"כ לא הלך למלחמה עד ששאל באורים ותומים כמו שהוא בכ"י ב' ד' ה' ז' והמוסיף הזה שכח להגיה במקום „כשהיה מהלך לעמק רפאים" המלות „כשהיה מהלך בגדוד עמלק". ובעבור המבוכה הזאת רצה בעל אות אמת למחוק המלות „וכן כשהיה מהלך בעמק רפאים לא הלך למלחמה עד ששאל באורים ותומים" וכן המבאר הרא"ש סגר זה במסגרת ובאמת נכון הוא רק בהתחלת המאמר נשתבש מאת המוסיף בדפוס ווינציא: (יח) אעפ"כ לא הלך למלחמה עד ששאל באורים ותומים. בפסיקתא רבתי הגי' אעפ"י שלא היה הולך למלחמה עד שהיה נשאל באורים

משאול ונתת לדוד, (יט) אמר להם אני אומר לכם מה בין שאול לדוד, שאול הלך ושאל באורים ותומים, (כ) כיון שראה שבאו עליו פלשתים אמר לכהן אסוף ידך, ולא המתין עד שיגמור את הדבר, שנאמר ויהי עד דבר שאול אל הכהן [וגו', ויאמר שאול אל הכהן אסוף ידך] (ש"א יד יט), אבל דוד בשעה שראה את הפלשתים באין עליו בעמק רפאים, מיד התחיל לשאול באורים ותומים, שנאמר ויוסיפו עוד פלשתים [לעלות] וינטשו בעמק רפאים וישאל (עוד) דוד (באלהים) [בה'] ויאמר לא תעלה הסב (מעליהם) [אל אחריהם] (ש"ב ה כב כג), אין לך רשות לפשוט יד בהן, אפילו אם היו קרבין אצלך, עד שתראה ראשי האילנות מנענעין, שנאמר ויהי (בשומעך) [בשמעך] את קול (הצעדה) [צעדה] בראשי הבכאים (שם שם כד), ולא מאחריהן, אז תחרץ (שם שם), לשון חיתוך, כענין שנאמר אם חרוצים ימיו (איוב יד ה), ולמה נתן לו סימן בראשי הבכאים ולא מאחריהם, (כא) אמר ר' ברכיה (כב) מיני אילנות שכולם מלאים קוצים, שכל הנוגע בהם מיד בוכה, ללמדך שכל זמן שישראל שרויים בצער, כאילו צער לפני הקב"ה, שנאמר בכל צרתם לו צר (ישעיה סג ט). (כג) כיוצא בדבר אתה אומר וירא מלאך ה' אליו בלבת אש מתוך הסנה (שמות ג ב), ולמה מתוך הסנה, ולא מתוך אילן אחר, אלא על שם עמו אנכי בצרה (תהלים צא טו), כיון שבאו פלשתים, היו ישראל רואין אותן, ולא היו רחוקין מהם (כד) אפילו ארבע אמות, אמרו ישראל לדוד למה אנו עומדין, אמר להם כבר נצטויתי מן השמים, שלא לפשוט יד בהם, עד שנראה ראשי האילנות מנענעין, (כה) ואם נפשוט יד בהן מיד אנו מתין, ואם אין נפשוט יד מהן מיד הורגין אותנו, ומוטב שנמות צדיקים ולא נמות חייבין, אלא אני ואתם נתלה עינינו להקב"ה, מיד נדדו כל האילנות, ומיד פשטו בהם, שנאמר ויעש דוד [כן] כאשר צוהו (אלהים) [ה'] ויך את הפלשתים (ש"ב ה כה), אמר הקב"ה למלאכי השרת, ראו מה בין דוד לשאול, מי גרם לדוד שניצל, דברו של הקב"ה שקיים והאיר לו, לכך נאמר נר לרגלי דבריך:

[ג] **דבר** אחר ה' אורי וישעי. (כו) ר' (שמואל) [אלעזר] פתר קרייא [בים], אורי בים, שנאמר ויאר את הלילה (שמות יד כ). ישעי בים, (כז) שנאמר ויושע ה' (שם שם ל). ממי אירא, שנאמר ויאמר משה אל העם אל תיראו (שם שם יג). ה' מעוז חיי, עזי וזמרת יה (שם טו ב). ממי אפחד, תפול עליהם אימתה ופחד (שם שם טז). בקרוב עלי מרעים, שנאמר ופרעה הקריב (שם יד י). לאכול את בשרי,

הערות ותקונים

באורים ותומים יש לתקן שם ואעפ"י כן לא היה הולך. ועיין מה שהעיר הרב החכם הגדול בעל מאיר עין ברבתי שם הערה ל"ז: (יט) אמר להם אני אומר לכם מה בין שאול לדוד. מובא בילקוט שמואל רמז קמ"ב בשם שו"ט, והמאמר הזה מובא בילקוט שם בסוף, וכן מובא זה ג"כ בפסיקתא רבתי שם: (כ) כיון שראה שבאו עליו פלשתים אמר לכהן אסוף ידך. בפסיקתא רבתי הוא בהרחבת לשון, שאול עומד ושאל לאורים ותומים, והפלשתים באים עליו והניח את האורים ותומים שהיה עומד ושאל בהם וברח, לא עשה אלא זמן אחד היה עומד ושאל באורים ותומים באו הפלשתים עליו אמר לכהן אסוף ידך, כמה שכתוב ויהי עד דבר שאול אל הכהן וגו' ויאמר שאול אל הכהן אסוף ידך: (כא) א"ר ברכיה. בפסיקתא רבתי נוסף מלת „ברבי": (כב) מיני אילנות כו'. ברבתי הלשון משובש שכולם מלאים קוצים מראשיהם, כלומר הואיל שאתם בצרה אף אני עמכם, ובכ"י האחרים ובנדפס הגי' א"ר ברכיה מפני שכולה קוצים וכל זמן שישראל נתונין בצער כאילו צרה לפניו שנאמר עמו אנכי בצרה: (כג) כיוצא בדבר. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים וברבתי, וגם הרא"פ הוסיף בגליון כמו שהוא לפנינו: (כד) אפילו ד' אמות. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ולא היו רחוקין מהם שמונה אמות, צ"ל אפי' ד' אמות, וגם הילקוט שמואל רמז קמ"ב הביא בשם השו"ט ד' אמות, וגם ברבתי שם גורס שלא היו רחוקים מהם אלא ד' אמות: (כה) ואם נפשוט יד בהן אנו מתין ואם אין נפשוט יד מהן הורגין אותנו. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס המאמר קטוע, והגי' שם ואם אנו מושיטין יד בהם הורגין אותנו, חסר מחצי הראשונה, ובילקוט שמואל רמז קמ"ב אם אין פושטים אנו יד בהם אנו מתים, צ"ל אם אנו פושטים יד בהם אנו מתים, והשאר חסר, ובפסיקתא רבתי אם פושטים אנו יד בהם אנו מתים ואם אין אנו פושטים יד בהם אנו מתים: (כו) ר' שמואל פתר קרייה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס הסרים המלות „ר' שמואל פתר קרייה". ויש לתקן שצ"ל ר' אלעזר פתר קרייה בים, כמו שהוא לנכון בפסיקתא דרב כהנא פסקא אחרי מות קע"ד ע"ב ובוי"ר פכ"א אות א': (כז) שנאמר ויושע ה'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים

ונדפס

שנאמר תמלאמו נפשי (שמות טו ט), אמר ר' שמואל בר נחמני אין הרשע יוצא מן העולם עד שנוטל (כח) איפופסין שלו לתוך פיו, (כט) הדא הוא דכתיב ארדף אשיג (שם שם), נרדוף נשיג אין כתיב כאן, אלא ארדף אשיג, כלומר אֶרְדֹּף אַשִּׂיג, נחלק אין כתיב כאן, אלא אחלק, אֵחָלֵק: צרי ואויבי לי המה כשלו ונפלו. שנאמר וניער פרעה וחילו בים סוף (תהלים קלו טו), מכאן ואילך אמרו ישראל אם תחנה עלי מחנה של מצריים, לא יירא לבי, אם תקום עלי מלחמה של עמלק, (ל) בזאת אני בוטח בהקב"ה:

[ד] (לא) **רבנין** פתרי קרא בראש השנה וביום הכפורים. (לב) אורי בראש השנה, שהוא יום הדין, שנאמר והוציא כאור צדקך ומשפטך כצהרים (תהלים לז ו). וישעי ביום הכפורים, שיושיענו וימחול לנו על כל עונותינו. בקרוב עלי מרעים, (לג) אלו שרי אומות העולם. לאכול את בשרי, (לד) שהם באים לקטרג את ישראל ליום הדין. צרי ואויבי לי, (לה) את מוצא השטן בגימטריא שס"ה כמנין ימות השנה חסר חד, כל ימות השנה יש רשות להשטן לישראל, חוץ מיום הכפורים, (לו) אמר ליה הקב"ה אין לך רשות ליגע בהן, אף על פי כן לך וראה במה

הערות ותקונים

ובנדפס ובפסיקתא ובוי"ר מובא הכתוב התיצבו וראו את ישועת ה' (שמות י"ד י"ג): (כח) איפופסין. פי' יוני ἀποφασις משפט וגזר דין (אורטהייל): (כט) הה"ד ארדף אשיג, נרדוף נשיג אין כתיב כאן אלא ארדף אשיג, כלומר אֶרְדֹּף אַשִּׂיג. כ"ה גם בכ"י ו', וכן מנוקדות המלות גם שם, וחסר כל זה בכ"י האחרים ובנדפס, ושם איתא רק נחלוק שלל אינו אומר אלא אחלק שלל אחלק, וגם בפסיקתא לא נמצא זה, גם הסיום נחלוק אינו אומר, וע"ש בהערה קמ"ה, והעירותי שבמדרש שו"ט איתא נחלוק אינו אומר אלא אחלק שלל אחלק, יש לתקן שצ"ל אחלוק תחת נחלוק וכך פירושו אלו היה כתוב אחלוק שלל היתה הכונה שיחלק שלל אחרים בין גדודיו, אבל עכשיו נאמר אחלק קרי ביה אֵחָלֵק בנפעל שהלו יחולק לאחרים ופיו הכשילו לגזור דין על עצמו, ובפסיקתא שם נמצא תורישם ידי אינו אומר אלא תורישמו, מורים אני עצרי וכבודי להם, וע"ש בהערה הנ"ל מה שהעירותי על זה: (ל) בזאת אני בוטח בהקב"ה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס בזאת אני בוטח, אין זאת אלא תורה, שנאמר וזאת התורה, ובפסיקתא שם בזאת אני בוטח בזאת שהבטחתני ה' ילחם לכם (שמות י"ד י"ד), ור"ל בזאת אני בוטח בתורה אני בוטח שהבטחתני בתורה ה' ילחם לכם: (לא) רבנן פתרי קרא בראש השנה וביו"כ. בפסיקתא שם ובוי"ר נמצא לפני זה עוד ב' מאמרים: ר' שמואל בר נחמן פתר קריא בפלשתים כו', וכן ר' יהושע בן לוי פתר קרא בעמלקים ונשמטו בשו"ט ומתחיל מן רבנן פתרי קרא בר"ה ויו"כ, ובפסיקתא רבתי פ"ח פסקא והיה בעת ההיא קצר וקיטע הלשון, וכך איתא שם: ד"א ה' אורי וישעי כנגד מי אמרו דוד ר' אלעזר בן פדת אמר כנגד מלחמת מגרים, ולא הביא יותר, והביא רק את שם האומר ולא המאמר שלו, והוא המאמר שלפנינו, ובפסיקתא ובוי"ר בשם ר' אלעזר סתמא דפתר קריא ביס, ואח"כ נמצא ברבתי שם ור' שמואל בר נחמן אמר כנגד גליות, וגם בכאן הביא רק את שם הדורש ולא המאמר והוא המאמר בפסיקתא שם ובוי"ר, שמובא בשמו שפתר קריא בפלשתים ומבואר שם בקרוב עלי מרעים זה גלות, ואח"כ נמצא ברבתי שם ורבותינו אמרו כנגד ר"ה ויו"כ, וגם בכאן עיקר חסר היינו הדרשה שלו, ואח"כ נמצא שם ר' יהושע בן לוי [פתר קרא] כנגד גדוד עמלק ונמצא מאמרו בשלמות, וזה הוא אשר בפסיקתא ובוי"ר מובא בשמו שפתר קרא בעמלקים: (לב) אורי בר"ה שהוא יום הדין שנאמר והוציא וגו' וישעי ביו"כ שיושיענו כו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ובפסיקתא ובוי"ר כתוב כאן רק אורי בר"ה, וישעי ביו"כ, לא זולת: (לג) אלו שרי אוה"ע. כ"ה גם בכ"י ו' ובפסיקתא ובוי"ר, אבל בכ"י האחרים ובנדפס אלו אוה"ע: (לד) שהם באים לקטרג את ישראל ליום הדין. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס שהן באין לקטרג את ישראל ואומרים לפני הקב"ה אלו עובדי ע"ז ואלו עובדי ע"ז וכו', ובדפוס ראשון השמיט המדפיס מלת „וכו'" וליתא בכל הדפוסים, ובפסיקתא ובוי"ר כתוב כל המאמר פה בשלמות לפי ששרי אוה"ע באין ומקטרגין על ישראל לפני הקב"ה ואומרים לפניו אלו עובדי ע"ז ואלו עובדי ע"ז, אלו מגלי עריות ואלו מגלי עריות, אלו שופכי דמים ואלו שופכי דמים, מפני מה אלו יורדין לגיהנם ואלו אין יורדין לגיהנם, ובוודאי מה שהסופר כתב פה „וכו'" כי נמצא המאמר במזמור א' אות כ' ורצה פה לקצר ויצא במלת וכו' ידי חובתו: (לה) את מוצא השטן בגימטריא שס"ה כמנין ימות השנה חסר חד. עיין יומא דף כ' ע"א, ובפסיקתא ובוי"ר שם בימות החמה שס"ה יום השטן גימטריא שס"ד שכל ימות השנה מקטרג וביו"כ אינו מקטרג: (לו) א"ל הקב"ה אין לך רשות ליגע בהן אעפ"כ לך וראה במה הן עסוקין כו', עד מכאן ואילך. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס לא נמצא ההוספה הזאת, ושם מתחיל מכאן ואילך, ובנדפס חסרה המלה ואילך

הן עסוקין, כיון שהולך ומוצא אותם כולם בתענית ובתפלה, ולבושין בגדים לבנים, ומעוטפים כמלאכי השרת, מיד חוזר בבושה ובכלימה, אמר ליה הקב"ה מה מצאת בבניי, אמר לו הרי הן כמלאכי השרת, ואיני יכול ליגע בהן, מיד הקב"ה (לז) סובל אותו, ומבשר להם סלחתי לכם, מכאן ואילך אומרים ישראל, אם תחנה עלי מחנה, אומות העולם לא יירא לבי, ואם תקום עלי מלחמה בזאת אני בוטח, (לח) בתורה שנקראת זאת, שנאמר זאת התורה (ויקרא ז לז). (לט) אמר ר' לוי אכסיטורין שכתבת לי בתורתך, בזאת יבא אהרן (שם טז ג):

[ה] (מ) **אחת** שאלתי מאת ה'. ר' אבא בר כהנא אמר מלכות שאל. את מוצא דוד שאל אחת, ושלמה שאל שתים, שנאמר שתים שאלתי (מעמך) [מאתך וגו'] שוא ודבר כזב הרחק (מאתי) [ממני וגו'] פן אשבע וכחשתי [וגו'] ותפשתי

הערות ותקונים

„ואילך", וגם הרא"פ הוסיף בגליון ההוספה כמו שמצא בכ"י שלפניו: (לז) סובל אותו. כן הביא גם הרא"פ בגליון, אבל בכ"י ו' הגי' כובל אותו: (לח) בתורה שנקראת זאת שנאמר זאת התורה. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (לט) א"ר לוי אכסיטורין שכתבת לי בתורתך בזאת יבא אהרן. כ"ה בכל כ"י ובנדפס, וצ"ל אכסיטריון, והנה העירותי כבר על המאמר הסתום הזה באוצר חכמה ח"א לד ע"ב ובהערות שלי להפסיקתא בפסקא אחרי מות הערה קנ"ח. ואבוא עוד הפעם לברר המאמר הסתום הזה. הנה כבר הבאתי במבוא כי הפסיקתא דרב כהנא היתה למקור למסדר המדרש הזה, ושם במאמרים שלפני המאמר מרבנן שפתרין קרא בר"ה נמצא מאמרים אחרים בשם ר"ש בר נחמן שפתר קריא בפלשתים. וריב"ל שפתר קריא בעמלקים, ובמאמר של רשב"נ ובמאמר של ריב"ל כתוב בסופו בזאת אני בוטח א"ר לוי בסקווסרים שהכתיב משה בתורה ואמר להם לזקנים וזאת ליהודה (דברים ל"ג ז'). ובעל מסדר מהמדרש שו"ט לקח הסיום הזה מר' לוי במאמר של רבנן, והגיה א"ר לוי אכסיטורין שכתבת לי בתורתך בזאת יבא אהרן, אולם זה לא נכון, כי בפסיקתא ובוי"ר במאמר רבנן גי' אחרת בזה, [בזאת אני בוטח] שהבטחתני בזאת יבא אהרן אל הקודש, אבל מאמר מר' לוי לא נמצא בדרשה של רבנן, כי כונתם לסיים בהכתוב אשר עליו תסוב הדרשה בזאת יבא אהרן הה"ד לדוד ה' אורי וישעי ממי אירא, וסיימו במה דפתחו כדרך הדרשנים כי מובא שמה הדרשות האחרות רק על שם הסיום מרבנן שפתחו קרא בר"ה ויו"כ השייך להדרשה דאחרי מות, שהיא קריאת התורה ליו"כ. ועתה נבאר המלה אכסיטורין והארכתי בביאורה בהערות שלי לפסיקתא דר"כ שם, ופה אבוא בקצרה. במקום אכסיטורין צ"ל אגסיטריון והיא המלה היונית ἐξιτήριον והסופר הגיה ב' במקום ג', ופי' ברכת איש לרעהו בהפרדו מאתו בלכתו למסעיו (אבשיעדסזעגען), ובפסיקתא ובוי"ר בטעות בסקווטרים צ"ל באגסטריום או באגסטריון, ומובא במוספי בערך אגסטרין בשם מדרש תהלים מזמור פ"ד ומזמור פ"ו א"ר לוי אגיסטרון זה נתן משה ליהודה, שנאמר שמע ה' קול יהודה, ובמזמור ק"ב כתוב איסטורין בטעות עכ"ל. וכוונת המאמר במזמור פ"ד פ"ו ק"ב ה' אלהים צבאות שמעה תפלתי א"ר לוי אגסטריון זה נתן משה ליהודה שנאמר [וזאת ליהודה ויאמר] שמע ה' קול יהודה, רלונו ברכת פטורין נתן משה ליהודה לכן אמר שמעה תפלתי, וכן מזמור פ"ו תפלה לדוד הטה ה' אזנך, א"ר לוי אגיסטרון זה נתן משה ליהודה בשעה שבקש לפטור מן העולם, שנאמר וזאת ליהודה ויאמר [שמע ה' קול יהודה וגו'], לפיכך הטה ה' אזנך, ר"ל ברכה זאת נתן משה בפטירתו ליהודה באמרו שמע ה' קול יהודה וגו', וכן במזמור ק"ב אל תסתר פניך ממני וגו' הטה אלי אזנך וגו', ר' לוי אמר אגיסטרון זה נתן משה ליהודה וכו', וכן בפסיקתא ובוי"ר אשר גם הוא מאמר ר' לוי הנהו צ"ל באקסטריון או יותר נכון באגסטריון בזאת אני בוטח, מהו בזאת, א"ר לוי באגסטריון שהכתיב לנו משה בתורה וזאת ליהודה ויאמר [שמע ה' קול יהודה וגו'], ר"ל כונת לדברי המשורר בזאת אני בוטח, הוא בברכת פטורין אשר ברך משה המתחלת במלת וזאת, בה אני בוטח. ומזה לפנינו בזאת אני בוטח א"ר לוי אכסיטורין שכתבת בתורה בזאת יבא אהרן, והעירותי בהערה לפסיקתא שם כי הוא דבר שאין לו שחר כי בזאת יבא אהרן איננה הבטחה אך מגוה לשעתה, והעירותי שהמדרש תהלים העתיק מן הפסיקתא ומן וי"ר ושם נתחיל אחר וזאת ליהודה מאמר אחר רבנן פתרין וכו' לא יירא לבי שהבטחתני בזאת יבא אהרן ע"כ, והמעתיק במדרש תהלים קפץ בחפזו מן מלת וזאת עד בזאת בסוף המאמר השני, כי דמיון שתי המלות זו לזו וזאת בזאת הטעה אותו וקרב את המרוחקים בזרוע ועי"ז יצא המאמר המקוטע הזה, וצ"ל באקסטריון שכתבת בתורה וזאת ליהודה. כן כתבתי שם, אולם עתה אני רואה כי לא כוונתי יפה רק המסדר מן מדרש תהלים הוסיף במאמר של רבנן המלות „א"ר לוי אכסיטורין שכתבת לי בתורתך" אשר לקח ממאמרים הקודמים בפסיקתא, ואין לדבריו שייכות כלל בזה המאמר מרבנן, ופה צ"ל כמו בפסיקתא אמרו ישראל לפני הקב"ה אם תחנה עלי מחנה של סמאל לא יירא לבי שהבטחתני בזאת יבא אהרן: (מ) אחת שאלתי א"ר אבא בר כהנא. מובא

בילקוט

שם אלהי (משלי ל ז ח ט), (מא) מהו ותפשתי, ועזבתי, שכן בלשון יון עזוב אותו אפיסטון, (מב) איזה היא קשה ראשונה או שניה, אמר ליה שניה, ולמה, לפי שויתר הקב"ה (מג) בשעת הסכנה על עבודה זרה ועל גילוי עריות ועל שפיכות דמים, ולא ויתר על חילול השם, שנאמר כה אמר ה' אלהים איש גלוליו לכו עבדו [וגו'] ואת שם קדשי לא תחללו [עוד במתנותיכם ובגלוליכם כי בהר קדשי וגו' שם יעבדני וגו'] (יחזקאל כ לט מ): (מד) דבר אחר אחת שאלתי מאת ה'. אמר הקב"ה לדוד בתחלה אמרת אחת שאלתי [וגו'] שבתי בבית ה', וחזרת ואמרת לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו, אמר לפניו רבונו של עולם לא יהא עבד שוה לרבו, בתחלה לא באת לנו באחת, שנאמר ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה (דברים י יב), ואחר כך פתחת לנו במצות הרבה, (מה) שנאמר ללכת בכל דרכיו (ולדבקה בו) ולשמור מצותיו [ולדבקה בו] (יהושע כב ה), הוי דיו לעבד להיות כרבו:

[ו] כי יצפנני בסוכו ביום רעה. ביום רעתה של בת שבע: (מו) ועתה ירום ראשי על אויבי [סביבותי ואזבחה באהלו זבחי תרועה]. (מז) ר' יעקב פתר לה ביהושע, אז יבנה יהושע מזבח לה' אלהי ישראל בהר עיבל (יהושע ח ל), אמר ר' יוסי ב"ר חנינא אין הבמה ניתרת אלא על ידי נביא, מה טעם, השמר לך פן תעלה

הערות ותקונים

ילקוט תהלים רמז תש"ו בתחלה הביא כל המאמר בשם וי"ר [פכ"א] ומכאן הוא משו"ט כי זה ליתא בוי"ר ובפסיקתא שם: (מא) מהו ותפשתי ועזבתי שכן בלשון יוני עזוב אותו אפיסטון. כ"ה גם בכ"י ו', וזה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט. וגם הרא"פ הוסיף זה בגליון, וגם מובא בבית המדרש ח"ה דף קס"ג אות כ"ז בלקוטי מדרשים והוא מהגהת הרא"פ הנ"ל שהוסיף בגד המדרש ודורש ותפשתי שהיא מלשון יוני ἄφεσις (פריילאססונג, לאזלאססונג) עסטדס ἄφετος ἄφετον (ענטלאססען, לאזגעלאססען), ומזה בגמרא ב"ב קי"א ע"א אפס זכריה וכתב המוספי ἄφες פי' בל"י עזוב עכ"ל, וכן בב"ר פ"י אפס כי לא תטיב תפארתך א"ר ראובן ל"י הוא אפס אמרה לו כו', וכן בפסיקתא פסקא ותאמר ציון (ק"ל ע"א) האפס לנצח חסדו א"ר ראובן לשון יוני היא כמד"א אפס, וכן באיכה רבתי פ"א פ' זוכרה נגינתי אות כ"ג, ועיין בפסיקתא שם הערה י'. ועיין להלן מזמור ע"ז הערה ח': (מב) איזה היא קשה ראשונה או שניה. ר"ל מן השתים ששאל הראשונה היא וכחשתי ואמרתי מי ה', והשניה היא ונגנבתי ותפשתי שם אלהי. והמאמר הזה נשנה בוי"ר פכ"ב אות ו', ובפסיקתא רבתי סוף פכ"ד, ושם איתא ר' אליעזר שאל את ר' חנינא, ואית דאמרי ר' חנינא שאל את ר' אליעזר כו', מהו דין דכתיב שתים שאלתי כו'. והרא"פ בגליון שמדרש הביא ר' אלעזר שאל לר' יונה מאי דכתיב שתים שאלתי מאתך אי זו קשה, אבל בכ"י שלפנינו הוא הכ"י א' אשר נתתי לפניו הספר והיה לפני הרא"פ ז"ל, זה ליתא, וכן ליתא בכ"י ו' השוה עם כ"י א': (מג) בשעת הסכנה. ב' מלות האלה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס וליתא בפסיקתא רבתי ובוי"ר שם: (מד) ד"א אחת שאלתי. בילקוט שם המאמר בקצת שנוים ואח"כ אתה שואל כמה שאלות שנאמר ושבתי בבית ה' וגו', א"ל רבש"ע ממך למדתי: (מה) שנאמר ללכת בכל דרכיו ולדבקה בו ולשמור מצותיו, וכן מובא בכ"י ו', תקנתי בפנים של"ל ללכת בכל דרכיו ולשמור מצותיו ולדבקה בו, ובכ"י האחרים ובנדפס מובא שנאמר ללכת בכל דרכיו ולדבקה בו, לא זולת, ואולי היה כתוב פה רק התחלת הכתוב ללכת בכל דרכיו והוא סיפא דקרא מן כי אם ליראה (דברים י' י"ב): (מו) ועתה ירום ראשי על אויבי. הוספתי סיפא דקרא ואזבחה באהלו זבחי תרועה, כי על זה יסוב הדרש: (מז) ר' יעקב פתר לה ביהושע אז יבנה יהושע מזבח לה'. כל המאמר וגם המאמר מר' יוחנן טבע מירושלמי מגילה פ"א סוף הי"ג דף ע"ב ע"ג. (ובדפוסים אחרים הוא הי"א והי"ב), והמסדר ממדרש שלפנינו הביא שלא כסדר המובא בירושלמי. ולברר הענין נצרך להביא לשון הירושלמי וז"ל: א"ר יוסי בר חנינא אין (הבהמה) [הבמה] ניתרת אלא בנביא מ"ט השמר לך פן תעלה וגו', ואליהו מקריב בשעת איסור הבמות. א"ר שמלאי דבורא אמר ליה, ובדברך עשיתי ובדיבורך עשיתי. ואח"כ מתחיל הלכה י"ד אין בין שילה לירושלים כו' (משנה י"ד) ר"י בר מרייה שמע לה מן הדא אז יבנה יהושע מזבח לה' אלהי ישראל בהר עיבל, אין לי אלא הר עיבל, שילו מניין, ויקח שמואל טלה חלב אחד ויעלהו עולה כליל לה', א"ר אבא בר כהנא ג' עבירות הותרו בשיו של שמואל, הוא ועורו, ומחוסר זמן, ולוי היה, א"ר יוסי אין מן הדא לית שמע מינה כלום, דא"ר אבא בר כהנא ז' עבירות הותרו בפרו של גדעון, אבנים פסולות, ועצי אשרה, ומוקצה, ונעבד, ולילה, וזר, ואיסור במה, ע"כ. והמאמר מובא ג"כ במדרש שמואל פי"ג כמו שהוא בירושלמי שם, רק נשמט שם המאמר מר' שמלאי. וכן נשנה בוי"ר פכ"ב אות ט', ובירושלמי שם שם האומר כתוב בר"ת ר"י בר מרייה, אולם באגדת שמואל כתוב מפורש רבי יוחנן בר מרייא ובוי"ר שם ר' יוחנן בר מרי, לכן נ"ל לפרש במדרש שלפנינו ר' יוחנן [בר מרייה] פתר לה ביהושע, וכן במקום א"ר שמואל נ"ל ר' שמלאי,

ובמקום

עולותיך וגו' (דברים יב יג), (מח) ואליהו מקריב בכל יום בהר הכרמל בשעת איסור הבמות, (מט) אמר ר' (שמואל) [שמלאי] דיבורא אמר ליה, שנאמר (נ) (וכדברך) [ובדברך] עשיתי את כל (המעשים) [הדברים] האלה (מ"א יח לו), (נא) כדיבורך עשיתי: (נב) ר' יוחנן מייתי לה מן הדין קרייא, ויאמר לו [ה'] קח את פר [השור] (שופטים ו כה). (נג) אמר ר' (אחא) [אבא בר כהנא] (נד) שבע עבירות נעשה בפרות של גדעון, (נה) בעצי אשרה, באבנים פסולות, ושור שהיה מוקצה לעבודה זרה, ושור הנעבד, ונקרב בלילה, ובזר, ואיסור במה, (נו) ואעפ"כ לצורך שעה נתקבל, אין לי אלא גדעון בן יואש, שמואל מניין, תלמוד לומר ויקח שמואל טלה חלב אחד ויעלהו עולה [כליל] לה' (ש"א ז ט), (נז) אמר ר' אבא בר כהנא שלש עבירות

הערות ותקונים

ובמקום א"ר אחא נ"ל א"ר אבא בר כהנא, וכן תקנתי בפנים: (מח) ואליהו מקריב בכל יום בהר הכרמל בשעת איסור הבמות, בתמיה, ובירושלמי ובוי"ר שם ואליהו מקריב בשעת איסור הבמות, והנה לעיל הבאתי כי המאמר מובא גם בפסיקתא רבתי סוף פסקא כ"ד, ושם נלקה המאמר בחסר, כי נשמט מאמר שלם, ואחר הסיום איזה קשה הראשונה או השניה, מתחיל ואל יהי מקריב בשעת איסור הבמה, ובאמת אין זה מוסב למאמר שלפניו, רק הוא מאמר בפני עצמו ונשתבש, ובמקום ואל יהי מקריב בשעת איסור הבמה צ"ל ואליהו מקריב. והרב מהר"ש איש שלום לא תקן והוסיף שם באמצע, מאמר מר' יוסי בר חנינא אין הבמה נתרת אלא בנביא, וסיים במאמר שהוסיף ואליהו מקריב בשעת איסור הבמות, והסיום הזה נשאר עוד בפסיקתא, רק נשתבש ואל יהי מקריב בשעת איסור הבמות וצ"ל ואליהו, ובאמת יש לתקן שם כמו שהוא בירושלמי ובמדרש שלפנינו, והמאמר הזה ואליהו מקריב בשעת איסור הבמות א"ר שמלאי כו' נשנה גם בירושלמי תענית פ"ב ה"ח דף ס"ה ע"ד, וקה"ר פ"ג פ' ידעתי כי כל אשר יעשה האלהים: (מט) א"ר שמלאי דיבורא אמר ליה. פי' שעשה זה עפ"י הדבור ר"ל הקב"ה, וזה שסיים ובדברך עשיתי. ובמדרש קהלת שם א"ר שמלאי דברוייתא אמר ליה צ"ל דבורא אמר ליה, ובמדרש וי"ר פכ"ב אות ט' השמיט המעתיק או המדפיס מלת „דבורא", והגיה „הקב"ה אמר ליה", ועיין בתנחומא נשא סי' ל"א מה שעשה אליהו לשם הקב"ה עשה ועל פי הגבורה, שנאמר ובדברך עשיתי, וע"ש בהערה קס"ב העירותי שהגאון מהר"ד הורוויץ ז"ל חשב ר' שמלאי דבורא הוא שם חכם, ונקרא כן על שם שמאמר ובדברך עשיתי, וטעה בזה במח"כ, כי מלת דבורא מוסב למסה דיבורא א"ל, ר"ל הקב"ה, וראיתי כי טעה כן גם הרב בעל ק"ע בירושלמי מגילה שם וכאשר הוא לפנינו בכ"י א' כן הוא גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים הגיה המעתיק א"ר שמואל [צ"ל שמלאי] בדיבורו עבד, ובנדפס בדיבורו עשה, וצ"ל א"ר שמלאי דיבורא אמר ליה, כמו שהוא בירושלמי, ובמקומות שרשמתי: (נ) וכדברך. תקנתי ובדברך, וגם ברבתי מובא לשון הכתוב ובדברך: (נא) כדיבורך עשיתי. צ"ל בדיבורך עשיתי, וכ"ה בירושלמי שם, וכאשר לפנינו כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס חסר הסיום בדיבורך עשיתי ושם אחר הרא' מן הכתוב ובדברך עשיתי את כל הדברים האלה נוסף „שיחזרו ישראל בתשובה וירדו להם גשמים", וזה הוסיף גם המדפיס מווינציא כמו שהוא בכ"י ב' ד' ה' ז', אבל ההוספה הזאת ליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ובדפוס ראשון דפוס קאנשט': (נב) ר' יוחנן מייתי לה מן הדין קריא. כ"ה גם בכ"י ו' ובכ"י ח', אבל בכ"י ד' ה' ז' הגי' ר' יצחק ובכ"י ג' ובנדפס הגי' ר' יונתן, ובירושלמי מגילה שם הגי' ר' יוסי, ואין ספק שהיה כתוב בר"ת אמר ר"י, וכל אחד הביא באופן אחר, ובמדרש וי"ר שם ובאגדת שמואל פי"ג נתערבו ב' מאמרים יחד המאמר שלפניו מן ר"י בר מרייה ומר' יוסי. ויש לתקן כן בוי"ר. וכוונת המאמר יתברר עפ"י דברי התנחומא נשא סי' ל"א, בתחלה מובא שם אם יאמר לך אדם למה בנה אליהו מזבח בהר הכרמל והקריב עליו ובית המקדש היה קיים באותה שעה כו', אמור לו מה שעשה אליהו לשם הקב"ה עשה, ועל פי הגבורה, שנאמר ובדברך עשיתי. ואחר זה מובא שם אם יאמר לך אדם הרי גדעון הקריב בבמה והיה אסור שהרי שילה קיימת, והא"ר אבא בר כהנא שבעה דברים עשה גדעון כו', וכל מה שעשה על פי הגבורה עשה, ומזה יצא כאור נוגה דברי המדרש ר' יוחנן מייתי לה מן הדין קרייא, ר"ל בגדעון שכתוב ויבן שם גדעון מזבח לה' וגו', ויאמר לו ה' קח את פר השור וגו' (שופטים ו' כ"ד כ"ה): (נג) א"ר אחא. תקנתי א"ר אבא בר כהנא כמו שהוא בכל המקומות שרשמתי והיה כתוב א"ר אבא והמעתיק טעה והגיה א"ר אחא במקום א"ר אבא: (נד) ז' עבירות נעשה בפרו של גדעון. בירושלמי מגילה שם ז' עבירות הותרו בפרו של גדעון: (נה) בעצי אשרה באבנים פסולות כו'. כן נשנו גם בירושלמי שם אחת לאחת רק בקצור ופה יש קצת ברחבה ובוי"ר שם ובאגדת שמואל במקום א סור במה כתוב שם ומחוסר זמן ויש נשתרבב ממאמר שלאחריו ועיין בתנחומא נשא שם ועיין בגמרא תמורה כ"ח סע"ב (ובהערה קס"ד לתנחומא שם בטעות תמורה כ"ז צ"ל כ"ח) ובגמרא הביא בשם ר' אבא בר כהנא שמונה דברים שהותרו באותו לילה ויש להשוות הנוסחאות: (נו) ואעפ"כ לצורך שעה נתקבל. זה ליתא בכ"י האחרים, ומוסף בכ"י שלנו גם בכ"י ו': (נז) א"ר אבא בר כהנא שלש עבירות.

ירושלמי

נעשה בעולתו של שמואל, כתיב והפשיט את העולה (ויקרא א ו), וטלה של שמואל (נח) הוא ועורו, (נט) ומחוסר זמן, והתורה אמרה והיה שבעת ימים תחת אמו ומיום השמיני והלאה (ויקרא כב כז), וטלה שלו לא היה בן שמונת ימים, (ס) ולוי היה שמואל:

[ז] **לולא** האמנתי לראות בטוב ה'. (סא) תני משמיה דר' יוסי למה נקוד על לולא, אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם יודע אני שעתיד אתה לשלם שכר טוב לצדיקים לעתיד לבא, אבל איני יודע אם אני ביניהם ואם לאו: דבר אחר לולא האמנתי. (ר') (סב) זבדי בן לוי אמר כל מקום שכתוב לולא בזכות אבות, והכתיב לולא התמהמהנו (בראשית מג י), אמרו לו כל עצמינו לא היינו עולים משם אלא בזכות אבות, שאלמלא זכות אבות לא עלינו משם בשלום: (סג) ר' יוחנן אמר כל לולי בזכות הקב"ה, שנאמר לולי ה' צבאות (ישעיה א ט). (סד) ר' לוי אמר (סה) בזכות התורה ובזכות האמנה, [בזכות התורה, שנאמר לולי תורתך שעשועי (תהלים קיט צב), ובזכות האמנה], שנאמר לולא האמנתי לראות בטוב ה': קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה'. (סו) אמר ר' חייא בר אבא אם נתפללת וחזרת ונתפללת, תהא מבושר שנשמעה תפלתך, והוא עתיד לעשות בקשתך, מה טעם, קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך, משום וקוה אל ה':

מזמור כח

[א] **לדוד** אליך ה' אקרא. (א) זהו שאמר הכתוב חלקי ה' אמרה נפשי (איכה ג כד), ישראל אומרים אין חלקנו אלא בהקב"ה, שנאמר חלקי ה' אמרה נפשי, הקב"ה אומר אין חלקי אלא ישראל, שנאמר כי חלק ה' עמו (דברים לב ט), לפיכך כשישראל מתפללין לפניו הוא עונה אותם, שנאמר אליך ה' אקרא, צורי אל תחרש ממני:

[ב] (ב) **דבר** אחר אליך ה' אקרא. זהו שאמר הכתוב ה' אלהינו בעלונו אדונים זולתך (ישעיה כו יג), מהו בעלונו, כתתו אותנו, כענין שנאמר בתוך

הערות ותקונים

ירושלמי וי"ר ואגדת שמואל שם, וכאשר הוא לפנינו כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס חסרים המלות „א"ר אבא בר כהנא שלש עבירות נעשה בעולתו של שמואל כתיב והפשיט את העולה וטלה של שמואל" ומתחיל שם הוא ועורו ומחוסר זמן ולוי היה: (נח) הוא ועורו. מדכתיב ויעלהו עולה כליל משמע כולה בלא שום הפשט וניתוח ועולה בעי הפשט וניתוח: (נט) ומחוסר זמן. מדכתיב טלה חלב שעדיין היה יונק והיה מחוסר זמן: (ס) ולוי היה. פי' א"כ הותר לזר להקריב, ועיין בי"מ בירושלמי שם ובחדושי הרש"ש בוי"ר שם: (סא) תני משמיה דר' יוסי. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס והוא הוספה מן המעתיק מגמרא ברכות דף ד' ע"א וע"ש בח"א: (סב) זבדי בן לוי אמר כל מקום שכתוב לולא בזכות אבות. נובע מב"ר פע"ד אות י"ב, ושם הגי' זבדי בן לוי וריב"ל, זבדי בן לוי אמר כל מקום שנאמר לולי בא בזכות אבות, אמר לו ריב"ל והא כתיב כי לולא התמהמהנו. ובב"ר שם נמצא אחר זה א"ר תנחומא אית דמפקין ליסנא דריב"ל לזבדי בן לוי. אין ספק שבמקום „זבדי בן לוי אמר" היה כתוב בב"ר „ריב"ל אמר". ועל זה בא ר' תנחומא ואמר אית דמפקין ליסנא דריב"ל לזבדי בן לוי, ר"ל במקום ריב"ל גורסים זבדי בן לוי. וכן במדרש תהלים במזמור צ"ד נמצא הנוסחא כן כמו שהביא ר' תנחומא, ובילקוט תהלים רמז תש"ו אף שציין ב"ר פע"ד הביא כלשון המדרש שו"ט, ובילקוט ויצא רמז ק"ל הביא בשם המדרש ב"ר והלשון משובש: (סג) ר' יוחנן. מובא בב"ר שם, ר' יוחנן אמר בזכות קדושת השם, ובכ"י האחרים ובנדפס בזכות המקום, והסיום שנאמר לולי ה' צבאות ליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (סד) ר' לוי אמר. ב"ר שם: (סה) בזכות התורה. הוספתי, והשמיט המעתיק מן האמנה עד האמנה, וכן חסר בכ"י ו', ונמצא לנכון בכ"י האחרים ובנדפס ובב"ר שם ובילקוט: (סו) א"ר חייא בר אבא. במדרש דב"ר פ"ב אות י"ב א"ר חייא רבה כתיב קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה' הוי מתפלל וחוזר ומתפלל, ויש שעה שיתנו לך, ובגמרא ברכות ל"ב ע"ב איתא א"ר חמא בר חנינא אם ראה אדם שהתפלל ולא נענה יחזור ויתפלל שנאמר קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה', ובילקוט תהלים רמז תש"ז מובא המאמר הזה ונרשם בצדו מדרש בטעות כי הוא מגמרא ברכות, והציון מדרש נשמט ממקומו ויש להעלותו על התחלת רמז תש"ח: (א) זה"ה חלקי ה'. מובא בילקוט רמז תש"ח והציון מדרש בסוף רמז שלפניו מוסב על זה: (ב) ד"א

זה"ה

הריפות בעלי (משלי כז כב), ר' יהודה בר' סימאי אומר תבעו אותנו לעבוד עבודה זרה שלהם, כבעל שתובע לאשתו על עסקי תשמיש: לבד בך נזכיר שמך (ישעיה כו יג). עד שלא יחדת שמך עלינו, ולא עשית לנו נסים, כבר קידמונו שמך, נבוכדנאצר הרשע גזר עלינו לעבוד עבודה זרה שלו, ולהשתחוות לצלם שלו, והשלמנו נפשינו למות על מנת שלא נכפור בך, מה טעם, [ענו](מישך שדרך) [שדרך מישך] ועבד נגו (ואמרו) [ואמרין] למלכא [נבוכדנצר וגו'] לאלהך (לית אנחנו) [לא איתנא] פלחין (דניאל ג טז יח), (ג) אם מלכא למה נבוכדנאצר, ואם נבוכדנאצר למה מלכא, אלא אמרו ליה (ד) אם (ה) לפסין ולגולגוליות ולארנוניות את גוזר עלינו, אנו קורין לך מלכא, ואם לעבודה זרה [את גוזר עלינו, את והכלב שוין], לאלהך לית אנחנא פלחין, מיד נתמלא חימה, שנאמר באדין נבוכדנצר התמלי (חימה) [חמא] (שם שם יט), (ו) אמר ר' יוחנן גזר ואמר אם הוא ניסוק בחבילה אחת, יהא ניסוק בשבע חבילות, ורבנן אמרי אם הוא ניסוק בשבע חבילות, (ז) יהא ניסוק בארבעים ותשע חבילות, שנאמר חד (שבעא עד דיחזי) [שבעה על די חזה] למזייה (שם שם יט), מיד השליכו עצמן לכבשן האש, לקדש שמו של הקב"ה, (ח) ומניין דרשו חנניה מישאל ועזריה להשליך נפשם על קדושת השם, נשאו קל וחומר מצפרדעים, מה כתיב בהן, ובתנוריך ובמשארותיך (שמות ז כח), אימתי משארת מצויה אצל התנור, בשעה שהוא חם, (ט) מלמד שהיו הצפרדעים משליכות עצמן לתוך התנור, ויורדות לקדש שמו של הקב"ה, ומה פרע להם הקב"ה, כל הצפרדעים שבמצרים מתו, שנאמר וימותו הצפרדעים מן הבתים ומן החצרות ומן השדות (שם ח ט), ואותן שירדו לתנור לא מתו, מפני שמסרו עצמן לשריפה, לקיים גזירתו של הקב"ה, (י) לפיכך עלו חיים מן התנור, וירדו ליאור, שנאמר רק ביאור תשארנה (שם שם ז). (יא) תודוס איש רומי אומר דרשו חנניה מישאל ועזריה ואמרו ומה אם צפרדע שאין להם זכות אבות, ועל ידי שמסרו עצמן על קדושת השם ניצולו, אנו בני אברהם יצחק ויעקב, ונצטווינו על קדושת השם, ועתיד ליפרע לנו שכר שלם, על אחת כמה וכמה שאנו חייבין למסור נפשינו על קדושת השם. (יב) פלטון איש רומי אמר מן התורה דרשו, כמה שנאמר ובקשתם משם את ה' אלהיך ומצאת כי תדרשנו בכל לבבך (דברים ד כט), ורבנן אמרי מן ירמיה דרשו, שנאמר ובקשתם אותי ומצאתם כי תדרשוני בכל לבבכם (ירמיה כט יג): (יג) לבד בך נזכיר שמך (ישעיה כו יג). מהו לבד בך, קומיך לכך נברכך ונזכיר שמך לבדך ולא לאל אחר:

[ג] **דבר** אחר לדוד אליך ה' [וגו', אל תמשכני עם רשעים וגו']. אמר שלמה טוב שפל רוח את ענוים מהלק שלל את גאים (משלי טז יט), (יד) אשרי

הערות ותקונים

זה"ה ה' אלהינו בעלונו. בילקוט המאמר קטוע: (ג) אם מלכא למה נבוכדנצר. וי"ר סוף פל"ג והילקוט דניאל סוף רמז אלף ס' הביא המאמר ומלוין בצדו מדרש והוא מן שו"ט שלפנינו והביא כלשון השו"ט וגם הסיום א"ר יוחנן אם הי' הכבשן ניסק בשבעה הוא מן מדרש שלפנינו, וליתא בוי"ר פל"ג: (ד) אם לפסין ולגולגולת ולארנוניות. בוי"ר שם הלא במסים ובארנוניות ובזימיות ובגולגליות את מלך עלינו אבל לדבר כזה שאתה אומר לנו נבוכדנצר את וכלב שוין עלינו כהדא: (ה) פסין גלגולת ארנוניות. פסין עיין ערוך פס והוא לשון רומי pisa, ונלגולת פי' כסף גלגולת (קאפפשטייער) וארנון הוא בל"י ἔρανος ובל"ר eranus הוא מס מה שקובלים אנשי העיר לתת ארוחה או מתנה לשלטון ושר. ובאיזה כ"י ובנדפס במקום פסין הגי' מסים: (ו) א"ר יוחנן. מובא בילקוט דניאל שם: (ז) יהא ניסוק במ"ט חבילות. ר"ל שבעה פעמים שבעה, וכאשר הוא לפנינו כ"ה גם בכ"י ו', וכן מובא בילקוט דניאל שם, אבל בכ"י האחרים ובנדפס בטעות במ"ב חבילות, גם חסר הסיום שנאמר חד שבעה על די חזה למזייה: (ח) ומניין דרשו חנניה מישאל ועזריה. בבבלי פסחים נ"ג ע"ב מובא זה בשם תודוס איש רומי, ולפנינו מובא בשמו מאמר אחר: (ט) מלמד שהיו הצפרדעים משליכות עצמן. מובא בילקוט וארא רמז קפ"ב בשם שו"ט: (י) לפיכך עלו חיים מן התנור וירדו ליאור שנאמר רק ביאור תשארנה. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרא"פ בגליון, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (יא) תודוס איש רומי. מובא איזה פעמים בתלמוד, עיין סדה"ד: (יב) פלטון איש רומי. גם במדרש חזית פ' מי זאת עולה מן המדבר מובא פלטיון איש רומי דרש נתלש הר סיני ונלב בשמי מרום וישראל נתונים תחתיו: (יג) לבד בך עד ולא לאל אחר. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרא"פ בגליון, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (יד) אשרי אדם שנוטל בחלקו את הענוים וכו' שנוטל בחלקו את הרשעים. באיזה כ"י ובנדפס

ובנדפס

אדם שנוטל בחלקו את הענוים, אוי לו למי שנוטל בחלקו את הרשעים, שהרשעים נוטלין את שלהן והולכין מן העולם, שנאמר ועוד מעט ואין רשע (תהלים לז י), אמר הקב"ה שעה אחת היא לרשעים, אוכלין את שלהן בעולם הזה, והולכין ויורדין לגיהנם הן ומסייעיהן ומי שנשתתף עמהם, וכן הוא אומר (ואני) [כי אני] (חפשתי) [חשפתי] את עשו גליתי את מסתריו [וגו' שדד זרעו ואחיו ושכניו ואיננו] (ירמיה מט י), אמר דוד לא אוכל בסעודתן, ולא ארד עמהם לגיהנם, שנאמר לדוד אליך ה' אקרא צורי אל תחרש ממני, פן תחשה ממני ונמשלתי עם יורדי בור:

[ד] **אל** תמשכני עם מרעים ועם פועלי און [דוברי שלום עם רעיהם ורעה בלבבם]. (טו) אמר ר' אבא בר זעירא מתוך גנותן של שבטים, את מוצא שבחן, שנאמר וישנאו אותו ולא יכלו דברו לשלום (בראשית לז ד), (טז) דבליבא בפומא, ברם להלן ולא דבר אבשלום עם אמנון (מטוב ועד רע) [למרע ועד טוב] (ש"ב יג כב), מה דבליבא לא בפומא:

[ה] **כי** לא יבינו אל פעולת ה' ואל מעשה ידיו יהרסם ולא יבנם. (יז) חזקיה אמר (יח) אלו התקופות, (יט) ר' יהושע אמר אלו האגדות, ורבנן אמרי זו קריאת שמע, (כ) שמברכין לפניו יוצר אור, וחותמין ברוך אתה ה' יוצר המאורות: ואל מעשה ידיו. (כא) אלו המולדות, כמה שנאמר ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים (בראשית א טז), וכתיב עשה ירח למועדים (תהלים קד יט), והם המינין שאין חושבין לא מועדות ולא תקופות: יהרסם ולא יבנם. יהרסם, בעולם הזה: ולא יבנם. לעולם הבא:

[ו] **ה'** עזי ומגני. אמר ר' סימון (כב) משל למלך שהיה לו מרגלית אחת, בא בנו ואמר לו תן לי אותה, אמר לו אינה שלך, הטריח עליו ונתנה לו, (כג) כך ישראל אמרו שירה על הים לפני הקב"ה, שנאמר עזי וזמרת יה (שמות טו ב), והן מבקשים שיתן להם את התורה, מיד אמר להם אינה שלכם, של עליונים היא, כיון שהטריחו עליו נתנה להם, שנאמר ה' עוז לעמו יתן (תהלים כט יא), אמר ר' יוחנן אמרו ישראל ניתן לו משירי הודיות שנתן לנו, שנאמר ומשירי אהודנו:

הערות ותקונים

ובנדפס נשמטה מלת „בחלקו" ואחרי המלות אשרי אדם שנוטל את הענוים נוסף „ומתנהג בענוה": (טו) א"ר אבא בר זעירא. כנה בב"ר פפ"ד אות ט' ושם הגי' א"ר אהבה בר זעירא, והילקוט שמואל ברמז קמ"ט בפ' ולא דבר אבשלום הביא המאמר בשם ב"ר וגורס א"ר אחא בר זעירא, ובילקוט וישב רמז קמ"א בפ' ולא יכלו דברו הביא בשם תנחומא והוא בתנחומא וישב אות ז' ושם נמצא רק התחלת המאמר שהביא ומן מתוך גנותם של שבטים הוא מן ב"ר, וחסר שם האומר: (טז) דבליבא בפומא. במדרש ב"ר שם הגי' די בליביה בליביה ברם הכא ולא יכלו דברו לשלום די בליבהון בפומהון, ועיין במ"כ שם שכתוב די בליביה כו' מה שהיה בלבו עליו היה נשאר בלבו ולא הוציא מפיו מאומה, ואולי אמנון היה סובר שלבו שלם עמו, אבל כאן כתיב ולא יכלו דברו לשלום, מכלל שדברו עמו דברי ריב ומלה ולא גנבו את דעתו, מה דבלבהון בפומהון השנאה שהיה בלבם לא היו כובשים אותה והיו מוציאים אותה בפיהם: (יז) חזקיה אמר. מובא בילקוט תהלים רמז תש"ח: (יח) אלו התקופות. עיין שבת ע"ה ע"א היודע לחשוב בתקופות ומזלות ואינו חושב עליו הכתוב אומר ואת פועל ה' לא יביטו (ישעיה ה' י"ב): (יט) ר' יהושע אמר אלו האגדות. מובא במנורת המאור בהקדמתו בשם מדרש תהלים: (כ) שמברכין לפניו יוצר אור וחותמין בא"י יוצר המאורות. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' זו ק"ש, שהן קורין יוצר אור, וגם הרא"פ תקן כמו שהוא לפנינו בכ"י א' ו': (כא) אלו המולדות כו', והם המינים שאין חושבין לא מועדים ולא תקופות. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ בגליון, אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' ואל מעשה ידיו כמה שנאמר ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים, והשאר ליתא: (כב) משל למלך כו' בא בנו ואמר לו. בילקוט תהלים שם רמז תש"ח מובא בסגנון אחר משל למלך שהיה לו מנה אחת תבעה אוהבו א"ל אינה שלך, אבל בכל כ"י ובנדפס הוא כמו לפנינו: (כג) כך ישראל אמרו שירה על הים לפני הקב"ה, שנאמר עזי וזמרת יה. זה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס, ושם הגי' כך אמרו ישראל לפני הקב"ה והיו מבקשים שיתן להם את התורה:

זמ"ה

מזמור כט

[א] **מזמור** לדוד הבו לה' בני אלים. (א) זהו שאמר הכתוב על ידי יחזקאל, והושעתי לצאני ולא תהיינה עוד לבז (יחזקאל לד כב), ומה אני עושה להן, דוד עבדי ירעה אותם, שנאמר והקימותי עליהם רועה [אחד ורעה אתהן את עבדי דויד וגו'] (שם שם כג), אמר דוד אתה מושיע ואתה רועה, וכן הוא אומר הושיעה את עמך וברך את נחלתך ורעם ונשאם עד העולם (תהלים כח ט), (ב) אמר ליה הקב"ה אני מעכב אותם שאתה אומר לי הושיעה את עמך, איני מעכב אותם, אלא הם, מיד אמר הבו לה' בני אלים, מהו בני אלים, בני אילמים וחרשים, שיש להם להשיב להקב"ה ואין משיבין, (ג) אלא סובלין עול האומות בעבור קדושת שמו, וכן ישעיה אמר מי עור כי אם עבדי [וחרש כמלאכי אשלח מי עור כמשולם ועור כעבד ה'] (ישעיה מב יט), וכן הוא אומר ויקרא [אברהם] שם המקום ההוא ה' יראה (בראשית כב יד), מהו יראה, (ד) אמר ליה ה' ראה מה יש לי להשיב, אמר ליה אתמול אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע (שם כא יב), ועכשיו אמרת לי קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת (שם כב ב), (ה) אמר ליה איזה מהם, אמר לו את יחידך, אמר ליה זה יחיד לאמו וזה יחיד לאמו, אמר לו אשר אהבת, אמר ליה שניהם אני אוהב, כשאמרת את יצחק, לא היה להשיבך ולומר לך ואת בריתי אקים את יצחק (שם יז כא), היכן היא הברית, אלא כשם שהיה לי להשיבך ולא השיבותיך, כך כשיבואו בניי לידי עבירות, (ו) זכור להם זו השעה, לכך נאמר הבו לה' בני אלים: (ז) דבר אחר בני אלים. בניהון דתקיפיא, כמה דאת אמר (ויקח את) [ואת] אילי הארץ [לקח] (יחזקאל יז יג): דבר אחר בני אלים. בניהם של אותן הנשחטים כאילים, אברהם אמר אני שוחט, יצחק אמר אני נשחט:

[ב] **הבו** לה' כבוד שמו. בשעה שאני זוכר שמו, אתם הבו לה' כבוד שמו, כשם שאמר משה כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו (דברים לב ג), התפללו תפלות לפניו, אמרו לו (ח) מניין אנו יודעין מכמה, אמר להם ראו (ט) כמה אזכרות יש בפרשה, אמרו לו שמונה עשרה, לכך אתם תתפללו שמונה עשרה ברכות, לכך נאמר כבוד שמו, וכתיב כבוד ועוז, אמרו לו מניין אנו יודעין מהיכן נתחיל, (י) אמר להם ראו מה בראש הפרשה, הבו לה' בני אלים, בני אברהם יצחק ויעקב, אף אתם ברכו ברכה ראשונה אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב. ומה באזכרה שנייה, הבו לה' כבוד ועוז, אף אתם תנו לו כבוד ועוז, שהוא מחיה את המתים. ומה באזכרה שלישית, הבו לה' כבוד שמו,

---

הערות ותקונים

(א) זש"ה על ידי יחזקאל. מובא בילקוט תהלים רמז תש"ט וחסר הניון: (ב) א"ל הקב"ה אני מעכב אותם? שאתה אומר לי הושיעה את עמך, איני מעכב אותם אלא הם, מיד אמר הבו לה' בני אלים. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרא"פ בגליון, אבל בכ"י האחרים ובנדפס המאמר קטוע: א"ל הקב"ה אני מעכב אותם התפלל לפני הבו לה' בני אלים: (ג) אלא סובלין עול האומות בעבור קדושת שמו. כ"ה גם בכ"י ו' וחסר בכ"י האחרים ובנדפס: (ד) א"ל ה' ראה מה יש לי להשיב, א"ל אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע כו'. ירושלמי תענית פ"ב ה"ד דף ס"ה ע"ד, ב"ר פנ"ו אות ט', וי"ר פכ"ט אות ט', פסיקתא דר"כ בחדש השביעי (קנ"ד ע"א) עיין שם בהערה ס"ז ובפסיקתא רבתי פ"מ: (ה) א"ל איזה מהם עד כשאמרת את יצחק. היא הוספה מיד המסדר וליתא במקומות שרשמתי, ועיין ב"ר פנ"ט אות ט', ופנ"ה אות ז': (ו) זכור להם זו השעה. בכ"י האחרים ובנדפס גם בדפוס ראשון נוסף „ותשא להם פנים שנאמר ישא ה' פניו אליך (במדבר ו' כ"ו), כשם שנשאתי לך פנים": (ז) ד"א בני אלים בניהון דתקיפיא כד"א (ויקח) ואת אילי הארץ [לקח]. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרא"פ בגליון, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס. ורש"י ר"ה ל"ב ע"א כתב פי' בני אלים לישנא דתקיפי, כמו ואת אילי הארץ לקח: (ח) מניין אנו יודעים מכמה. ר"ל כמה ברכות יהיו בתפלה, ובאיזה כ"י הגי' מניין אנו יודעין מהיכן נתחיל, ועיין בבלי מגילה י"ז ע"ב: (ט) כמה אזכרות יש בפרשה זו והן שמונה עשרה. בגמרא ברכות כ"ח ע"ב הני י"ח כנגד מי, א"ר הלל בריה דרב שמואל בר נחמני כנגד י"ח אזכרות שאמר דוד בספר תהלים בהבו לה' בני אלים, ובירושלמי ברכות פ"ד ה"ג (ז' ע"ד בסוף) תענית פ"ב ה"ב (ס"ה ע"ג) ולמה שמונה עשרה? אמר ר' לוי כנגד שמונה עשרה אזכרות שכתוב בהבו לה' בני אלים: (י) אמר להם ראו מה בראש הפרשה, הבו לה' בני אלים

בני

אף אתם ברכוהו האל הקדוש. השתחוו לה' בהדרת קדש, שנותן דעה לקדושים, שנאמר ודעת קדושים בינה (משלי ט י), כנגד חונן הדעת. קול ה' על המים, זו התשובה שנמשלה למים, דכתיב וישאבו מים (ש"א ז ו), כנגד הרוצה בתשובה. ה' על מים רבים, כנגד ותשליך במצולות ים כל חטאתם (מיכה ז יט), כנגד הנון המרבה לסלוח. קול ה' בכח, שנאמר וגאלתי אתכם בזרוע נטויה (שמות ו ו), ולעתיד צועה ברב כחו (ישעיה סג א), כנגד גואל ישראל. קול ה' בהדר, להדר חולים ברפואתו, כנגד רופא חולי עמו ישראל. קול ה' שובר ארזים, כנגד ברכת השנים, שמשבר מפקיעי שערים ומקטיני איפות ועשירי שלוה, שהן כארזים, ומברך עולמו ומביא זול לעולם, ושובר מטה רשע, כנגד מברך השנים. וישבר ה' את ארזי הלבנון, שמשבר רשעי אומות העולם שהן גבוהין כארז, שנאמר אשר כגובה ארזים גבהו (עמוס ב ט), ומקבץ גליות מתוכן, כנגד מקבץ נדחי עמו ישראל. קול ה' חוצב להבות אש. אלו הדינים שנחצבו מתוך התורה שנמשלה כאש, שנאמר הלא כה דברי כאש (ירמיה כג כט), וכתיב כי באש ה' נשפט (ישעיה סו טז), כנגד אוהב צדקה ומשפט. קול ה' יחיל מדבר. אלו הרשעים שמנוקים מכל מצוה כמדבר, והקב"ה מחלחל אותם, כנגד שובר אויבים. יחיל ה' מדבר קדש, כנגד הצדיקים בגלות, הדומה למדבר קדש, שחסרו להם המים, שנאמר וישב העם בקדש (במדבר כ א), וכתיב ולא היה מים לעדה (שם שם ב), וחזרו המים בזכות משה ואהרן, כנגד משען ומבטח לצדיקים. קול ה' יחולל אילות, שיולדו מושיעים לישראל, שנמשלו לאיילות, דכתיב דומה דודי לצבי או לעופר האילים (שה"ש ב ט), וכתיב משוה רגלי כאילות (ש"ב כב לד), וכתיב מה נאוו על ההרים רגלי מבשר (ישעיה נב ז). ויחשוף יערות, שמתיש גבורתן של אומות העולם שנמשלו לעצי היער, שנאמר ונקף סבכי היער בברזל (שם י לד). ובהיכלו כלו אומר כבוד, כיון שיבא משיח ויפרע מרשעי אומות העולם, מיד בית המקדש נבנה, לכך אומר אלהי דוד בונה ירושלים: דבר אחר קול ה' יחולל אילות, כיון שהקב"ה נתן קולו מיד מתחלחלות האלות, הן אילנות אלה ואלון. ויחשוף יערות, שמנשר העלים של האילנות ומייבש אותן וחושף קליפתן, כמה דאת אמר מחשוף הלבן (בראשית ל לז). ה' למבול ישב, שישב בדין עם הרשעים, וישמע תפלתן של באי התיבה, שנאמר ויזכור אלהים את נח (שם ח א), לכך נאמר שומע תפלה. וישב ה' מלך לעולם, שנתיישבה דעתו בקרבנו של נח, וריחם על כל העולם, שנאמר וירח ה' את ריח הניחוח (שם שם כא), כנגד שאותך לבדך ביראה נעבוד. ה' עוז לעמו יתן, כנגד טובה של תורה, שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם (משלי ד ב), לכך נאמר הטוב שמך ולך נאה להודות. ה' יברך את עמו בשלום, כנגד עושה השלום: (יא) [דבר אחר כנגד שמונה עשרה אזכרות שיש בעשיית המשכן באלה פקודי, כאשר צוה ה', [ככל אשר צוה ה'], שמונה עשרה פעמים, כנגדן תקנו שמונה עשרה ברכות שמתפלל אדם בכל יום, ואין כולן שבחו של הקב"ה, אלא שלש ראשונות ושלש אחרונות, ושתים

הערות ותקונים

בני אברהם יצחק ויעקב אף אתם ברכו ברכה ראשונה אלהי אברהם כו'. כאשר הוא לפנינו עד סוף המזמור כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ בגליון המדרש, וגם ידידי הרב החוקר הגדול מוהר"ר אהרן יעללינעק העתיק את אשר הוסיף מהרא"פ בגליון והביאו בבית המדרש ח"ה דף נ"ה בשם מדרש תהלים כתב יד, אולם בכ"י האחרים ובנדפס לא נמצא כל המאמר הזה והסופר קיטע ואחר הסיום מאזכרה שלישית אף אתם ברכוהו האל הקדוש סיים: מגן לו שמונה עשרה ברכות כנגד שמונה עשרה אזכרות שאמר דוד בהבו לה' בני אלים. ויותר מזה לא נמצא שמה, רק אחר סיום המאמר שם נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה והוספתיה בפנים. ומלבד כי ההוספה הזאת לא נמצאת בכ"י א' ו' לא נמצאת גם בכ"י ג' ח', ולא בנדפס, גם לא בילקוט שם. וגם המדפיס מוויניציא שדרכו להוסיף הוספות הנמצאות בכ"י ב' ד' ה' ז' אולם ההוספה הלזו לא הוסיף: (יא) ד"א כנגד י"ח אזכרות שיש בעשיית המשכן באלה פקודי. כאשר צוה ה' [ככל אשר צוה ה'] י"ח פעמים. בהערה שלפניה העירותי שהיא הוספה הנמצאת בכ"י ב' ד' ה' ז' וגם בירושלמי ברכות פ"ד ה"ג (דף ז' ע"ד), ותענית פ"ב ה"ב (ס"ה ע"ג), איתא ר' שמואל בר נחמני אמר בש"ר יוחנן כנגד י"ח ציוין שכתב בפרשת משכן שני, ובלבד מן ואתו אהליאב בן אחיסמך למטה דן עד סופיה דספירה.

צ"ל

עשרה לצרכו של אדם, (יב) ולפיכך אין מתפללין בשבת שמונה עשרה אלא שבע, כנגד שיש בה שבע הזכרות, אבל בחול מתפלל אדם שמונה עשרה, שאם יהיה לו חולה בתוך ביתו, נזכר ברכת חולה והוא מיצר, והשבת נתנה לעונג לקדושה ולמנוחה, ולא לצער, הדא הוא דכתיב שבע ביום הללתיך (תהלים קיט קסד)]:

מזמור ל

[א] **מזמור** שיר חנוכת הבית לדוד. (א) אמר ר' חסדא לית מילתא פלינא, שבית המקדש של מטה מכוון כנגד בית המקדש של מעלה, שנאמר מכון לשבתך (שמות טו יז), אל תקרי מכון אלא מכוון, (ב) אמר ר' אחא מן הדא בנשאי ידי אל דביר קדשך (תהלים כח ב), מקום שדיברות יוצאות לעולם, שנאמר כי מציון תצא תורה (מיכה ד ב). ר' חיננא אמר מקום שהדבור יוצא לעולם, והבריות מתייראין, שנאמר נורא אלהים ממקדשיך (תהלים סח לו):

[ב] (ג) [**דבר** אחר מזמור שיר חנוכת הבית לדוד. זהו שאמר הכתוב מי הקדימני ואשלם (איוב מא ג), מי הישב בלבו לעשות מצוה לפני ולא השלמתי לאחריו, מי עשה מילה ולא נתתי לו אני קודם הבן, מי עשה ציצית ולא נתתי לו אני קודם הטלית, מי עשה מעקה לגגו ולא נתתי לו אני קודם הבית, מי

הערות ותקונים

[צ"ל דספירא], והכוונה בלבד מן הכתוב ואתו אהליאב (שמות ל"ח כ"ג) ואת אשר כתיב לפניו, את כל אשר צוה ה' (שם שם כ"ב) אינו מן המנין רק מתחילין מן פסוק ל"ט א', ל"ט ה', ל"ט ז', ל"ט כ"א, ל"ט כ"ו, ל"ט כ"ט, ל"ט ל"א, ל"ט ל"ב, ל"ט מ"ב, ל"ט מ"ג, מ' ט"ז, מ' י"ט, מ' כ"א, מ' כ"ג, מ' כ"ה, מ' כ"ז, מ' כ"ט, מ' ל"ב, ועולה מספרם י"ח: (יב) ולפיכך אין מתפללין בשבת אלא ז' כנגד שיש בה ז' אזכרות. כ"ה בכ"י ב', אבל בכ"י ד' ה' ז' נטעות לפיכך אין מתפללין בשבת י"ח אלא תשעה כנגד הפרשה של חנה שיש בה תשע, וזה בא משגגת איזה מעתיק, כי בשבת מתפללין תפלת שבע ורק בר"ה מתפללין תשע, וזה אמרם בירושלמי שם שבע של שבת מניין, א"ר יצחק כנגד ז' קולות שכתוב בהבו לה' בני אלים, א"ר יודן אנתוריא כנגד ז' אזכרות שכתוב במזמור שיר ליום השבת, תשע של ראש השנה מנין, א"ר אבא קרטוגנא כנגד תשע אזכרות שכתוב בפרשת חנה, וכן תראה בילקוט תהלים רמז תש"ט מובא בשם ילמדנו אתה מוצא שבעה אזכרות מכאן סמכו לשבעה ברכות שמתפללין בשבת, ד"א כנגד שבעה קול ה' שאמר דוד על המים כו':

(א) א"ר חסדא לית מלתא פלינא. כ"ה בכל שמונה כ"י וחסר ההתחלה ועיין דרשות על המזמור הזה בפסיקתא רבתי פ"ב פסקא מזמור שיר חנוכת הבית לדוד. ואולי ההתחלה נשתרבב לכאן ומקומה למעלה בפסוק בנשאי ידי אל דביר קדשך (תהלים כ"ח ב') והתחלת הדרשה היא מן זש"ה יעלזו חסידים, ובעל הילקוט ברמז תשי"ג הביא המאמר הזה בשם המדרש והוסיף בהתחלתו וז"ל: מזמור שיר חנוכת הבית לדוד וכי דוד בנאו למה מזמור שיר, כנגד בית המקדש של מעלה ובית המקדש של מטה, ואח"כ מתחיל א"ר חסדא כו', ומצאתי מקור המאמר בירושלמי ברכות פ"ד ה"ה (דף ח' ע"ג) כתוב אחד אומר אלך ואשובה אל מקומי, וכתוב אחד אומר והיה עיני ולבי שם כל הימים, הא כיצד, פניו למעלה ועיניו ולבו למטה, ואם לאו יכוין את לבו כנגד בית קדש הקדשים, לאיזה בית קדש הקדשים, ר' חייא רבא כנגד קדשי הקדשים של מעלן, ר' שמעון בן חלפתא אמר כנגד בית קדש הקדשים של מטן, א"ר פינחס לא פליגין בית קדשי הקדשים של מטן מכוון כנגד בית קדשי הקדשים שלמעלן, מכון לשבתך, מכוון כנגד שבתך, ע"כ. והוא המאמר שהביא הדורש, ויען כי המזמור הזה חברו שיאמרוהו בחנוכת בית המקדש הביא המאמר הזה, ולדעתי יש לתקן א"ר פינחס במקום א"ר חסדא: (ב) א"ר אחא מן הדא דביר קדשך מקום שדיברות כו'. בירושלמי שם הגי' דביר ר' חייא רובא ור' ינאי חד אמר ממש דבר יוצא לעולם, וחד אמר ממש דיברות יוצאות לעולם, ובעל הילקוט בתהלים שם הביא המאמר שלפנינו בסגנון אחר, א"ר חייא בר אבא מהו אל דביר קדשך מקום שהדברות יוצאות לעולם, שנאמר כי מציון תצא תורה, ר' חנינא אמר מקום שהדבור יוצא לעולם, שנאמר ודבר ה' מירושלים, ובכ"י האחרים ובנדפס המאמר קטוע והגי' א"ר אבא מהו אל דביר קדשך ממקום שהדברות יוצאות לעולם, שנאמר כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים וכתיב נורא אלהים ממקדשך חסר וצ"ל ר' חנינא אמר ממקום שהדבור יוצא לעולם שנאמר נורא אלהים, וגם הסיום במאמר שלפניו שנאמר מכון לשבתך אל תקרי מכון אלא מכוון חסר: (ג) ד"א מזמור זש"ה מי הקדימני עד סוף אות ב' הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ה' ז' וכן הוסיף המדפיס מוויניציא, והרא"פ כתב בגליון „אינו בכתובים", וליתא בכ"י א' ג' ו' ח'

וגם

חשב בלבו לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה שאני מעלה עליו כאילו עשאה, שהרי דוד חשב לבנות בית המקדש, ונקרא על שמו, שנאמר מזמור שיר חנוכת הבית לדוד]:

[ג] **דבר** אחר מזמור שיר חנוכת הבית לדוד. (ד) זהו שאמר הכתוב יעלזו חסידים בכבוד ירננו על משכבותם (תהלים קמט ה), אמר ר' חייא הגדול בשעה שהצדיקים נפטרין מן העולם, שלש כיתות [של מלאכים] מטפלין בהם, אחת אומרת יבוא שלום (ישעיה נז ב), ואחת אומרת ינוחו על משכבותם (שם שם), ואחת אומרת הולך נכחו (שם שם), ומהלכות לפניו. אמר ר' יהודה בר' סימון בשם ר' יאשיה הקב"ה כביכול בעצמו אומר לו שלום בואך, ומניין אתה למד מהרשעים, שנאמר אין שלום אמר (ה') [אלהי] לרשעים (שם שם כא), אם להרשעים אומר אין שלום, קל וחומר לצדיקים שהוא אומר להם שלום, הוי שהקב"ה אומר לצדיקים יבוא שלום, (ה) ולכך נאמר יעלזו חסידים בכבוד, באיזה כבוד, בכבוד שהקב"ה עושה לצדיקים בשעה שנפטרין מן העולם שהן מקלסין להקב"ה שם. (ו) אמר ר' חייא ב"ר יוסי אין הפרש בין צדיקים החיים לצדיקים המתים, אלא דיבור בלבד, והן מקלסין להקב"ה שגנז נשמותיהן בצרור החיים, שנאמר והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים (ש"א כה כט): ירננו על משכבותם. אין ירננו אלא לשון קילוס, כמה דאת אמר קול רנה וישועה באהלי צדיקים (תהלים קיח טו): (ז) אמר ר' יוחנן בשעה שהזקן יושב ודורש, (ח) ואומר כך אמר פלוני, שפתותיו דובבות בקבר ורוחשות, שנאמר וחכך כיין הטוב וגו' דובב שפתי ישנים (שה"ש ז י), (ט) מהו דובב שפתי ישנים, ששפתותיהם דובבות בקבר ככומר של ענבים, לכך ירננו על משכבותם, (י) כך אמר דוד אגורה באהלך עולמים (תהלים סא ה), וכי עלה בדעתו של דוד שהוא חי לעולמים, מהו עולמים, אמר ר' יהודה שיהו אומרים מזמורות שלו בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, אמר ליה הקב"ה אף על פי שאתה מת, אין שמך זז מביתי לעולמים, אלא על כל קרבן וקרבן אומרים שירה על שמך מזמור לדוד, ולא עוד אלא הואיל ואתה חשבת לבנות בית המקדש, אף על פי ששלמה בנך בונה אותו, על שמך אני כותבו, שנאמר מזמור שיר חנוכת הבית לדוד, לשלמה אין כתיב, אלא לדוד:

[ד] **דבר** אחר מזמור שיר חנוכת. (יא) זהו שאמר הכתוב ולך ה' חסד כי [אתה] תשלם לאיש כמעשהו (תהלים סב יג), ר' יהודה ור' נחמיה אמרו מדת פורעניות עקרה ואינה עושה פירות, מדה טובה עושה פירות, שנאמר זרעו לכם

הערות ותקונים

וגם בדפוס ראשון, והדרשה הזאת על מי הקדימני נמצא בסגנון אחר בתנחומא אמור אות י' וי"ר פכ"ז אות ב' פסיקתא פסקא שור או כשב (ע"ם ע"א) פסיקתא רבתי פכ"ה פ' עשר תעשר, ילקוט אמור רמז תרמ"ב בשם וי"ר, ילקוט איוב רמז תתקכ"ז בשם תנחומא, והמדפיס מווילנא הוסיף ואח"כ נדפס כן בכל הדפוסים „מי עשה לדקה ולא נתתי לו קודם הדינרים" וזה לא נמצא בכ"י פרשמתי: (ד) זש"ה יעלזו חסידים בכבוד. מובא בילקוט תהלים רמז תתפ"ט בשם המדרש, וגם גם בפסיקתא רבתי פ"ב פסקא מזמור שיר חנוכת. וכל המדרש שם הועתק ממדרש שו"ט שלפנינו, ובכ"י האחרים (מלבד כ"י ו') ובנדפס כשמטו המלות „א"ר חייא הגדול" והתחלת המאמר: ג' כתות של מלאכי השרת, מובא גם במדרש במ"ר פי"א אות ז', ועיין גם בבבלי כתובות ק"ד ע"א בסגנון אחר: (ה) ולכך יעלזו חסידים בכבוד באיזה כבוד כו'. מובא בתורת האדם להרמב"ן בשער הגמול בשם מדרש תהלים: (ו) א"ר חייא ב"ר יוסי. בפסיקתא רבתי שם א"ר חמא בר יוסי, וצ"ל א"ר חייא בר יוסי: (ז) א"ר יוחנן. פסיקתא רבתי שם ואולי זה כוונתם בירושלמי ברכות פ"ב ורבי יוחנן בעי דיימרון שמועתא מן שמיה. ר"ל מענין המאמר שאמר בשעה שהזקן יושב ודורש ואומר כך אמר פלוני, שפתותיו דובב בקבר, היתה כוונתו שיאמרו ההלכה משמו: (ח) ואומר כך אמר פלוני. ברבתי שם ואומר כך אמר רבי עקיבא, כך אמר רבי שמעון בן יוחי: (ט) מהו דובב שפתי ישנים ששפתותיהם דובבות ככומר של ענבים. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים, וזה הוספה עפ"י מאמרם ירושלמי ברכות פ"ב ובבלי יבמות צ"ז ע"א ע"ש. ובירושלמי שם דובב שפתי ישנים ככומר הזה של ענבים שהוא זב מאליו, ועיין ביפה מראה שם פ"ב סי' ב': (י) כך אמר דוד אגורה באהלך עולמים וכי עלה בדעתו של דוד. פסיקתא רבתי שם, וכן נשנה בירושלמי ברכות פ"ב דף ד' ע"א, מ"ק פ"ג דף פ"ג ע"ג, שקלים פ"ב מ"ז ע"א, ולעיל במזמור א' אות ה': (יא) זש"ה ולך ה' חסד. עיין להלן במזמור ס"ב בסגנון אחר, ועיין ירושלמי פאה פ"א ה"א דף ט"ז רע"ב, ובבלי קידושין מ' ע"א הזכות יש לה קרן ויש לה פירות כו':

לצדקה קצרו לפי חסד (הושע י יב), מה הקב"ה [עושה], גובה מן האדם עונותיו, והוזר ונותן לו שכרו. רבנן אמרי אפילו עונותיו אינו גובה ממנו בבת אחת, שנאמר כי אתה אלהינו חשכת למטה מעונינו ונתת לנו פליטה כזאת (עזרא ט יג). (יב) ר' אלעזר ור' יוסי ב"ר חנינא, ר' אלעזר אומר כף מאזנים מעויין הוא, כאן עונות כאן זכיות, מה הקב"ה עושה, מטה כלפי חסד, שנאמר ולך ה' חסד (תהלים סב יג), ר' יוסי ב"ר חנינא אמר מה הקב"ה עושה חוטף שטר חוב אחד מן העונות, ומיד הכף מכריעות, שנאמר נושא עון ועובר על פשע (מיכה ז יח). (יג) ר' נחמיה אמר (יד) חשב אדם לעבור עבירה, אין הקב"ה חושבה עד שיעשנה, ואם חשב לעשות מצוה ולא הספיק לעשותה, עד שלא עשאה, מיד הקב"ה כותבה כאילו עשאה, שנאמר וישמע ויכתב (בספר) [ספר] זכרון לפניו ליראי [ה'] ולחושבי שמו (מלאכי ג טז), (טו) אבל בנכרי אם חשב לעשות רעה, אפילו לא עשאה, הקב"ה חושבה כאילו עשאה, שנאמר ארמי אובד אבי (דברים כו ה), וכי איבד לבן ליעקב, אלא על ידי שחשב לאבדו, חישב לו הקב"ה כאילו איבדו, ואם חשב לעשות מצוה, אינו כותבה עד שיעשנה, שנאמר ועד מעלי שמשא הוה משתדר להצלותיה (דניאל ו טו), אף על פי שחשב להצילו, לא נחשב לפני הקב"ה עד שעשאה, וישראל שחשב לעשות עבירה, אין הקב"ה חושבה עד שעשאה, שנאמר הוי חושבי און ופועלי רע על (משכבם) [משכבותם] (מיכה ב א). אמר רב הונא אמר דוד און אם ראיתי בלבי לא ישמע (ה') [אדני] (תהלים סו יח), חשב לעשות מצוה אף על פי שלא עשאה, מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה, תדע לך שהוא כן, שכן דוד חשב לעשות בנין בית המקדש, ואף על פי שלא בנאה, נכתב על שמו, שנאמר מזמור שיר חנוכת הבית לדוד, (טז) [מכאן שכל מי שמצטער על הדבר נקרא על שמו, שכן מצינו במשה על שנצטער בתורה, וישב ארבעים יום וארבעים לילה, נקרא על שמו, שנאמר זכרו תורת משה עבדי (מלאכי ג כב), וכן דוד נצטער כמה וישב

הערות ותקונים

(יב) ר' אלעזר ור' יוסי בר חנינא, ר' אלעזר אומר כף מאזנים מעויין הוא. בירושלמי פאה שם, וירושלמי סנהדרין פ"י ה"א דף כ"ז ע"ג קצת בסגנון אחר וכך איתא: א"ר יוסי בן חנינא נושא עונות אין כתיב כאן, אלא נושא עון, הקב"ה חוטף שטר אחד מן העבירות והזכיות מכריעות, א"ר אלעזר ולך ה' חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו [מעשהו אין כתיב כאן, אלא כמעשהו, כ"ה הגי' בסנהדרין] ואי לית ליה יהיב ליה מן דידך, היא דעתי' דר"א, דר"א אומר ורב חסד מטה כלפי חסד: (יג) ר' נחמיה אמר. זה הוא ג"כ בירושלמי פאה שם רק בסגנון אחר ולא בשם ר' נחמיה, וכך איתא שם: מחשבה טובה הקב"ה מצרפה למעשה, מחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה, מחשבה טובה הקב"ה מצרפה למעשה, דכתיב אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו, מחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה, און אם ראיתי בלבי לא ישמע ה' (תהלים ס"ו י"ח), בדא דתימא בישראל, אבל בגוים חילופיהן, מחשבה טובה אין הקב"ה מצרפה, מחשבה רעה הקב"ה מצרפה, מחשבה טובה אין הקב"ה מצרפה, דכתיב ועד מעלי שמשא הוה משתדר להצלותיה (דניאל ו' ט"ו), ולא כתיב לשיזביה, מחשבה רעה הקב"ה מצרפה, מקטל מחמס אחיך יעקב (עובדי' פסוק ט' י'), וכי הרגו? אלא מלמד שחשב עליו להרגו והעלה עליו הכתוב כאלו הרגו ע"כ. והנה בירושלמי הביא ראי' על מחשבה רעה הקב"ה מצרפה מן הכתוב מקטל מחמס אחיך יעקב, ונראה כי לדעת המסדר מירושלמי המלה מקטל מוסבת אל הכתוב מחמס אחיך יעקב, ולפנינו מוסבת למעלה להכתוב שלפניו: (יד) חשב אדם לעבור עבירה עד סוף אות ד', כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס נוסחא אחרת בזה וכך איתא שם: ר' נחמיה אומר חשב נכרי לעשות עבירה אעפ"י שלא עשאה הקב"ה חושבה כאלו עשאה, שכן הוא אומר ארמי אובד אבי (דברים כ"ו ה'), וכי היכן איבד לבן ליעקב, אלא ע"י שחשב לעשות כן מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה, ואם חשב נכרי [לעשות] מצוה אינו כותבו עד שיעשנה, שנאמר ועד מעלי שמשא וגו' (דניאל ו'), ולא חשב לו הקב"ה עד שעשאה, וישראל שחשב לעשות עבירה ולא עשאה אין הקב"ה כותבה עד שיעשנה, שנאמר חושבי און ופועלי רע (מיכה ב' א'), אמר דוד און אם ראיתי בלבי לא ישמע ה' (תהלים ס"ו), ואם חשב לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה הקב"ה מעלה עליו כאלו עשאה, תדע לך שהרי דוד חשב לבנות המקדש ואעפ"י שלא בנאו נכתב על שמו, שנאמר מזמור שיר חנוכת הבית לדוד ע"כ: (טו) אבל בנכרי אם חשב לעשות רעה כו'. עיין בירושלמי פאה שהבאתי למעלה: (טז) מכאן שכל מי שמצטער כו'. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ה' ז' וכן הוסיף המדפיס מווילנא, וליתא בכ"י שלפנינו כ"י א' וב"י ג' ו' ח' ולא

בעפר, שנאמר אם אבא באהל ביתי וגו׳ אם אתן שנת לעיני וגו׳ (תהלים קלב ג ד), נקרא על שמו, שנאמר מזמור שיר חנוכת הבית לדוד]:

[ה] (יז) דבר אחר זהו שאמר הכתוב אז נדברו יראי ה׳ איש אל רעהו (מלאכי ג טז), (יח) ר׳ חייא בשם ר׳ אבא [אמר] בשעה שתלמידי חכמים יושבין ונכבשין אלו לאלו, כענין שנאמר ידבר עמים תחתינו (תהלים מז ד), הקב״ה מצית לדבריהם, שנאמר ויקשב ה׳ וישמע (מלאכי שם), אמר ר׳ יעקב בר זבדא בשם ר׳ אבהו ולא עוד אלא שהקב״ה מחזיר טעותיהן להן, אמר ר׳ אבא (יט) לכך הם אומרים אמר מר, שהן קוראין להקב״ה דהוא מריה דעלמא, והוא מאיר להם טעותיהם, והוא מחזיר טעותיהם, לכך נאמר אז נדברו יראי ה׳ איש אל רעהו:

[ו] (כ) דבר אחר מזמור שיר חנוכת. מזמור על בית ראשון בימי שלמה, שיר על בנין בית שני בימי עזרא: (כא) ארוממך ה׳ כי דליתני. מגלות בבל, כמה דאת אמר וגם דלה דלה לנו (במות ב יט): ולא שמחת אויבי לי. במדי ופרס: ה׳ אלהי שועתי אליך. בגלות יון: ותרפאני. על ידי השמונאי ובניו: הייתני מירדי בור. שגזרו עלי כמה גזירות כדי להורידני לגיהנם: זמרו לה׳ חסידיו. אלו בני מתתיהו: כי רגע באפו. לפי שאין דעתו של הקב״ה אלא רגע: חיים ברצונו. לעולם ולעלמי עלמיא: בערב ילין בכי. זה מרדכי, כשאמרה זרש להמן יעשו עץ גבוה חמשים אמה (אסתר ה יד), ולנו כל ישראל בבכיה ויללה: ולבקר רנה. ויתלו את המן על העץ (שם ז י), וכתיב ליהודים היתה אורה ושמחה (שם ח טז): ואני אמרתי בשלוי בל אמוט לעולם. אמרה כנסת ישראל כשהייתי בשלותי בארץ ישראל הייתי אומרת בל אמוט לעולם: ה׳ ברצונך. וכיון שחטאתי מיד סלקת שכינתך, והייתי נבהל: אליך ה׳ אקרא. מתוך הגלות, ואמרתי מה בצע בדמי: שמע ה׳ וחנני. ואתה שלחת דברך הטוב: והפכת מספדי למחול. בתחלה אבל גדול ליהודים וצום ובכי ומספד שק ואפר יוצע לרבים (אסתר ד ג), ולבסוף שמחה ומשתה ויום טוב (שם ט יט), וכל כך למען יזמרך כבוד. שהילקת מכבודך לישראל:

הערות ותקונים

בדפוס ראשון. והתוספה הזה נמצא קצת בסגנון אחר במכילתא מובא בילקוט מלאכי רמז תקל״ה, ועיין גם לעיל מזמור א׳ אות ע״ז: (יז) ד״א זה״ה אז נדברו יראי ה׳ איש אל רעהו. כ״ה בכל כתבי יד, ולדעתי המלות „זה״ה" הוא נוסף בטעות וצ״ל ד״א אז נדברו יראי ה׳ איש אל רעהו, ור״ל כי למעלה הביא הדרשה על הכתוב הזה ואם חשב לעשות מצוה מיד הקב״ה כותבה כאלו עשאה, שנאמר וישמע ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי ה׳ ולחושבי שמו, ולכן בא הדורש והביא ד״א אז נדברו והוא פסוק הנ״ל והביא דרשה אחרת על זה הכתוב. כי כאשר הוא לפנינו זה״ה אז נדברו יראי ה׳, אין לה שייכות כלל להכתוב מזמור שיר חנוכת הבית לדוד: (יח) ר׳ חייא בשם ר׳ אבא אמר בשעה שתלמידי חכמים יושבין ונכבשים אלו לאלו. דורש נדבר מלשון ידבר עמים, והמאמר הזה נמצא במדרש חזית פ״ח בפ׳ היושבת בגנים: ד״א היושבת בגנים חברים מקשיבים לקולך, ר׳ ירמיה בשם ר׳ חייא רבה (ואין ספק שצ״ל לפנינו ר׳ חייא רבה במקום בש״ר אבא) שני חברים שהיו עסוקים בדבר הלכה ונכבשין זה לזה בהלכה הכתוב אומר אז נדברו יראי ה׳ איש אל רעהו ויקשב ה׳ וישמע (מלאכי ג׳), ואין דבור אלא נחת, שנאמר ידבר עמים תחתינו (תהלים מ״ז) ולא עוד אלא שאם טעו הקב״ה מחזיר להם טעותן, מ״ט ויקשב ה׳ וישמע ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי ה׳ ולחושבי שמו וישמע להם ויכתב והוא כותב על לבם, ולדעתי במדרש המלות א״ר ירמיה נוספו מגמרא שבת ס״ג ע״א א״ר ירמיה א״ר שמעון בן לקיש שני תלמידי חכמים הנוחין זה לזה בהלכה הקב״ה מקשיב להם, שנאמר אז נדברו יראי ה׳ וגו׳, אין דבור אלא נחת, שנאמר ידבר עמים תחתינו, מאי ולחושבי שמו, א״ר אמי אפילו חישב לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה, ומזה תראה ג״כ כי קרובה השערתי שהמלות „זה״ה" הם מיותרים והדורש בא לדרוש על הכתוב הזה שהביא במאמר שלפניו: (יט) לכך הם אומרים אמר מר. ר״ל שדרך לאמר בדבריהם אמר מר לרמוז על הקב״ה, והמאמר הזה מר׳ אבא לא נמצא במדרש חזית שם: (כ) ד״א מזמור שיר חנוכת. מובא בילקוט תהלים שם ובא״זה כ״י ובנדפס הגי׳ ד״א מזמור שיר לפי שמתי פעמים נבנה בית המקדש אחד בנה שלמה ואחד בנה עזרא לפיכך מזמור שיר, מזמור על הראשון ושיר על השני: (כא) ארוממך ה׳ מגלות בבל כו׳ עד סוף המזמור, כ״ה גם בכ״י ו׳, וכן הוסיף מהרא״פ בגליון, אבל בכ״י האחרים ובנדפס לא נמצא כל המאמר הזה, ועיין פסיקתא דר״כ פסקא העומר דף ע״ב ע״ב, וי״ר פכ״ח, ובפסיקתא רבתי העומר, ואסתר רבה פ״י אות ה׳,

ומדרש

מזמור לא

[א] למנצח מזמור לדוד בך ה׳ חסיתי אל אבושה. (א) זהו שאמר הכתוב מי בכם ירא ה׳ שומע בקול עבדו (ישעיה נ י), בשעה שישראל (ב) נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, ואומרים לפני הקב״ה גאל אותנו, והוא אומר להם ויש צדיקים ביניכם, ויש יראי שמים ביניכם, והם אומרים לשעבר בימי אבותינו, בימי משה ויהושע, ובימי שמואל ושאול ודוד ושלמה, היו בהם צדיקים, (ג) אבל עכשיו כל שאנו הולכין דור ודור היא מחשכת והולכת לנו, שנאמר אשר הלך חשכים ואין נוגה לו (שם שם י), אמר להם הקב״ה בטחו בשמי ואני עומד לכם, (ד) שנאמר יבטח בשם ה׳ וישען באלהיו (שם שם), ולמה, שכל מי שבוטח בשמי אני מצילו, תדע לך שכן חנניה מישאל ועזריה בטחו בשמי, ובשביל שבטחו בשמי הצלתי אותם, נבוכדנאצר הרשע אמר בריך אלההון די שדרך מישך ועבד נגו [וגו׳] די התרחיצו (עלוי) [עלוהי] (דניאל ג כח), וכן דניאל לא הצלתי אותו אלא על שבטח בשמי, שנאמר והסק דניאל מן גובא (שם ו כד), ולמה, די (יהמנון) [הימן] באלהה (שם שם), אמר דוד הואיל שכך הוא, כל הבוטח בך נמלט, אף אני אבטח בך, שנאמר בך ה׳ חסיתי:

[ב] דבר אחר [בך ה׳ חסיתי אל אבושה]. זהו שאמר הכתוב ישראל נושע בה׳ תשועת עולמים לא תבושו ולא תכלמו (ישעיה מה יז), אמרו ישראל לפני הקב״ה רבונו של עולם כל הימים שאנו משתעבדים, אנו בבושה ובכלימה, גאל אותנו אין לנו בושה, ולמה שגאולתך גאולת עולם, הוי תשועת עולמים, עולם אינו אומר, אלא עולמים, (ה) [אמר הקב״ה אני הוא שגאלתי אתכם לשעבר, ואני הוא גואלכם להבא, שנאמר כה אמר ה׳ בוראך יעקב ויוצרך ישראל אל תירא כי גאלתיך (ישעיה מג א), כי גואל אני אין כתיב, אלא גאלתיך, אמרתי דבר ונעשה מעשה]. אמר הקב״ה אני הוא גואלכם שאמרתי שאגאלך כמו שגאלתיך, שנאמר כי פדה ה׳ את יעקב וגאלו (ירמיה לא י), וגואלו אין כתיב כאן, אלא וגאלו, אמרו ישראל לפני הקב״ה ולא כבר גאלתנו על ידי משה, ועל ידי יהושע, ועל ידי שופטים ומלכים, ועתה היינו חוזרין ומשועבדים, והיינו בבושה כאילו לא נגאלנו, אמר להם הקב״ה לפי שהיתה גאולתכם על ידי בשר ודם, והיו מנהיגיכם על ידי בן אדם, שהיום כאן ומחר בקבר, לפיכך גאולתכם גאולת שעה, אבל להבא [אני גואל אתכם על ידי עצמי] שאני חי וקיים, אגאלכם גאולה קיימת לעולמים, שנאמר ישראל נושע בה׳ תשועת עולמים (ישעיה מה יז), לפיכך לא תבושו ולא תכלמו עד עולמי עד (שם שם), אמר להם הקב״ה לשעבר הייתם בבושה ובכלימה שהייתם בחורים, עכשיו שהזקנתם אין בכם כח לסבול בושה של גליות, שנאמר אל תיראי כי לא תבושי ואל תכלמי וגו׳ כי בושת עלומיך תשכחי (ישעיה נד ד), אמר דוד רבונו של עולם כשיגיע זמן הגאולה עוד לא נבוש, שנאמר בך ה׳ חסיתי אל אבושה:

[ג] דבר אחר [בך ה׳ חסיתי אל אבושה]. זהו שאמר הכתוב יבושו ויבהלו מאד כל אויבי (תהלים ו יא), (ו) אמר ר׳ יוחנן לעתיד לבא הקב״ה דן את הרשעים

הערות ותקונים

ומדרש אבא גריון, ורש״י מגילה ד׳ ע״א ורש״י בפי׳ לתהלים ל׳ י״ב, ועיין מה שהעירותי בפסיקתא שם הערה ע״ה:

(א) זה״ה מי בכם ירא ה׳. מובא בילקוט ישעיה רמז של״ה בשם שו״ט: (ב) נכנסין לבתי כנסיות. בילקוט הגי׳ נכנסין לצרה: (ג) אבל עכשיו כל שאנו הולכין דור ודור היא מחשכת לנו שנאמר אשר הלך חשכים. בכ״י ג׳ ד׳ ה׳ ז׳ ובנדפס נוסף אבל עכשיו „מפני עונותינו נאספו ממנו, שנאמר מפני הרעה נאסף הצדיק, ואומר כי פסו אמונים מבני אדם, ואין לנו על מי להשען", אבל בכ״י ג׳ ו׳ ח׳ וגם בדפוס ראשון ובילקוט הוא כמו לפנינו, וגם המדפיס מווינציא הוסיף זה, והרא״פ רשם בגליון „איני בכתובים": (ד) שנאמר יבטח בשם ה׳. מובא בילקוט תהלים רמז תשי״ד בשם המדרש: (ה) אמר הקב״ה. הוספתי כמו שהוא לנכון בכ״י ו׳ הסוף עם כ״י שלפנינו והמעתיק השמיט מן אמר עד אמר: (ו) אמר ר׳ יוחנן לעתיד לבוא. מובא ברש״י תהלים ו׳ י״א ורש״י שם הביא קצת בסגנון אחר א״ר יוחנן לע״ל הקב״ה דן

את

ומחזירן לגיהנם, לכך נאמר יבושו יבושו. (ז) אמר ר' שמואל בר נחמני לעתיד לבא הקב"ה מביא לכל אומה ואומה, והיא קוראה אל אלהיה, ואינה עונה אליה, וכיון שרואה שאין בה ממש לענות אותן, כדכתיב אף (כי) יצעק אליו (לא) [ולא] יענה (ומצרתו) [מצרתו] לא (יצילנו) [יושיענו] (ישעיה מו ז), לפי שאין בהם ממש, שנאמר פה להם ולא ידברו (תהלים קטו ה), ואחר כך הולכין אצל הקב"ה, ורוח הקדש אומרת אתה הוא החבית של זיתים, אליליהן לא ענו אותן, ועכשיו הם באין אצלך, מיד הוא דן אותם, וטורדן מן העולם. אמר ר' יוחנן אל תאמר לעתיד לבא, אלא אף בעולם הזה הקב"ה עשה כן, בימי סיסרא, ובימי סנחריב, טרד אותם מן העולם. אמר ר' יהושע בן לוי בוא וראה כמה קשה כח הבושה, ששני פעמים הזכירה, ובו בלשון הוא מבייש את האומות, ובו בלשון הוא מברך את הצדיקים, (ח) שנאמר ולא יבושו עמי לעולם (יואל ב כו). אמר ר' יהושע בן לוי אלמלא לא נכתב ספר יחזקאל אלא שכתוב בו למען תזכרי ובושת ולא יהיה לך עוד פתחון פה מפני כלמתך בכפרי לך (את) [לכל] אשר עשית (יחזקאל טז סג), [דיו], כיון שראה דוד שכך היא הבושה קשה, התחיל מתפלל עליה ואומר בך ה' חסיתי אל אבושה:

[ד] **דבר** אחר [בך ה' חסיתי אל אבושה]. זהו שאמר הכתוב יבושו כל עובדי פסל (תהלים צז ז), (ט) אמר ר' יודן בשם ר' נחמן עתיד הקב"ה ליתן ממש מעט בעבודה זרה, והיא באה ומשתחוה להקב"ה, (י) שנאמר והשתחוו לו כל אלהים (שם שם), ואחר כך היא בושה לעובדיה. אמר ר' פנחס עתיד הקב"ה לעשות פתחון פה לעבודה זרה, להיות מדברת בפני עובדיה, ואומרת להם אוי לכם שהנחתם לחי העולמים, שהוא קונה שמים וארץ, והשתחויתם למי שנאמר עליו פה להם ולא ידברו (תהלים קטו ה). אמר ר' יוחנן כשנגלה הקב"ה בסיני, נתן כח בעבודה זרה והשתחווה לו. אמר רב תחליפא והכתוב מסייע לו לר' יוחנן, שנאמר והשתחוו לו כל אלהים (שם צז ז), (יא) ישתחוו אין כתיב כאן, אלא והשתחוו, שכבר השתחוו לו. (יב) ר' יהודה ור' נחמיה, חד אמר מה עבודה זרה נעשית פרקים פרקים, כך עובדיה נעשין פרקים פרקים, תדע לך ראה מה כתיב, וזאת תהיה המגפה אשר יגף ה' [וגו' המק בשרו וגו' ועיניו תמקנה וגו'] (זכריה יד יב), ורבנן אמרי מה עבודה זרה ניתכת באור, אף עובדיה ניתכים באור:

[ה] ר' יהושע בן לוי (יג) ור' שמואל בר נחמני ורבנן אמרי כשהקב"ה יושב לדין את

הערות ותקונים

את הרשעים של עובדי כוכבים ומחייבן לגיהנם והם מתרעמין עליו, והקב"ה מחזירן ומראה גליונין שלהם ודן אותם ומתחייבין והוא מחזירן לגיהנם הרי בושה כפולה, ע"כ, אולי צ"ל וקורא אלוגין שלהם פי' Elogium ענין ספר חוב ודין, עיין בערוך בערכו, ועיין לעיל מזמור א' הערה ס"א. ומצאתי סעד לדברי בילקוט תהלים רמז תשי"ד שהביא המאמר מר' יוחנן בסגנון אחר ממה שהוא בכל כ"י ובנדפס, ואין ספק שהיה לפניו ג"כ נוסחא אחרת או מקור אחר למאמר הזה וז"ל: א"ר יוחנן לעתיד לבוא הקב"ה מביא כל אומה ואומה ואלהיה עמה וכל אומה ואומה היא קורא באלהיה ואין עוזר אותם, וכיון שרואין שאין באלהיהם ממש כמו שנאמר יצעק אליו ולא יענה, הולכין להקב"ה מיד הוא דן אותם ומורידן לגיהנם ומתביישין ומתרעמין לפני הקב"ה ומחזירן וקורא אילוגין שלהם והוא מחזירן שוב לגיהנם לכך כתיב ב' פעמים יבושו ויבהלו מאד כל אויבי ישובו יבושו רגע, ע"כ. ולפי הנוסחא שהביא מעורב יחד דברי ר' יוחנן ודברי ר' שמואל בר נחמני. ורש"י תהלים שם הביא בשם ר' שמואל בר נחמני המאמר שהוא לפנינו להלן באות ה': (ז) א"ר שמואל בר נחמני. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס נוסחא אחרת בזה: (ח) שנאמר ולא יבושו עמי לעולם. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' שנאמר לא תבושו ולא תכלמו: (ט) א"ר יודן בשם ר' נחמן. הובא בילקוט תהלים רמז תשי"ד, ושם הגי' א"ר יוחנן וצ"ל א"ר יודן, והמאמר נמצא בשנוים בירושלמי ע"ז פ"ד ה"ז (דף מד ע"א) ר' נחמן בשם ר' מנא עתידה ע"ז להיות באה ורוקקת בפני עובדיה ומביישתן ובטלה מן העולם, ומה טעם יבושו כל עובדי פסל, ר' נחמן בשם ר' מנא עתידה ע"ז להיות באה וכורעת לפני הקב"ה ובטלה מן העולם, ומה טעם ישתחוו [צ"ל השתחוו] לו כל אלהים: (י) שנאמר והשתחוו לו כל אלהים. במקרא כתיב השתחוו: (יא) ישתחוו אין כתיב כאן אלא והשתחוו. בילקוט בטעות והשתחוו אין כתיב כאן אלא השתחוו: (יב) ר' יהודה ור' נחמיה חד אמר. צ"ל ר' יהודה ור' נחמי' אמרו או להלן במקום ורבנן אמרי צ"ל ור' נחמיה אמר: (יג) ור' שמואל בר נחמני ורבנן. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים

ובנדפס

אומות העולם ואת ישראל לעתיד לבא, לישראל דן אותם לזכות, ואומות העולם מתביישין, ומה עושה, מכניס יצר הרע ביניהם, והן אומרים מבקשין אנו שיהפוך את דינינו, ומה הקב"ה עושה, דן אותם ומחייבן ומתביישין שנייה, שאילו שתקו לא נתביישו אלא פעם אחת, לכך נאמר שתי פעמים יבושו: (יד) ר' שמואל בר נחמני אמר למה נאמר שתי פעמים יבושו, אלא לעתיד לבא כל אומה קוראה לאלהיה, יש קורא לחמה, ויש ללבנה, ואין עונה אותן, לפי שאין בהם ממש, ומתביישין שלא ענו אותן, שנאמר יבושו כל עובדי פסל (תהלים צז ז), וכתיב וחפרה הלבנה ובושה החמה (ישעיה כד כג), ואחר כך באין אצל הקב"ה, ואמר להם עשיתן אותן עיקר ולי טפל, אף אני אעשה את ישראל עיקר ואתכם טפל, ואיני עונה לכם, למה שלא באתם אלי תחלה, שאילו באתם אלי תחלה, הייתי עונה אתכם, והן מתביישין, שנאמר ישועו ואין מושיע (תהלים יח מב), אלו פסיליהם, (אל) [על] ה' ולא ענם (שם שם), זה הקב"ה, שאינו עונה אותם, לכך נאמר שתי פעמים יבושו:

[ו] ר' יהושע בן לוי אמר למה נאמר שתי פעמים יבושו, אלא לעתיד לבא דן הקב"ה את ישראל הצדיקים והרשעים, ונותן לצדיקים (טו) דימוס שיכנסו לגן עדן, והוא מחזיר את הרשעים לגיהנם, וחוזר ומוציאן מגיהנם, ומכניסן לגן עדן עם הצדיקים, ואומר להן הרי מקום הצדיקים, ומוציא את הצדיקים מגן עדן ומכניסן לתוך גיהנם, ואומר להם הרי מקום הרשעים, (טז) והרי עוד מקום פנוי ביניהם, אלא שהרשעים יורשין לגיהנם שלהם ושלכם, והוא שאמר הכתוב תחת בשתכם וגו' משנה יירשו (ישעיה סא ז), ומחזיר הצדיקים לגן עדן והרשעים לגיהנם, ולפי שאומות העולם מתביישין לעתיד לבא, לכך אמר דוד אל אבושה כי קראתיך, ולמי היא הבושה לרשעים, שנאמר יבושו רשעים ידמו לשאול (תהלים לא יח). (יז) אמר רב מי שנותן פגם אל יראה באותה הטובה, שנאמר מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (שם שם כ), (יח) אמר ר' אבדימי דמן חיפה (יט) ש"י עולמות יהיו לכל צדיק וצדיק, שנאמר להנחיל אוהבי יש (משלי ח כא), כמנין י"ש בגימטריא. (כ) אמר ר' יצחק בן תרדיון חרבו של הקב"ה יש לה שש עשרה פיות, שנאמר התאחדי הימיני [השימי] השמילי (כא) (איה) [אנה] פניך מועדות (יחזקאל כא כא), כמנין אי"ה בגימטריא. ומה אם מדת פורעניות שהיא מועטת יש לה שש עשרה פנים, מדה טובה שהיא מרובה, על אחת כמה וכמה:

[ז] (כב) **אמר** ר' יודן בשם ר' אלעזר בר אבינא לשני בני אדם גילה להן הקב"ה את הקץ, ליעקב ולדניאל, ליעקב, שנאמר ויקרא יעקב אל בניו ויאמר האספו ואגידה לכם [את אשר יקרא אתכם באחרית הימים] (בראשית מט א), (כג) העלים ממנו, שנאמר ראובן בכורי אתה (שם שם ג), וכן דניאל, שנאמר ובאתי להבינך את

הערות ותקונים

ובנדפס ריב"ל ור' שמואל ור' נחמי' ורבותינו אומרים: (יד) ר' שמואל בר נחמני אמר למה נאמר שתי פעמים יבושו אלא לע"ל כו'. מובא ברש"י תהלים ו' י"א ובכ"י האחרים ובנדפס חסר שם האומר גם המלות „למה נאמר שתי פעמים יבושו": (טו) דימוס, פי' בל"ר Demissia מחל ונסלח: (טז) והרי עוד מקום פנוי ביניהם. בכ"י האחרי' ובנדפס נוסף שלא תאמרו אילו היינו עושים תשובה לא היה לנו מקום פנוי בגן עדן עם הצדיקים: (יז) אמר רב מי שנותן פגם אל יראה באותה הטובה. הכוונה כל מי שאינו מאמין בזה וכן תמצא לעיל במזמור כ"ג אות ה' גובהו של מן ששים אמה וכל מי שאינו מאמין אל יראה באותה הטובה: (יח) א"ר אבדימי דמן חיפה. מובא בילקוט תהלים רמז תשי"ז וחסר הציון וגורס א"ר דימי דמן חיפה: (יט) ש"י עולמות. סוף עוקצין בשם ריב"ל: (כ) א"ר יצחק בן תרדיון. להלן במזמור ע"ח בסופו א"ר יצחק בר מרון חרבו של הקב"ה שש עשרה פנים יש לה, שנאמר התאחדי הימיני השימי השמילי, התאחדי ארבעה, הימיני ארבעה, השימי ארבעה, השמילי ארבעה. הרי שש עשרה והיא נוסחא אחרת ממה שהוא לפנינו: (כא) איה פניך מועדות כמנין אי"ה בגימטריא. מזה נראה כי היה כתוב לפני הדורש איה במקום אנה, ובכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט ליתא הסיום כמנין איה בגימטריא: (כב) א"ר יודן בש"ר אלעזר בר אבינא לשני בני אדם. ב"ר פצ"ח אות ב' ושם הגי' רבי יהודה בש"ר אלעזר בר אבינא שני בני אדם נגלה להם הקץ וחזר ונתכסה מהם, ואלו הם: יעקב ודניאל כו', ועיין תנחומא שלנו ויחי אות ס' ופסיקתא רבתי פכ"א: (כג) העלים ממנו שנאמר

ראובן

אשר יקרה לעמך באחרית הימים [כי עוד חזון לימים] (דניאל י יד), כיון שבא לגלות את הקץ מהו אומר, ואתה דניאל סתום הדברים [וחתום הספר עד עת קץ] (שם יב ד): (כד) [דבר אחר זה שמואל כשהלך למשוח את דוד, אמר לו אל תבט אל מראהו (ש"א טז ז), כיון שבא דוד אמר לו קום משחהו (שם שם יב), משיח עומד ואתה יושב]: אמר ר' אבא בר כהנא אמר הקב"ה לישראל, אתם צפנתם לי תורה ומצות, ואני צופן לכם מאותו הטוב שמתוקן לצדיקים לעתיד לבא, הוי מה רב טובך אשר צפנת ליראיך. (כה) אמר ר' אבא בר יודן אמר הקב"ה אתם לפי כחכם ואני לפי כחי. (כו) אמר ר' יונתן ארבע לשונות הן, לשון רומי לקרב, לשון יוני לזמר, לשון פרסי לאלייה, לשון אשורית לתפלה, (כז) הוי תצפנם בסכה מריב לשונות:

[ח] **ברוך** ה' כי הפליא חסדו לי בעיר מצור. זו רומי הרשעה: (כח) ואני אמרתי נגרזתי. אין נגרזתי אלא לשון היתוך כלי ברזל, כמה דאת אמר מקבות והגרזן (מ"א ו ז): דבר אחר נגרזתי מנגד עיניך, במלכות רומי הרשעה: אכן שמעת קול תחנוני. זו יון: אהבו את ה' כל חסידיו. אלו צדיקי ישראל: אמונים נוצר ה'. אלו גרי הצדק: דבר אחר אמונים נוצר ה'. אלו פושעי ישראל, שהם עונין אמן בעל כרחם באמונה, ואומרים ברוך מחיה המתים: (כט) דבר אחר אמונים נוצר ה'. אלו ישראל שאומרים ברוך מחיה המתים, ובאמונה עונין אמן, שמאמינים בכל כחם בהקב"ה שמחיה המתים, ועדיין לא בא תחיית המתים, אומרים גואל ישראל, ועדיין לא נגאלו, אומרים ברוך בונה ירושלים, ועדיין לא נבנית, אמר הקב"ה ישראל לא נגאלו אלא לשעה וחזרו ונשתעבדו, והם מאמינים בי שאני עתיד לגואלם, הוי אמונים נוצר ה':

[ט] (ל) **אמר** ר' אחא בר אדא ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע (מלאכי ג יח), (לא) בין המאמין ולמי שאינו מאמין, בין עובד אלהים (שם), לצורך אלהים, לאשר לא עבדו (שם), שלא לצורך אלהים, שלא יעשה אדם דברי תורה

הערות ותקונים

ראובן בכורי אתה. ר"ל ולא מצינו שנגלה לו מעין הקץ כלום: (כד) ד"א זה שמואל. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ה' ז', וליתא בכ"י שלפנינו ולא בכ"י ג' ו' ח' ולא בנדפס, וגם המדפיס מוויניציא לא הוסיף זה: (כה) א"ר אבא בר יודן. כ"ה גם בכ"י ו', וכן מובא בילקוט, אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' א"ר יודן: (כו) א"ר יונתן ארבע לשונות הן לשון רומי לקרב, לשון יוני לזמר, לשון פרסי לאלייה, לשון אשורית לתפלה. ירושלמי מגילה פ"א ה"ח (דף עא ע"ב), סוטה פ"ז ה"ב (דף כ"א ע"ג), ושם הגי' אמר ר' יונתן דבית גוברין ד' לשונות נאים שישתמש בהן העולם לעז לזמר רומי לקרב סורסי לאילייה, עברי לדיבור, ויש אומרים אף אשורי לכתב, ובמדרש אסתר פ"ד אות י"ב בפ' וישלח ספרים אמר ר' נתן דבית גוברין נ"ל א"ר יונתן דבית גוברין, גם הגי' שם לעז לזמר, פרסי לאלייה, עברי לדיבור, רומי לקרב, ולדעתי יש לתקן במדרש שם גם לפנינו בשו"ט סורסי לאלייה כמו שהוא בירושלמי, ופי' לאלייה לקינה ונהי, ופי' לקרב לפיוטים וקרובות, מלשון קרובה ופייטנא וכאשר הוא הגי' שלפנינו כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים כתוב ד' לשונות הן, ונשמט באמצע לשון פרסי לאלייה, ובדפוס ראשון כאשר ספר ומנה ולא מצא מספרם אלא שלשה הגיה שלשה לשונות במקום ארבע לשונות, גם הגי' שם לשון יוני לדבר נ"ל לזמר: (כז) הוי תצפנם בסוכה מריב לשונות. דורש מריב כמו מרוב: (כח) ואני אמרתי נגרזתי אין נגרזתי כו'. כאשר הוא לפנינו כן הוא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ בגליון, אבל בכ"י האחרים ובנדפס מתחיל רק במאמר ד"א אמונים נוצר ה' אלו ישראל, עיין בהערה שלאחריה: (כט) ד"א אמונים נוצר ה' אלו ישראל שאומרי' ברוך מחיה המתים. בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט הגי' אהבו את ה' כל חסידיו (בנדפס בטעות כל יראיו) אמונים נוצר אלו שעונין אמן באמונה אומר ברוך מחיה המתים ועדיין לא בא. ומאמינים בי שאני מחיה המתים, אומר ברוך גואל ישראל ועדיין לא נגאלו אלא לשעה וחזרו ונשתעבדו והם מאמינים שאני עתיד לגאלם הוי אמונים נוצר ה', והמאמר הזה מובא בס' האשכול ח"א דף כ"ז, ובס' המנהיג סי' נ"ה, ובאבודרהם דפוס פראג דף ל' ע"ב, ולפניהם היה הגי' אומר שליח צבור מחיה מתים והם עונים אמן כו', אומר גואל ישראל. והאשכול הביא בשם אגדתא סתם, והמנהיג הביא מצאתי במדרש, והאבודרהם הביא אמרו במדרש, ודומו למאמר שלפנינו, ולפניהם היה הגי' כמו בכ"י שלפנינו כי הביאו ג"כ אומר ברוך בונה ירושלים, וזה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (ל) א"ר אחא בר אדא. התחלת המאמר מובא בילקוט מלאכי רמז תקצ"א בשם מדרש שו"ט: (לא) בין המאמין ולמי שאין מאמין בין עובד אלהים

קרדום לחתוך ולהשתמש בהן, ולא עטרה לעט' בהן. (לב) אמר ר' שמואל בר נחמני בין עובד אלהים [לאשר לא עבדו] (מלאכי שם). בין שונה פרקו מאה פעמים, לשונה פרקו מאה ואחת: ומשלם על יתר עושה גאוה. אלו שאר תלמידין שלומדין תורה להתגאות בהן בעולם הזה שלא לשם שמים, ומצפין שכרה בעולם הזה, אבל העוסקים בתורה ומצפין שכרה לעולם הבא, ראה מה כתיב אחריו, חזקו ויאמץ לבבכם כל המיחלים לה', ומי הן המיחלים לה', אלו המצפינין שכרם לעולם הבא: (שנאמר) (לג) שנאתי השומרים הבלי שוא (תהלים לא ז), אלו השומרים נחישות שהן הבלי שוא, [גן עדן אמר אני שנאתי השומרים הבלי שוא], ולמי אני אוהב, למי שמשמר פקודיך, [גיהנם אמר אני אוהב השומרים הבלי שוא, למי אני שונא, למי שמשמר פקודיך]. לעלוקה שתי בנות הב הב (משלי ל טו), אלו גן עדן וגיהנם, גן עדן אומר תן לי את שלי, [גיהנם אומר תן לי משלי, חזקו ויאמץ לבבכם כל המיחלים לה']: כי כלו ביגון חיי (תהלים לא יא). (לד) אמר ר' תנחום ב"ר חייא (לה) ארבעה דברים מתישין כחו של אדם, העון, והדרך, והתענית, ומלכות. העון דכתיב כשל בעוני כחי (שם שם). הדרך דכתיב ענה בדרך כחי (שם קב כד). התענית דכתיב ברכי כשלו מצום (שם קט כד). (לו) המלכות דכתיב ישתרגו עלו על צוארי הכשיל כחי (איכה א יד). (לז) אמר ר' תנחומא אף הצוקה, דכתיב לבי סחרחר עזבני כחי (תהלים לח יא):

מזמור לב

[א] **לדוד** משכיל אשרי נשוי פשע. (א) זהו שאמר הכתוב אורח חיים למעלה למשכיל (משלי טו כד), (ב) מי שהוא מסתכל למעלה, (ג) מה נאמר עליו, אורח חיים למעלה למשכיל, אלו בני אדם שנסתכלו למעלה, וכן הוא אומר למנצח לבני קרח משכיל (תהלים מד א), כיון שנסתכלו למעלה נמלטו, וכן הוא אומר הביטו אליו ונהרו ופניהם אל יחפרו (שם לד ו), ואביהם שלא נסתכל למעלה, ודתן ואבירם ירדו למטה, שנאמר וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה (במדבר טז לג), וכן אתה

הערות ותקונים

אלהים לצורך אלהים, לאשר לא עבדו שלא לצורך אלהים. כ"ה גם בכ"י ו', וזה חסר בכ"י האחרים ובנדפס: (לב) ארשב"נ בין עובד אלהים לאשר לא עבדו בין שונה פרקו כו'. דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר, המאמר הזה מובן עפ"י מאמרם בבבלי חגיגה ט' ע"ב מאי דכתיב ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע בין עובד אלהים לאשר לא עבדו (מלאכי ג'), היינו צדיק היינו עובד אלהים, היינו רשע היינו אשר לא עבדו, א"ל עבדו ולא עבדו תרוייהו צדיקי נינהו ואינו דומה שונה פרקו מאה פעמים לשונה פרקו מאה פעמים ואחד פי' רש"י אעפ"י ששניהם צדיקים לא עבדוהו בשוה שזה עבדו יותר: (לג) שנאתי השומרים הבלי שוא אלו השומרים נחישות. מובא בילקוט תהלים רמז תשי"ז וחסר הציון ובשם הלשון מתוקן וכן תקנתי בפנים, ובכ"י האחרים ובנדפס המאמר מקוטע, והמלה „שנאמר" הסגרתי כי מיותר היא והדורש הביא דרשה על הכתוב שנאתי לעיל פסוק ז' וכן הביא ג"כ על הכתוב כי כלו ביגון חיי לעיל פסוק י"א, ועיין בשמ"ר פ"ז אות ד' מובא ג"כ קצת בסגנון אחר על הכתוב שנאתי: (לד) א"ר תנחום בר חייא ארבעה דברים כו'. נשנה במדרש איכה פ"א אות מ"ג בפ' הכשיל כחי. ושם הגי' א"ר תנחום ברבי ירמיה: (לה) ארבעה דברים. כ"ה גם במדרש איכה, ובגמרא בבלי גיטין דף ע' ע"א איתא ג' דברים מכחישים כוחו של אדם ואלו הם פחד דרך ועון, פחד דכתיב לבי סחרחר עזבני כחי, דרך דכתיב ענה בדרך כחי, עון דכתיב כשל בעוני כחי: (לו) המלכות דכתיב ישתרגו עלו על צוארי הכשיל כחי. במדרש איכה שם הגי' מלכות דכתיב ויאמר יהודה כשל כח הסבל וגו' (נחמיה ד' ד') והכוונה המלך הכביד עליהם המסים: (לז) א"ר תנחומא אף הצוקה. ענינו צרה ולחץ ודוחק, והוא במקום פחד המובא בבבלי והראיה הוא שוה עם מאמרם שם דכתיב לבי סחרחר עזבני כחי. ובכ"י האחרים גם בנדפס אחרי המלות אף הצוקה נוסף למאן דמיקם נ"ל למאן דמנקט פי' קטטה מלשון אקוט בדור, ותרגום נלו גם נטו אתקוטטו, או נ"ל למאן דמקנט, עלמו מלמיתי תר' תקפו מקניטי, ואולי הם ב' נוסחאות אחד רשם בצדו למאן דמיקם במקום „אף הצוקה" והובא אח"כ בפנים: (א) זה"ה אורח חיים. מובא בילקוט תהלים רמז תשי"ח וחסר הציון: (ב) מי שהוא מסתכל למעלה. דריש משכיל כמו בסמ"ך: (ג) מה נאמר עליו כו'. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא מהרא"פ בגליון, אבל בכ"י

מוצא בדוד, שנסתכל למעלה ונמלט, שנאמר ואתה אלהים תורידם לבאר שחת (תהלים נה כד), וכן אתה מוצא. בנבוכדנאצר, דכתיב (אנא) [אנה] נבוכדנאצר עיני לשמיא נטלת (דניאל ד לא), ומה הרשעים שהן חייבין כלייה, כיון שמסתכלין למעלה, מיד הקב"ה מוחל להן, לישראל שהן בני אברהם יצחק ויעקב בזמן שמסתכלין למעלה על אחת כמה וכמה, (ד) אמר דוד אני אסתכל למעלה, שנאמר לדוד משכיל אשרי נשוי פשע, ומי הוא שמסתכל למעלה הוא כסוי חטאה, שנאמר ויהי דוד (בכל) [לכל] דרכיו משכיל (ש"א יח יד), ואומר וירא שאול (כי) [אשר] הוא משכיל (שם שם טו), ובמה היה כסוי חטאה, (ה) שפירש ממעשיו, והודה לפני הקב"ה, וכן הוא אומר חטאתי אודיעך ועוני לא כסיתי (פסוק ה):

[ב] **אשרי** אדם לא יחשוב ה' לו עון ואין ברוחו רמיה. אמר ר' יוסי ב"ר יהודה שאם עשה אדם תשובה שלימה שלבו עקור עליו, הקב"ה מוחל לו.

(ו) ר' אליעזר [בן יעקב] אומר עבירות שהתוודה עליהם שנה זו אסור להתודות שנה אחרת, ואם חזר עליהן הרי הוא מתוודה עליהן שנה אחרת, [ואם לא חזר עליהן ומתוודה שנה אחרת], עליו הכתוב אומר ככלב שב על קאו כסיל שונה באולתו (משלי כו יא). ורבנן אמרו עבירות שנתוודה עליהם שנה זו, אף על פי שלא חזר עליהן, צריך להתוודות עליהן שנה אחרת, לקיים מה שנאמר כי פשעי אני אדע וחטאתי נגדי תמיד (תהלים נא ה), (ז) [ומה עביד ר' אליעזר להדיא דרבנן וחטאתי נגדי תמיד], שיהיו כנגד דעתו אבל אינו מזכירן בפיו. (ח) אמר ר' פנחס הכהן בשם ר' אבא בר פפא על ידי שאין לך מן החדש, אתה מבזה על דיבור קונך, שאמר תאלמנה שפתי שקר הדוברות על צדיק עתק בגאוה ובוז (שם לא יט), שאתה מתגאה שאין לך עונות של שנה זו. (ט) אמר ר' הונא בשם ר' אבהו בשביל כבודך כתבתי על עצמי כביכול שאני שכחן, שנאמר מי אל כמוך נושא

הערות ותקונים

נכ"י האחרים ובנדפס קצת בסגנון אחר: (ד) אמר דוד אני אסתכל למעלה שנאמר לדוד משכיל כו'. מובא בילקוט תהלים רמז תשי"ח ומתחיל ד"א אשרי נשוי פשע שהוא מסתכל למעלה, ונרשם בלדו מדרש. ובילקוט שם מן המאמר א"ר שמעון בן לוי משל למה"ד עד א"ר יוסי הוא מפסיקתא רבתי פמ"ה וחסר הציון. ובפסיקתא רבתי שם א"ר שמעון בן לקיש: (ה) שפירש ממעשיו. בילקוט שם ופרש מעשיו. ועיין ירושלמי סוף יומא תני צריך לפרוט את מעשיו: (ו) ר' אליעזר אומר כו', ורבנן אמרו כו', יש להפך שמות האומרים וצ"ל רבנן אמרי עברות שהתודה כו' ואח"כ צ"ל ור' אליעזר אומר, היינו מה שמובא לפנינו בשם ר' אליעזר יש להביא בשם דרבנן וכן להיפך, והמאמר נובע מירושלמי יומא פ"ח ה"ט (מ"ה ע"ג), וכך איתא שם: תני עברות שנתודה עליהן ביה"כ שעבר איני צריך להתוודות עליהן יוה"כ הבא, אם עשה כן עליו הכתוב אומר ככלב שב על קאו כסיל שונה באולתו, תני ר' אליעזר אומר הרי זה זריז ונשכר מ"ט דר' אליעזר וחטאתי נגדי תמיד, וכן נשנה בתוספתא סוף פ"ד דיומא דברים שהתודה עליהן ביו"כ שעבר אין צריך להתודות ביו"כ הבא אלא א"כ עשה כנגדן עבר עליהן צריך שיתודה עליהן, לא עבר עליהן והתודה עליהם על זה נאמר ככלב שב על קאו וגו', ר' אליעזר בן יעקב אומר הרי זה משובח, שנאמר כי פשעי אני אדע וגו', וגם המאמר הזה בבבלי יומא פ"ו ע"ב תנו רבנן עברות שהתודה עליהן כו'. וגם בבבלי הגי' כמו בתוספתא ר' אליעזר בן יעקב, וכן תקנתי בפנים, וכן הוא בכ"י האחרים ובנדפס. וכאשר היא הגי' שלפנינו כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס המאמר קטוע, וכך איתא שם: ר' אליעזר בן יעקב אומר עונות שהתודה עליהם שנה זו אסור להתודות עליהם שנה אחרת, ועליו הכתוב אומר ככלב שב על קאו, ורבנן אמרי עברות שהתודה עליהן שנה זו צריך להתודות עליהם שנה אחרת, לקיים מה שנאמר וחטאתי נגדי תמיד. ובפנים הוספתי „ואם לא חזר עליהם ומתודה שנה אחרת" ועפ"י כן תבין כוונת המאמר כמו שהוא מפורש בבבלי ואם לא שנה בהן וחזר והתודה עליהן: (ז) ומה עביד ר' אליעזר להדיא דרבנן כו'. עיין בירושלמי שם, וכאשר הבאתי בהערה שלפניה מהופכים שם שמות האומרים, והגי' שם מה מקיימין רבנן טעמא דרבי אליעזר וחטאתי נגדי תמיד, שלא יהו כאלו לא עשאן אלא כשעשאן ונמחל לו: (ח) אמר ר' פינחס הכהן בשם ר' אבא בר פפא ע"י שאין לך מן החדש אתה מבזה על דבור קונך, תאלמנה שפתי שקר. המאמר יתבאר על פי מאמרם במ"ר פנ"ב אות ב' ד"א ויביאו את המשכן הה"ד תאלמנה שפתי שקר הדוברות על צדיק עתק בגאוה ובוז כילד אדם מתודה ביום הכפורים אם בא יו"כ אחר והזכיר עונותיו אומר לו הקב"ה תאלמנה שפתי שקר מהו עתק דברים של סילוקים כו' פי' שכבר נסתלקו ביוה"כ העבר ור"ל שאין לבוא ביו"כ בשנה האחרת להתודה עוד הפעם כי יו"כ שלעבר כבר כפר לו: (ט) א"ר הונא

עון ועובר על פשע (מיכה ז יח), (י) דאינשי חובין, (יא) וכן הוא אומר גם אלה תשכחנה (ישעיה מט טו), אלו העונות, ואנכי לא אשכחך (שם שם), אלו המצות, לכך אמר אשרי נשוי פשע:

[ג] (יב) **דבר** אחר אשרי אדם לא יחשוב ה' לו עון. שעשה מצוה כנגדה: ואין ברוחו רמיה. שלא היתה תפלתו של רמיות, ותורתו של רמיות:

כי החרשתי בלו עצמי. לפי שהחרשתי מדברי תורה, לפיכך בלו עצמי: בשאגתי כל היום. ואני שואג כל היום בעלבון הגלות: כי יומם ולילה תכבד עלי ידך. ר' יוסי בשם ר' חייא אומר אין ידך אלא לשון מכה, כמה דאת אמר הנה יד ה' הויה במקנך (שמות ט ג): נהפך לשדי. (יג) רב ור' יוסי, חד אמר לשדדי, והרינא אמר נהפך רוטב שמני להיות דומה לחרבוני קיץ, (יד) כהדא מוזא דיבשא בקייטא, כמה דאת אמר לשד השמן (במדבר יא ח): (טו) אל תהיו כסוס כפרד [אין הבין במתג ורסן עדיו לבלום בל קרוב אליך]: הסוס הזה (טז) אדם מקרדו ומקרצפו, (יז) והוא בולם, (יח) מכשכשו, והוא בולם, מקשטו והוא בולם, [מאכילו שעורים והוא בולם], לא קרב לגבי והוא בולם, אל תהיו כן, אלא הוו זהירין (יט) למגזי לטב טבתא, ולמגזי לביש בישתא: רבים מכאובים לרשע. לפי שלא תולה בטחונו בהקב"ה: והבוטח בה' חסד (יסובבנהו) [יסובבנו]. ר' אלעזר בשם ר' [אבא] אמר אפילו רשע בוטח בה' חסד יסובבנהו:

הערות ותקונים

בשם ר' אבהו. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס א"ר הונא בר אבהו שמלה בר היא ר"ת בשם ר', וכן נשנה המאמר בירושלמי פאה פ"א סוף ה"א (ט"ז ע"ב) קידושין סוף פ"א (ס"א ע"ד) (ושם הגי' ר' הונא רבי אבהו צ"ל ר' הונא בש"ר אבהו) סנהדרין פ"י ה"א (כ"ז ע"ג), שבועות פ"א ה"ט (ל"ג ע"ג) רבי הונא בשם רבי אבהו הקב"ה אין לפניו שכחה כביכול מפני ישראל נעשה שכחן, שנאמר מי אל כמוך נושא עון נושא כתיב ודוד אמר נשאת עון עמך, וכן הוא בפסיקתא דר"כ פ' סליחות קס"ז ע"א: (י) דאינשי חובין. לשון שכחה: (יא) וכה"א גם אלה תשכחנה אלו השעות ואנכי לא אשכחך אלו המצות. כ"ה בכ"י ו', וכן הוסיף מהרא"פ בגליון, אבל בכ"י האחרים ובנדפס חסר הסיום „אלו העונות ואנכי לא אשכחך אלו המצות": (יב) ד"א אשרי אדם כו'. כל המאמר כאשר לפנינו כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרא"פ בגליון, אבל בכ"י האחרים ובנדפס המאמר קטוע ונשאר רק איזה מלות: „ואין ברוחו רמיה שלא עשה תפלתו של רמיות, הבוטח בה' חסד יסובבנו", וכל השאר חסר: (יג) רב ור' יוסי חד אמר לשדדי, והרינא אמר נהפך רוטב שמני כו'. רש"י בפי' תהלים (ל"ב ד') כתב נהפך לשדי לחלוח שלי וכן לשד השמן לחלוח שמן כך פירשו דונש, ומנחם חברו לשון שדידה כמו משוד עניים (תהלים י"ב ו'), רשעים זו שדוני (שם י"ז ט'), וכן כתב רש"י במדבר י"א ח' לשד השמן לחלוח של שמן כך פירשו דונש ודומה לו נהפך לשדי בחרבוני קיץ, פי' נהפך לחלוחי בחרבוני קיץ. וכאשר תראה לפנינו חד אמר לשדדי, הוא כפי' מנחם, וחד אמר נהפך רוטב שמני, הוא כפי' דונש: (יד) כהדא מוזא דיבשא בקייטא. מלת מוזא אין לה שחר, מוץ תרגום מוזא, אבל אין ענין מוץ לכאן שמייבש, וכבר אמרתי לעיל הערה י"ב כי כל המאמר הזה לא נמצא בכ"י האחרים ובנדפס, רק בכ"י ו' ובהגהת הרא"פ בגליון שהוסיף את המאמר הזה, וגם שם הגי' כמו שהוא לפנינו: (טו) אל תהיו כסוס כפרד הסוס הזה. נשנה בפסיקתא פיסקא זכור כ"ד ע"ב, ותנחומא תצא אות ו', ומובא בילקוט תצא רמז תתקל"ח בשם הפסיקתא, ובילקוט תהלים רמז תשי"ט בשם התנחומא, ועיין הערות שלי להפסיקתא ולהתנחומא שם: (טז) אדם מקרדו ומקרצפו והוא בולם. זה ליתא בפסיקתא ובתנחומא, והוא מלשון אין מקרדין את הבהמה מפני שעושה חבורה אלא מקרצפין (פסחים י"א) וכתב הערוך פי' קירוד במגורדת ששיניה דקים ונכנסים בבשרה ועושין חבורה, קירצוף במגורדת ששיניה עבים ואין עושה חבורה. וא"כ קירוד הוא מלשון המקרא ויקח לו חרש להתגרד בו, בחילוף גיכ"ק, ותרגום על להתגרד לאיתקרצפה. ובמקום אדם מקרדו ומקרצפו הגי' בפסיקתא ובתנחומא את ממתגו והוא בולם, מלשון ומתג לחמור. והנוסחא שלפנינו בכ"י א' וכ"י ו' היתה גם לפני רש"י בתהלים ל"ב ט' וז"ל ומכסכם ברסנו וכשאתה מקרדו ומקרצפו אתה צריך לבלום ולסגור פיו, וכוון למאמר שלפנינו וגם הילקוט תצא שם הוסיף „מקרדו והוא בולם" ובוודאי הוסיף עפ"י השו"ט: (יז) והוא בולם. פי' בערוך נועם, ומלת נועם בסורי ענינו רמיסת הבהמה עיין תנחומא שם הערה מ"ד: (יח) מכשכשו. הוא מלשון המשנה חולין ל"ז ע"א עד שתכשכש בזנבה וע"ש בפירש"י שכתב רפרוף בליר מכשכוש עכ"ל, ורפרוף הוא מלה ערבית ופי' תנועה תמידית, עיין בהערה מ"ד בתנחומא שם: (יט) למגזי לטב טבתא ולמגזי לביש בישתא. פי' לשלם לטוב טובה ולשלם לרע רעה, ובעל הפסיקתא רבתי פי"ב העתיק את המאמר הזה ללשון עברי

[ד] **שמחו** בה' וגילו צדיקים והרנינו כל ישרי לב. (כ) ר' ברכיה בשם ר' יודן אמר (כא) שלא יהיו הצדיקים אומרים יצאנו מכלל ישרים, אלא אף לצדיקים נתן רננה, שנאמר רננו צדיקים בה' (תהלים לג א). (כב) אמר ר' יהודה בר' סימון אמר הקב"ה, רמ"ח איברים יש בך, ורמ"ח מצות עשה יש בתורה, אם קיימת את התורה אני מקיים את גופך, שנאמר שומר כל עצמותיו אחת מהנה לא נשברה (שם לד כא). (כג) אמר ר' אליעזר [בר יעקב] בשם ר' פנחס בן יאיר אמר הקב"ה אני עשיתי את יצר הרע, הזהר שלא יחטיאך, משהחטיאך הוי זהיר לעשות תשובה, ואז אשא עונך, שנאמר אני עשיתי ואני אשא ואני אסבול ואמלט (ישעיה מו ד), מדין של גיהנם, לכך נאמר אשרי נשוי פשע כסוי חטאה:

מזמור לג

[א] **רננו** צדיקים בה' לישרים נאוה תהלה. זהו שאמר הכתוב נפת תטופנה שפתותיך כלה (שה"ש ד יא), אמר הקב"ה אוהב אני לשמוע את קולך, בין מרננה, ובין מהללה, אל תמנעי קולך, למה כי קולך ערב (שם ב יד), אמרו לו הרי יעקב מרנן, אמר להם על מי, לא עלי, שמחה היא לי בין מרנן בין משבח, שנאמר רנו ליעקב שמחה (ירמיה לא ו), וכתיב נפת תטופנה שפתותיך כלה, הרי בשפתותיך, בלשונך דכתיב דבש וחלב תחת לשונך (שה"ש ד יא), בחיכך דכתיב וחכך כיין הטוב (שם ז י), בגרונך דכתיב רוממות אל בגרונם (תהלים קמט ו). הכל מרננים, צדיקים מרננים, שנאמר רננו צדיקים בה', הרשעים מרננים, (א) דכתיב כי רננת רשעים מקרוב (איוב כ ה), וכן את מוצא בפרעה, כיון שבאו אצלו משה ואהרן, בתחלה אמר מי ה' (שמות ה ב), (ב) כיון שקיבל מטרופוסו, התחיל לומר ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים (שם ט כז), אבל אין הרשעים מרננים לפניו עד שהביא עליהם מכות, אבל הצדיקים אינו כן, (ג) רננו צדיקים אל ה' אין כתיב כאן, אלא בה', בזמן שרואין אותו מיד מרננים, שנאמר וירא ישראל את היד הגדולה (שמות יד לא), מיד התחילו מרננים, אז ישיר משה (שם טו א), וכן הוא אומר ויבא משה ואהרן אל אהל מועד [וגו'] ותצא אש מלפני ה' [וגו'] וירא כל העם וירונו (ויקרא ט כג כד), וכן בימי שלמה ראה מה כתיב, (ד) וכל (העם) [בני ישראל רואים] ברדת האש וכבוד ה' על הבית [וגו' וישתחוו והודות לה' כי טוב כי לעולם חסדו] (דה"ב ז ג), לכך נאמר רננו צדיקים בה', הכל מרננים לפניו, שמים וארץ, שמש וירח והכוכבים ומלאכים, שנאמר הללו את ה' מן השמים [הללוהו במרומים, הללוהו כל

הערות ותקונים

היו זכורים לפרוע לטוב טובתן, ולרע את רעתן, והמלה גזה פי' בלשון ערבי גמול: (כ) ר' ברכיה בש"ר יודן. בכ"י ו' חסר שורה שלמה והמאמר הזה נמצא גם בכ"י האחרים ובנדפס ושם הגי' ר' יודן בש"ר ברכיה: (כא) שלא יהיו הצדיקים אומרים יצאנו מכלל ישרים. כי אצל צדיקים כתוב לשון גילה, ואצל ישרי לב כתוב לשון רנה, ועל זה הביא הדורש כי גם אצל צדיקים נמצא לשון רנה: (כב) א"ר יהודה בר סימון אמר הקב"ה רמ"ח איברים עד שנאמר שומר כל עצמותיו אחת מהנה לא נשברה. הוא מיותר ואין כאן מקומו, רק במזמור ל"ד על הכתוב שומר כל עצמותיו: (כג) א"ר אליעזר בר יעקב כו'. כן גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס המאמר קטוע ושם ליתא המלות „הזהר שלא יחטיאך משהחטיאך הוי זהיר לעשות תשובה ואז אשא עונך", גם הסיום חסר שם:

(א) דכתיב כי רננת רשעים מקרוב. כ"ה גם בכ"י ו', וחסר בכ"י האחרים ובנדפס: (ב) כיון שקבל מטרופוסו. פי' מטרופוסו חלקו וגורלו מן העולם ומורגל בדרז"ל עיין ערוך ערך מטרפס, ובכ"י האחרים (מלבד כ"י ו') חסר זה, וכן יש לתקן את מוצא בפרעה כיון שבאו [אצלו] משה ואהרן [בתחלה אמר מי ה', כיון שקבל מטרופוסו] התחיל אומר ה' הצדיק: (ג) רננו צדיקים אל ה' אין כתיב כאן. מובא בילקוט תהלים רמז תש"כ בשם המדרש, וכן בילקוט שמיני רמז תקכ"ד בשם שו"ט: (ד) וכל העם ברדת האש. כ"ה גם בכ"י ו' ותקנתי כלשון הכתוב וכל בני ישראל רואים. גם הוספתי סיפא דקרא וישתחוו והודות לה', ובכ"י האחרים ובנדפס מובא לשון הכתוב ויראו כל ישראל ברדת האש וכבוד ה' על הבית, ואין זה לשון הכתוב וצ"ל וכל בני ישראל רואים ברדת האש וכבוד ה' על הבית:

מלאכיו וגו', הללוהו שמש וירח וגו'] (תהלים קמח ב ג), ואף על פי שהכל מרננים לפניו, רינון של צדיקים ושל ישרים ותמימים נאה לפניו, שנאמר רננו צדיקים בה' לישרים נאוה תהלה: הודו לה' בכנור [וגו'] שירו לו שיר חדש. למי שעשה חדשה, שהניח השמים ושיכן שכינתו בארץ, שנאמר ועשו לי (משכן) [מקדש] ושכנתי בתוכם (שמות כה ח):

מזמור לד

[א] **לדוד** בשנותו את טעמו לפני אבימלך וגו'. זהו שאמר הכתוב את הכל עשה יפה בעתו (קהלת ג יא), (א) [אמר ר' תנחומא בעונתו ברא הקב"ה את העולם, מלמד שהיה הקב"ה בורא עולמות והיה מחריבן, שלא היו ראוין להבראות, אלא אמר (ב) דין לא הניין לי, ודין הניין לי: [דבר אחר את הכל עשה יפה בעתו]. (ג) אמר ר' סימון ראוי היה אברהם אבינו להברא תחלה לאדם הראשון, אלא אמר הקב"ה אם בורא אני את אברהם תחלה, אם יקלקל אין מי שיבא ויתקן, אלא הרי אני בורא אדם הראשון תחלה, שאם יקלקל יבא אברהם ויתקן: (ד) דבר אחר את הכל עשה יפה בעתו. שלשה צדיקים היו יסוד עולם, אדם הראשון ונח ואברהם: דבר אחר את הכל עשה יפה בעתו. כל מה שעשה הקב"ה בעתו, (ה) פירות חמין נאכלים בימות החורף, פירות קרים נאכלים בימות החמה: (ו) דבר אחר את הכל עשה יפה בעתו]. כל מה שעשה הקב"ה לעולמו עשה יפה, אמר דוד להקב"ה כל מה שעשית יפה עשית, [והחכמה יפה מן הכל, וכן הוא אומר מה רבו מעשיך ה' כולם בחכמה עשית (תהלים קד כד), כל מה שעשית בחכמה יפה עשית], (ז) חוץ מן השטות הזה, (*ז) אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם מה הנאה יש לעולם מן השטות הזו, שאדם מהלך בשוק ומקרע כסותו, והתינוקות רצין אחריו ומשחקין עליו, (ח) זה נאה לפניך, אמר ליה הקב"ה על שטות אתה קורא תגר, חייך (ט) שתצטרך לה, וכן אמר שלמה בז לדבר יחבל לו (משלי יג יג), מה יחבל לו, והא יתמשכן לו, (י) כענין

הערות ותקונים

(א) א"ר תנחומא עד פירות קרים נאכלים בימות החמה, ד"א את הכל עשה יפה בעתו. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ה' ז', וכן הוסיף המדפיס מווילנא, וליתא בכ"י א' (שלפנינו) ובכ"י ג' ו' ח' ולא בדפוס ראשון דפוס קושטא', וגם הרא"פ כתב בגליון בדפוס ווילנא „איתא בכתובים". וזה הוסיף אחד המעתיקים לדרוש על הכתוב את הכל עשה יפה, אולם אין ענינו כלל בכאן כי פה מתחיל רק על הכתוב את הכל עשה יפה בעתו להביא הדרשה על דוד שבקש על השטות, והמאמר הראשון בשם ר' תנחומא לקוח מן קה"ר פ"ג פסוק את הכל עשה יפה בעתו, וכן בב"ר פ"ט אות ב' ושם המאמר בורא עולמות ומחריבן מובא בשם ר' אבהו, וכן בב"ר פ"ג אות ז' מובא כן בשמו: (ב) דין לא הניין לי ודין הניין לי. אלו אינם טובים בעיני ואלו טובים בעיני. ובב"ר שם ובקה"ר שם דין הניין לי, יתהון לא הניין לי: (ג) א"ר סימון ראוי היה אברהם אבינו. קה"ר שם פ"ג אות ב', ושם הוא בשם ר' בון ובב"ר פי"ד אות ו' מובא כן בש"ר לוי: (ד) ד"א שלשה צדיקים היו יסוד עולם אדם נח ואברהם. המאמר סתום ולא אדע מה שייכות יש לזה עם הכתוב את הכל עשה יפה בעתו: (ה) פירות חמין כו'. לא מצאתי המקור אשר שאב המסדר ההוספה הזאת, והרמב"ם בה' דעות פרק רביעי ה"ח כתב וז"ל בימות החמה אוכל מאכלים הקרים ובימות הגשמים אוכל מאכלים החמים כו'. ע"ש: (ו) ד"א את הכל עשה יפה כל מה שעשה הקב"ה. כבר העירותי לעיל הערה א' כי בכ"י ב' ד' ה' ז' נמצא ההוספה שהוספתי, אבל בכ"י שלפנינו ובכ"י ג' ו' ח' ובדפוס ראשון מתחיל „וז"ה את הכל עשה יפה בעתו כל מה שעשה הקב"ה לעולמו עשה יפה", ומכאן מובא בילקוט שמואל רמז קל"א בשם השו"ט: (ז) חוץ מן השטות הזה אמר דוד לפני הקב"ה מה הנאה יש לעולם מן השטות הזו. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ בגליון, אבל בכ"י האחרים ובנדפס, אבל השטות שבראת מה הנאה יש לפניך: (*ז) אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע מה הנאה יש לעולם מן השטות הזו. רש"י במשלי י"ג י"ג הביא ומדרש תהלים דורש בז לדבר יחבל לו על דוד שאמר לפני הקב"ה רבש"ע מה הנאה בשוטים שבראת כו', וכוון למדרש שלפנינו: (ח) זה נאה לפניך. בתמי': (ט) שתצטרך לה. בכ"י האחרים ובנדפס שתצטער לו: (י) כענין שנאמר לא יחבל רחיים ורכב. בכ"י האחרים ובנדפס מובא הכתוב

שנאמר לא יחבל רחים ורכב (דברים כד ו), (יא) אמר לו הקב"ה תצטער ותתפלל עליה עד שאתן לך ממנה, (יב) לא עשה דוד עד שהלך אצל אכיש, וכן הוא אומר ויקם דוד ויברח [ביום ההוא] מפני שאול [ויבא אל אכיש מלך גת] (ש"א כא יא), אמר ליה הקב"ה דוד אצל אכיש אתה הולך, אתמול הרגת את גלית, (יג) והיום אתה הולך אצל אכיש וחרבו בידך, (יד) ואחיו של גלית שומר ראשו של מלך היה, ועדיין לא נסתפג דמו של גלית, ואתה הולך אצלו, כיון שראו אותו (טו) היה אגיסו בא ברגליו, אמר לו הרי דוד שהרג אחיך בא אצל אכיש, אמרו לו נהרוג למי שהרג אחינו, אמר להן אביש ולא במלחמה הרגו, ואילו אחיכם הרגו לא במלחמה היה הרגו, ועכשיו שהרג זה את אחיכם, לא כך התנה עמו, אם יוכל להלחם (אותי) [אתי] והכני (שם יז ט), אמרו לו אם כן (טז) עמוד מכסאך, שהמלכות לדוד, (יז) וכן הוא אומר הלוא [זה] דוד [עבד שאול] מלך ישראל (שם כט ג), ואנחנו [נהיה] עבדים לו, הכוהו בדברים, באותה שעה נתיירא דוד, ואמר יום אירא אני אליך אבטח (תהלים נו ד), התחיל מבקש דוד ומתפלל ואמר רבונו של עולם ענני באותה השעה, אמר ליה הקב"ה מה אתה מבקש, אמר לפניו תן לי מאותו השטות שבראת, אמר לו הקב"ה לא אמרתי לך בז לדבר יחבל לו, (יח) והשטות אתה מבקש, לכך נאמר לדוד בשנותו את טעמו: [לפני אבימלך]. (יט) וכי אבימלך היה שמו, והלא אכיש היה שמו, אלא שהיה צדיק כאבימלך, כיון ששמע כן נתיירא ונתבהל, ואמר שמא נתחייבתי כלייה, לכך נאמר וישם דוד את הדברים האלה בלבבו [וירא מאד מפני אכיש] (ש"א כא יג), עשה עצמו כשוטה ומשנה את טעמו, שנאמר וישנו את טעמו [בעיניהם ויתהולל בידם] ויתו על דלתות השער (שם שם יד), היה כותב על הדלתות ואמר אכיש מלך גת חייב לי מאה רבוא, ואשתו חמשים רבוא, ובתו של אכיש היתה היא ואמה שוטות, והיו צועקות ומשטות מבפנים, ודוד היה צועק ומשתטה בחוץ, אמר להם אכיש לעבדיו חסר משוגעים אני [כי הבאתם את זה להשתגע עלי] (שם שם טז), באותה שעה שמח דוד שמחה שיצא לו השטות מתוך השמחה, ועשה את השירה הזאת באלפ"א בית"א. אמר להקב"ה כמה טובה היא השטות, דכתיב אברכה את ה' בכל עת תמיד תהלתו בפי, בעת חכמה ובעת שטות, וכן את מוצא בתחילת בראשית, וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד (בראשית א לא):

[ב] **פודה** ה' נפש עבדיו. (כ) אמר ר' שמואל בר נחמני מדבר ביצר הרע, עליו הוא אומר אם רעב שונאך האכילהו לחם (משלי כה כא), זה יצר הרע, אדם מהלך עם חבירו שעה אחת נעשה אוהבו, ויצר הרע נולד עם האדם, וגידל

הערות ותקונים

הכתוב אם חבול תחבול (שמות כ"ב כ"ה): (יא) א"ל הקב"ה תצטער ותתפלל עליה עד שאתן לך ממנה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים הגי' ד"א אמר לו הקב"ה דוד על השטות אתה קורא כך חייך שתצטרך ותתפלל עליה עד שאתננה לך: (יב) לא עשה דוד. פי' לא שהה: (יג) והיום אתה הולך אצל אכיש וחרבו בידך. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (יד) ואחיו של גלית שומר ראשו של מלך היה. לעיל בריש מזמור כ"ו: (טו) היה אגיסו בא ברגליו. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס הרי אגיסו בא ברגליו, ובדפוס ווארשוי החבירו המלות ועשאום מלה אחת הריאגיסו והרא"ס כתב לפי הנראה מלת הריאגיסי היא מלה יונית מורה על שוטרי העיר, והוא דברי נביאות, רק פי' הי' אגיסו בא ברגליו פי' גיסו (שוואגער), ובמקום במשנה סנהדרין כ"ז ע"ב ובעל אמו וחמיו וגיסו, איתא במשנה שבירושלמי פ"ג מ"ז (דף כ' ע"ד) ובעל אחות אמו וחמיו ואגיסו, וכן עוד שם דף כ"א ע"ב אגיסו, ובאיזה כ"י כתוב להדיא היה גיסו בא ברגליו: (טז) עמוד מכסאך שהמלכות לדוד. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס עמוד מכסאך ותן המלכות לדוד: (יז) וכה"א הלא זה דוד עבד שאול מלך ישראל. תקנתי כמו שהוא בקרא, ובילקוט שמואל שם מובא בטעות הלא זה דוד מלך הארץ: (יח) והשטות אתה מבקש. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים הגי' הואיל וכן הוא אני נותנו לך: (יט) וכי אבימלך היה שמו כו'. מובא ברש"י תהלים ל"ד א' בשם מדרש תהלים: (כ) א"ר שמואל בר נחמני מדבר ביצר הרע.

עיין

עמו כל ימיו, שנאמר כי יצר לב האדם רע מנעוריו (בראשית ח כא), ואם מצא להפילו בן ארבעים בן חמשים בן ששים הרי מפילו, יש לך שונא גדול מזה, (כא) אמר ר' שמואל בר נחמני אם עמד עליך יצר הרע, האכילהו מלחמה של תורה, שנאמר לכו לחמו בלחמי (משלי ט ה). ואם צמא תשקהו ממימה של תורה, שנאמר הוי כל צמא לכו למים (ישעיה נה א), ולמה כי גחלים אתה חותה על ראשו (משלי כה כב), (כב) ומה וה' ישלם לך (שם שם), ישלימנו לך, (כג) הוי כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך מציל עני מחזק ממנו (תהלים לה י), אמר ר' אחא מציל יצר טוב מן יצר הרע, ועני ואביון מגוזלו (שם שם), יש לך גזילה גדולה מזו, שמחטיא את הצדיק, שנאמר ובשוב צדיק מצדקו ועשה עול (יחזקאל ג כ): אמר ר' יצחק בר מנחם כל צדיק וצדיק יש לו עולם בפני עצמו, ויש לו גן עדן בפני עצמו, שנאמר ירוין מדשן ביתך ונחל עדניך תשקם (תהלים לו ט):

מזמור לה

[א] **לדוד** ריבה ה' את יריבי. זהו שאמר הכתוב לכן שמעי נא זאת עניה ושכורת ולא מיין [וגו'] ואלהיך יריב עמו] (ישעיה נא כא כב). אלא ממה את שכורת, מצרות ולא מיין הרבה, לפי שעומדין עלי ואין לי מי שילחום בעדי אלא אתה, וכן הוא אומר כי דורש דמים אותם זכר (תהלים ט יג), (א) אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, אם אין את עומד לי, אין מי שיעמוד לי, וכן הוא אומר רבת אדני ריבי נפשי, ראיתה ה' עותתי שפטה משפטי, ראיתה כל נקמתם, שמעת (כל) חרפתם ה' (איכה ג נח נט ס סא), לפיכך אתה עומד לי, וכן הוא אומר הבה לנו עזרת מצר (תהלים ס יג, וקח יג), לכך נאמר ריבה ה' את יריבי לחם את לוחמי, יכול (יהא) עבד בשר ודם (יכול) לומר כך לבעליו, אדוני ריבה עם אויבי וצא והלחם על ידיי, וכן אמר הקב"ה לדוד, דוד עסוק בתורה ואני אלחום מלחמותיך, (ב) וכן אמר משה על כן יאמר בספר מלחמות ה' (במדבר כא יד), אם אתם עוסקים בספר, אני נלחם על ידיכם, לכך נאמר ריבה ה' את יריבי לחם את לוחמי:

[ב] **החזק** מגן וצנה וקומה בעזרתי. (ג) אמר לו הקב"ה וכי למגן ולצנה אני צריך, יהיו כמוץ לפני רוח, רוח אני נופח בהם, והם פורחים, וכן אמר ישעיה קול אומר קרא ואמר מה אקרא [וגו'] כי רוח ה' נשבה בו (ישעיה מ ו ז), (ד) כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך, אמר לו הקב"ה דוד מה אתה עושה לי, אמר לו אני אשבחך בכל אבריי, בראשי אני כופף וקודה בתפלתי, בשערות ראשי אני מקיים לא תקיפו פאת ראשכם (ויקרא יט כז), ועוד אני מניח תפילין בראשי,

הערות ותקונים

עיין פסיקתא דר"כ פסקא ויהי בשלח (פ' ע"א), וב"ר פכ"ד אות א': (כא) א"ר שמואל בר נחמני אם עמד עליך יצר הרע. עיין בפסיקתא שם מובא זה בשם ר' ברכי': (כב) ומה וה' ישלם לך ישלימנו לך. בפסיקתא שם אל תקרי ישלם לך אלא ישלימנו. ועיין סוכה נ"ב ע"א ופירש"י ישלימנו לך שיהא שלם יצרך עמך ואוסבך ואל ישיאך לחטוא וליאבד מן העולם: (כג) הוי כל עצמותי תאמרנה. בכ"י האחרים ובנדפס נמצא לפני זה: ואומר ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו, וזה הוא מיותר ונתוסף מפסיקתא דר"כ שם:

(א) אמרה כנסת ישראל. מובא בילקוט תהלים רמז תשכ"ג בשם המדרש: (ב) וכן אמר משה על כן יאמר בספר מלחמות ה' כו'. מובא בילקוט חקת רמז תשס"ד בשם שו"ט ויש לתקן בילקוט שם אם אתם עסקתם בספר אני נלחם על ידיכם: (ג) א"ל הקב"ה וכי למגן ולצנה אני צריך. בילקוט הביא הגי' וכי למגן ולצנה אני צריך רוח אני נופח בהם והם פורחים, שנאמר יהיו כמוץ לפני רוח: (ד) כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך אמר לו הקב"ה דוד מה אתה עושה א"ל אני אשבחך בכל איבריי כו'. כל המאמר עד סוף המזמור כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ בגליון, אבל בכ"י האחרים ובנדפס לא נמצא כל המאמר הזה, ושם הגי' כך: אמר לו הקב"ה דוד מה אתה עושה [לי], א"ל אני משבחך, וכה"א כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך ע"כ, והשאר איננו. והנה המאמר הזה הנמצא בכ"י שלפנינו גם בכ"י ד' ובהוספת הרא"פ בגליון, הי' כתוב גם לפני הקדמונים במדרש שו"ט, כמו שתראה. בשבלי הלקט השלם סי'

(ה) בצוארי אני מקיים מצות עטיפת ציצית, בעיני אני מקיים וראיתם אותו (במדבר טו לט), בפי אני מהלך, שנאמר תהלת ה' ידבר פי (תהלים קמה כא), ובשפתי אני מהלך, שנאמר תבענה שפתי תהלה (שם קיט קעא), בזקני שנאמר ולא תשחית [את] פאת זקנך (ויקרא יט כז), בלשוני שנאמר ולשוני תהגה צדקך (תהלים לה כח), באפי בהשתחויה, שנאמר וישתחו לאפיו ארצה (בראשית מח יב), בגרוני שנאמר נחר גרוני (תהלים סט ד), בלבי שנאמר בלבי צפנתי אמרתך (שם קיט יא), (ו) בחזה שימת ציצית כנגד הלב כל זמן שאני קורא את שמע, שנאמר והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך (דברים ו ו), מאחריי ומלפניי השלכתי הטלית, שתי כנפות לאחור, ושתי כנפות לפנים, (ז) יד ימין אני כותב ומראה בה טעמי תורה, יד שמאל אני קושר בה תפילין של יד, ובה אני אוחז ציציותי בזמן קריאת שמע, חוטמי להריח בה במוצאי שבתות, [אזנים בהם אני שומע טעמי תורה, הצפרנים בהם להסתכל אור] להבדלה, מעיי שנאמר ותורתך בתוך מעי (תהלים מ ט), קרביי שנאמר וכל קרבי את שם קדשו (שם קג א), כליותי שנאמר אף לילות יסרוני כליותי (שם טז ז), מילה מילה ופריעה, ברכיי כריעת ברכיים בתפלה, בברכיי (ח) אני נעשה סינדיקנוס לילדים הנימולים על ברכיי, רגל ימין מצות חליצה, (ט) רגל שמאל קודם לשלש פסיעות, לכך נאמר כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך:

הערות ותקונים

סי' י"ח הביא וז"ל: ואחר תפלת לחש פוסע לאחוריו ג' פסיעות וצריך להתחיל שלש פסיעות מרגל שמאל, לפי מה שמצינו בשוחר טוב לדוד ריבה ה' את יריבי והולך ומונה כל אבריו של אדם היאך מקלסין ומודים להקב"ה ומסיים רגל ימין לחליצה רגל שמאל קודם לשלש פסיעות ע"כ. וכן מובא זה בתניא ענין התפלה סי' ה' בשם שו"ט: וגם הרוקח סי' ק"ח הביא וז"ל בשו"ט ברכיי סנדיקוס לילדים פי' בעל ברית, והוא במאמר הזה שלפנינו, וגם בהגהות מיימוניות ה' תפלה פ"ה סי' ס' ובה' ציצית פ"ג סי' פ' ובה' מילה פ"ג סי' ד' הביא את המאמר הזה בשם שו"ט: הרשב"ץ בספרו מגן אבות על מס' אבות דף ד' ע"א הביא וז"ל וכן במדרש תהלים אמרו יד ימנית אני כותב בה ומראה בה טעמי תורה, הוא במאמר הזה, וכן תמצא ותראה בילקוט תהלים רמז תשכ"ג הביא מאמר אחד המתחיל א"ר תנחום אין לך אבר ואבר שלא קלס דוד להקב"ה בו, ועד הסיום כי לא ידעתי ספורות הוא מן פסיקתא רבתי פ"ט, ומן המאמר כל עצמותי תאמרנה אמר דוד אני משבח בכל איברי, הוא מן שו"ט שלפנינו, וחסר הציון „מדרש" והוא עד הסיום לכך נאמר כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך, ומן מציל עני מחזק ממנו אלו ישראל עד הוי מציל עני מחזק ממנו הוא ג"כ מן פסיקתא רבתי שם, וחסר על זה הציון פסיקתא רבתי, והילקוט ערב ב' מאמרים ממדרשים שונים יחד כדרכו. ויש להעיר בילקוט שם נשמט במאמר אשר הביא מהמדרש שו"ט „באפי בהשתחויה שנאמר וישתחו לאפיו ארצה" גם „בגרוני שנאמר נחר גרוני" „חוטמי להריח בה במוצאי שבת" „אזנים בהם אני שומע טעמי תורה" ובמקום זה נוסף בילקוט „צפרנים לעשות בהם פריעה ומליקת העוף" וזה לא נמצא בכ"י א' וכ"י ו' ובהוספת הרא"פ בגליון. ויש לתקן בילקוט שם במקום בראשי אני רופפו וקורא, צ"ל אני כופף וקורא: (ה) בצוארי אני מקיים מצות עטיפת ציצית. הרב בעל זית רענן בילקוט שם כתב וז"ל בצוארו עטיפת ציצית לפי שהיה להם בגד ציצית כסודר שהוא מונח סביב הצואר עכ"ל: (ו) בחזה שימת ציצית כנגד הלב כל זמן שאני קורא את שמע. נראה שהיו משימין הציצית בשעת ק"ש כנגד הלב. ועיין בלקח טוב במבוא הערה ל"ד מה שהבאתי שם בשם כפתור ופרח ובשם האשכול: (ז) יד ימין אני כותב ומראה בה טעמי תורה. בהערה ד' הבאתי כי מובא זה בתשב"ץ בשם שו"ט: (ח) אני נעשה סינדיקנוס לילדים הנמולים על ברכי. כ"ה גם בכ"י ו' וכן בהוספת הרא"פ ולעיל בהערה ד' הבאתי כי מובא זה ברוקח סי' ק"ח. והמוספי הביא זה בשם הילקוט בערך סנדיקוס וז"ל: בעל הילקוט הביא מלה זו במזמור ריבה ה' את יריבי, אני עושה סינדיקוס בשעת מילה ופריעה פי' בל"י ורומי syndicus σύνδικος פטרון ופרקליט עכ"ל, ומזה אנו קורין את האיש האוחז את הילד על ברכיו בשעת המילה סנדק: ועיין בספר צור ראבביניסען שפראך — אונד זאגענקונדע לידידי הרב החוקר הגדול מהר"י ד"ר פערלעס רב במינכען מה שהביא בספרו צד 33 שהיא המלה היונית σύντεκνος ולפי זה נכונה הגי' שלפנינו סינדיקנוס: (ט) רגל שמאל קודם לשלש פסיעות. עיין לעיל הערה ד' מה שהבאתי בשם בעלי הלקט ותניא, שהביאו את המאמר הזה:

וש"ה

מזמור לו

[א] **למנצח** לעבד ה' לדוד נאם פשע לרשע וגו'. (א) זהו שאמר הכתוב אשריך ישראל מי כמוך עם נושע בה' וגו' (דברים לג כט), הקב"ה עושה מלחמתן של ישראל, והנצחון שלהן, וכן הוא אומר לכל האותות והמופתים וגו' ולכל היד החזקה וגו' אשר עשה משה (שם לד יא יב), אשר עשה ה' אין כתיב כאן, אלא אשר עשה משה, הקב"ה שלחו לעשות, והנצחון של משה, וכן דבורה אמרה קום ברק ושבה שביך בן אבינועם (שופטים ה יב), (ב) [וכי שביה של ברק היה שהוא אמר קום ברק ושבה שביך], אלא מהו קום, קום ולא תעשה מלחמה, לפי שהמלחמה לה', שנאמר כי זה היום אשר נתן ה' וגו' (שם ד יד), וכן הוא אומר מן שמים נלחמו (שם ה כ), וכשהוא בא לומר נצחון של הקב"ה, אומר ושבה שביך, (ג) וכן דוד כשירד לגלית, אמר וידעו כל הקהל הזה כי לא בחרב ובחנית יהושיע ה' (ש"א יז מז), (ד) וכשהיו הנשים משחקות ויוצאות לחול, היו מענות ואומרות, הכה שאול באלפיו ודוד ברבבותיו (שם יח ז), אמר דוד להקב"ה אתה עושה המלחמה ולך הוא הנצחון, שנאמר לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד (דה"א כט יא), אמר לו הקב"ה לדוד, נתת לי את הנצחון, אף אני אתן לך הנצחון, שנאמר למנצח לעבד ה' לדוד:

[ב] **נאם** פשע לרשע בקרב לבי אין פחד אלהים לנגד עיניו]. (ה) היה דוד מסתכל בגלית הפלשתי, וראה אותו גבור מזויין בכל מיני כלי זיין, אמר מי יוכל לזה, כיון שראה אותו שהוא מחרף ומגדף, אמר עכשיו אני יכול לו, שאינו מפחד מהקב"ה, שנאמר נאם פשע לרשע אין פחד אלהים לנגד עיניו. מיכן אתה למד שאין הקב"ה דן את הרשעים אלא בשעה שאין פחדו עליהן, וכן אתה מוצא שאמר הקב"ה לישראל תיסרך רעתך [וגו'] ולא פחדתי אליך (ירמיה ב יט), לכך היה אומר אין פחד אלהים לנגד עיניו:

[ג] **כי** החליק אליו בעיניו למצוא עונו לשנוא. (ו) הרשעים הם מסתכלין בעיניהם, ומחפשין בידיהם, ומהרהרין בלבם, למצוא איזה עון שהקב"ה שונא אותו שיעשוהו, וכן הוא אומר כי כל תועבת ה' אשר שנא עשו (דברים יב לא), אוי להן להרשעים שהן כולן און ומרמה, ואין עושין אמת בין איש להבירו: דברי פיו און ומרמה. ומהלכים באון, ומחשבים באון, וכן הוא אומר און יחשוב על משכבו יתיצב על דרך לא טוב, מה יתיצב על דרך לא טוב, יש להם שני דרכים, אחת לטובה ואחת לרעה, ועוזבין דרך טובה, ומהלכין בדרך רעה, וכן אמר שלמה העוזבים ארחות יושר ללכת בדרכי חושך השמחים לעשות רע (משלי ב יג יד), הוי יתיצב על דרך לא טוב:

[ד] (ז) **ה'** בשמים חסדך אמונתך עד שחקים. וכי בשמים הוא החסד, והלא אינו אלא בארץ, (ח) שנאמר חסד ה' מלאה הארץ (תהלים לג ה), אלא מעשיהם

הערות ותקונים

(א) זש"ה אשריך ישראל. מובא בילקוט תהלים רמז תשכ"ד, וכן מובא בילקוט ברכה רמז תתקס"ג ד"ה אשריך ישראל בשם השו"ט: (ב) וכי שביה של ברק הי' עד וכן דוד כשירד לגלית. חסר בכ"י האחרים ובנדפס, והרא"פ הוסיף בגליון, ומצאה לנכון גם בילקוט שם: (ג) וכן דוד כשירד לגלית אמר וידעו כל הקהל הזה כי לא בחרב וגו'. כ"ה גם בכ"י ז', אבל בכ"י ובנדפס הגי' וכן דוד כשירד לגלית הפלשתי מהו אומר וידעו כל ממלכות הארץ כי יש אלהים בישראל (ש"א י"ז מ"ו) המלה „ממלכות" מיותרת כי ליתא בקרא, אבל בכ"י האחרים מובא לנכון כמו לפנינו: (ד) וכשהיו הנשים משחקות עד שנאמר למנצח לעבד ה' לדוד. כן הוא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ בגליון, וכן מובא ג"כ לנכון בילקוט שם, אבל בכ"י האחרים ובנדפס המאמר מקוטע ומשובש וכך איתא שם: וכשהיו מענות ותעניה הנשים המשחקות וגו' ודוד ברבבותיו, אמר דוד נתת לי הנצחון ואף אני נותן לך את הנצחון למנצח לעבד ה' לדוד: (ה) היה דוד מסתכל. מובא בילקוט תהלים רמז תשכ"ה, והציון מדרש מרמז שלפניו מוסב גם על רמז תשכ"ה, וכן מובא בילקוט שמואל רמז קכ"ז ד"ה זש"ה נאם פשע לרשע בשם שו"ט: (ו) הרשעים הם מסתכלים בעיניהם. מובא בילקוט תהלים רמז תשכ"ו בשם המדרש: (ז) ה' בשמים חסדך. כן מובא גם בכ"י האחרים ובילקוט ובקרא כתיב בהשמים: (ח) שנאמר חסד ה'

מלאה

של רשעים מסלקין את החסד לשמים, לכך נאמר ה' בשמים חסדך:

[ה] **צדקתך** כהררי אל. אמר הקב"ה לרשעים, הצדקות האלה אני מסגל, ומי שהוא עושה תשובה, הוא יבא ויטלו, יש לי צדקות הרבה, שנאמר צדקתך כהררי אל וגו', כשם שאין מניין להרים, כך אין מניין לצדקות: משפטיך תהום רבה. כשם שאין קצבה לתהום, כך אין קצבה למשפטן של רשעים, וכשם שהרים גדולים ורמים, כך הצדקות גדולות ורמות, וכשם שאין מימי התהום שוין, מהן מלוחין מהן מרים, ומהם מתוקים, כך אין משפטן של רשעים שוין. (ט) ר' יאשיה הגדול אומר אל תאמר כן, אלא (פרוס) [סרס] הכתוב צדקתך על משפטיך כהררי אל על תהום רבה, כשם שההרים כובשין על התהום כדי שלא יעלה ויציף את העולם, כך הצדקות כובשות את העונות שלא יאבדו באי העולם ליום הדין, וכן מיכה אמר ישוב ירחמנו יכבוש עונותינו (מיכה ז יט):

[ו] **כי** עמך מקור חיים באורך נראה אור. (י) אמר ר' יוחנן עובדא הוה בחד דהוה מדליק שרגא והוה (יא) טפי, הוה אדלקא והוה טפי, אמר עד אימת אנא (יב) משתלהי בהא שרגא, (יג) (מוריד) [מוריך] אנא לנהורא דשמשא ואנא אזיל לנהורא, כך ישראל (יד) נשתעבדו במצרים, ועמד משה וגאלם, וחזרו ונשתעבדו [בבבל, ועמדו דניאל חנניה מישאל ועזריה וגאלום, וחזרו ונשתעבדו] בעילם ובמדי ופרס, עמדו מרדכי ואסתר וגאלום, חזרו ונשתעבדו ביון, ועמדו חשמונאי ובניו וגאלום, חזרו ונשתעבדו באדום הרשעה, אמרו ישראל (טו) הרינו נתייגענו מהיותנו משתעבדין ונגאלין, וחזרנו ונשתעבדנו, עכשיו אין אנו מבקשין לגאולת בשר ודם, אלא גואלנו ה' צבאות שמו קדוש ישראל, ואין אנו מבקשין (מעתה) שיאיר לנו בשר ודם מעתה, אלא שיאיר לנו הקב"ה, שנאמר כי עמך מקור חיים באורך נראה אור, וכתיב אל ה' ויאר לנו (תהלים קיח כז). (טז) ר' שמעון בן לקיש אמר כך אמר הקב"ה לישראל מבקשים אתם (יז) לספות עם אומות העולם בעולם הזה, אמרו לפניו רבונו של עולם אל תט לבי לדבר רע (שם קמא ד), למה לפי שהם עוללות, (יח) שנאמר להתעולל עלילות ברשע את אישים פועלי און (שם שם), אפילו במצות הנעימות שלהם אין אנו מבקשין, שנאמר ובל אלחם במנעמיהם (שם שם),

הערות ותקונים

מלאה הארץ. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובילקוט מובא הכתוב כי אני ה' עושה חסד משפט וצדקה בארץ (ירמיה ט' כ"ג), ובכ"י ג' ובדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים נשמטו המלות „שנאמר כי אני ה' עושה חסד משפט וצדקה בארץ, אלא מעשיהן של רשעים מסלקין את החסד לשמים לכך נאמר בהשמים חסדך", ונמצא גם בכ"י האחרים: (ט) ר' יאשיה הגדול אומר אל תאמר כן אלא פרוס הכתוב. תקנתי אלא סרס הכתוב. ועיין ב"ר פל"ג אות א', וי"ר ריש פכ"ז ר' יונתן בשם רבי יאשיה מסרס קרא צדקתך עד משפטיך כהררי אל עד תהום רבה, צ"ל כמו שהוא בוי"ר צדקתך על משפטיך כהררי אל על תהום רבה מה הרים הללו כובשין כו'. עיין בפסיקתא דר"כ פסקא שור או כשב ובהערה י"א י"ב: (י) א"ר יוחנן עובדא הוה כו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס נמצא המאמר בלשון עברי עובדא הוה בחד בר נש היה מדליק את הנר בלילה והיה כבה ומדליקו והיה כבה אמר עד מתי אהיה מתיגע והולך ממתין אני עד שתזרח השמש ואני הולך לאור החמה, וגם הילקוט הביא בלשון עברי בשנוים קצת: (יא) טפי. פי' נכבה, תרגום טרם יכבה עד לא טפא: (יב) משתלהי. עייף ויגע תר' משלהי ולאי: (יג) מוריד אנא. תקנתי שצ"ל מוריך אנא, וחכינו עד אור (מ"ב ז' ט') תרגום ומוריכין אנחנא, ובכ"י ו' מוריכאנא, נתחברה המלה, אבל בהוספות שהוסיף הרא"פ בגליון הביא נכון מוריך אנא: (יד) נשתעבדו במצרים ועמד משה וגאלם. באיזה כ"י ובנדפס עמדו משה ואהרן וגאלום. ואחר זה מוסף בכ"י ג' ד' ה' ז' „חזרו בימי סיסרא וגאלום ברק ודבורה, במדינים ע"י גדעון, וכן על ידי שמגר בן ענת וכן ע"י השופטים עמדו וגאלום". וההוספה הזאת לא נמצא בכ"י שלפנינו ולא בכ"י ב' ו' ח' ולא בדפוס ראשון, וגם המדפיס מוויניציא לא הוסיף: (טו) הרינו נתייגענו מהיותנו. כאשר לפנינו כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס המאמר קטוע „אמרו ישראל הרי נתייגענו נגאלין ומשתעבדין אין אנו מבקשים שיאיר לנו בשר ודם אלא הקב"ה שנאמר אל ה' ויאר לנו": (טז) רשב"ל אמר כך אמר הקב"ה. המאמר נובע מפסיקתא דר"כ פסקא קומי אורי (דף קמ"ד ע"ב) ע"ש: (יז) לספות. פי' לאכול מלשון ספי ליה כתורא, עיין ערוך ערך ספ א', ובפסיקתא שם כתוב לסעוד: (יח) שנאמר

להתעולל

ובמה אנו חפצים, במצות שלך, שנאמר כי עמך מקור חיים באורך נראה אור, (יט) וכתיב והלכו גוים לאורך (ישעיה ס ג). (כ) אמר ר' שמואל בר נחמני על ידי שהיו ישראל משמשין בעולם הזה לאור החמה [ביום], ולאור הלבנה [בלילה], לפי שהן צריכין לאורה, אבל לעולם הבא אינן צריכין להם, שנאמר לא יהיה לך עוד השמש לאור יומם ולנוגה הירח לא יאיר לך (שם ס יט), ומי מאיר להן הקב"ה, שנאמר והיה לך ה' לאור עולם (שם שם). (כא) אמר ר' פנחס בשם ר' ראובן עתיד הקב"ה להביא סיני ותבור וכרמל, (כב) וליתן ירושלים עליהם בראשם, שנאמר נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים (שם ב ב), (כג) ולא עוד אלא שהן עתידין לומר שיר לישראל, שנאמר [וכנניהו] שר הלוים במשא (דה"א טו כב), כתיב הכא וכנניהו, וכתיב התם נכון יהיה הר בית ה':

[ז] **משוך** חסדך ליודעיך. (כד) אמר ר' יצחק אל תהי מושך חסד לאומות העולם אשר לא ידעוך. אמר ר' ינאי אם מדליק אדם נר לחבירו ביום בשעת האורה, מה הנאה יש לו, ואימתי הוא נהנה בנר, בשעה שהוא מדליק לו בלילה בשעת האפילה, והחסד שעשו ישראל במדבר היה להם מתוקן מאותה שעה מימי משה, ואימתי נפרע להן, בשעת השיכה בימי ירמיהו, שנאמר כה אמר ה' זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה (ירמיה ב ב), הוי משוך חסדך ליודעיך:

[ח] [**דבר** אחר משוך חסדך ליודעיך]. (כה) אמר ר' יצחק דור הולך ודור בא (קהלת א ד), אומה נכנסת ואומה יוצאת, והארץ לעולם עומדת (שם שם), אלו ישראל, שנאמר כי תהיו אתם ארץ חפץ (מלאכי ג יב), ועומדין לעולם, וכתיב עד יום גלות הארץ (שופטים יח ל), וכי הארץ גולה היא, אלא אלו ישראל. (כו) אמר ר' אבא בר כהנא שני דורות השתמשו בשם המפורש, אנשי כנסת הגדולה ודורו של שמד,

הערות ותקונים

להתעולל עלילות ברשע. דורש עלילות לשון עוללות: (יט) וכתיב והלכו גוים לאורך. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' „א"ר אושעיא בשם ר' פנחס עתידה ירושלים להעשות מטרפולין לכל הגוים לעתיד לבוא שנאמר והלכו גוים לאורך". וגם המאמר הזה הוא בפסיקתא שם ושם הגי' ר' אושעיא בשם ר' אפס, עתידה ירושלים לעשות קסילפנס לאומות העולם והן מהלכין לאורה, ומה טעם והלכו גוים לאורך. ואין ספק שגם לפנינו צ"ל בשם ר' אפס, גם צ"ל קסילפנס, ובמקום קסילפנס מובא המלה „מטרפולין" בטעות, ומלת מטרפולין ידוע שהוראתה ביוני ורומי μητρόπολις metropolis שרתי במדינות (הויפטשטאדט), אבל אין ענינה לכאן שנראה שהכוונה על האורה, לכן יותר נכון כגי' הפסיקתא, ועיין הוראת המלה שם בהערה כ"ו: (כ) א"ר שמואל בר נחמני. נשנה בפסיקתא דר"כ שם (קמ"ה ע"א): (כא) א"ר פנחס בשם ר' ראובן. פסיקתא דר"כ שם (קמ"ד ע"ב), ועיין שם בהערה כ' כ"א, וכן נשנה להלן במזמור פ"ז: (כב) וליתן ירושלים עליהן בראשם. בפסיקתא שם. ולבנות בית המקדש על גבי ראשיהם: (כג) ולא עוד אלא שהן עתידין לומר שיר לישראל. בפסיקתא שם אמר ליה ר' חנניה דייך עד כאן, אלא בית המקדש אומרת שירה וההרים עונין אחריה ומ"ט ונשא מגבעות (ישעיה ב' ב') ואין נשא אלא לשון שירה, ומה טעם וכנניהו שר הלוים במשא כי מבין הוא (דה"א ט"ו כ"ב) ודורש יסור כמו ישור, ובכ"י האחרים ובנדפס הגי' א"ר יהודה ולא עוד אלא שהן עתידין לומר מיני זמר לישראל שנאמר ויכוננו עיר האלהים בשיר, יש לתקן שצ"ל א"ר חנניא גם אין זה לשון הכתוב וצ"ל שנאמר וכנניהו שר הלוים במשא. ומובא לנכון להלן במזמור פ"ז ע"ש: (כד) א"ר יצחק אל תהי מושך חסד. מובא בילקוט תהלים רמז תשכ"ז בשם המדרש: (כה) א"ר יצחק דור הולך. לא אדע מה ענינו לכאן, ובעל הילקוט לא הביא את כל המאמר מאות ח' ובסוף רמז תשכ"ז הביא מאמר בשם ב"ר פט"ו ואח"כ בהתחלת רמז תשכ"ח הביא מאמר על שם נפלו פועלי און א"ר חייא לא כמדת הקב"ה מדת ב"ו, ומציין בצדו „מדרש", אולם המאמר הזה לא נמצא במדרש שו"ט וצ"ל תנחומא והוא בתנחומא שלנו ויצא אות י', והילקוט בתהלים רמז תתפ"ח ד"ה סומך ה' הביא לנכון בשם התנחומא. והמאמר נמצא בארוכות קצת במדרש קהלת פ"א פסוק והארץ לעולם עומדת א"ר יצחק מלכות נכנסת ומלכות יוצאת וישראל עומד לעולם הוי והארץ לעולם עומדת, ר' שמואל בש"ר פלטיה דמיה מייתי ליה מן הדין קרייא עד יום גלות הארץ (שופטים י"ח ל') וכי ארץ גולה או מטלטלת אלא אלו ישראל שנקראו ארץ, שנאמר כי תהיו אתם ארץ חפץ (מלאכי ג' י"ב): (כו) א"ר אבא בר כהנא שני דורות השתמשו

בשם

(כז) מעשה ברבי יהושע בן לוי שהיה אליהו זכור לטוב עוסק עמו בדברי תורה, (כח) והיו עסוקין במדת ר' שמעון בן יוחאי, ונתקהה ר' יהושע בן לוי בדבר הלכה, אמר לו אליהו מבקש אתה לשאול לר' שמעון בן יוחאי, בא ואני מעמיד אותו לך, מיד הלכו וקרא אליהו לר' שמעון בן יוחאי, מיד ענה אותו, אמר לו ר' יהושע בן לוי בא לשאול לך בהלכה, (כט) ולא חפץ, אמר לו אליהו כדאי הוא ר' יהושע בן לוי לראותך, צדיק הוא, אמר ליה אילו היה צדיק לא היה נראה הקשת בימיו, (ל) שכל ימיו של ר' שמעון בן יוחי לא נראתה הקשת, ויש אומרים אף בדורו של חזקיהו ובדורו של צדקיהו היו יודעין שם המפורש, (לא) שנאמר (לכן) כה אמר ה' [אלהי ישראל] (לב) הנני מסב את כלי המלחמה אשר בידכם (ירמיה כא ד), איזהו כלי המלחמה, זה שם המפורש, שהיו יוצאין למלחמה, ולא היו עושין מלחמה, ונופלין השונאין, וכיון שגרמו העונות, וחרבה הבית, היו נופלין ביד שונאיהן. ר' אייבו ורבנן, ר' אייבו אמר המלאכים היו מקלפין את השם שהיה עליהן, ורבנן אמרו מעצמו היה נקלף, וכיון שחרב הבית, היו יוצאין למלחמה, התחילו אומרים אין מתום בבשרי מפני זעמך (תהלים לח ד):

מזמור לז

[א] לדוד אל תתחר במרעים אל תקנא בעושי עולה, (א) זהו שאמר הכתוב אל יקנא לבך בחטאים (משלי כג יז), ובמה תקנא, כי אם ביראת ה' כל היום (שם שם), אל תקנא בנרן של רשעים, שאינו כלום, כמה שמן יש בו, שמינית או רביעית, אין לו אחרית, השמן משתלם, והנר מתכבה מיד, וכן הוא אומר כי לא תהיה אחרית לרע נר רשעים ידעך (שם כד כ), הלכה האורה שלו, לכך אמר (דוד) אל יקנא לבך בחטאים, קנא לנר שאינו נדעך לעולם, ואין האור שלו פוסקת, ואיזה הוא, זה כי נר מצוה ותורה אור (שם ו כג), לכך אל יקנא לבך בחטאים, אמר הקב"ה קנא לי, שאילולי הקנאה אין העולם עומד, ואין אדם נושא אשה, (ב) ואינו בונה בית, שאילולי שקנא אברהם, לא היה קונה שמים וארץ, ואימתי קנא (ג) שאמר למלכי צדק כיצד יצאת מן התיבה, אמר ליה בצדקה שהיינו עושים שם, אמר לו וכי מה צדקה היה לכם לעשות בתיבה, וכי עניים היו שם, והלא לא היו שם אלא נח ובניו, ולמי הייתם עושין צדקה, אמר ליה על הבהמה ועל החיה ועל העוף, לא היינו ישנים, אלא (ד) נותנים היינו לפני זה ולפני זה כל הלילה, אותה

הערות ותקונים

בשם המפורש. גם המאמר הזה אין ענינו לכאן, ואולי דורש ליודעיך שיודעים בשם המפורש: (כז) מעשה בר' יהושע בן לוי. עיין ב"ר פל"ה אות ב', ופסיקתא דר"כ פסקא ויהי בשלח ובהערה קמ"ב, ועיין כתובות ע"ז ע"ב ומשונה הספור: (כח) והיו עסוקין במידת רבי שמעון בן יוחאי. כ"ה בכל כתבי יד וכן בדפוסים הראשונים דפוס קאנשט' ודפוס וויניציא. ואולי הכוונה במכילתא דרשב"י כי הי' גם מכילתא דר' שמעון, וידוע כי מדת ומכילתא או מכילתין שוין בהוראתם עיין מבוא המכילתא להרב החכם הגדול מהר"ם פרידמאן פרק ה' ועיין בדברי הרב החכם הגדול מהר"ד ד"ר האפפמאן בספרו הקדמה למדרשי הלכה צד 27. וראיתי כי בעל א"ת תיקן במערת רשב"י ועפ"י הא"ת תיקן כן המפרש מהר"י כ"ץ בפנים המדרש והגיה במערת במקום במדת ולא צורך: (כט) ולא חפץ. רשב"י לא חפץ לענות לריב"ל: (ל) שכל ימיו של רשב"י לא נראתה הקשת. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ואעפ"כ כל ימיו של בן לוי לא נראתה הקשת, יש לתקן וכן צ"ל שכל ימיו של רשב"י לא נראתה הקשת: (לא) שנאמר כה אמר ה' כו', זהו שם המפורש. לזה המאמר כוון רש"י ישעיה כ"ט י"ב, וסיים „במדרש תהלים": (לב) שנאמר כה אמר ה' הנני מסב. עיין בפירש"י שם שמביא דרשה זו ע"ש:

(א) זש"ה אל יקנא לבך בחטאים. מובא בילקוט רמז תשכ"ח וחסר הציון „מדרש", ובהתחלת הרמז על שם נפלו פועלי און מגוין מדרש בטעות וצ"ל תנחומא, והוא בתנחומא שלנו בפ' ויצא אות י' כמו שהביא לנכון ברמז תתפ"ח ד"ה סומך ה' בשם התנחומא: (ב) ואינו בונה בית. בכ"י האחרים נוסף ואין אדם נוטע כרם: (ג) שאמר למלכי צדק. בכ"י ב' ד' ה' ז' נוסף „שהיה שם בן נח ועל שהקריב קרבן נקרא כהן לאל עליון": (ד) נותנים היינו לפני זה ולפני זה כל הלילה. בכ"י האחרים ובנדפס נוסף „פעם

אחת

שעה אמר אברהם ומה אילולי שעשו צדקה עם בהמה וחיה ועוף לא היו יוצאין, וכיון שעשו צדקה יצאו, ואני אם אעשה (ה) עם בני אדם על אחת כמה וכמה, באותה שעה נטע אשל בבאר שבע, (ו) אכילה שתיה לויה, וכן אמר שלמה וראיתי אני את כל עמל (קהלת ד ד), לכך נאמר אל יקנא לבך בחטאים:

[ב] כי כחציר מהרה ימלו וכירק דשא יבולון. (ז) אמר ליה הקב"ה לדוד הרשעים אינם כלום, חציר הם תוחלתם, וכן הוא אומר בפרוח רשעים כמו עשב (תהלים צב ח), מפריחין כעשב הזה, וכן איוב אמר רטוב הוא לפני שמש (איוב ח טז), עד מתי, עד שלא תבא תקופת תמוז, ומשתבוא תקופת תמוז מתייבשין, ואחר כך נעשין קוצין, ולהיכן הם הולכים, באש, (ח) שנאמר קוצים כסוחים באש יצתו (ישעיה לג יב), לכך נאמר וכירק דשא יבולון:

[ג] בטח בה' ועשה טוב. אמר לו הקב"ה לדוד אם תראה שאני עושה טובה לרשעים, אל ירע בלבך, (ט) אלא תוסיף ועשה טוב, תשובה, שנאמר כל תשא עון וקח טוב (הושע יד ג), ומה אם הרשעים שהן מכעיסין אותי, ואין מועילין לי, עשיתי עמהם טובה, (י) עמך [שאתה בוטח בי, ואתה עוסק בתורה, ואתה עושה משפט וצדקה, ומקרא מעיד עליך, שנאמר ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו (ש"ב ח טו)]. על אחת כמה וכמה שתבטח בי, לכך נאמר בטח בה' ועשה טוב: ולמה היה דוד דומה, לפועל שהיה כל ימיו עושה אצל המלך, ולא היה נותן לו שכרו, והיה אותו הפועל מיצר, ואמר שמא איני מוציא בידי כלום, שכר המלך פועל אחר, ולא עשה עמו אלא יום אחד, והאכילהו והשקהו ונותן לו שכרו משלם, אמר אותו הפועל שעושה עמו כל ימיו, ומה זה שלא עשה עמו אלא יום אחד כך, אני שעשיתי עמו כל ימי חיי על אחת כמה וכמה, הלך לו אותו הפועל, ואותו שעשה עמו כל ימיו התחיל שמח בלבו, כך אמר דוד נתתה שמחה בלבי מעת דגנם ותירושם רבו (תהלים ד ח), ואימתי שמחה בלבי, כשראיתי אותך מה שעשית עם הרשעים, מעת דגנם ותירושם רבו: (יא) [ר' אלעזר אומר מתוך שלותן של רשעים בעולם הזה, אתה יודע מתן של צדיקים בעולם הבא, מה עם הרשעים כך, הצדיקים על אחת כמה וכמה, הדא הוא דכתיב נתתה שמחה בלבי, ואומר מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (תהלים לא כ)]:

מזמור לח

[א] מזמור לדוד להזכיר, ה' אל בקצפך תוכיחני. ובחמתך תיסרני. (א) זהו שאמר הכתוב יסרני ה' אך במשפט (ירמיה י כד), במשפט אין כתיב

הערות ותקונים

אחת איחרנו את עצמנו ויצא אבי משובר, ובאיזה כ"י נוסף עוד וזהו וישאר אך נח. והרא"פ כתב „אינו בכתובים", ועיין ב"ר פל"ז אות ד' א"ר הונא בשם ר"א בנו של ריה"ג נח כשיצא מן התבה הכישו ארי ושברו: (ה) עם בני אדם. בכ"י ב' ד' ה' ז' ובנדפס דפוס וויניציא ואח"כ בכל הדפוסים נוסף שהם בדמות וצלם של הקב"ה, (והמדפיס מדפוס וויניציא הגיה של המלאכים במקום של הקב"ה), ובדפוס ראשון ליתא זה, כי לא נמצא בכ"י ג', וגם הילקוט בתהלים שם הביא שהם בצלמו של הקב"ה: (ו) אכילה שתיה לויה. וכן להלן במזמור ק"י מהו אשל אכילה שתיה לויה, עיין לקח טוב בראשית כ"א ל"ג רבנן אמרי אכילה שתיה לויה, ועיין שם בהערה כ"ד שדרשו נוטריקון, והערותי שם כי זה נשמט בב"ר פנ"ד אות ו', והיה גם לפני רש"י סוטה י' ע"א ד"ה פונדק: (ז) א"ל הקב"ה לדוד. מובא בילקוט תהלים רמז תשכ"ט וחסר הציון: (ח) שנאמר קוצים כסוחים באש יצתו. באיזה כ"י ובנדפס מובא הכתוב דועכו כאש קוצים (תהלים קי"ח) ובאיזה כ"י מובא ב' פסוקים יחד: (ט) אלא תוסיף ועשה טוב תשובה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס אלא תוסיף ועשה טוב „ואין טוב אלא" תשובה: (י) עמך על אחת כמה וכמה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס נוסף שאתה בוטח בי כו' והוספתי בפנים: (יא) ר' אלעזר אומר. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ה' ז' וגם בדפוס וויניציא, ואח"כ בכל הדפוסים, וליתא בכ"י א' שלפנינו, ולא בכ"י ג' ו' ח' ולא בדפוס ראשון, והרא"פ כתב בגליון בדפוס וויניציא „אינו בכתובים":

(א) זהו שאמר הכתוב יסרני ה' אך במשפט. מובא בילקוט תהלים רמז תשל"ג בשם המדרש:

שנאמר

כאן, אלא אך במשפט, יסרני ביסורים טובים, וכן הוא אומר יסר בנך כי יש תקוה (משלי יט יח), ייסרהו אבל לא למות, הזהר אל תמיתהו, ואל המיתו אל תשא נפשך (שם שם), אמר דוד אל בקצפך תוכיחני, טובה היא התוכחה, וכן הוא אומר כי את אשר יאהב ה׳ יוכיח (שם ג יב), אבל לא בקצף, לכך נאמר אל בקצפך תוכיחני. טובים הן היסורין, וכן אומר אשרי הגבר אשר תיסרנו יה (תהלים צד יב), אבל אנו קצרי רוח, אמר דוד להקב״ה רבון העולמים אנו חוטאים ואתה קוצף, ומתוך כך אין אנו נגאלין, (ב) שנאמר הן אתה קצפת ונחטא בהם עולם ונושע (ישעיה סד ד), אלא כבוש לנו אחת אחת, וכן הוא אומר ישוב ירחמנו יכבוש עונותינו (מיכה ז יט), לכך נאמר ה׳ אל בקצפך תוכיחני: האורג הזה בזמן שאורג ויודע שהשתי שלו יכול לעמוד, הוא הולך בחזקה, ובזמן שיודע שאינו יכול לעמוד, אינו מכה בחזקה, (ג) אנו המסכת ואתה האורג, אין בנו כח לא לקצף ולא לחימה, (ד) וכן הוא אומר חנני ה׳ כי אומלל אני (תהלים ו ג), וכשאתה עמי בחימה ובקצף מיד אני מת, וכן הוא אומר מה בצע בדמי ברדתי אל שחת (שם ל י), (ה) מי שאינו יודע להכות כופתו ומכהו במקל על מוח, או על העינים, ומי שיודע להכות, כופתו ומכהו על גבו, ולא על גבי ראשו, ולא על גבי עיניו, שלא יסמא את עיניו, אלא מכה במקום שאין בו סכנה, וכן הוא אומר מה המכות האלה בין ידיך [ואמר] אשר הכיתי בית מאהבי (זכריה יג ו), מה המכות האלה גרמו לי להאהב להקב״ה:

[ב] (ו) **אין** מתום בבשרי מפני זעמך. התחילו ישראל אומרים כי עונותינו רבו למעלה ראש (עזרא ט ו), אמר ר׳ יצחק משל לאדם שהיה עובר בנהר, והיו רגליו שוקעות במים, והמשאוי על ראשו, אמרו לו העבר המשאוי מעליך ואתה שולף את רגליך, (ז) כך אמר הקב״ה לישראל מפני מה אמרתם כי עונותי עברו ראשי כמשא כבד יכבדו ממני (תהלים לח ה), יעזוב רשע דרכו (ישעיה נה ז), הניחו מעשיכם הרעים ואני מרחם אתכם, שנאמר וישוב אל ה׳ וירחמהו (שם שם), (ח) ר׳ חיננא בר פפא אמר (כל) [רבות עשית אתה ה׳ אלהי] נפלאותיך ומחשבותיך אלינו (תהלים מ ו), [כל נפלאות ומחשבות] שחשבת [כדי] שיברור לו אברהם את המלכיות, (ט) אלינו [בשבילנו כדי] שנעמוד בעולם. (י) אמר ר׳ שמעון בר אבא בשם ר׳ יוחנן (יא) [ארבעה דברים] הראה לו הקב״ה לאברהם, תורה ומלכיות וגיהנם וקרבנות, תורה דכתיב ולפיד אש (בראשית טו יז), וכתיב הלוא כה דברי כאש (ירמיה כג כט), ולפיד זו תורה, דכתיב וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים (שמות כ יח). [גיהנם דכתיב] תנור עשן (בראשית שם), זו גיהנם, דכתיב הנה (יום) [היום] בא בוער

הערות ותקונים

(ב) שנאמר הן אתה קצפת ונחטא בהם עולם ונושע. כ״ה גם בכ״י ו׳, אבל בכ״י האחרים ובנדפס חסר הראיה מהכתוב, וכן הוסיף הרא״פ בגליון: (ג) אנו המסכת. מלשון עם המסכת (שופטים ט״ז י״ג): (ד) וכן הוא אומר חנני ה׳. מכאן עד וכן אומר השני חסר בכ״י האחרים ובנדפס, וכן הוסיף מהרא״פ בגליון: (ה) מי שאינו יודע להכות כופתו ומכהו במקל על מוח. מובא בילקוט תהלים שם, וכן בילקוט זכרי׳ רמז תקפ״א ד״ה מה המכות בשם שו״ט ומן המכות האלו גרמו לי הוא מן שו״ט מזמור י״ב אות ה׳, וערב ב׳ מאמרים יחד, וכן המאמר השני נשנה גם במדרש וי״ר פל״ב סוף אות א׳: (ו) אין מתום בבשרי. מובא בילקוט תהלים רמז תשל״ד והגיון מרמז שלפניו מוסב גם על זה: (ז) כך אמר הקב״ה לישראל מפני מה אמרתם כו׳. כ״ה גם בכ״י ו׳, אבל בכ״י האחרים ובנדפס כך אמר הקב״ה לישראל מפני מה אתם אומרים, אם עונות תשמר יה ה׳ מי יעמוד (תהלים ק״ל ג׳) יעזוב רשע מדרכו הרעה הניחו מעשיכם הרעים ואני מרחם אתכם, וגם הרא״פ הביא בגליון הנוסחא כמו שלפנינו בכ״י א׳ וכ״י ו׳: (ח) ר׳ חיננא בר פפא אמר. אין שייכות כלל למאמר הזה לכאן, ואולי מקום המאמר הוא להלן במזמור מ׳ בפ׳ רבות עשית אתה ה׳. והמאמר נובע מפסיקתא דר״כ פסקא החודש (מ״ב ע״ב), ומובא בילקוט בא רמז קפ״ט בשם הפסיקתא, ועיין בפסיקתא שם הערה ט״ו. ותקנתי המאמר שלפנינו עפ״י הפסיקתא: (ט) אלינו בשבילנו. ר״ל שפי׳ אלינו בשבילנו: (י) א״ר שמעון בר אבא בש״ר יוחנן. בפסיקתא שם שמעון בר אבא בש״ר יוחנן, וכן נשנה המאמר בב״ר פמ״ד אות כ״א וגם שם כתוב שמעון בר אבא. וכן מובא המאמר להלן במזמור כ״ב ושמ״ר פנ״א אות ז׳, ועיין בפסיקתא שם הערה י״ח: (יא) ד׳ דברים

כתנור (מלאכי ג יט), קרבנות שנאמר קחה לי עגלה משולשת ועז משולשת ואיל משולש (בראשית טו ט), מלכיות דכתיב והנה אימה חשכה גדולה נופלת עליו (שם שם יב):

מזמור לט

[א] **למנצח** לידותון מזמור לדוד, אמרתי אשמרה דרכי מחטוא בלשוני. (א) זהו שאמר הכתוב מענה רך ישיב חימה ודבר עצב יעלה אף (משלי טו א), קשה לשון הרע יותר מעבודה זרה, כשחטאו ישראל במדבר ועשו את העגל, לא נחתם גזר דין עד שחטאו בפיהם, שנאמר וישמע ה׳ את קול דבריכם (דברים א לד), ואומר חי אני נאם ה׳ אם לא כאשר דברתם באזני (במדבר יד כח), הוגעתם ה׳ במעשיכם אין כתיב כאן, אלא הוגעתם ה׳ בדבריכם (מלאכי ב יז), וכתיב כי כשלה ירושלים ויהודה (בלשונה) [נפל כי לשונם ומעלליהם אל ה׳] (ישעיה ג ח), וכתיב היתה לי נחלתי כאריה ביער נתנה עלי בקולה [על כן שנאתיה] (ירמיה יב ח), כי בקולה שנאה, והלא בקולה אהבה, שנאמר השמיעיני את קולך (שה״ש ב יד), אלא בקולה אהבה ובקולה שנאה, אמור מעתה מות וחיים ביד לשון (משלי יח כא):

[ב] [**אמרתי** אשמרה דרכי מחטוא בלשוני]. (ב) מעשה היה במלך פרס שנטה למות ונעשה כהוש ביותר, אמרו לו הרופאים אין לך תקנה עד שיביאו חלב לביאה, ותשקה אותה עד שתרפא, שלח אצל מלך שלמה בן דוד, ונטלו בידם ממון הרבה, מיד שלח שלמה וקרא לבניהו בן יהוידע, אמר לו כיצד נוכל למצוא חלב לביאה, אמר ליה בניהו תן לי עשרה עזים, הלך הוא ועבדי המלך לגוב אריות, והיתה שם לביאה מינקת גוריה, יום ראשון עמד לו מרחוק והשליך לה אחת ואכלה, יום שני נתקרב מעט [והשליך אחרת], וכן בכל יום ויום, לסוף עשרה ימים נתקרב אצלה, עד שהיה משחק עמה, וממשמש בשדיה, ולקח מחלבה והלך לו לדרכו, ובאו אצל שלמה ופטרן לשלום, והלכו לדרכם, כשהיו בחצי הדרך ראה אותו רופא בחלומו והיו אבריו מהרסין זה עם זה, הרגלים אומרים אין בכל האיברים כמונו, שאם לא הלכנו לא היה הגוף יכול להביא מן החלב, ענו הידים ואמרו אין כמונו, שאם לא היינו ממשמשין לא היה יכול להביא מן החלב, [העינים אמרו אנו למעלה מן הכל, שאם לא היינו מראים לו הדרך, לא היה נעשה כלום]. ענה הלב ואמר אני למעלה מכם, שאם לא נתתי העצה, לא הועלתם בדבר כלום. ענה הלשון ואמר אני טוב מכם, שאם לא הדיבור מה הייתם עושים, ענו כל האיברים והשיבו ללשון, איך לא יראת להדמות אלינו, ואתה יושב במקום השך ואפלה, ואין בך עצם ככל האיברים, אמרה להם הלשון היום תאמרו שאני שולטת בכם. כשניעור האיש משנתו שמר החלום בלבו והלך לדרכו, נכנס אצל המלך, ואמר לו הא לך חלב כלבא שבקשנו בשבילך ותשתה, מיד קצף המלך עליו וצוה לתלותו, כשהלך להתלות התחילו כל האיברים רועדים, אמר להם הלשון הלא אמרתי לכם היום שאין בכם ממש, אם אני מציל אתכם תודו לי שאני שולט עליכם, אמרו לו הן, מיד אמר הלשון לתולים אותו השיבוני אל המלך, השיבוהו אל המלך, אמר לו למה צוית לתלותי, אמר ליה שהבאת לי חלב כלבתא, אמר לו ומה איכפת לך, ויהא לך רפואה, ועוד ללבייא קורין כלבתא, לקח ממנה ושתה ונתרפא, ונמצא שהיה חלב לביאה, ופטרו אותו לשלום, אמרו לו כל האיברים, עכשיו אנו מודים לך שאת שולטת על כל האיברים, הדא הוא דכתיב מות וחיים ביד לשון (משלי יח כא), אמר דוד אמרתי אשמרה דרכי מחטוא בלשוני:

[ג] **ראה** הלשון טובה מכל הקרבנות, שנאמר אהללה שם אלהי[ם] בשיר ואגדלנו

הערות ותקונים

דברים הראה לו הקב״ה לאברהם כו׳. כ״ה גם בכ״י ו׳, אבל בכ״י האחרים ובנדפס גם בדפוס ראשון כתוב הראה הקב״ה לאברהם את המלכיות וכו׳ במזמור כ״ב:

(א) זש״ה מענה רך ישיב חימה. מובא בילקוט תהלים ברמז תשכ״א על הכתוב נצור לשונך מרע:
(ב) מעשה היה במלך פרס. מובא בילקוט שם. וכאשר הוא לפנינו כן הוא גם בכ״י ו׳, וכן הביא

בתודה ותיטב לה׳ משור פר מקרין (ו)מפרים (תהלים סט לא לב), (ג) אם שור למה פר, ואם פר למה שור, אלא משור שהקריב אדם הראשון פר הודאה בזמן שאמר טוב להודות לה׳ (שם צב ב), ביום הכיפורים היה כנגד עבודת כהן גדול, כמה שנאמר בזאת יבא אהרן אל הקדש בפר בן בקר לחטאת (ויקרא טז ג). מקרין ומפרים. (ד) שור שהקריב אדם הראשון קדמו קרניו לפרסותיו, שנאמר מקרין ומפרים. (ה) תמן תנינן שור שהקריב אדם הראשון קרן אחת היתה לו במצחו, שנאמר מקרין מפרים, (ו) מקרן כתיב:

[ד] (ז) דבר אחר למנצח לידותון. אלו כת של דיינין ושל משפט, לכך נאמר אשמרה דרכי מחטוא בלשוני, שלא לעוות את הדין וכן הוא אומר (כי) [גם] ישבו שרים בי נדברו (תהלים קיט כג): (ח) אשמרה לפי מחסום. וכי יש מחסום לפי, אלא אשמרה שתקותא שלא אתעסק בדברים בטלים, אלא בדברי תורה, וכן הוא אומר מרפא לשון עץ חיים (משלי טו ד), זו תורה, מכאן אתה למד שלא נתן הקב״ה לישראל את התורה, אלא שלא יתעסקו בדברים בטלים, (ט) ולא יעסקו בלשון הרע, וכן הוא אומר אשמרה דרכי מחטוא בלשוני, ואומר ודברת בם (דברים ו ז), בם תהא מדבר, ולא בלשון הרע, ולא בדברים בטלים, וכן דוד אמר מי רוצה לקנות חיי עולם הבא, אמרו לו אין אדם יכול לקנות, אמר להם בזול הוא, דכתיב מי האיש החפץ חיים (תהלים לד יג), מאן בעי חיי, אמרו לו לקנות חיים מי יכול, אמר להם נצור לשונך מרע (שם שם יד), ואין רע אלא מלשינות, שנאמר תאלמנה שפתי שקר (שם לא יט) ממה שהוא נמנע, מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (שם שם כ):

הערות ותקונים

הרא״פ בגליון, אשר הוסיף ותקן עפ״י כ״י שהי׳ לפניו, אבל בכ״י האחרים ובנדפס הנוסחא בקצת שנויים, וליתא שם המלות „שנטה למות ונעשה כחוש ביותר״. וכן במקום ותשקה אותה עד שתרפא, הגי׳ שם „ונעשה לך רפואה״ המלות „שלח אצל מלך שלמה בן דוד ונטלו בידם ממון הרבה מיד שלח שלמה וקרא לבניהו בן יהוידע אמר לו כילד טוכל למלאת חלב לביאה, א״ל בניהו תן לי עשרה עזים, הלך הוא ועבדי המלך לגוב אריות״ כל זה חסר בכ״י האחרים ובנדפס, ושם הגי׳ „עגה אחד מהם ואמר לו אם רצונך אלך אני ותן לי עשרה עזים אמר לעבדיו ונתנו לו הלך לגוב אריות. המלות וכן „בכל יום ויום לסוף עשרה ימים נתקרב אצלה״, ליתא בכ״י האחרים ובנדפס, וכן המלות „וממשמש בשדיה״ והמלות „ובאו אצל שלמה ופטרן לשלום והלכו לדרכם״ וכן „כשהיו בחצי הדרך ראה אותו רופא בחלומו״, ובמקום זה נאמר שם וכשהיה בחצי הדרך ישן וראה חלום, במקום שאם לא הייתם ממשמשין לא היה יכול להביא מן החלב, ובכ״י האחרים ובנדפס שאם לא הייתי אני שהלבנו לא היה עושה דבר, וכן במקום כשניעור האיש משנתו שמר החלום בלבו והלך לדרכו, כתוב בכ״י האחרים ובנדפס שמע האיש את הדברים האלה ונתפחד והקיץ משנתו והלך לו לדרכו, וכן במקום התחילו כל האברים רועדים, הגי׳ שם התחילו כל האברים צווחים, אחרי המלות למה לוית לתלותי, נוסף שם „זו תורה וזו שכרה״, ואחרי המלות שהבאתי לי חלב כלבתא נוסף שם „לקרב מיתתי״, ובמקום לקח ממנה ושתה ונתרפא ונמצא שהיה חלב לביאה ופטרו אותו לשלום, נאמר שם לקחו ממנו ונסהו ונמצא חלב לבייא, ועוד איזה שנוים קטנים: (ג) אם שור למה פר כו׳. כל המאמר עד לכך נאמר אשמרה דרכי מחטוא בלשוני נמצא גם בכ״י ו׳, וכן הוסיף מהרא״פ, וליתא בכ״י האחרים ובנדפס: (ד) שור שהקריב אדם הראשון קדמו קרניו לפרסותיו. עיין ע״ז דף ח׳ ע״א עמד והקריב שור שקרניו קודמין לפרסותיו: (ה) תמן תנינן שור שהקריב אדם הראשון קרן אחת היתה לו במצחו. ע״ז שם ושבת כ״ח ע״ב: (ו) מקרן כתיב. כן הוא גם בבבלי שם וכן בירושלמי שבת פ״ב דף ד׳ ע״ד ור״ה פ״ג דף כ״ח ע״ד: (ז) ד״א למנצח לידותון עד אשמרה לפי מחסום וכי יש מחסום לפי. הוא גם בכ״י ו׳, וכן הוסיף מהרא״פ בגליון, וליתא בכ״י האחרים ובנדפס: (ח) אשמרה לפי מחסום וכי יש מחסום לפי אלא אשמרה שתקותא שלא אתעסק בדברים בטלים אלא בדברי תורה, וכה״א מרפא לשון עץ חיים. כ״ה גם בכ״י ו׳, וכן הוסיף הרא״פ בגליון, אבל בכ״י האחרים ובנדפס גי׳ אחרת וכי יש מחסום לפי אמרו כן מרפא לשון עץ חיים זו התורה, שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה: (ט) ולא יעסקו בלשון הרע. מן וכה״א אשמרה דרכי מחטוא בלשוני עד וכן דוד אמר, הוא גם בכ״י ו׳, וליתא בכ״י האחרים ובנדפס, וכן הוסיף הרא״פ בגליון:

זמ״ה

מזמור מ

[א] למנצח לדוד מזמור, קוה קויתי ה׳ ויט אלי וישמע שועתי. (א) זהו שאמר הכתוב ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו (ישעיה כה ט). (ב) אין ביד ישראל אלא שיקוו שיגאלם הקב״ה, בשכר קוה קויתי ה׳, דכתיב טוב ה׳ לקויו (איכה ג כה), (ג) ואומר שובו לבצרון אסירי התקוה (זכריה ט יב), (ד) שמא תאמר עבר קציר כלה קיץ ואנחנו לא נושענו (ירמיה ח כ), קוה אל ה׳ חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה׳ (תהלים כז יד), קוה אל ה׳, וקוה אל ה׳, תקוה אחר תקוה, חזק ויאמץ לבך, אם קויתם ולא נושעתם, קיווי ושובו וקיווי, ואם תאמר עד מתי נקוה, כבר כתיב יחל ישראל אל ה׳ מעתה ועד עולם (שם קלא ג), ואומר חזקו ויאמץ לבבכם כל המיחלים לה׳ (שם לא כה), אם עושין כן, הרי אתם נושעים, שנאמר אשר לא יבושו קווי (ישעיה מט כג), וכתיב וקוי ה׳ יחליפו כח (שם מ לא), וכתיב וקוי ה׳ המה יירשו ארץ (תהלים לז ט), לכך נאמר קוה קויתי ה׳ ויט אלי וישמע שועתי, דוד שקיווה לי עניתיו:

[ב] ויעלני מבור שאון מטיט היון. וכי לבור ירד דוד או לטיט, אלא אמר דוד (ה) כבר הייתי בדרך שהולכת לגיהנם הנקרא בור שאון וטיט היון, והתפללתי וקויתי שכר תפלתי ומצאתי, ולא הנחני הקב״ה (ו) (ליטמע) [לטבע] בתוכו, דכתיב כי לא תעזוב נפשי לשאול לא תתן חסידך לראות שחת (תהלים טז י), ולא דיי לי שלא הנחני לירד לבור, אלא שהודיעני באיזה דרך אלך, דכתיב תודיעני אורח חיים שובע שמחות את פניך וגו׳ (שם שם יא), זו גן עדן, לכך נאמר ויעלני מבור שאון, ולא עוד אלא שהעלני למרום, דכתיב ויקם על סלע רגלי כונן אשורי, (ז) ואין סלע אלא מקום מרום וגבוה מאד, שנאמר (והוא) [הוא] מרומים ישכון (ומצודות) [מצדות] סלעים משגבו (ישעיה לג טז), לכך נאמר ויקם על סלע רגלי, וכל כך למה, בשביל תקותי שקויתי ולא רצה לא עולות ולא שלמים ולא זבחים אלא קיווי, אמרו לו מניין אנו יודעין שעשה עמך כך, אמר להם מן השירה שאני אומר אתם יודעין, שנאמר ויתן בפי שיר חדש תהלה לאלהינו, וכי כל השירות ישנות הם, אמר להם כבר הייתי הולך לבאר שחת והעלני, אמרתי לו אם כבר העליתני תן לי רוח הקודש, וכן הוא אומר השיבה לי ששון ישעך ורוח נדיבה תסמכני (תהלים נא יד), מלמד שנסתלקה ממנו רוח הקודש, אמר לו תהלה אני נותן לך רוחך, לכך נאמר שיר חדש: יראו רבים וייראו. כל הרוצה לעשות תשובה יסתכל בדוד, דכתיב (ח) הן עד לאומים נתתיו (ישעיה נה ד), לכך נאמר יראו רבים וייראו, מיד ויבטחו בה׳, וכן הוא אומר וירא ישראל את היד הגדולה (שמות יד לא), מיד אז ישיר משה (שם טו א):

[ג] (ט) אשרי הגבר אשר שם ה׳ מבטחו ולא פנה אל רהבים ושטי כזב. אל

הערות ותקונים

(א) וז״ה ואמר ביום ההוא. מובא בילקוט תהלים רמז תשל״ו בשם המדרש: (ב) אין ביד ישראל אלא שיקוו שיגאלם הקב״ה בשכר קוה קויתי. בכ״י האחרים ובנדפס אין ביד ישראל אלא קווי כדי שיגאלו בשכר קוה קויתי. אבל בעל הילקוט תקן הלשון והביא כך: אם אין ביד ישראל אלא הקווי כדאי הן לגאולה בשכר הקווי. והמאמר מובא באבודרהם בשם המדרש (סדר תפלת יו״כ דף נ״א ע״ב לדפוס פראג): (ג) ואומר שובו לבצרון אסירי התקוה. זה ליתא בכ״י האחרים ובנדפס, ומובא גם באבודרהם שם: (ד) שמא תאמר עבר קציר כלה קיץ ואנחנו לא נושענו כו׳. כל המאמר הנאמר אחריו עד סוף אות א׳ כ״ה גם בכ״י ו׳, וכן הוסיף מהרא״פ בגליון, וזה חסר בכ״י האחרים ובנדפס: (ה) כבר הייתי בדרך שהולכת לגיהנם. מן שהולכת לגיהנם כו׳ עד לכך נאמר ויעלני מבור שאון, נמצא גם בכ״י ו׳, וכן הוסיף מהרא״פ בגליון, וליתא בכ״י האחרים ובנדפס: (ו) ליטמע, וכן הוא גם בכ״י ו׳, וכן בהוספת הרא״פ בגליון, ותקנתי צ״ל לטבע, והוא מלשון הצילני מטיט ואל אטבעה (תהלים ס״ט פ״ו): (ז) ואין סלע אלא מקום מרום וגבוה מאד שנ׳ הוא מרומים ישכון לכך נאמר ויקם על סלע רגלי. כ״ה גם בכ״י ו׳, וגם הוסיף כן הרא״פ בגליון, וליתא בכ״י האחרים ובנדפס: (ח) הן עד לאומים נתתיו. ובקרא שלפניו כתוב ואכרתה לכם ברית עולם חסדי דוד הנאמנים: (ט) אשרי הגבר וגו׳ אל יאמר אדם. מכאן עד סוף אות ג׳

יאמר אדם מאחר שחטאתי אין לי תקנה, אלא ישים בטחונו בהקב"ה ויעשה תשובה ויקבל אותו, ואל יאמר אם כן אין לי רבנות, ישנא את הרבנות, וישפיל עצמו, ויחזור בתשובה, ולא ילך אחרי שטי כזבים, הם שנוטים אחר מעשה כזבנות, וכן הוא אומר עשה (שטים) [סטים] שנאתי (תהלים קא ג):

[ד] (י) **רבות** עשית אתה ה' [אלהי] נפלאותיך ומחשבותיך אלינו. (יא) אמר ר' חנינא בר פפא נפלאות ומחשבות שחשבת [כדי] שיברור לו אברהם את המלכיות, (יב) אלינו [בשבילנו] (יג) כדי שנעמוד בעולם הזה, ונירש חיי עולם הבא. (יד) ר' יודן ור' אידי ור' חמא בר חנינא בשם זקן אחד שאמר בשם רבי, לא היה אברהם יודע שיברר לו את המלכיות, אלא הקב"ה בירר לו את המלכיות, [והוא ברר לו גיהנם]. והוא שאמר דוד להקב"ה הרכבת אנוש לראשנו באנו באש ובמים ותוציאנו לרויה (תהלים סו יב), [הרכבת אנוש לראשנו, אלו המלכיות. באנו באש ובמים], זו גיהנם, (טו) שנידונין בה הרשעים באש ובשלג של מים ובברד של מים, כיון שהרכבת אנוש לראשנו, כאילו באנו באש ובמים. ותוציאנו לרויה (תהלים שם), כמו שנאמר כי תעבור במים אתך אני (ישעיה מג ב), אלו הצרות התכופות כמים, ובנהרות לא ישטפוך (שם שם), אלו המלכיות הדומין למי הנהרות, כי תלך במו אש לא תכוה (שם שם), זו דינה של גיהנם, ולהבה לא תבער בך (שם שם), זו מבול אש הלוהטות רשעים לעתיד לבא, שנאמר וליהט אותם היום הבא (מלאכי ג יט). (טז) אמר ר' ברכיה היה אברהם יושב ודומם כל אותו היום, אמר לו הקב"ה עד מתי אתה יושב ודומם, (יז) קטע הדא מילתא, וברור לך את המלכיות, התחיל הקב"ה חותך את הדבר, שנאמר ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר (בראשית טו יח), לכך נאמר נפלאותיך ומחשבותיך אלינו, בשבילנו שלא נשתעבד לגיהנם: (יח) אין ערוך אליך. מי הוא שיכול לערוך שירה לספר נפלאותיך: אגידה ואדברה עצמו מספר, זבח ומנחה לא חפצת. זהו שאמר הכתוב החפץ (ה' בעולה ומנחה) [לה' בעולות וזבחים] כשמוע בקול ה' (ש"א טו כב): אזנים כרית לי. אין כריתה אלא לשון חפירה, כמה דאת אמר כי יכרה איש בור (שמות כא לג): אז אמרתי הנה באתי במגלת ספר כתוב עלי. וכתיב וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר (דברים יז יח):

הערות ותקונים

ג' נמצא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ בגליון, וליתא בכ"י האחרים ונדפס: (י) רבות עשית א"ר חנינא בר פפא עד ר' יודן ור' אידי נמצא ג"כ בכ"י ו', וכן הוסיף מהרא"פ בגליון, וליתא בכ"י האחרים ונדפס, ושם המאמר מקוטע רבות עשית אתה ה' אלהי שיברור לו אברהם את המלכיות (ונדפס את הגלות) וכו' במזמור כ"ב: (יא) א"ר חנינא בר פפא. פסיקתא דר"כ פסקא החודש דף מ"ב ע"א, ועיין לעיל סוף מזמור ל"ח ומה שכתבתי שם בהערה: (יב) אלינו בשבילנו. תקנתי כמו שהוא בפסיקתא שם, ור"ל שפי' אלינו בשבילנו, וכ"ה במדרש ב"ר פס"ה: (יג) כדי שנעמוד בעולם הזה. בפסיקתא שם כדי שנעמוד בעולם, והסיום ונירש חיי עולם הבא ליתא שם: (יד) ר' יודן ור' אידי כו'. פסיקתא שם (דף מ"ב ע"ב) וע"ש בהערה ל', ועיין בב"ר פמ"ד אות כ"א. ובב"ר הסרים המלות "וזקן אחד בשם רבי", וגם בכל כ"י שלפנינו כתוב וזקן אחד בשם רבי, אבל בשו"ט דפוס קאנסט' הגיה בשם רבי לוי וזה נשתרבב מהמלה לא הנאמר אחריו ואח"כ נדפס כן בכל הדפוסים, לכן מלת "לוי" מיותרת: (טו) שנידונין בה הרשעים עד א"ר ברכי'. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרא"פ בגליון, אבל בכ"י האחרים ונדפס ליתא: (טז) א"ר ברכי' הי' אברהם יושב ודומם כל אותו היום, בפסיקתא שם ר' ברכי' בשם ר' לוי ובב"ר פמ"ד הגי' ר' הונא בשם ר' אחא, וגם נוסף שם: כל אותו היום היה אברהם אבינו יושב ותמה בלבו ואומר לאיזה אברור לגיהנם או למלכיות זו קשה וזו קשה: (יז) קטע הדא מילתא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ונדפס קטע הדא מילא, ובפסיקתא שם פסק מילכיה מן לבך, ובב"ר מוטיא מן כדו. והעירותי בפסיקתא בהערה כ"ח שצ"ל **מלביא** והמלה יונית μαλακία ופתרונה צער וענש (מוסלאזיקיים, לאגאפטיקיים) ונאותה לכוונת הענין הנח צער זה מלבך, ועע"ש בהערה כי שם הרחבתי בזה: (יח) אין ערוך אליך. מכאן עד סוף המזמור הוא ג"כ בכ"י ו', וכן הוסיף מהרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ונדפס:

מזמור מא

[א] **למנצח** מזמור לדוד, אשרי משכיל אל דל. (א) זהו שאמר הכתוב עיר קטנה ואנשים בה מעט (קהלת ט יד), עיר קטנה, (ב) זה האדם, ואנשים בה מעט, אלו איברים: ובא אליה מלך גדול (שם שם). (ג) זה יצר הרע: ובנה עליה מצודים גדולים (שם שם). (ד) כמנן רברבן: ומצא בה איש מסכן (שם שם טו). זה יצר טוב: (ה) ומלט הוא את העיר בחכמתו (שם שם). מדינה של גיהנם. ולמה נקרא יצר טוב מסכן, (ו) דלית כל עמא שמעין ליה, אמר דוד הואיל ולית עמא שמעין ליה, טוביה דשמע ליה, לכך נאמר אשרי משכיל אל דל:

[ב] (ז) **דבר** אחר אשרי משכיל אל דל. זהו שאמר הכתוב מלוה ה' חונן דל (משלי יט יז), (ח) אמר ר' יוחנן (ט) כל מי שהוא מבקר את החולה מעבירין מחוליו אחד מששים, (י) וכל מי שאינו מבקר מוסיפין על חליו אחד מששים. (יא) אמר ר' אבין אם כמיניה דר' יוחנן יסקון לגבי שכיב מרע שיתין בני נשא ויסקון ליה. (יב) ר' אלעזר פתר לה (יג) [במי שהוא קובר מת מצוה. (יד) ר' אבא פתר לה (טו) במי שהוא משכיל יצר טוב על יצר הרע. ר' אסי פתר לה] במי שהוא משכיל ונותן פרוטה לעני. ורבנן פתרי לה (טז) במי שהוא מבריח מן המלכיות. (יז) מאי טעמא דר' אבא דאמר משכיל יצר טוב על יצר הרע,

הערות ותקונים

(א) זש"ה עיר קטנה. מובא בילקוט תהלים רמז תש"מ בשם המדרש, ושנה במדרש קהלת פ"ט פ' עיר קטנה אות ה': (ב) זה האדם, בקה"ר הגי' זה הגוף, וכן בגמרא בבלי נדרים ל"ב ע"ב הגי' זה הגוף, ואולי נתקן בקה"ר עפ"י גי' הבבלי: (ג) זה יצר הרע. בקה"ר נוסף: ולמה הוא קורא ליצה"ר גדול שהוא גדול מיצר הטוב שלש עשרה שנה: (ד) כמנן רברבן. בקה"ר כמנון ועקמון, וכן בב"ר פנ"ג ותנה הכתב, ובנה עליה מצודים גדולים (קהלת פ' י"ד) עקמן וכמנן, והוראת כמן ארב, ותרגם לדם (שמות כ"א י"ג) כמן ליה: (ה) ומלט הוא את העיר בחכמתו מדינה של גיהנם. זה ליתא בקה"ר שם: (ו) דלית כל עמא שמעין ליה. בקה"ר שם למה קורא אותו מסכן שאינו מצוי בכל הבריות, ואין רוצין של בריות נשמעין לו: (ז) ד"א אשרי משכיל אל דל זש"ה מלוה ה' חונן דל. מפרש דל מלשון חולה, ועיין נדרים מ' ע"א אין דל אלא חולה, שנאמר מדלה יבצעני (ישעיה ל"ח י"ב) אי נמי מן הדין קרא מדוע אתה ככה דל בן המלך, ועיין ברש"י בפי' לתהלים שם: (ח) א"ר יוחנן. בכ"י ב' ד' ה' ז' נוסף לפני זה "אילמלא כתוב אי אפשר לאמרו כתוב אחד אומר מלוה ה' חונן דל וכתוב אחד אומר עבד לוה לאיש מלוה היך עושה לו כל חפצו" וזה ליתא בכ"י האחרים ולא בנדפס, וגם המדפיס מווילנא לא הוסיף זה. ועיין בוי"ר פל"ד אות ג': (ט) א"ר יוחנן כל מי שהוא מבקר את החולה מעבירין מחוליו אחד מששים. בוי"ר ריש פל"ד איתא אמר רב הונא כל מי שמבקר את החולה פוחתים לו אחד מששים, ובגמרא נדרים ל"ט סע"ב איתא א"ר אחא בר חנינא כל המבקר חולה נוטל אחד מששים בצערו (כ"א מחליו), ובעל מנורת המאור סי' ר"ח הביא המאמר בשם מדרש תהלים וגורס א"ר אלעזר הקפר מי שהוא מבקר את החולה: (י) וכל מי שאינו מבקר. זה ליתא בוי"ר שם: (יא) א"ר אבין אם כמיניה דר' יוחנן כו'. במדרש וי"ר שם איתיביה לרב הונא א"כ יעלו ששים וירד עמהם לשוק, אמר להם ששים ובלבד שיהיו אוהבין אותו כנפשו. אעפ"כ מרויחין לו. ובעל הילקוט ברמז תש"מ אחר שהביא מאמר מגמרא נדרים דף מ' הביא א"ר יוחנן המבקר את החולה, וערב יחד נוסחת השו"ט ונוסחת הוי"ר ע"ש. ושמות האומרים הביא כמו שהוא בשו"ט, וכמו כן עשה במאמר שלאחריו המתחיל ר' אליעזר אומר. ועיין וי"ר פל"ד, ועיין בגמרא נדרים שם הוא בסגנון אחר א"ל א"כ ליעלון שיתין ולוקמוה אמר ליה כעישורייתא דבי רבי ובבן גילו ע"ש ברש"י ור"ן, ובמקום לפנינו א"ר אבין הגי' בכ"י ג' א"ר אבא, וכן הוא בכל הדפוסים: (יב) ר' אלעזר פתר ליה במי שהוא קובר מת מצוה. הוספתי בפנים כי המעתיק השמיט מן פתר לה עד פתר לה, ונמצא לנכון גם בכ"י ו' ששוה תמיד עם הכ"י שלפנינו. ובמדרש וי"ר שם ר' יוחנן אמר זה שקובר מת מצוה ר"ל ר' אלעזר אמר: (יג) במי שהוא קובר מת מצוה. דורש דל על המת, ועיין ברכות י"ח ע"א כל הרואה המת ואינו מלוהו עובר משום לועג לרש, ואם הלוהו מה שכרו, א"ר אסי עליו הכתוב אומר מלוה ה' חונן דל, פירש"י ואין לך דל מן המת: (יד) ר' אבא פתר לה. בוי"ר שם הגי' אבא בר ירמיה בשם ר' מאיר: (טו) במי שהוא משכיל יצר טוב על יצר הרע. דורש דל על יצר הטוב, ובמאמר שלפניו איש מסכן זה יצר טוב כו': (טז) במי שהוא מבריח מן המלכיות. בוי"ר הלשון במקום המאמר הזה "זה שמבריח עצמו מן העריצים": (יז) מאי טעמא דר' אבא דאמר משכיל יצר טוב על יצר הרע כו' שממלא יצר טוב מיצר הרע. הסיום שממלא יצר

שנאמר אשרי משכיל אל דל, שממלט יצר טוב מיצר הרע, (יח) ומאי טעמא דר' אסי, שנאמר ה' ישמרהו ויחיהו (פסוק ג), ומאי טעמא דר' יוחנן, שנאמר ה' יסעדנו על ערש דוי (פסוק ד), ומאי טעמא דר' אלעזר, (יט) שנאמר יאושר בארץ (פסוק ג), ומה טעמא דרבנן, שנאמר ואל תתנהו בנפש אויביו (שם):

[ג] (כ) **דבר** אחר אשרי משכיל אל דל. אמר ר' יונה אשרי משכיל ונותן אל דל, מהו משכיל, שמסתכל והושב עליו היאך להחיותו, כיצד אם היה אדם גדול ויורד מנכסיו הוא הולך אצלו ואומר לו שמעתי שירושה באה לך במקום פלוני, ושחייב לך איש פלוני כך וכך, אם רצונך טול ממני, ולכשתגיע לידך אותה הירושה, או כשיפרע לך איש פלוני חובך, אתה פורע לי, זהו משכיל אל דל:

[ד] **ביום** רעה ימלטהו ה'. (כא) אין לך יום רעה אלא יום המיתה, יום יציאת הנפש, אותו היום ימלטהו ה' מדינה של גיהנם: (כב) דבר אחר ביום רעה. ביום הדין הגדול, הוא יום דכתיב ביה הנה היום בא בוער כתנור (מלאכי ג יט), מה כתיב בתריה, וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה (שם שם כ), מהו שמש צדקה ומרפא, (כג) אותה צדקה שעשיתם עם עניים עומדת וזרחה לכם, ומרפאה אתכם ביום הדין הגדול, (כד) וכן הוא אומר הלוא פרוס לרעב לחמך [וגו'] ונפש נענה תשביע (ישעיה נח ז י), ומהו נפש נענה, נפש מעונה, כך היא דרכה של נפש, אם אדם מאכילה כל מעדני עולם, ועבר עליה יום אחד ואינה אוכלת, היא מעונה, ורוצה לצאת מן הגוף, כיון שאתה משביעה, מיד היא מתיישבת ונוחה ועומדה, מעלה עליך הכתוב כאילו אתה נתתה לו:

[ה] **ה'** יסעדנו על ערש דוי. וכי יש ערש של דוי, ומהו ערש דוי, אדם חולה יום ראשון, צריך תפלה, וכן ביום שני, וכן ביום שלישי, (כה) ביום רביעי אמר לו דוי הוא, אותה שעה אמר הקב"ה הרי נעשה דוי בעיני כל אדם, עכשיו אני מעמידו, לכך נאמר ה' יסעדנו על ערש דוי. מהו כל משכבו הפכת

הערות ותקונים

טוב מיצר הרע ליתא בכ"י האחרים (מלבד כ"י ו'), וכן הוסיף כן הרא"פ בגליון, ועיין בוי"ר שם ג' אחרת בזה על דעתיה דאבא בר ר' ירמיה דאמר בש"ר מאיר זה שממליך יצר טוב על יצר הרע דכתיב ה' ישמרהו מיצר הרע. על דעתי' דאיסי דאמר זה שנותן פרוטה לעני דכתיב ויחייהו. והגי' שלפנינו במדרש יותר נכונה, ועיין בוי"ר שם ביפ"ת: (יח) ומ"ט דר' אסי. זה חסר בכ"י האחרים ובנדפס: (יט) שנאמר יאושר בארץ. פי' שיהיה בשלום על משכבו בשובו לעפרו, והביא מפסוק זה ראי' לדבריו שאמר זה שקובר מת מצוה: (כ) ד"א אשרי משכיל אל דל א"ר יונה כו'. המאמר נובע מירושלמי פאה פ"ח ה"ט דף כ"א ע"ב ושם הגי' כך א"ר יונה אשרי נותן לדל אין כתיב כאן אלא אשרי משכיל אל דל, והוא שמסתכל במצוה היאך לעשותה, כיצד היה ר' יונה עושה כשהיה רואה בן טובים שירד מנכסיו היה אומר לו בני בשביל ששמעתי שנפלה לך ירושה ממקום אחר טול ואת פורע מן דהוה נסב ליה א"ל מתנה ע"כ, ובוי"ר שם הגי' כך א"ר יונה אשרי נותן לדל אין כתיב כאן אלא אשרי משכיל אל דל הוי מסתכל בו היאך לזכות עמו, ר' יונה שראה בן גדולים שירד מנכסיו והוא מתבייש ליקח הי' הולך אצלו ואומר לו בשביל ששמעתי שנפלה לך ירושה במדינת הים הא לך חפץ זה לכשתהא מתרווח את נותנה לי ובשעה שנותנו לו היה אומר לו מתנה לך נתתיו, ע"כ. וכאשר הוא לפנינו כן הוא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ בגליון, אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' נשתנה קצת: (כא) אין לך יום רעה אלא יום המיתה כו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס גי' אחרת אין לך יום רעה אלא יום המיתה יום יציאת הנפש אמר הקב"ה מה אעשה לך ביום רעה אמלטך, שנאמר ביום רעה ימלטהו ה', וכן היה לפני בעל הילקוט ובסוף רמז תשמ"א אחר שהביא מאמר מוי"ר פל"ד הייס „א"ל הקב"ה אין לך יום רעה כיום המיתה כו'", הוא מסו"ם שלפנינו וחסר הליון: (כב) ד"א ביום רעה. מובא בילקוט רמז תשמ"א וחסר הליון, וכאשר לפנינו כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ בגליון, אבל בכ"י האחרים ובנדפס הוא מאמר אחד מחובר עם שלפניו, אחר שסיים שנאמר ביום רעה ימלטהו ה' הביא אחר זה אי זה הוא יום שכתוב בו כי הנה היום בא בוער כתנור: (כג) אותה צדקה שעשיתם עם עניים כו'. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, אבל בכ"י האחרים ובנדפס הוא בסגנון אחר: (כד) וכה"א הלוא פרוס לרעב לחמך. יותר נכון להביא ותפק לרעב נפשך, כי הוא רישא דקרא מן ונפש נענה תשביע: (כה) ביום רביעי אמר לו דוי הוא. לזה שהמאמר

כוון

בחליו, כל מה שחטא כל הימים שהוא עומד על רגליו, הקב"ה הופך עליו בימי חליו, לכך נאמר כל משכבו הפכת בחליו. אמר דוד אני איני עושה כן, אלא אני אמרתי ה' חנני רפאה נפשי כי חטאתי לך, ואויבי יאמרו רע לי מתי ימות ואבד שמו, (כו) וכי אויבים היו לו לדוד, והכתיב וכל ישראל ויהודה אוהב את דוד (ש"א יח טז), ואומר ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו (ש"ב ח טו), וכן מאחר שאוהבין אותו למה אמר ואויבי, ומי הן אויביו של דוד, אותן שרוצין לחמוס ולעשוק, ולא היה מניחן, הם היו אויביו:

[ו] **ואם** בא לראות שוא ידבר לבו (יקבוץ) [יקבץ] און לו. כשבאין לבקרני אומרים לי בפיהם הקב"ה ירחם עליך, ומתפללים עלי בפיהם, אבל בלבם יבקשו און לי: יצא לחוץ ידבר. בפני מתפללין עלי, וכשיוצאין לחוץ מדברין יחד עלי ומתלחשין יחד כל שונאי עלי:

[ז] **דבר** בליעל יצוק בו [ואשר שכב לא יוסיף לקום]. אומרים עלי (כז) פקח הוא דוד, יודע הוא מה שהוא עושה, בפני הבריות נראה כשוכב ואינו יכול לקום, אבל יכול הוא לעמוד על מטתו, לכך נאמר דבר בליעל וגו', אמרו לי מי אמר עליך דבר זה, שמא אדם נכרי הוא, אמרתי להם גם איש שלומי אשר בטחתי בו (כח) אוכל לחמי הגדיל עלי עקב, אפילו תלמידיי מגדילים עלי בעקב בסוף, כיצד כשנכנסין לבית המדרש נכנסין לפני כגדיים רכים, וכיון שהן יוצאין מלפני, נעשין כתישים, ומנגחין בקרניהם, ואין לחם אלא דברי תורה, שנאמר לכו לחמו בלחמי (משלי ט ה), אמר דוד אני איני משים דבריהם בלבי, אלא אני בוטח בך:

[ח] **ואתה** ה' חנני והקימני ואשלמה להם. (כט) והכתיב אל תאמר אשלמה רע קוה (אל ה' ויושיע) [לה' ויושע] לך (משלי כ כב), אלא אשלמה להם טובה תחת רעה, והקב"ה נפרע מהם: (ל) בזאת ידעתי כי חפצת בי כי לא יריע אויבי עלי. אמר דוד להקב"ה רבון העולמים אתה תשלם להם רעה שהן כפויי טובה לי, לפי שאני בחלותם לבושי שק (תהלים לה יג), כשהם חולים אני מתכסה בשק ומתפלל עליהם, וכשאני חולה הם מתפללין עלי שאמות, (לא) אמר לו הקב"ה לדוד ומי יודע מה השק, שמא אתה מתפלל עליהם שימותו, אמר ליה אם כן כל מה שאבקש יבא עלי, שנאמר ותפלתי (אל) [על] חיקי תשוב (שם שם), לכך נאמר ואתה ה' חנני והקימני, והקב"ה אומר לו אם עשית כן, בזאת ידעתי כי חפצת בי, ואומר ואני בתומי תמכת בי ותציבני לפניך לעולם, מה יש לך לעשות על זאת, ומה יש לי ליתן לך על זאת, אין לי אלא לברכך, ברוך ה' אלהי ישראל מהעולם ועד העולם אמן ואמן:

סליק ספרא קמא

הערות ותקונים

כוון רש"י תהלים מ"א ד' על ערש דוי כשיחלה גם הוא יסעדנו מהו על ערש דוי זה יום שביעי של חולה שהוא דוה מאד כך נדרש באגדת תהלים עכ"ל, ויש לתקן ברש"י שצ"ל יום רביעי במקום יום שביעי, ואין ספק שהיה כתוב יום ד' ואח"כ נעשית ז' הדומים קצת בתבניתם, ואח"כ הביא המדפיס יום שביעי: (כו) וכי אויבים היו לו לדוד. מובא בילקוט רמז תשמ"א בשם המדרש: (כז) פקח הוא דוד כו'. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרא"פ, אבל בכ"י האחרים ובנדפס הוא בסגנון אחר, פקח הוא דוד יודע על מה עושה את הדבר הזה יכול הוא לעמוד אלא רמאי הוא כדי להכיר דעת של כל אחד ואחד לכך נאמר דבר בליעל: (כח) אוכל לחמי הגדיל עלי עקב אפילו תלמידיי מגדילים עלי בעקב בסוף עד אמר דוד. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (כט) והכתיב אל תאמר אשלמה רע קוה לה' ויושע לך אלא אשלמה להם טובה תחת רעה והקב"ה נפרע מהם. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (ל) בזאת ידעתי כי חפצת בי כו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס הוא בסגנון אחר, אמר לו דוד מה אתה משלם להם רעה אמר חס ושלום אלא ואני בחלותם לבושי שק: (לא) אמר לו הקב"ה לדוד ומי יודע מה השק שמא אתה מתפלל עליהם שימותו. כ"ה גם בכ"י ו', והכניס הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, ושם מתחיל אמרו לו דוד מי יודע מה השק [illegible] צ"ל אמר לו הקב"ה:

מדרש תהלים

המכונה

שוחר טוב

על ספר שני

מן מזמור מ״ב עד סוף מזמור ע״ב.

משה נתן חמשה חומשי תורה לישראל,
ודוד נתן חמשה ספרים שבתהלים לישראל.
(שו"ט מזמור א' אות ב')

מדרש תהלים
ספר שני

מזמור מב

[א] **למנצח** משכיל לבני קרח. (א) זהו שאמר הכתוב אורח חיים למעלה למשכיל (משלי טו כד), (ב) וכו' במזמור ל"ב: כאיל תערוג על אפיקי מים. מהו כאיל תערוג, (ג) כאילת אינו אומר, אלא כאיל תערוג, זכר ונקבה, (ד) מה האיילה הזו כשהיא יושבת על המשבר היא מצטערה ועורגת להקב"ה, והוא עונה אליה, כך קראו בני קרח מצרה להקב"ה, והוא עונה אותם, לכך נאמר כאיל תערוג: [על אפיקי מים]. מהו על אפיקי מים, האיילה הזו חסידה שבחיות, בזמן שהחיות צמאות הן מתכנסות אצל האיילה, (ה) וכו' למעלה: דבר אחר [כאיל תערוג]. כשם שהאילת עורגת להקב"ה, כך אסתר אומרת אילותי לעזרתי חושה (תהלים כב כ):

[ב] **צמאה** נפשי לאלהים. (ו) ממה את צמאה, אמרה להם איני צמאה לא לאכול ולא לשתות, אני צמאה לראות פניך, לך אמר לבי בקשו פני את פניך ה' אבקש (שם כז ח), לכך נאמר צמאה נפשי לאלהים לאל חי:

[ג] **היתה** לי דמעתי לחם. (ז) מיכן אתה למד שהצרה משבעה את האדם ואינו מבקש

הערות ותקונים

(א) זש"ה אורח חיים. מובא בילקוט תהלים רמז תשמ"א בשם המדרש: (ב) וכו' במזמור ל"ב. פה קצר המסדר או המעתיק ולא הביא כל הדרשה ורשם, וכו' במזמור ל"ב, והוא שם אות א', ובכ"י ב' ג' ז' כתוב במזמור ל"ב, והמלה „וכו'" נשמטה, ובדפוס ראשון נשארה המלה „במזמור" וחסר הציון „ל"ב" ועפ"י דפוס ראשון נדפס כן בכל הדפוסים וחשבו כי המלה במזמור מוסבת למטה למלות כאיל תערוג על אפיקי מים, ובאמת כאיל תערוג מתחיל מאמר חדש, והרא"ש בפירושו רצה להגיה במזמור אילת השחר והוא מזמור כ"ב, וטעה בזה כי לא נמצא מאומה במזמור כ"ב, רק צ"ל במזמור ל"ב, ואח"כ מתחיל כאיל תערוג מאמר בפני עצמו, וראיתי בילקוט רמז תשמ"א שגרסה בצדו „במזמור ל"א" צ"ל במזמור ל"ב, ואולי לפני בעל הילקוט מה שלפנינו הוא מזמור ל"ב הי' לפניו מזמור ל"א, כי אשרי ולמה רגשו למזמור אחד יחשב: (ג) כאילת אינו אומר אלא כאיל תערוג זכר ונקבה. ר"ל כי הי' לו לומר כאילת תערוג או כאיל יערוג, ודבר הכתוב בזכר ובנקבה, ועיין רש"י בפי' לתהלים מ"ב ב' ובנדפס דפוס ראשון נשתבש המאמר וכתוב זכר ולא נקבה מלת „ולא" מיותרת וכן ליתא בכל כ"י שלפני: (ד) מה האילת הזאת כשיושבת על המשבר היא מצטערת ועורגת להקב"ה והוא עונה לה. ורש"י בתהלים שם הביא אגדה וז"ל הנקבה כשהיא כורעת לילד ורחמה צר והיא צועקת והקב"ה מרחם ומזמן לה נחש ומכישה בבית הרחם ורחמה נפתח, וכן ראיתי בילקוט תהלים רמז תשמ"א הביא בשם המדרש (והוא מדרש שו"ט) אילה זו כשיושבת על המשבר מצטערת ועורגת להקב"ה והוא עונה אותה, ומזמן לה נחש ומכישה בית הרחם ומיד הרחם נפתח. ע"כ, וזה לא נמצא בכ"י אשר לפנינו: (ה) וכו' למעלה. הוא במזמור כ"ב אות י"ד ובכל כ"י כתוב „וכו' למעלה" אבל בדפוס ראשון תקן המדפיס והגיה „וכו' במזמור כ"ב" ועפ"י דפוס ראשון נדפס כן בכל הדפוסים: (ו) ממה את צמאה כו' עד לכך נאמר צמאה נפשי לאלהים לאל חי. מובא בילקוט תהלים רמז תשמ"א וגרסה בצדו „פסיקתא רבתי" אולם הציון הזה נשמט ממקומו והוא מוסב על המאמר ד"א מהו לאלהים כשתעשה דין באומות, והוא בפסיקתא רבתי פ"א, ועיין שם בהערת הרב בעל מאיר עין הערה ז', ויפה העיר על דברי הרב בעל זרע אפרים שחשב שדברי הילקוט נשמטו בפסיקתא רבתי, רק הילקוט כאן למדרש שו"ט וחסר הציון, כמו שהעירותי, והציון פסיקתא רבתי נשמט ממקומו: (ז) מכאן אתה

למד

לאכול, וכן אלקנה אמר חנה למה תבכי ולמה לא תאכלי (ש"א א ח), מיכן שהבכיה משביע, לכך נאמר היתה לי דמעתי לחם:

[ד] **אלה** אזכרה ואשפכה עלי נפשי. נזכרת אני מה שעשית לאבותינו במדבר, (ח) ואמרו אלה אלהיך ישראל (שמות לב ד), ואני נזכרת ונשפכת נפשי:

דבר אחר נזכרת אני מה שאמר משה, אלה תעשו לה' במועדיכם (במדבר כט לט): כי אעבור בסך אדדם עד בית אלהים. מהו בסך, כשעולים לרגלים לראות פניך (ט) בסקפסטאות כמין סוכה, (י) והיינו באין אנו ובנינו בחיל גדול, והאומות דוממות בפנינו, לכך נאמר כי אעבור בסך אדדם עד בית אלהים, כשהיה בית המקדש קיים (יא) היו דוממים מלפני, ועכשיו אני דוממת לפניהם, לכן אדדם עד בית אלהים: בקול רנה ותודה. כשהייתי עוברת במה הייתי עוברת, בקול רנה ותודה ושיר וצלצלים ותרועה, לכך נאמר בקול רנה: [המון חוגג]. (יב) מהו המון חוגג, לשון יוני חגוגין של מים, כשם שלא היה להם לחגוגין של מים שיעור, כך לא היה להם לישראל שיעור כשעולין לרגלים, לכך נאמר המון חוגג:

[ה] **מה** תשתוחחי נפשי ותהמי עלי הוחילי לאלהים כי עוד אודנו ישועות פניו. (יג) שלא אודנו כבראשונה שעשה להם נסים, עכשיו אודנו שנייה כשיושיעני שנייה מן האומות, לכך נאמר כי עוד אודנו: אלהי עלי נפשי תשתוחח. (יד) אמרה כנסת ישראל אני מתקנאה ואשתוחחה שאני רואה וכועסת, ואתה מה איכפת לך, אתה ה' לעולם תשב כסאך לדור ודור (איכה ה יט), הוד והדר לפניו עוז וחדוה במקומו (דה"א יו כז), מה איכפת לך, אני הוא עלי נפשי תשתוחח, על כן אזכרך מארץ ירדן, נזכרת אני כשעברתי את הירדן מה שעשית לי, אפילו כשהכעסנוך בשטים עשית לנו נסים כשעברת לנו את הירדן, וכן הוא אומר וישכם יהושע בבקר ויסעו מהשטים

הערות ותקונים

למד, מובא בילקוט תהלים שם רמז תשמ"ב בשם המדרש, וכן בילקוט שמואל רמז ע"ז בשם סו"ט, ולזה המאמר כוון רש"י בפי' תהלים מ"ב ד', וכן מובא במדרש איכה פ"א אות כ"ב בפ' בכה תבכה רבנן אמרין כל מי שבוכה אינו אוכל שנאמר ותבכה ולא תאכל: (ח) ואמרו אלה אלהיך ישראל. מלת אלה דריש אלה אזכרה, ואיזה אלה זה שנאמר אלה אלהיך. ובילקוט נוסף אותה אלה אני נזכר ונפשי נשתפכת, וכן זה כוונת ג"כ המאמר השני ד"א נזכר אני מה שאמר משה אלה תעשו: (ט) בסקפסטאות כמין סוכה. כ"ה בכל כ"י רק בא"ז כ"י ובנדפס הגי' בסקפטאות כמו סוכה, והמלה סקפטאות פתרונה ביונית σκεπαστός עגלה לה מכוסה, עיין בפסיקתא פסקא א' הערה קמ"ד, ובפסקא בחדש השלישי הערה נ"ו, ולדעתי המלות „כמו סוכה" הם מן המעתיק לפרש מלת סקפסטא, ומזה תראה בילקוט תהלים רמז תשמ"א שהביא מאמר המדרש והמלות „כמו סוכה" המה כתובים בגליון בחוץ, ונראה כי הי' כתוב גם לפני רש"י בקובץ כ"י שלו במדרש תהלים, כי בפי' לתהלים מ"ב ה' כתב וז"ל ד"א סך לשון סכך וסוכה, כלומר בעגלה לה שהיו מחופות כמין סוכה, ושם בלשון אגדה סקפסטאות ואסקופימית עכ"ל: (י) והיינו באין אנו ובנינו בחיל גדול. לזה כוון רש"י שם אלה אזכרה כי אעבור בסך את זאת אני זוכרת ונפשי משתפכת בזכרי עליית הרגלים שהייתי עוברת בגדודי בני אדם ומדדה עמהם עד בית אלהים: (יא) היו דוממים מלפני. עיין רש"י שהביא בשם דונש שפתר אדדם לשון דממה, ופתרון אדדם אאלם ואחריש כו', ודש הוא שרש בתבה: (יב) מהו המון חוגג לשון יוני חגוגין של מים, ובא"ז כ"י ובנדפס לשון יוני חוגים של מים צ"ל חוגגים של מים, וכן הביא לנכון הילקוט ברמז תשמ"ב לשון יוני חוגגים של מים, ולזה כוון גם רש"י בפי' לתהלים ומדרש אגדה לשון יוני שקורין לברכת מים חוגגין. והמלה היא היונית ἀγωγός שפי' צנור ואמת המים (וואססערלייטונג), עיין בייטרעגע להרב החוקר מהרימ"ז ז"ל ח"א צד 56. והוגג הוא כמו חוגג בחלוף אותיות הגרון, ואות אל"ף תתחלף אצל היונים בהברת חי"ת עברית, ואולי מזה במדרש איכה פ"א פסוק פרשה ציון שדורש שם על הפסוק אלה אזכרה ואשפכה לשעבר הייתי עולה בהמוניות המוניות של חגיגה, כמד"א המון חוגג, א"ר לוי כהדין נגעטא דלא פסיק לא ביממא ולא בלילה, לדעתי דורש על מלת חוגג וצ"ל כהדין חוגג (או כהדין אוגג) דלא פסיק לא ביממא ולא בלילה, ר"ל כברכת מים אשר מימיה נובעים בלי הפסק, ועיין מ"כ שם שכתב נגעא פי' אמת המים שהולך ונוטה והומה ודרש חוגג כמו הוגג לשון נגעא, ובשוחר טוב גרס וזה לשונו חוגג לשון יוני הוא חוגים של מים כשם שאין לחוגים של מים שעור כך לא היה שעור לישראל כשעולים לרגל לכך המון חוגג: (יג) שלא אודנו כבראשונה שעשה להם נסים, עכשיו אודנו שניה כשיושיעני שניה מן האומות. כ"ה הגי' גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ בגליון, אבל בכ"י האחרים ובנדפס, שלא אודנו כבראשונה ובשניה (ובנדפס בשעות ובשנים) שחזרנו ונשתעבדנו, כשיושיענו מן האומות ישועה שאין אחריה שיעבוד לכך כי אודנו ע"כ, ובילקוט סוף רמז תשמ"ב הגי' משובשת: (יד) אמרה כנסת ישראל אני

מתקנאה

ויבואו עד הירדן (יהושע ג א), נזכרת אני הצרות והנסים וחושבת אני עליך דברים אחרים, כמה דאת אמר מבלתי יכולת ה' (במדבר יד טז), אנה הוא הרוח ואנה הוא הכח, דכתיב האמור בית יעקב הקצר רוח ה' (מיכה ב ז), ואומר חלותי היא שנות ימין עליון (תהלים עז יא), מהו חלותי, וכי יש חולי למעלה, אלא שנשתנית ימין של עליון, אמר להם הקב"ה הן לא קצרה יד ה' מהושיע (ישעיה נט א), אלא מהו, כי [אם] עונותיכם היו מבדילים (ביני וביניכם) [בינכם לבין אלהיכם] (שם שם ב), הוי על כן אזכרך מארץ ירדן וחרמונים מהר מצער: [וחרמונים מהר מצער]. חרמון זה סיני, (טו) שמשם נחרמו כל האומות, לפי שלא קיבלו את התורה, מהר מצער, זה בית המקדש, שנאמר למצער ירשו עם קדשך (שם סג יח): (טז) [תהום אל תהום קורא לקול צנוריך, המים העליונים אומרים אנו זכרים, והתחתונים אומרים אנו נקבות, ובשעה שיורדים אומרים אלו לאלו, אתם בריותיו של הקב"ה ואנחנו שלוחיו, קבל אותנו בסבר פנים יפות, הדא הוא דכתיב תפתח ארץ ויפרו ישע (שם מה ח), תפתח ארץ זו ירידת גשמים, ויפרו ישע, שהם פרים ורבים ומביאין ישועה, וצדקה תצמיח יחד (שם שם)]: לא עשית לנו נסים כשם שעשית להם, ומה עשית לנו, כל משבריך וגליך עלי עברו, ואם תאמר בשביל שאין בי זכות, (יז) והלא אתה צוויתם שישחטו את הפסח, מצוה אחת עשו, וישחטו את הפסח בלילה יצאו ממצרים, וכן הוא אומר יומם יצוה ה' חסדו ובלילה שירה עמי:

[ו] (יח) **אומרה** לאל סלעי למה שכחתני. אותן שהיו במצרים לא עשו אלא מצוה אחת ויצאו בלילה, אני שכל מצות שנצטוויתי אני עושה, שמור את חדש האביב (דברים יו א), ואני עושה בו את החג, ומשמרת בו את הפסח, ועשית חג שבועות (שם שם י), חג הסכות (שם שם יג), ובעשור לחודש השביעי הזה (במדבר כט ז), ואני עושה, מהו לחדש השביעי הזה, וכי יש חודש שביעי אחר, אלא שאתה אומר לי בכל שנה ושנה (אומרים) בתשרי זה שיבא אני גואלך, זה בא וגם אחר ולא גאלתני, הוי אומרה לאל סלעי למה שכחתני:

מזמור מג

[א] [**שפטני** אלהים וגו'] (א) כי אתה אלהי מעוזי. עזי וזמרת יה (שמות טו ב), אני איני כן, אלא עד שלא גאלתני אני נותנת לך עוז, הוי כי אתה אלהי מעוזי: למה זנחתני. ולא זו בלבד, אלא ה' עזי ומעוזי (ירמיה טז יט): למה קודר אתהלך בלחץ אויב. כמה גאלת את אבותינו ממצרים מן הלחץ שהיו לוחצין אותן, וכן הוא אומר וגם ראיתי את הלחץ (שמות ג ט), וגם אני אין לי אלא לחץ אויב, ולמה קודר אתהלך, (ב) ולא שלחת הגאולה לדור ההוא, אלא על ידי שנים גואלים, שנאמר שלח משה עבדו אהרן אשר בחר בו (תהלים קה כו), וגם לדור הזה שלח שנים כנגדן. שלח אורך ואמתך, אורך זה אליהו הנביא מבית אהרן, דכתיב ביה אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות (במדבר ח ב), ואמתך זה משיח בן דוד, דכתיב נשבע ה' לדוד אמת לא ישוב (תהלים קלב יא), וכן הוא אומר הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא (מלאכי ג כג), הרי אחד, והשני הן עבדי אתמך בו (ישעיה מב א), לכך נאמר שלח אורך

הערות ותקונים

מתקנאה. מובא בילקוט תהלים רמז תשמ"ג והציון מרמז שלפניו מוסב גם על זה הרמז: (טו) שמשם נחרמו כל האומות לפי שלא קבלו את התורה. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (טז) תהום אל תהום קורא עד תצמיח יחד הוספתי כמו שהוא בכ"י ד' ה' ז', וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ולא בנדפס, גם המדפיס מוויניציא לא הוסיף זה. וכן לא נמצא ההוספה בכ"י ב' השוה תמיד עם כ"י ד' ה' ז': (יז) והלא אתה צוויתם שישחטו את הפסח מצוה אחת עשו כו'. לזה המאמר כוון רש"י בפי' לתהלים מ"ב ט' בשם מדרש אגדה ע"ש: (יח) אומרה לאל סלעי למה שכחתני. בכ"י שלפנינו רשום על זה מזמור מ"ג, ובאמת זה שייך למזמור מ"ב, לכן הגהתי ראש המזמור על כי אתה אלהי מעוזי, ומובא בילקוט תהלים רמז תשמ"ה בשם המדרש: (א) כי אתה אלהי מעוזי. עיין במזמור מ"ב הערה י"ח: (ב) ולא שלחת הגאולה לדור ההוא. מובא בילקוט סוף מלאכי בשם שו"ט ע"ש:

ואמתך המה ינחוני יביאוני אל הר קדשך ואל משכנותיך, כשם שכתוב להלן ביציאת מצרים תביאמו ותטעמו בהר נחלתך (שמות טו יז), כך לעתיד לבא יבואו על הר קדשך ואל משכנותיך, שנאמר ואבואה אל מזבח אלהים, במה אבוא ביתך, בעולות אשלם לך נדרי (תהלים סו יג), מה יש לי לעשות, לתת לך הודיות, וכן אסף אמר ואנחנו עמך וצאן מרעיתך נודה לך לעולם לדור ודור נספר תהלתך (שם עט יג):

מזמור מד

[א] **למנצח** לבני קרח משכיל, אלהים באזנינו שמענו [אבותינו ספרו לנו]. (א) זהו שאמר הכתוב מוליך לימין משה [וגו' לעשות לו שם עולם] (ישעיה סג יב), מכאן את למד שלא היה בידי ישראל כשיצאו ממצרים מעשים שיגאלו מהם, אף לא כמעשה אבות, (ב) ולא במעשיהם נקרע הים בפניהם, אלא לעשות לו שם בעולם, וכן הוא אומר כבהמה בבקעה תרד [וגו'] כן נהגת עמך לעשות לך שם תפארת (שם שם יד), כשנגאלו ישראל ממצרים (ג) אמר להם משה לא במעשיכם אתם נגאלין, אלא למען תספר באזני בנך (שמות י ב), ליתן שבח להקב"ה שבניו מספרים תהלתו בין האומות, (ד) וכן הוא אומר שירו לה' שיר חדש, ספרו בגוים כבודו (תהלים צו ג), ומה כבודו, שבניו מספרים כבודו בין האומות, לכך נאמר ספרו בגוים כבודו, וכן בני קרח אמרו אלהים באזנינו שמענו אבותינו ספרו לנו, והלא הם עצמם יצאו ממצרים, שנאמר ובני קרח אסיר ואלקנה ואביאסף (שמות ו כד), ולמה אמרו באזנינו שמענו אבותינו ספרו לנו, אלא שהיו מתנבאים על הדורות האלו, אמרו לפני הקב"ה רבונו של עולם לאבותינו עשית נפלאות ולנו לא תעשה, (ה) [וכן הוא אומר פועל פעלת בימי קדם, פועל שפעלת שיצאו ממצרים וקרעת להם את הים, אבל לנו לא עשית כן]. וכן הוא אומר לא לנו ה' לא לנו (תהלים קטו א), להם עשית ולנו לא עשית, מה הנאה יש לנו שעשית עם אבותינו, אימתי הוא טוב, כשתעשה עמנו אות טוב, שנאמר עשה עמי אות לטובה (תהלים פו יז), ראשונים בימי אברהם פעלת פעולה גדולה, ומה הפעולה, ויחלק עליהם לילה (בראשית יד טו), אף לבניו פעלת להם, להם רצית ולנו אי אתה מרצה, וכן הוא אומר רצית ה' ארצך (תהלים פה ב), (ו) [וכשיצאו ממצרים לא בכחם נכנסו לארץ, ולא בגבורתם ירשו אותה, אלא אתה ידך גוים הורשת, וכי תאמר במעשיכם שהם טובים, הרי נאמר ואומר אל בניהם במדבר בחוקי אבותיכם אל תלכו וגו' (יחזקאל כ יח), ואומר [אלהם] איש שקוצי עיניו (לא) השליכו (שם שם ז), שמא תאמר בחרבם, הרי אומר כי לא בחרבם ירשו ארץ, וכן הוא אומר כי ימינך וזרועך

הערות ותקונים

(א) זה"ש מוליך לימין משה. מובא בילקוט תהלים רמז תשמ"ו וחסר הציון: (ב) ולא במעשיהם נקרע הים בפניהם. בכ"י האחרים ובנדפס ולא בזכותם נקרע הים: (ג) אמר להם משה לא במעשיכם אתם נגאלין. בילקוט תהלים שם ברמז תשמ"ו הביא זה בשם רבי אלעזר, והמאמר השני והלא הם עצמם יצאו ממצרים הביא בשם ר' חנן, והמאמר שהיו מתנבאים על הדורות האלו הביא בשם רב כהנא. ובכל כ"י ובנדפס לא נמצא בזה שמות האומרים: (ד) וכה"א שירו לה' שיר חדש ספרו בגוים כבודו ומה כבודו שבניו מספרים כבודו בין האומות וכן בני קרח כו'. כאשר הוא לפנינו כן הוא גם בכ"י ו' וכן הוסיף כן הרא"פ בגליון, אבל בכ"י האחרים ובנדפס המאמר מקוטע ומשובש, וכך איתא שם וכה"א שירו לה' שיר חדש ספרו בגוים (את) כבודו (והשאר חסר), וכן אמרו בני קרח אבותינו ספרו לנו והלא הם עצמם מספרים שיצאו ממצרים (ולפנינו והלא הם עצמם יצאו ממצרים, שנ' ובני קרח אסיר ואלקנה ואביאסף), ומה כבודו של הקב"ה שמספרים בניו בין האומות. זה נשתרבב משורה שלפניו ואין כאן מקומו, והגי' שלפנינו נכונה. וגם רש"י הביא לנכון המאמר כמו שהוא לפנינו בכ"י, וז"ל באזנינו שמענו מכאן אתה למד שהיו מדברים בני קרח בשביל דורות הללו הבאים אחריהם שאילו בשביל עצמם לא הי' להם לומר אבותינו ספרו לנו שהרי הם עצמם ראו נסי המדבר והים והירדן ומלחמת יהושע, כך מפורש באגדת תהלים עכ"ל. והוא דברי המדרש רק רש"י ז"ל הביא קצת בלשון אחרת: (ה) וכה"א פועל פעלת. הוספתי כמו שהוא בילקוט שם, ושם מובא זה בשם רב כהנא, ולא נמצא בשום כ"י שמות האומרים בזה, כמו שהערותי לעיל בהערה ג': (ו) וכשיצאו ממצרים עד רצית ה' ארצך. הוספתי כמו

שהוא

ואור פניך כי רציתם, שהיה הולך לפניהם יומם, לאותם רצית ולנו לא רצית, ואמר כן אני גם לכם אני רוצה, וכן בני קרח אמרו רצית ה' ארצך]:

[ב] **כי** שחה לעפר נפשנו. (ז) אמר ר' יצחק אמר הקב"ה לאברהם ושמתי את זרעך כעפר הארץ (בראשית יג טז), וכתיב קום התהלך בארץ [וגו' כי לך אתננה] (שם שם יז), לכך כי שחה לעפר נפשנו, ומה כתיב בתריה, קומה עזרתה לנו, אם בנו מעשים עשה עמנו, ואם לאו עשה עמנו למען שמך, שנאמר ופדנו למען חסדך. אמר ר' ברכיה (ח) אי תמטי מלכותא דאמתילא כעפרא, צפה לישועה, אמר הקב"ה לישראל הרטיבו מעשים כשושנה ומיד אני גואל אתכם, ומה כתיב בתריה, למנצח על שושנים:

מזמור מה

[א] **למנצח** [על שושנים] לבני קרח [משכיל] שיר ידידות. (א) זהו שאמר הכתוב דודי ירד לגנו [וגו'] וללקוט שושנים (שה"ש ו ב), ולא היו ניכרים, וכל מי שהיה רואה אותם אומר קוצים הם, למה שהיו עם קוצים, ומה דרכן של קוצים, [לאש, שנאמר קוצים] כסוחים באש יוצתו (ישעיה לג יב), [וכתיב כי תצא אש ומצאה קוצים (שמות כב ה)], וכתיב ואש יצאה מאת ה' ותאכל את החמשים ומאתים איש (במדבר יו לה), ובני קרח שהיו שושנים נלקטו מבין הקוצים, שלא יאכלו עם הקוצים, כך קפץ הקב"ה והצילם, משל למלך שנכנס למדינה, ובאו בני המדינה לעטרו עטרה של זהב, מקובעת באבנים טובות ומרגליות, יצאו ואמרו להם אין המלך מבקש מכם אלא עטרה של שושנים, מיד שמחו בני המדינה, כך היו בני קרח ועדתו, אמרו הקב"ה מבקש מכם מחתות של זהב, אמר להן הקב"ה מה לי של זהב, לי הכסף ולי הזהב (חגי ב ח), ואפילו הקטורת, קטורת תועבה היא לי (ישעיה א יג), אלא מה אני מבקש, שושנים, אמרו בני קרח אנו שושנים, (ב) אמר להם הקב"ה נצחתם, שנאמר למנצח על שושנים לבני קרח:

[ב] **למנצח** וגו' משכיל שיר ידידות]. (ג) בשלשה דברים נאמר המזמור הזה, בניצוח במשכיל בשיר, כנגד שלשה בני קרח, ומפני שהם שלשה אמרו שלשה, [ידידות], אמר להם הקב"ה כל אחד ואחד שלו ידידות הם לפני, מניין אתה יודע שהיו משה ואהרן וכל הגדולים באין לשמוע שירתן של בני קרח, שנאמר למנצח על שושנים לבני קרח משכיל שיר ידידות, משמיע ידידים של הקב"ה, לכך נאמר שיר ידידות, ומלמדים לומר שירה לפני הקב"ה, שנאמר וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך (ישעיה נד יג):

[ג] (ד) **דבר** אחר [למנצח על שושנים]. זהו שאמר הכתוב אהיה כטל לישראל יפרח כשושנה (הושע יד ו), הפסוק הזה נאמר לעולם הבא, כשם שאין הטל הזה מזיק לכל ברייה, כך הצדיקים לעתיד לבא עתידין לשבוע מזיו השכינה ואינן ניזוקים, שנאמר שובע שמחות את פניך נעימות בימינך נצח (תהלים טז יא), אמרו ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם אימתי אתה גואלנו, אמר להם כשתרדו לירידה התחתונה (ה) [אותה שעה אני גואל אתכם, שנאמר ונקבצו בני יהודה ובני ישראל יחדו וגו'

הערות ותקונים

שהוא בכ"י ב' ד' ה' ו', וליתא בכ"י כת זרים ובנדפס: (ז) א"ר יצחק. מובא בילקוט תהלים רמז תשמ"ו בשם המדרש: (ח) אי תמטי מלכותא דאמתילא כעפרא. בא"ז כ"י ובנדפס אי מטיית מלכותא דאימתילא לעפרא, ומטה ידו תר' ותמוט ידיה, והפי' אם ירדו ישראל מן המלכות שנמשלו לעפר:

(א) זה"ש דודי ירד לגנו. מובא בילקוט תהלים רמז תשמ"ז וחסר הציון, ובעל הילקוט הביא זה בשם ר' פנחס, ובכל כ"י שלפנינו מובא סתמי: (ב) אמר להם הקב"ה נצחתם שנ' למנצח, דורש למנצח לשון נצוח: (ג) בשלשה דברים. מובא בילקוט שם, ולפני המאמר הזה נוסף בילקוט שם מאמר אחד כל העושה תשובה מעברה שבידו הקב"ה מוסיף וקורא לו שם חביב עד בג' דברים נאמרה פרשה זו, והוא הוספה מן מדרש שו"ט מזמור י"ח אות ג': (ד) ד"א למנצח על שושנים זה"ש אהי' כטל לישראל. מובא בילקוט רמז תשמ"ח וחסר הציון, וכן מובא בילקוט הושע רמז תקל"ג בשם שו"ט: (ה) אותה שעה. הוספתי כמו שהוא

לנכון

ועלו מן הארץ (הושע ב ב), אמרו בני קרח בירידה התחתונה אנו], כמה דאת אמר כי שחה לעפר נפשנו (תהלים מד כו), מהו כתיב אחריו, קומה עזרתה לנו (שם שם כז), אמר להם הקב"ה הכל מכם, כשם שהשושנה הזו פורחות ולבה למעלה, אף אתם כשתעשו תשובה לפני, יהא לבבכם מכוון למעלה כשושנה הזו, אותה שעה אביא הגואל, שנאמר אהיה כטל לישראל יפרח כשושנה, כשיפרח כשושנה, לכך נאמר למנצח על שושנים:

[ד] **רחש** לבי דבר טוב. (ו) להודיעך שלא יוכלו להתוודות בפיהם, אלא כיון שרחש לבם בתשובה, הקב"ה מקבלם, וכן הוא אומר ואתה שלמה בני דע את אלהי אביך ועבדהו בלב שלם ובנפש חפצה [כי כל לבבות דורש ה' וכל יצר מחשבות מבין] (דה"א כח ט), שכל המחשבות אינם אלא ביום, וכל מחשבות לא נאמר, אלא וכל יצר מחשבות, ומהו וכל יצר מחשבות, (ז) עד שאין אדם צר את המחשבה בלבו הקב"ה מבין, (ח) כך בני קרח לא היו יכולין לומר שירה לפני הקב"ה בפיהם, עד שרחש לבם בתשובה וקיבלם מיד, ולמה לא היו יכולין לומר שירה בפיהם, לפי שהיתה שאול פתוחה מתחתיהם ואש מלהטת סביבותיהם, וכן הוא אומר ותפתח הארץ את פיה[וגו'] וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה (במדבר יו לב לג), וכתיב ואש יצאה מאת ה' וגו' (שם שם לה), ואומר ותבלע אותם (שם שם לב), וכתיב ותבער אש בעדתם להבה תלהט רשעים (תהלים קו יח), והיו בני קרח רואין שאול מתחת פתוחה מכאן, ואש מלהטה מכאן, ולא היו יכולין להתוודות בפיהם, עד שרחשו תשובה בלבם. והלא היו שלשה, ולמה אמר הכתוב רחש לבי לשון יחיד, אלא ללמדך כל מה שכיון זה בלבו, כיון זה בלבו, ושלשתן היו שווים בלב אחד: (*ח) אומר אני מעשי למלך. אם רחש בלב למה אמירה, ואם אמירה למה רחישה, אלא כך אמרו, אם בלבנו רחשנו כבר אמרנו מעשינו למלך מלכי המלכים הקב"ה, לכך אומר אני מעשי למלך: דבר אחר רחש לבי. (ט) בנבואה שנתנבאו לעתיד לבא, וכן אמרה חנה ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל (ש"א ב ו), (י) והן יורדין עד שהיה מגיע רגליהם לשאול, נגעו רגליהם לשאול, מיד הן עולין, לכך נאמר מוריד שאול ויעל:

[ה] **דבר** אחר למנצח על שושנים. (יא) משל למטרונה אחת שראתה שלשה יוצאין ליצלב, פדתה אותם מיד, לאחר ימים ראתה [אותם שהם נעשו] אקלפרין טעונין קונטברא של מלך, כך בני קרח הלכו עם אביהם, בלעה הארץ לקרח, ובניו שעשו תשובה נעשו נביאים שושנים: רחש לבי. משל למי שמבקש

הערות ותקונים

לנכון גם בכ"י ו', וכן בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט, ונשמט משגגת המעתיק: (ו) להודיעך שלא יוכלו להתוודות. מובא בילקוט רמז תשמ"ח והסר הגיון: (ז) עד שאין אדם צר את המחשבה בלבו הקב"ה מבין. עיין שמ"ר פכ"א אות ג' הקב"ה עד שלא ידבר אדם הוא יודע מה בלבו, וכן בשלמה אומר דע את אלהי אביך ועבדהו וגו' וכל יצר מחשבות מבין (דה"א כ"ח ט') עד שלא יצרה מחשבה שבלבו של אדם הוא מבין: (ח) כך בני קרח לא היו יכולין לומר שירה בפיהם, מובא באור זרוע סי' קי"ב, וז"ל חייבי לאוין ועשה ואחד חייבי כריתות ומיתת ב"ד בין שהזיד בין בשגג מיד כשהרהר תשובה הרי הוא כצדיק גמור לכל התורה כולה כו', וכן אתה למד מבני קרח שהיו רשעים ואש מתלהטת סביבותיהם ועשו תשובה ושרתה עליהם רוח הקודש ונעשו נביאים ואמרו שירה, כמו שדורש בשוחר טוב במזמור למנצח על שושנים: (*ח) אומר אני מעשי למלך אם רחש בלב למה אמירה. מובא בילקוט שם רמז תשמ"ח: (ט) בנבואה שנתנבאו לעתיד לבוא. באיזה כ"י ובילקוט הגי' נתנבאו שאביהם בא לעתיד לבוא, ובכ"י האחרים ובנדפס נתנבאו בנבואה לעתיד לבוא: (י) והן יורדין עד שהיה מגיע רגליהם לשאול מיד הן עולין לכך נאמר מוריד שאול ויעל. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרא"פ, וזה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (יא) משל למטרונה אחת שראתה שלשה יוצאין ליצלב פדתה אותם מיד לאחר ימים ראתה [אותם שהם נעשו] אקלפרין טעונין קונטברא של מלך, כ"ה בכל כ"י וכן בנדפס, ובילקוט שם נשמט מן משל א' עד משל ב', והוספתי „אותם שהם נעשו" והכוונה השלשה האלה אשר פדתה אותם נעשו אקלפרין והיו טוענים דגל המלך. והמלה אקלפרין הביא המוספי בערכו וכתב במדרש תהלים מזמור למנצח על שושנים אחר ימים ראתה אקלפרין טעונים קנטבריא של מלך, פי' בל"ר Aquiliferi מטאים הדגל הנכבד אשר בו מצוייר נשר. והוסיף הרב הגדול בעל ערוך השלם

אקליפירין

(יב) לעלות לבימה, (יג) נטל קרטס ונתן לו לדיין, (יד) אמר ליה ולא כתבתו, אמר ליה ולא היה לי פנאי, כך בני קרח לא היה להם פנאי לומר בשפתותיהם, ואמרו בלבם: (טו) אומר אני מעשי למלך. משל למי שהיה עולה לבימה, מצאו בעל חובו, אמר לו תן לי מה שאתה חייב לי, (טז) אמר לו עכשיו אני יורד מן הבימה ואני נותן לך, כך בני קרח אמרו לא נפנינו לומר שירה לפניך, משנפנינו אומר אני מעשי למלך:

[ו] (יז) **יפיפית** מבני אדם. אלו בני קרח, שיפו מעשיהם יותר מקרח ועדתו, לפיכך הוצק חן בשפתותיך, שזכו לומר שירה, וזכו לנבואה: חגור חרבך על ירך גבור. זה משה שזכה לתורה שנמשלה לחרב: והדרך צלח רכב. שרכב על הענן, ועלה לשמים, ולמה, על דבר אמת וענוה צדק שהיתה בו, שנאמר והאיש משה ענו מאד (במדבר יב ג): חציך שנונים, שנלחם בעמלק בסיחון ועוג: כסאך אלהים עולם ועד. כמה שנאמר ויאמר כי יד על כס יה (שמות יז יו): אהבת צדק. שנאמר צדקת ה' עשה (דברים לג כא): על כן משחך (ה') [אלהים אלהיך]. זה אהרן: מור ואהלות. זה קטורת הסמים: קציעות כל בגדותיך. אלו בגדי כהונה: מן היכלי שן. בשלמה הכתוב מדבר, שנאמר ויעש (שלמה) [המלך] כסא שן (מ"א י יח): מני שמחוך. שנאמר מני ואשכנז (ירמיה נא כז): בנות מלכים ביקרותיך. וכל (מלכי) הארץ מבקשים את פני שלמה (מ"א י כד): נצבה שגל לימינך. בשביל שחיבבה להם תורה לישראל, כשגל לאומות העולם, לפיכך זכה בכתם אופיר: שמעי בת וראי. זו כנסת ישראל, (יח) עד סוף המזמור:

[ז] (יט) **תחת** אבותיך יהיו בניך. אמר ר' אליעזר ב"ר יוסי הגלילי עתיד כל אחד ואחד מישראל להוליד בנים כיוצאי מצרים, שנאמר תחת אבותיך יהיו בניך, וכמה היו אבותיך כשיצאו ממצרים, ששים ריבוא. אמר ר' אבהו אל תתמה שהרי תרנגולתא ברא ביומא רבא יליד תרי ביעא וביומא זעירא ילדה חדא ביעא, הדא הוא דכתיב כימי העץ ימי עמי [וגו' לא יגעו לריק ולא ילדו לבהלה, כי זרע ברוכי ה' המה וצאצאיהם אתם] (ישעיה סה כב כג):

מזמור מו

[א] **למנצח** לבני קרח על עלמות שיר. (א) זהו שאמר הכתוב עושה גדולות עד אין חקר ונפלאות עד אין מספר (איוב ט י), אין אדם יכול לספר גדולותיו ונפלאותיו של הקב"ה, וכן הוא אומר לעושה נפלאות גדולות לבדו (תהלים קלו ד), (ב) מהו לבדו, הוא לבדו יודע מה שעושה לך, כך בני קרח אמרו על עלמות שיר,

אקליפירין היו נושאי הדגל, וקונטבריא הם היו הדגלים היותר נכבדים אשר טעונין נשאו קול יחדו בזמר ושיר, וע"ש נהערה, והמסביר הביא המלה cantaber וכתב מין דגל ונס. ועיין גם במסביר ערך אקלפרין שמבאר המלה אקלפרין שהיא המלה clipeare פי' נושאי מגן וצנה: (יב) לעלות לבימה. כתב המוספי פי' בל"י βημα בנין גבוה מוכן לדרוש ברבים או לדון או לזבוח, ומלה זו נעתקה ליונים מלשון הקודש במה, ועיין בערוך השלם: (יג) נטל קרטס ונתן לו לדיין. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ג' נטל קרטוס, נפרדה אות ט' ונעשית נ"ו, אבל בכ"י האחרים נאמר לנכון קרטס ונוסף עוד מלת „חלק", ובדפוס ראשון נדפס בטעות קרדוס ואח"כ נדפס כן בכל הדפוסים, ופי' קרטס ביוני χάρτης וברומי carta נייר ואגרת, עיין ערוך ערך קרטס ה', ובעל הילקוט בתהלים שם רמז תשמ"ח הביא קונטרס חלק. נ"ל קרטס חלק כמו שהוא בכ"י: (יד) א"ל ולא כתבתו א"ל לא היה לי פנאי. כ"ה גם בכ"י ו', ור"ל ולא כתבתו בתמי', והשיב לא היה לי פנאי, ובילקוט הגי'. א"ל למה לא כתבת א"ל לא היה לי פנאי: (טו) אומר אני מעשי למלך משל למי שהיה עולה לבימה. בילקוט הביא זה בשם ר' אושעיא: (טז) אמר לו עכשיו אני יורד מן הבימה ואני נותן לך. באיזה כ"י ובנדפס אמר לו המתין לי עד שארד מן הבימה ואח"כ אפרע לך: (יז) יפיפית מבני אדם אלו בני קרח. כל המאמר מאות ו' עד סופו נמצא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ בגליון, ולא נמצא בכ"י האחרים ובנדפס: (יח) עד סוף המזמור. פה קצר המסדר וכוונתו עד סוף המזמור נמצא דרשה על זה. ועד כאן נשלם ההוספה שנוסף בכ"י שלפנינו ובכ"י ו': (יט) תחת אבותיך א"ר אלעזר בר יוסי הגלילי. מכאן מתחיל בכ"י האחרים ובנדפס, והתחלת המאמר נובע ממכילתא יתרו מסכתא דבחדש פ"ב, ושנה גם בתנחומא שנדפס מכבר תולדות אות ס', ומובא בילקוט תהלים שם בשם המכילתא, ומן א"ר אבהו בילקוט שם הוא משו"ט שלפנינו: (א) זש"ה עושה גדולות. מובא בילקוט רמז תשנ"א בשם המדרש: (ב) מהו לבדו הוא לבדו יודע. בילקוט

שם

(ג) מעולמין הן הדברים שראינו, ואין אנו יודעין מה ראינו: (ד) דבר אחר על עלמות שיר. שני עולמות ראינו, עולמות של צדיקים, ועולמות של רשעים, (ה) ראו עיניהם דינן של אותם הבוטחים על חילם וברב עשרם, שנאמר הבוטחים על חילם וברב עשרם יתהללו (תהלים מט ז), אותה שעה מה הם יכולים לעשות אין עשרם עמד להם, וכן הוא אומר גם כספם גם זהבם לא יוכל להצילם (צפניה א יח), (ו) ואל יאמר אדם אבי כשר היה, (ז) הריני ניצול בשבילו, אחי צדיק היה הוא ימלטני, (ח) אין אברהם מציל לישמעאל, ולא יעקב מציל לעשו, וכתיב אח לא פדה יפדה איש (תהלים מט ח), מהו אח, הצדיק אומר על אותו היום שרואה בנו או אחיו נידון לגיהנם, (ט) אח כמה קשה אותו היום, ואין יכול לפדותו, לכך נאמר אח לא פדה יפדה איש: (י) ויקר פדיון נפשם (שם שם ט). (יא) אמרו לפני הקב"ה ולמה הוא יקר, אמר להם הקב"ה לא אמרתי לכם קחו אותי עד שהוא בזול, אני אמרתי ושוחד לא תקח (שמות כג ח), ואני אמרתי לכם תנו לי שוחד ואני מקבל מכם, שנאמר שוחד מחיק רשע יקח (משלי יז כג), אילו נתתם לי באותה שעה הייתי מקבל, עכשיו איני מקבל, לכך ויקר פדיון נפשם: וחדל לעולם (תהלים שם). מי שהוא חדל באותו יום, לא ליום ולא לשנה, אלא וחדל לעולם: ויחי עוד לנצח לא יראה השחת (שם שם י). (יב) ולהיכן הם הולכין לשאול: כצאן לשאול שתו מות ירעם וירדו בם ישרים לבקר (שם שם טו). מהו לבקר, (יג) מלמד שהיו צדיקים יורדין בבקר ומבקרין אותם, אמרו לבני קרח מה הצדיקים עושים אותה שעה אומרים שירה, שנאמר אלהים לנו מחסה ועוז (שם מו ב), (יד) כל צרה וצרה שמגעת אלינו נמצא לנו, מלך בשר ודם אומרים לו עזור בצרה, ואינו יודע לעשות עד שיגיע אצלו, אבל הקב"ה אינו כן, עזרה בצרות נמצא מאוד (שם שם), שכל צרה וצרה שמגעת אלינו נמצא לנו, וכן הוא אומר עמו אנכי בצרה אחלצהו ואכבדהו (שם צא טו):

[ב] **על** כן לא נירא בהמיר ארץ. אמרו בני קרח אל תיראו ביום שעתיד הקב"ה לנער את הארץ, שנאמר לאחוז בכנפות הארץ וינערו רשעים ממנה (איוב לח יג), וכתיב כי הנני בורא (השמים החדשים והארץ החדשה) [שמים חדשים וארץ חדשה] (ישעיה סה יז), והיכן הצדיקים עמדו באותה שעה, (טו) יהיו דבוקים בכסא הכבוד תחת כנפי השכינה, שנאמר ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום (דברים ד ד):

הערות ותקונים

שם מהו לבדו אמר רב פרוזדורי בר נחמא הוא לבדו יודע. וגרסם בלדו „פי' שם חכם". ולא נמצא בכל כ"י שלפנינו שמובא בשמו. וראיתי שגם בעל סדר הדורות הביא וז"ל ר' פרוזדירה בר נחמא ילקוט תהלים סי' מ"ו: (ג) מעולמין הן הדברים. דורש עלמות לשון העלם, ובילקוט שם מובא זה בשם רבי אנדימי דמן חיפה, ולא מצאתי בכל כ"י שלפני שמובא בזה שם האומר: (ד) ד"א על עלמות שני עולמות. דורש עלמות כמו עולמים: (ה) ראו עיניהם דינם של אותם הבוטחים על חילם. בילקוט שם מובא זה בשם רב נחמן בר יצחק וכך איתא שם אמר רב נחמן בר יצחק ראו דינין של אותם שבטחו על חילם, ובכ"י ונדפס לא נמצא שמובא זה בשמו: (ו) ואל יאמר אדם אבי כשר היה. בילקוט שם מובא זה בשם רב כהנא, וזה לא נמצא בסוס כ"י שלפני ולא בנדפס שמובא זה בשמו: (ז) הריני ניצול בשבילו. בכ"י האחרים ובנדפס הגי' ובזכותו אני נמלט, והמלות אחי צדיק היה הוא ימלטני, ליתא שם, וכן הוסיף הרא"פ בגליון: (ח) אין אברהם מציל לישמעאל. עיין סנהדרין ק"ד ע"א ברא מזכי אבא, אבא לא מזכי ברא, דכתיב ואין מידי מציל (דברים ל"ב ל"ט) אין אברהם מציל את ישמעאל, אין יצחק מציל את עשו, ואולי המלות אין אברהם מציל נוספו בגמרא שם. עיין ברש"י שם שכתב דכתיב ואין מידי מציל ודרשינן ליה בהגדה אין אברהם מציל וכו', ואולי כוון למאמרם בשו"ט שלפנינו ואח"כ נוספו בגמרא שם: (ט) אח כמה קשה אותו היום. אח היא מלת הקריאה לצרה ואבל, מלשון ואמר אח (יחזקאל ו' י"א): (י) ויקר פדיון נפשם. מובא בילקוט רמז תשנ"ב והציון מרמז שלפניו מוסב גם על זה: (יא) אמרו לפני הקב"ה ולמה הוא יקר. בילקוט שם מובא זה בשם ר' אלעזר וכך איתא שם ויקר פדיון נפשם א"ר אלעזר למה הוא יקר: (יב) ולהיכן הן הולכין לשאול. בילקוט שם ולהיכן הם הולכים אמר ר"ל אמרו בני קרח לשאול. ובכל כ"י שלפני ובנדפס מובא סתמי, ולא נמצא שם האומר: (יג) מלמד שהיו צדיקים. בילקוט שם מובא זה בשם ריב"ל, וכך איתא שם מהו לבקר אריב"ל מלמד שהצדיקים יורדים בכל בקר ומבקרים אותן: (יד) כל צרה וצרה שמגעת אלינו נמצא לנו. בילקוט שם מובא זה בשם ר' נחמן: (טו) יהיו דבוקים בכסא הכבוד תחת כנפי השכינה. כ"ה גם בכ"י

[ג] **יהמו** (טז) יחמרו מימיו. של תהום רבה ביום הדין, ומתהפכין באפו רשעים כבשר בקלחת: נהר פלגיו ישמחו עיר אלהים, שנאמר יצאו מים חיים מירושלים (זכריה יד ח): אלהים בקרבה בל תמוט, מיכן שכל העולם מתנער ומתמוטט, וירושלים עומדת. מהו יעזרה (ה') אלהים לפנות בקר, בזמן שיעשו ערבן של בקר: המו גוים. זהו דינו של רשעים: ה' צבאות עמנו. אמרו בני קרח אל הצדיקים אל תיראו אנו ראינו כל הנסים שעשה עמנו, שנאמר ותפתח הארץ את פיה ותבלע אותם ואת בתיהם (במדבר יו לב), והיכן היינו באותה שעה באויר העולם, כדכתיב ובני קרח לא מתו (שם כו יא), (יז) אמר ר' נחמיא בשעה שנפתחה הארץ ונבלעו, העמיד להן הקב"ה כתורן וכנס, שנאמר באכול האש את (החמשים) [חמשים] ומאתים איש ויהיו לנס (שם כו י), (יח) וכן אמרו בני קרח אל תיראו צדיקים מאימת יום הדין, שאין אתם נתפסין עם הרשעים, כשם שלא נתפסנו אנחנו, שנאמר על כן לא נירא בהמיר ארץ, וכתיב כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה וחסדי מאתך לא ימוש וברית שלומי לא תמוט (ישעיה נד י):

מזמור מז

[א] **למנצח** לבני קרח מזמור כל העמים תקעו כף. (א) זהו שאמר הכתוב ברבות צדיקים ישמח (עם) [העם] ובמשול (רשעים) [רשע] יאנח עם (משלי כט ב), כשהרשעים מושלין בעולם, הכל נאנחין, והכל מצירין, ואין אדם הולך בקומה זקופה, וכן שלמה אמר בקום (רשע יאבד עם) [רשעים יסתר אדם] ובאבדם ירבו צדיקים (שם כח כח), קשה הוא לפני הקב"ה יום שמשליט אדם על אדם לרעה, (ב) וכן הוא אומר עת אשר שלט האדם באדם לרע לו (קהלת ח ט), וכן הוא אומר הנה חזק ואמיץ לה' כזרם ברד שער קטב כזרם מים כבירים שוטפים [הניח לארץ ביד] (ישעיה כח ב), מהו ביד, יד בן אדם ששלטה על אדם כמוהו, לכך נאמר כל העמים תקעו כף, למה כן שבר ה' מטה (רשע) [רשעים] (ג) [שבט מושלים מכה עמים בעברה וגו' נחה שקטה כל הארץ (שם יד ה ו ז)], וכן הוא אומר כל שומעי שמעך תקעו כף עליך (נחום ג יט), שהקב"ה מעביר ממשלתו של בשר ודם מכם, וימלוך עליכם הוא לבדו]. לכך נאמר כי ה' עליון נורא מלך גדול על כל (אלהים) [הארץ]:

[ב] **ידבר** עמים תחתינו ולאומים תחת רגלינו. אימתי כשיבחר את נחלתנו את גאון יעקב: דבר אחר אימתי הוא יבחר ונותן לנו את נחלתנו, כשישב על כסא קדשו, (ד) וכן הוא אומר והפכתי כסא ממלכות (חגי ב כב), וכן אמר דניאל חזה הוית עד די כרסון (רמא) [רמיו] ועתיק יומין [יתיב] (דניאל ז ט), ואימתי הוא יושב, ועלו מושיעים בהר ציון [וגו' והיתה לה' המלוכה] (עובדיה פסוק כא), (ה) ר' יהודה

הערות ותקונים

בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ בגליון, וזה נשמט בכ"י האחרים ובנדפס: (טז) יהמו יחמרו מימיו, עד ה' צבאות עמנו אמרו בני קרח אל הצדיקים. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ בגליון, אבל בכ"י האחרים ובנדפס חסר זה, ומתחיל אמרו בני קרח, וחסר גם בילקוט וגורס אמר רבי יודן אמרו בני קרח, ובכל כ"י שלפניו ובנדפס לא נמצא שם האומר על זה רק מובא סתמי: (יז) אמר ר' נחמי' בשעה שנפתחה הארץ ונבלעו העמיד להן הקב"ה כתורן וכנס. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' ר' נחמי' אמר לא הוה כן אלא בשעה שנפתחה הארץ ונבלעו העמיד להן הקב"ה כתורן הספינה, וכה"א ויהיו לנס: (יח) וכן אמרו בני קרח אל תיראו צדיקים מאימת יום הדין שאין אתם נתפסין עם הרשעים כמו שלא נתפסנו אנחנו שנ' על כן לא נירא בהמיר ארץ. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ בגליון:

(א) זש"ה ברבות צדיקים ישמח העם. מובא בילקוט תהלים רמז תשנ"ד בשם המדרש, והמאמר שם מקוטע: (ב) וכה"א עת אשר שלט האדם באדם לרע לו. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ בגליון, וחסר בכ"י האחרים ובנדפס: (ג) שבט מושלים כו'. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ה' ז', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (ד) וכה"א והפכתי כסא ממלכות. כ"ה בכל כ"י שלפני ובנדפס, אבל בילקוט מצאתי כאן גי' אחרת וכך מובא שם: א"ר משרשי' מכאן כל זמן שהרשעים שולטים בעולם כביכול אין הקב"ה יושב על כסאו, וכה"א והפכתי כסא ממלכות: (ה) ר' יהודה בר נחמן בש"ר שמעון בן לקיש אמר כיון שהקב"ה

בר נחמן בשם ר' שמעון בן לקיש אמר כיון שהקב"ה עלה לדין ויושב על כסא דין, וכיון שהשופר תוקעין, הוא הולך והופך מדת הדין למדת הרחמים, עלה בדין ומה שופר עולה בתרועה, וה' בקול שופר ברחמים, שנאמר ה' ה' אל רחום וחנון (שמות לד ו):

מזמור מח

[א] **שיר** מזמור לבני קרח גדול ה' ומהולל מאד וגו'. (א) מלאכי השרת אמרו כי ממזרח שמש ועד מבואו גדול שמי בגוים (מלאכי א יא), ובני קרח אמרו גדול ה' ומהולל מאד בעיר אלהינו הר קדשו, וכי אלהינו אינו גדול אלא בעירו לבד, אלא אמרו בני קרח גדול ה' במה שעשאה בעירו ובמקדשו, וכן הוא אומר ה' בציון גדול ורם הוא על כל (גוים) [העמים] (תהלים צט ב), לומר בעירו עשה כן, בעמים לא כל שכן, (ב) וכן הוא אומר והיה (אם מאנו) [כי ימאנו] לקחת הכוס (מידיך) [מידך וגו'] כי הנה (העיר) [בעיר] אשר נקרא שמי עליה [וגו'] (ירמיה כה כח כט), הוי בעיר אלהינו הר קדשו:

[ב] **יפה** נוף משוש כל הארץ. מהו יפה נוף, אמרו בני קרח היפה שהיו הכל מייפין, היפה שלא היה כמוה, אף על פי שנאמר בצור צור את (אומרת) [אמרת] אני כלילת יופי (יחזקאל כז ג), (ג) היא אמרה לעצמה, אבל אחרים לא אמרו לה, זה (ד) משל הדיוט, לא כמה דאמרת אמה אלא כמה דאמרין מגוריה, אבל בציון אינו כן, אלא הכל אומרים עליה, הזאת העיר שיאמרו כלילת יופי (איכה ב טו) ולא עוד

הערות ותקונים

שהקב"ה עלה כו'. הלשון משובש ע"י שגגת המעתיק הראשון, וכאשר לפנינו כ"ה גם בכ"י ו'. וכ"י נ' אשר ממנו נדפס בדפוס ראשון הגי' ר' יהודה בר נחמן בשם ריש לקיש אמר כיון שעלה הקב"ה לדין ויושב על כסא לדון כיון שתוקעים בשופר הוא עולה והופך מדת הדין למדת רחמים ועולה בדין משהשופר עולה בתרועה [שנאמר] וה' בקול שופר, ברחמים שנ' ה' ה' אל רחום וחנון. ובכ"י ב' ד' ה' ז' אחרי מלות ועולה בדין משהשופר עולה נוסף שנאמר וה' אלהים בשופר יתקע והלך בסערות תימן ה' צבאות יגן (עליכם) [עליהם] (זכרי' ט' י"ד ט"ו) באותה שעה יגן עליכם ואומר עלה אלהים בתרועה ה' בקול שופר במדת רחמים שנ' ה' ה' אל רחום וחנון. ובכל המקומות המאמר משובש, ומקור המאמר הוא בפסיקתא דר"כ פסקא בחדש השביעי (קנ"א ע"ב) וקשה לתקן הלשון בפנים לכן אעתיק לשון הפסיקתא אשר שם הלשון מתוקן וכך איתא שם: „יהודה בר נחמני בשם ריש לקיש פתח עלה אלהים בתרועה ה' בקול שופר (תהלים מ"ז ו'), בשעה שהקב"ה עולה ויושב על כסא הדין, בדין הוא עולה, דכתיב עלה אלהים בתרועה, ובשעה שישראל נוטלין שופר ותוקעין, הקב"ה עומד מכסא הדין, ויושב על כסא רחמים, דכתיב ה' בקול שופר, מתמלא עליהם רחמים ומרחם עליהם, והופך להם מדת הדין למדת הרחמים" ע"כ, וע"ש בהערות שלי, וכן נשנה המאמר בוי"ר פכ"ט אות ג' בשנוים קטנים:

(א) מלאכי השרת אמרו עד וכי אלהינו. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, ובילקוט רמז תשנ"ה הסר גם כן, והילקוט הביא זה בשם ר' יהודה, וכך איתא שם: בעיר אלהינו הר קדשו א"ר יהודה אלהינו אינו גדול אלא בעירו, ולא מצאתי בשום כ"י אשר לפני, שהמאמר מובא בשם ר' יהודה: (ב) וכה"א אם מאנו וגו'. תקנתי כמו שהוא בקרא, וגם בילקוט יש לתקן ורם הוא על כל אלהים צ"ל על כל העמים ובמקום כלומר צ"ל לומר, גם הכתוב אם מאנו הביא בשיבוש וכצ"ל והי' כי מאנו [צ"ל ימאנו] לשמוע (מלת לשמוע יש למחוק) ולקחת את הכוס מידך [צ"ל לקחת ומלת את יש למחוק] כי העיר אשר נקרא שמי עליה [צ"ל כי הנה בעיר]: (ג) היא אמרה לעצמה. וכן איתא בשמ"ר פל"ו אות א' כתיב בצור צור את אמרת אני כלילת יופי את אמרת אבל אחרים אינם אומרים אבל ירושלים הכל אומרים שבחה, שנ' הזאת העיר שיאמרו כלילת יופי (איכה ב'), וכתיב הר ציון ירכתי צפון קרית מלך רב, ועיין איכה רבתי פ"ב פ' ספקו עליך כפים. וכן נשנה המאמר בפסיקתא רבתי פסקא מ"א ושם הוא בשם ר' לוי וכך איתא שם ורבי לוי אמר יפה נוף שהכל מייפין אותה ומשבחים אותה ומניפים לה, צור אמרה אני כלילת יופי (יחזקאל כ"ז ג') אבל ירושלים הכל אומרים מה נאה ומשובחת הזאת העיר שיאמרו כלילת יופי משוש לכל הארץ: (ד) משל הדיוט לא כמה דאמרת אמה אלא כמה דאמרין מגוריה. פי' לא כמו שאומרת האם, אלא כמו שאומרין השכנים, מגיר פי' שכן, שכניו תרג' מגירוהי, ובילקוט שם זהו משל הדיוט לא כשאת אומרת אלא דאמרינן בגיותא, וגרסה בגדו פי' בחברותא, אבל בכל כ"י האחרים אשר לפני גם בנדפס הגי' כמו שהוא בכ"י לפנינו, ואין ספק שנפל טעות בילקוט וצ"ל לא כשאם אומרת אלא דאמרן מגוריה:

משמחת

אלא משוש (כל) [לכל] הארץ (איכה שם), הוי אומר יפה נוף משוש כל הארץ. ובמה היתה משוש (ה) משמחת כל הארץ, היה אדם עובר עבירה היה דואג בלבו ולבו שח עליו, אמר שלמה דאגה בלב איש ישחנה ודבר טוב ישמחנה (משלי יב כה), (ו) היה עולה לירושלים ומקריב קרבן ומתכפר לו, ולבו שמח עליו ויוצא משם שמח לב, לכך נאמר משוש כל הארץ, (ז) תדע לך שהוא כן, הר ציון ירכתי צפון קרית מלך רב (פסוק ג), (ח) וכי בצפון הוא, והלא אינו אלא בדרום, ומה ירכתי צפון, בצפון הוא עומד ומקריב חטאתו ונשחט בצפון, שנאמר על ירך המזבח צפונה (ויקרא א יא). מהו קרית מלך רב. (ט) רב המלך שכן עשה בעירו, בעולם הזה עשה כן, אבל לעולם הבא אלהים בארמנותיה נודע למשגב, (י) מהו בארמנותיה, (יא) בבירניות שלה, כדרך ששומרי המדינה עושין ומחזירין בלילה על כל פתח ופתח, (יב) כך עושה הקב"ה לעתיד לבוא, ומשמר על כל בירה ובירה, לכך נאמר נודע בארמנותיה:

[ג] **כי** הנה המלכים נועדו. כשהיא חריבה, ועברו יחדו עליה להורסה, שנאמר ועברו גוים רבים על העיר הזאת (ירמיה כב ח), ותמהו על חורבנה, כדכתיב ואמרו [איש אל רעהו] על מה עשה ה' ככה (לארץ) [לעיר הגדולה] הזאת (שם שם), לכך נאמר המה ראו כן תמהו נבהלו נחפזו:

[ד] **סובו** ציון והקיפוה ספרו מגדליה. (יג) אמר רב נחמן מה שהיה הוא שיהיה (קהלת א ט), כשם שנטל הקב"ה את ישראל בענני כבוד והקיפם ונשאם, שנאמר ואשא אתכם על כנפי נשרים (שמות יט ד), כך הוא עתיד לעשות להם, שנאמר מי אלה כעב תעופינה (ישעיה ס ח): ספרו מגדליה. (יד) כמה גינאות עתידות להיות

הערות ותקונים

(ה) משמחת כל הארץ. בילקוט שם הגי' א"ר יצחק שהיתה משמחת כל הארץ, ובכל כ"י ובנדפס מובא המאמר סתמא בלי שם האומר: (ו) היה עולה לירושלים ומקריב קרבן, בילקוט הגי' אמר רב נחמן עולה לירושלים ומקריב קרבן ונסלח לו ויוצא שמח: (ז) תדע לך שהוא כן הר ציון ירכתי צפון קרית מלך רב וכי בצפון הוא. בילקוט שם הגי' אמר רב שמואל בר רב יצחק זש"ה הר ציון ירכתי צפון, ובכל כ"י שלפני גם בנדפס מובא סתמי בלי שם האומר: (ח) וכי בצפון הוא והלא אינו אלא בדרום. בפסיקתא רבתי שם הר ציון ירכתי צפון וכי ציון בצפון היא נתונה והלא אינה אלא בדרום, ומהו ירכתי צפון, אלא שהיו קרבנותיה קריבים על ירך המזבח צפונה (ויקרא א' י"א), ור"ל ציון בדרומה של ארץ ישראל, ונקרא ירכתי צפון ע"ש המזבח העומד בתוכה ששוחטין עליו על ירך המזבח צפונה: (ט) רב המלך שכן עשה בעירו. בכ"י האחרים שעשה כן בעירו, והכל אחד, ובפסיקתא רבתי שם ומהו קרית מלך רב עירו של מלך הגדול, ובילקוט שם הגי' קרית מלך רב, רב ביבי אמר רב המלך שכן עושה המלך בעירו. ובכל כ"י שלפני מובא המאמר סתמי ולא בשם רב ביבי: (י) מהו בארמנותיה בבירנות שלה. מובא בילקוט תהלים ברמז תשנ"ה ולפני זה נמצא בילקוט שם מאמר גדול מפסיקתא רבתי פמ"א פסקא תקעו וחסר הציון, והוא מן ד"א יפה נוף היפה בענפיה כתאנה, ומן אלהים בארמנותיה בבירניות שלה הוא מן סו"ס שלפנינו, וחסר הציון: (יא) בבירנות שלה. כ"ה גם בכ"י ו' ובילקוט, וזה נשמט בכ"י האחרים ובנדפס: (יב) כך עושה הקב"ה לע"ל ומשמר על כל בירה ובירה. בכ"י האחרים ובנדפס הגי' כך עושה הקב"ה לע"ל מעמיד משמר, שנאמר על חומותיך ירושלים הפקדתי שומרים (ישעי' ס"ב ו'): (יג) אמר רב נחמן. מובא בילקוט תהלים רמז תשנ"ו בשם המדרש, והתחלת המאמר מובא גם בילקוט ישעי' רמז שס"ג בשם שו"ט, וכאשר הוא לפנינו כ"ה גם בכ"י ג' ו' ח' ובנדפס וכן הביא הילקוט, אבל בכ"י ב' ד' ה' ז' נמצא פה הוספה וכך איתא שם: אמר רב נחמן מה שהיה הוא שיהיה [היו רואים אותה חריבה, ועתה ראו אותה בענן אש מאירין בלילה, ואומר מי יגור לנו אש אוכלה (שם ל"ג י"ד), באש הקב"ה שופט את הרשעים, שנאמר וה' המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש (בראשית י"ט כ"ד), ושלחתי אש במגוג וגו' (יחזקאל ל"ט ו'), וישלח ה' בעם את הנחשים השרפים (במדבר כ"א ו'), יקד יקוד כיקוד אש (ישעי' י' ט"ז), כי באש ה' נשפט (שם ס"ו ט"ז), ויתרם אכלה אש (איוב כ"ב כ'), ותצא אש מלפני ה' (ויקרא ט' כ"ד), מהאש יצאו והאש תאכלם (יחזקאל ט"ו ז'), וכן ברוח הוא שופט, שנאמר ברוח קדים תשבר אניות תרשיש (תהלים מ"ח ח'), ברוח הקדים שופט הקב"ה את הרשעים, וכן את מוצא בצור שנאמר רוח הקדים שברך (יחזקאל כ"ז כ"ו), ואומר יבוא קדים רוח ה' (הושע י"ג ט"ו), ואומר ורוח הקדים נשא את הארבה (שמות י' י"ג), ובמצרים הוא אומר ויולך ה' את הים ברוח קדים עזה (שם י"ד כ"א), וכן הוא אומר הגה ברוחו הקשה ביום קדים (ישעי' כ"ז ח'), אבל הקב"ה כשמצא את ישראל הוא נושא אותם על כנפי נשרים, כמו שהנשר מגין על בניו ונושאם], שנאמר ואשא אתכם על כנפי נשרים: (יד) כמה גינאות עתידות להיות בירושלים אלף קפ"ד כו'. כאשר הוא לפנינו כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס חסרים המלות „אלף קפ"ד" על השאלה

במה

בירושלים, אלף וקפ"ד, כמה מגדלין עתידין להיות בה, אלף ותפ"ה, כמה מטפראות, אלף ותצ"ו, כמה ניטפאות אלף ותתע"ו, והיכן המים עולין, על תשע מאות ריאטות, אמר רב נחמן מה שהיה הוא שיהיה, כשם שהיו ישראל אומרים שירה במדבר והבאר עולה להם, שנאמר אז ישיר (משה) [ישראל] את השירה הזאת עלי באר ענו לה (במדבר כא יז), אף לעתיד לבא הן אומרים שירה והמים עולין להם, שנאמר ושרים כחוללים (טו) כל מעיני בך (תהלים פז ז), כשהמים עולין להם, (טז) כמה בריכות עתידין להיות בירושלים, אלף ושס"ט בירניות, וכמה שערים יהיו שם, [קמ"ד] י"ב לכל שבט ושבט, הוי סובו ציון והקיפוה:

[ה] **שיתו** לבכם לחילה. (יז) לחילותיה דסלקון לה מן גלותא: (יח) דבר אחר לאותה

הערות ותקונים

כמה גינאות, גם חסרים המלות והיכן המים עולין על תשע מאות ריאטות, גם במקום אשר לפנינו כמה טטפראות אלף תצ"ו כמה ניטפאות אלף תתע"ו, הגי' שם להיפך בתחלה כמה נטפאות אלף תתע"ו, ואח"כ מובא כמה טטפראות אלף תצ"ו, בדפוס ראשון הביא כמה טפאות במקום כמה נטפאות, וכן נדפס אח"כ בכל הדפוסים ונשמט אות ו', ובילקוט תהלים שם רמז תשנ"ו הביא כמה גינאות עתידים להיות בירושלים אלף קפ"ד. הביא המספר לנכון כמו שהוא בכ"י שלפנינו וכ"י ו' והחסר בכ"י האחרים ובנדפס, אבל אח"כ המאמר מקוטע שם כמה מגדלים עתידים להיות בירושלים אלף ורצ"ו מגדלים (צ"ל אלף תפ"ה מגדלים והמספר רצ"ו נשתבש ממאמר שלאחריו החסר בילקוט) וכמה טטפראות עתידים להיות בירושלים אלף תע"ו טטפראות, יש לתקן תתע"ו וכן צ"ל כמה טטפראות עתידין להיות בירושלים [אלף ותצ"ו כמה ניטפאות אלף ותתע"ו], והיכן המים עולים על תתקל"ב בירניות. והמאמר הזה מובא גם בערוך ערך טטפראות בשם המדרש ואחר שהביא המאמר מגמרא ב"ב ע"ה ע"ב אמר ריש לקיש עתיד הקב"ה להוסיף על ירושלים אלף טפף גינאות, אלף קפל מגדלים, אלף ליצי בירניות אלף ושני שילה טוטפראות. ומבאר המלות והשונה, הביא אח"כ וז"ל בהגדת דתילים ספרו מגדליה כמה גונניות עתידין להיות בירושלים אלף קפ"ד גוניות, וכמה מגדלין עתידין להיות בירושלים אלף תפ"ח (במקום לפנינו הגי' תפ"ה) וכמה טטראפילות (במקום לפנינו טטפראות) עתידין להיות בירושלים אלף רצ"ו (במקום לפנינו אלף תצ"ו) וכמה נימפאות (במקום לפנינו ניטפאות, ואולי נשתבש בערוך מן ט נעשית מ ומן פ אות ם הדומות קצת) עתידין להיות בירושלים אלפים ותע"ו (במקום לפנינו אלף ותתע"ו) והיאך (במקום לפנינו והיכן) המים עולים על תתק"ן ריאטות (במקום לפנינו על תת"ק ריאטות). ועתה אבאר המלות גינאות, ובערוך גונניות, לדעת הרב הגדול בעל ערוך השלם בערך גוננא היא מלה פרסית והוראתה מבצר וע"ש שמיגע לבאר כוונת המאמר בב"ב שם, והמלה טטפראות לדעת הרב הנ"ל בערך טטפראות צ"ל טטרפראות והיא המלה היונית τετράπυρος פי' מבוא היונה ומתפרש לארבע דרכים, והמלה נטפאות ובערוך נימפאות רלה הנ"ל בערך ספף לגאים בימפאות או נימפאות שפי' בריכות, אבל בכל כ"י הגירסא ניטפאות או נטפאות ואין ספק שבערוך נשתבש המלה מן ניטפאות נעשית נימפאות, וקשה לבאר המלה הזאת אם לא נגרוס נימפאות שפי' בריכות. ועיין ערוך ערך נמפה שהביא מילמדנו לנמפיון המשקה את כל המדינה, והוא הקבוץ מן נימפי, ותפסט שפי' בריכה, והסיום והיכן המים עולין על תשע מאות ריאטות, כ"ה גם בכ"י ו', וחסר זה בכל כ"י האחרים ובנדפס, והערוך הביא והיאך המים עולים על תתק"ן דיטאות, והילקוט הביא והיכן המים עולים על תתקל"ב בירניות, אין ספק בילקוט אות ב' במספר הוא בטעות וצ"ל התק"ל כמו שהובא בערוך, ולפנינו וגם בכ"י ו' נשמטה אות ל' ונשאר רק תש"ע מאות לבד, והמלה ריאטות אין לה שחר, ובערוך הביא דיטאות, ובכ"י ליידען הגי' ריטאות, ולדעת בעל ערוך השלם היא המלה היונית δοχεῖον פי' בית קבול מים, וכל המספרים אשר מובא פה אין לבוא עד תכליתם. אבל גינאות המספר אלף קפ"ד, אבל מגדלין אלף תפ"ה (בערוך בטעות תפ"ח במקום תפ"ה, ובילקוט בטעות רצ"ו צ"ע תפ"ה, והמספר רצ"ו נשתבש ממאמר שלאחריו, אבל טטפראות לפנינו אלף תצ"ו, ובערוך אלף רצ"ו, הביא בטעות אבל מגדלים רצ"ו) אבל טטפראות אלף ותצ"ו (ובערוך אלף רצ"ו) ניטפאות אלף תתע"ו והמים עולים תת"ק. ובערוך תתק"ן, ובילקוט תתקל"ב, וכן במאמר שלאחריו כמה בירניות אלף ושס"ט (ויש נוסחאות שונות אלף שנ"ט, אלף תצ"ו): (טו) כל מעיני בך. אולי דורש מעיני לשון מעין: (טז) כמה בריכות עתידות להיות בירושלים אלף ושס"ט בירניות. בכ"י ו' אלף שנ"ט, ובכ"י האחרים ובנדפס אלף תצ"ו, ובילקוט כמה בימיות עתיד להיות בירושלים א"ר ינאי אלף ושנ"ט. ולדעתי יש לתקן כמה בירניות במקום כמה בריכות, וגם בילקוט צ"ע כמה בירניות, ובילקוט נוסף „א"ר ינאי", ובכל כתבי יד שלפנינו מובא סתמי: (יז) לחילותיה דסלקין לה מן גלותא. המלות מן גלותא חסרים בכ"י האחרים ובנדפס, ודורש לחילה לשון חיל, וגם בילקוט תהלים רמז תשכ"ז אחר שהביא מאמר מב"ר פמ"ח, ומאמר מוי"ר פי"א, וחסר הציון, ואח"כ מאמר מתנחומא, וזה בתנחומא במדבר אות כ', סיים בסוף שיתו לבכם לחילה לחילותיה דסלקין לה, ד"א לחילה לפירה, פ"ז הזה הוא משו"ט שלפנינו: (יח) ד"א לאותה חולה שהיא עתידה להיות חולה. דורש לחילה מלשון

מחול

חילה שהיא עתידה להיות הולה: (יט) דבר אחר לחילה. לשיר שלה, כמה דאת אמר לחול במחולות (שופטים כא כא): פסגו ארמנותיה. (כ) גבהו בירניותיהם, כמה דאת אמר (על) [עלה] ראש הפסגה (דברים ג כז), ומתרגמינן רמותא: כי זה אלהים אלהינו. מהו כי זה, (כא) ר' ברכיה ור' חלבו ור' אלעזר בשם ר' יוסי בר חנינא אמר עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים לעתיד לבא, והקב"ה חל עמהם, והן מראין אותו באצבע, שנאמר הנה אלהינו זה (ישעיה כה ט), לכך נאמר כי זה אלהים אלהינו: והוא ינהגנו על מות. בשני עולמות, (כב) והכל שומעין בכגויו של הקב"ה שעושה עם ישראל, שנאמר שמעו (נא) זאת כל העמים (תהלים מט ב):

מזמור מט

[א] **למנצח** לבני קרח מזמור שמעו (נא) זאת כל העמים. זהו שאמר הכתוב ומתוק האור וטוב לעינים לראות את השמש (קהלת יא ז), ר' יצחק ורב אבא בר כהנא, ר' יצחק אומר מה מתוק הוא אורו של עולם הבא, אשרי אדם שיש לו מעשים טובים שיראה האור, שנאמר ואוהביו כצאת השמש בגבורתו (שופטים ה לא). ר' אבא אמר (א) מה מתוקין דברי תורה שנמשלה כאור, שנאמר כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו כג), אשרי אדם שרואה את ההלכה מלובנת כשלג, ולמה, לפי שאין סוף למתן שכרה של תורה, חוזר הקב"ה למתן שכרן לישראל על שעמלו בתורה משפיע להם בזכותה לעתיד לבא, אותה שעה הם אומרים לאומות העולם זכינו על שעסקנו בתורה, ומה הייתם אומרים לנו, לריק אתם יגיעים, ראו מה מתן שכרה, ראו כמה טובות נעשה לנו בשבילה, שנאמר שמעו זאת כל העמים, (ב) ואין זאת אלא תורה, שנאמר וזאת התורה (דברים ד מד): האזינו כל יושבי חלד, זו הארץ, ולמה נקרא שמה חלד, (ג) שמעלה חלודה בפניהם של רשעים לעתיד לבוא:

[ב] **גם** בני אדם גם בני איש. מהו גם (ד) בני אדם, אלו בני אברהם דכתיב ביה האדם הגדול בענקים (יהושע יד טו), גם לרבות בני ישמעאל ובני קטורה. בני

הערות ותקונים

מחול, כמו שדורש עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים לע"ל: (יט) ד"א לחילה לשיר שלה כמד"א לחול במחולות. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' ד"א לחילה לשירה, והסיום כד"א לחול במחולות ליתא: (כ) גבהו בירניותיהם כד"א ראש הפסגה ומתרגמינן רמתא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס קטעו באמצע. יש לתקן גבהו בירניותיה, וכן הביא רש"י פסגו ארמנותיה הגביהו בירנותיה, כמו אשדות הפסגה (דברים ג' י"ז) דמתרגמינן רמתא: (כא) ר' ברכיה ור' חלבו ור' אלעזר בשם ר' יוסי בר חנינא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס בטעות בשם ר' אלעזר. והמאמר הזה נשנה בירושלמי מגילה פ"ב ה"ג (דף ע"ג ע"ב) ובירושלמי מ"ק פ"ג ה"ז (דף פ"ג ע"ב) וכן איתא שם ר' ברכיה ר' חלבו עולא ביריא ר' לעזר בשם ר' חנינה עתיד הקב"ה לעשות ראש חולה לצדיקים לעתיד לבוא, מה טעמא שיתו לבכם לחילה, לחולה כתיב, והצדיקים מראין אותו באצבע ואומרים כי זה אלהים אלהינו עולם ועד הוא ינהגנו עלמות, עלמות בעלימות בזריזות עלמות כאילין עלמות תירגם עקילס אתא נסייא [צ"ל אתנסיאה והיא יונית ἀθανασία פי' בל"י מות (אונשטערבליכקייט)] עולם שאין בו מות, והצדיקים מראין אותו באצבע ואומרים כי זה אלהים אלהינו עולם ועד הוא ינהגנו בעולם הזה הוא ינהגנו לע"ל. וכשנה גם בוי"ר פי"א אות ט', שה"ש רבה פ"א פסוק נגילה ונשמחה בך, ובקה"ר פ"א פ' אין זכרון לראשונים, ושם בטעות הרגם עקילס ענתה נסיע: (כב) והכל שומעין בכגויו. כ"ה בכל כ"י ובדפוסים ראשונים, אבל בדפוס פראג ואמסטערדאם נדפס והכל שומעין בגלחותו:

(א) מה מתוקין דברי תורה כו' אשרי אדם שרואה את ההלכה מלובנת כשלג כו'. כ"ה גם בכ"י ו' שרואה את ההלכה, אבל בכ"י האחרים ובנדפס שרואה את התורה, ולזה המאמר כוון רש"י קהלת י"א ז' ומתוק האור, מתוק הוא אורה של תורה, וטוב לעינים לראות את השמש, ואשריהם התלמידים שעיניהם רואים הלכה מלובנת ומחוורת על בוריה, כך נדרש באגדת תילים עכ"ל: (ב) ואין זאת אלא תורה. מובא בילקוט תהלים רמז תשכ"ז, וחסר הציון: (ג) שמעלה חלודה בפניהם של רשעים לעתיד לבוא. בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט שפניהם של רשעים מעלות חלודה בגיהנם לעתיד. ורש"י נפי' לתהלים שם הביא וז"ל: חלד היא הארץ על שם שהיא טשנת וחלודה, ורבותינו פירשו על שם החולדה שהיא בישבה ואינה בים דת"ר כל שיש ביבשה יש בים חוץ מן החולדה ע"כ, כוון למאמרם חולין קכ"ז ע"א: (ד) בני אדם אלו בני אברהם. מובא ברש"י תהלים שם והוא טבע ממדרש לפנינו, ויש לתקן ברש"י שם [גם לרבות] בני

ישמעאל

איש, בני נח, דכתיב ביה איש צדיק (בראשית ו ט): דבר אחר אלו שבעים אומות, שעתידין לירד לגיהנם: יחד עשיר ואביון. עשיר בתורה ואביון בתורה, כולם יורדין לגיהנם, עשיר בתורה, זה דואג ואחיתופל, ולפי שלא שמרו את התורה, נפלו מגדולתן וירדו לגיהנם, ואף על פי שראשי סנהדראות היו. ואביון בתורה, כל מי שיש סיפק בידו ולא למד, לפיכך אמרו בני קרח הואיל וכן הוא מתן שכרה של תורה, נעסוק בתורה:

[ג] **פי** ידבר חכמות והגות לבי תבונות. (ה) כמה שנאמר כי היא חכמתכם ובינתכם (דברים ד ו): אטה למשל אזני. (ו) למשלים של תורה: (ז) אפתח בכנור חידתי. במשמורות של בית המקדש: למה אירא. אמרה כנסת ישראל למה אירא בימי רע, ביום הדין, משום עון עקבי שהרגלתי לדבר עבירה, הם יסובני: הבוטחים על חילם. (ח) כמו שכתוב במזמור (מ"ה) [מ"ו]: דבר אחר הבוטחים על חילם. זה קרח ועדתו: אח לא פדה יפדה איש. מה הועיל הונם שלא יוכלו לפדות עצמם: אח, האח להם, שירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה: ויקר פדיון נפשם. אלמלא עשו תשובה היה יקר נפשם בעיני הקב"ה והיה חדל הפורעניות מהן, ווירשין העולם הבא: ויחי עוד לנצח. והיה להם עוד חלק בתחיית המתים, (ט) מכאן אמרו חכמים מתלוננים ועדת קרח אין להם חלק לעולם הבא: כי (יראו) [יראה] חכמים ימותו. אלו דתן ואבירם שהיו חכמים להרע: דבר אחר כי יראה חכמים ימותו ועזבו לאחרים חילם. אלו מתלוננים שהניחו חילם לכלב בן יפונה וליהושע בן נון, שנאמר ויהושע בן נון וכלב בן יפונה חיו מן האנשים ההם (במדבר יד לח), מהו חיו, מלמד שחיו מחלקם וירשו גורלם: קרבם בתימו. אל תקרא קרבם אלא קברם, שנאמר ותכס עליהם הארץ ויאבדו מתוך הקהל (שם יז לג), מלמד שאינן באים לעולם הבא, וכל כך למה, לפי שקראו בשמותם עלי אדמות, שנאמר נשיאי עדה קריאי מועד אנשי שם (במדבר יו ב): ואדם ביקר. זה קרח, שכל זמן שהיה ביקר ראש לכל בני לוי, לא שמר דרך ה', לפיכך לא לן ביקרו: נמשל כבהמות. שאין בהם דעת, ונדמו לסיעתן של רשעים: זה דרכם. של הרשעים, ששמים כסלם ובטחונם בממונם, ואחר שאובדים אומרים בני אדם עליהם אוי להם לרשעים שהגיע להם כך וכך: כצאן לשאול שתו. אלו אומות העולם שטבחו ישראל כצאן לשאול, להמיתן על קידוש השם. ירעם בגיהנם ויורידם. ואז ימשלו בם ישרים בעת שנעשה ערבו של ישראל בוקר: וצורם לבלות שאול מזבול לו. אפילו גיהנם כלה והם אינם מתכלין, וכל כך למה, לפי שפשטו ידיהם בזבול: אך אלהים יפדה נפשי מיד שאול. לפי שלא היינו בעצתו: כי יקחני סלה. כמה שנאמר ויהיו לנס (במדבר כו י), מלמד שהעמידן באויר העולם: אל תירא כי יעשיר איש. זה קרח: כי נפשו בחייו יברך. זה אהרן: תבא עד דור אבותיו עד נצח לא יראו אור. שאין להם חלק לעולם הבא, וכל כך למה, לפי שהיה ביקר ולא הבין, על כן אבד:

מזמור נ

[א] **מזמור** לאסף אל אלהים ה' דבר ויקרא ארץ. (א) שאלו המינין את ר' שמלאי מהו דכתיב אל אלהים ה' דבר, אמר להן דברו ויקראו אין כתיב כאן,

הערות ותקונים

ישמעאל ובני קטורה: (ה) כמה שנאמר כי היא חכמתכם ובינתכם. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט גי' אחרת פי ידבר חכמות בחכמה של תורה והגות לבי תבונות בתבונה של תורה: (ו) למשלים של תורה. ברש"י תהלים שם אטה למשל אזני לדברי תורה שנקראת משל הקדמוני (ש"א כ"ד י"ד): (ז) אפתח בכנור חידתי. מכאן עד סוף המזמור נמצא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, אבל בכ"י האחרים ובנדפס לא נמצא מאומה מזה, ונשלם המזמור במלות אטה למשל אזני במשלה של תורה: (ח) כמו שכתוב במזמור מ"ה. תקנתי שצ"ל במזמור מ"ו: (ט) מכאן אמרו חכמים מתלוננים ועדת קרח אין להם חלק לעוה"ב. תוספתא סנהדרין פי"ג, ובבלי סנהדרין ק"ט ע"ב עדת קרח אין להם חלק לעוה"ב:

(א) שאלו המינין עד למה הזכיר שמו של הקב"ה ג' פעמים. הוא ג"כ בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ בגליון, אבל

אלא דבר ויקרא, אמרו לו תלמידיו רבינו לאלו דחית (ב) בקנה הרצוץ, אבל לנו מה אתה משיב, אמר להם שלשתן שם אחד, (ג) כאינש דאמר אומנון בניין ארכיטקטינן. ולמה הזכיר כאן שמו של הקב"ה שלש פעמים, (ד) מלמד שבשלשה שמות ברא הקב"ה את עולמו, כנגד שלש מדות טובות שבהן נברא העולם, בחכמה ובתבונה ובדעת, שנאמר ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה בדעתו תהומות נבקעו (משלי ג יט כ), וכנגדן נבנה אהל מועד ומשכן, שנאמר ואמלא אותו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת (שמות לא ג), כיוצא בדבר כי ה' אלהיך אש אוכלה [הוא אל קנא] (דברים ד כד), וכן בני גד אמרו אל אלהים ה' [אל אלהים ה'] הוא יודע (יהושע כב כב), מה ראו להזכיר השם שני פעמים [אל אלהים ה'], כנגד ג' שבהן נברא העולם, אל אלהים ה' שבהן נתנה תורה, שנאמר אנכי ה' אלהיך אל קנא (דברים ה ט), לכך נאמר אל אלהים ה' דבר ויקרא ארץ, (ה) יכול אחד לעצמו ואחד לעצמו נברא, לא נבראו אלא שניהם יחד. שנאמר אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים קורא אני אליהם יעמדו יחדו (ישעיה מח יג), (ו) (הוי) ממזרח שמש עד מבואו, בשר ודם כשהוא צר צורה הוא מתחיל בראשו וגומר ברגלו, או מתחיל ברגלו וגומר בראשו, אבל הקב"ה אינו כן, אלא כשהוא צר את האדם צר אותו בבת אחת, (ז) וכן הוא אומר כי יוצר הכל הוא (ירמיה י טז), הוי ממזרח שמש עד מבואו. ומניין בראו מציון, שנאמר מציון מכלל יופי, מכלל יופיו של עולם, (ח) מהו הופיע האיר, ואין הופיע אלא אורה, (ט) שנאמר והופיע אור עננו (איוב לז טו). (י) ומניין שבעולם הוא מדבר, נאמר כאן מכלל, (יא) ונאמר להלן ויכולו השמים והארץ וכל צבאם (בראשית ב א), וכשסתרו מציון מתחיל, שנאמר ונתתי את ירושלים לגלים (ירמיה ט י), ואחר כך שממה תהיה כל הארץ (שם ד כז), ואומר והיתה הארץ לשממה על יושביה (מיכה ז יג), ובזמן שיחדש הקב"ה את עולמו, מציון מחדשו, שנאמר נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים (ישעיה ב ב):

[ב] **לא** על זבחיך אוכיחך. (יב) אמר ר' נחמן בשם ר' ברכיה (יג) אם אמר אדם לעשות

הערות ותקונים

אבל בכ"י האחרים ובנדפס ליתא זה, והוא נובע מירושלמי ברכות פ"ט דף י"ג ע"א: (ב) בקנה הרצוץ. בירושלמי ליתא מלת הרצוץ: (ג) כאינש דאמר אומנון בניין ארכיטקטינן. צ"ל ארכיטקטון. והיא המלה היונית ἀρχιτέκτων פי' ראש הבונאים (ארכיטעקט) ועיין בתנחומא נשא אות ח' ובהערה כ"ה מה שהעירותי שם: (ד) מלמד שבשלשה שמות ברא הקב"ה את עולמו. עיין תנחומא ויקהל אות ו' ובהערה י"ז, ועיין שמ"ר פמ"ח אות ד' פדר"א פ"ג. ובילקוט משלי רמז תתל"ה הביא מאמר אחד ומציין תנחומא והוא בתנחומא בראשית אות ס"ו, ומן בג' דברים הללו נבראו שמים וארץ הוא מתנחומא ויקהל שציינתי: (ה) יכול אחד לעצמו ואחד לעצמו נברא. על שמים וארץ קאי, מובא בילקוט תהלים רמז תשנ"ט: (ו) הוי ממזרח שמש עד מבואו. מלת הוי הסגרתי כי מיותרת היא ופה מתחיל הדרשה על ממזרח שמש אף שאין קישור עם הכתוב ואולי חסר פה איזה מאמר: (ז) וכה"א כי יוצר הכל הוא. בכ"י ג' ובנדפס נוסף עוד ואומר (אנכי) [אני] ה' עושה כל אלה (ישעי' מ"ה ז'), ובכ"י ב' ד' ה' ז' נמצא אחר זה הוספה, וכך איתא שם: [כשם שהטבור עומד באמצע העולם שנאמר יושבי על טבור הארץ (יחזקאל ל"ח י"ב) וממנו הושתת העולם, וארץ ישראל יושבת באמצע העולם, וירושלים באמצעיתה, ובית המקדש באמצע ירושלים, וההיכל באמצע בית המקדש, והארון באמצע ההיכל, ואבן שתיה לפני הארון, שממנה הושתת העולם, הוי ה' דבר ויקרא ארץ, שלמה שהיה חכם עומד על השרשים היוצאים ממנה לכל העולם ונטע בהן כל מיני אילנות ועשו פרי, שנאמר עשיתי לי גנות ופרדסים (קהלת ב' ה') הוי ממזרח שמש עד מבואו]: (ח) מהו הופיע. מובא בילקוט רמז תשנ"ט אחרי שהביא מאמר מספרי והוא בפ' ברכה פסקא שמ"ג, מתחיל מהו הופיע, והוא משו"ט שלפנינו וחסר הציון: (ט) שנאמר והופיע אור עננו. כ"ה בכ"י ג' וכ"י ו' ח' ובנדפס, אבל בכ"י ב' ד' ה' ז' נוסף פה: וכה"א ה' מסיני בא וזרח משעיר למו הופיע מהר פארן (דברים ל"ג ב') ואומר ואל תופע עליו נהרה (איוב ג' ד') וכה"א והופיע אור עננו: (י) ומניין שבעולם הוא מדבר. כ"ה בכ"י ג' ובדפוס ראשון, אבל בדפוס ווינציא ואח"כ בכל הדפוסים הוסיף ותקן שבעולם הזה מדבר, ובילקוט הגי' מניין שבבריאת העולם הוא מדבר: (יא) ונאמר להלן ויכולו השמים. דורש לשון מכלול, ועיין בלקח טוב בראשית ב' א', ד"א ויכלו לשון כילוי: (יב) א"ר נחמן בשם ר' ברכי'. מובא בילקוט תהלים רמז תשנ"ט, בתחלה הביא ד"א שמעה בשם מכילתא, והוא במכילתא משפטים פ"כ, ואח"כ מתחיל ד"א שמעה א"ר יוסי היא מתנחומא וארא אות א' ומן לא על זבחיך אוכיחך א"ר נחמי' בש"ר ברכי' הוא משו"ט שלפנינו וחסר הציון, ובילקוט א"ר נחמי' צ"ל א"ר נחמן: (יג) אם אמר אדם לעשות צדקה. בילקוט הגי' אם אדם זוכה לעשות צדקה:

יהודה

צדקה הקב"ה כותבה כנגדו, שנאמר ועולותיך נגדי תמיד: ויהי להם שלמה ליום אחד (מ"א ה ב). (יד) ר' יהודה אומר אלף נשים היו לו לשלמה, וכולן עושות (טו) אריסטון כל יומא, שהיתה כל אחת ואחת אומרת שמא אצלה סועד: לבד מאיל וצבי ויחמור (שם שם ג). ואת מעלה לפני עולה, הוי לא על זבחיך:

[ג] (טז) **פיך** שלחת ברעה ולשונך תצמיד מרמה. ר' יוסי בן חלפתא כשהיה נער היה משחק עם הנערים, ראה אותו איש אחד, אמר ליה יש לומר לאביך שאתה משחק עם הנערים, אמר לו ר' יוסי חייך מה איכפת לך, אם תאמר לאבי הוא מכה אותי, ואתה מרגיל לשונך להיות אומר לשון הרע, הוי פיך שלחת ברעה ולשונך תצמיד מרמה: (יז) [זובח תודה יכבדנני. (יח) חביבה תודה מכל הקרבנות, שלא היו באין אלא על העבירות, וכן תמצא באיוב, שנאמר אולי חטאו בני (איוב א ה), אבל התודה באה על חנם, וכן הוא אומר הנה שמוע מזבח טוב (ש"א טו כב), ואומר זבח ומנחה לא חפצת וגו' (תהלים מ ז): (יט) יכבדנני. בעולם הזה ובעולם הבא: ושם דרך. (כ) אלו המדליקים נרות במבואות האפלים: אראנו בישע אלהים. (כא) ישועת בשר ודם יש אחריה שעבוד, ישועת הקב"ה אין אחריה שעבוד, וכן הוא אומר ישראל נושע בה' תשועת עולמים וגו' (ישעיה מה יז)]:

מזמור נא

[א] **למנצח** מזמור לדוד בבוא אליו נתן הנביא. (א) זהו שאמר הכתוב מות וחיים ביד לשון (משלי יח כא), לשונו של אדם מביאו לחיי העולם הבא, [מי גרם לדוד לבא לעולם הבא], פיו שאמר חטאתי, שנאמר ויאמר דוד [אל נתן] חטאתי (ש"ב יב יג), בחשיכה היה והאיר לו הקב"ה, שנאמר כי אתה תאיר נרי (תהלים יח כט), ואומר (ב) זרח בחושך (אורך לישראל) [אור לישרים] (שם קיב ד), אמר דוד לפני הקב"ה בבקשה ממך תסתכל בישרותן של ישראל, וכן הקב"ה אמר לשלמה (אף אתה) [ואם] תלך בדרכי [וגו'] כאשר הלך דויד אביך (מ"א ג יד), אל תסתכל באותה שעה שנכשלתי לפניך, כך הוא אומר הסתר פניך מחטאי (פסוק יא), כיון שאמר לו ה' העביר חטאתך (ש"ב יב יג), על ידי כן אמר המזמור הזה למנצח מזמור לדוד בבוא אליו נתן הנביא:

[ב] **חנני** אלהים כחסדך. (ג) למה היה דוד דומה, למי שהיה בידו מכה, ובא אצל הרופא ואמר הרופא אין אתה יכול להתרפאות, המכה היא גדולה, והדמים

הערות ותקונים

(יד) ר' יהודה אומר אלף נשים היו לו לשלמה כו'. בפסיקתא דר"כ פסקא את קרבני לחמי (דף נ"ח ע"ב) איתא א"ר יהודה בר זבידא אלף נשים היו לו לשלמה וכל אחת ואחת עושה לו סעודה, סבורה שמא אצלה הוא סועד, וכן נשנה המאמר בתנחומא הנדפס מבמדבר פנחס סי' י"ב, ובמדרש במ"ר פי"א אות כ"ט, ועיין בבלי ב"מ פ"ו ע"ב ושם הוא בשם ר' יצחק, ונראה כי חסר פה עיקר הדרשה על הכתוב בהמות בהררי אלף, עיין בפסיקתא שם (דף נ"ח ע"א): (טו) אריסטון. מלה יונית ἄριστον פי' סעודה (מאהלצייט), ובכ"י האחרים ובנדפס וכולן עושות אריסטון כל יומא בסעודה. המלה בסעודה היא מיותרת והוסיף אחד בגליון מלת סעודה לפרש מלת אריסטון, ואח"כ מובא פנימה ונעשית „בסעודה": (טז) פיך שלחת ברעה עד סוף המזמור. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (יז) זובח תודה. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ה' ז', וליתא בכ"י שלפנינו כ"י א' ולא בכ"י ג' ו' ח' ולא בנדפס: (יח) חביבה תודה. עיין וי"ר ריש פ"ט חטאת אשם באה על חטא, תודה אינה באה על חטא: (יט) יכבדנני בעולם הזה ובעולם הבא. בוי"ר שם יכבדני אין כתיב אלא יכבדנני כבדני בעולם הזה יכבדני בעולם הבא: (כ) אלו המדליקים נרות. בוי"ר שם אלו שהן מדליקין נרות כדי להאיר בהם לרבים. ובתנחומא הנ"ל הנדפס מבמדבר סי' ח' ושם דרך ר' מנחם בר יוסי אומר אלו מדליקים נרות לרבים במבואות האפלין: (כא) ישועת בשר ודם. עיין תנחומא שלנו ותנחומא הנדפס מבמדבר סוף אחרי:

(א) זש"ה מות וחיים. מובא בילקוט תהלים רמז תשמ"ד בשם המדרש: (ב) זרח בחושך אורך לישראל. כ"ה גם בכ"י ו', ותקנתי אור לישרים, כי אין זה לשון הכתוב. וכן מובא לנכון בילקוט, ובכ"י האחרים מובא הכתוב וזרח בחשך אורך, והוא בישעי' נ"ח י', אבל כאשר היה בבקשה ממך תסתכל בישרותן של ישראל ולפ"ז אתי שפיר שהביא הכתוב זרח בחשך אור לישרים: (ג) למה היה דוד דומה. בילקוט תהלים

בידך מעט, אמר ליה בבקשה ממך קח לך כל מה שיש לי בזה, והשאר משלך, עשה עמי חסד ורחם עלי, וכן אמר דוד לפני הקב"ה חנני אלהים כחסדך, רחמן אתה וכרוב רחמיך מחה פשעי, הרבה חסד עשית עמדי, וכן הוא אומר הפלה חסדיך מושיע חוסים (תהלים יז ז), ממך הרפואה לפי שהמכה גדולה תן לי (ד) אספלנית גדולה, כדכתיב הרב כבסני מעוני, (ה) מכאן אתה למד, כל מי שעובר עבירה כאילו מיטמא בנפש מת, ואין מזין עליו אלא באזוב, ואף דוד אמר כן תחטאני באזוב ואטהר, וכי נטמא דוד, אלא בעון שהנפש הוא חלל, וכן הוא אומר ולבי חלל בקרבי (תהלים קט כב), מיכן אתה למד שכל מי שיודע שחטא, ומתפלל על החטא, ומתיירא ממנו, ונושא ונותן עם הקב"ה, שהקב"ה מוחל לו, וכל מי שהוא חוטא ושואפה ברגליו, ומעבירה כנגד עיניו, (ו) הקב"ה מבקשה הימנו, שנאמר למה אירא בימי רע עון עקבי יסובני (תהלים מט ו), אותן שדועכין את העון בעקביהם, (ז) וכן משל הדיוט אומר (ח) עקרבא דמית לגמלא ושואפה בעוקבא, אמר לו (ט) חייך עד קדקדך הוא מטי, כך כל המעביר עונו מנגד עיניו, הקב"ה פורע לו, וכל המתפחד ממנו, הקב"ה מוחל לו, לכך נאמר כי פשעי אני אדע וחטאתי נגדי תמיד:

[ג] **לך** לבדך חטאתי [וגו'] למען תצדק בדברך. למה היה דוד דומה, למי שנשבר, ובא לו אצל רופא, והיה הרופא מתמיה ואומר לו כמה גדולה מכתך, צר לי עליך מאד, (י) אמר לו אותו הנשבר אתה צר לך עלי, לא בשבילך נשברתי, אלא השכר שלך, כך אמר דוד להקב"ה לך לבדך חטאתי, כשתהא אומר לפושעים, למה לא עשיתם תשובה, אם תקבלני כל הפושעים משלימין לך, ומסתכלין בי הכל, ואני העד העיד שאתה מקבל את השבים, וכן הקב"ה אומר הן עד לאומים נתתיו (ישעיה נה ד), ולא אני בלבד, אלא כל ישראל, שנאמר אתם עדי נאם ה' ועבדי אשר בחרתי (בו) (שם מג י):

מזמור נב

[א] **למנצח** משכיל לדוד בבוא דואג האדומי. (א) זהו שאמר הכתוב אל תתן את פיך לחטיא את בשרך (קהלת ה ה), ר' יהושע בן לוי אמר בפוסקי צדקה

הערות ותקונים

תהלים שם מובא זה בשם בן עזאי. ולא מצאתי בשום כ"י שמובא זה בשמו: (ד) אספלנית. פי' בל"י ἔμπλαστρος רטיה (פפלאסטער): (ה) מכאן אתה למד כל מי שעובר עבירה. מובא באור זרוע בשו"ת אחר ה' ק"ש סי' קי"ב בשם שו"ט: (ו) הקב"ה מבקשה הימנו שנאמר למה אירא. אחרי המלות הקב"ה מבקשה הימנו נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה שהוסיף אחד בגליון ובא פנימה באמצע המאמר, וההוספה לקוח מן וי"ר פ"ז אות ב' המתחיל שם על הכתוב זבחי אלהים רוח נשברה (תהלים נ"א י"ט) ויען כי הדרשה סובב הולך על הכתוב הנ"ל הוסיף זה אל המאמר משו"ט. וכך איתא בכ"י שרשמתי. [בוא וראה מה שפסל התורה בבהמה הכשיר באדם, פסל בבהמה עורת או שבור או חרוץ או יבלת, הכשיר באדם לב נשבר ונדכה (תהלים שם), אמר ר' אלכסנדרי ההדיוט אם משמש בכלי שבורים גנאי הוא לו, אבל הקב"ה אינו כן שכל כלי תשמישו שבורים, שנאמר קרוב ה' לנשברי לב (תהלים ל"ד י"ט), הרופא לשבורי לב (שם קמ"ז ג'), זבחי אלהים רוח נשברה], וכן הוא אומר למה אירא בימי רע עון עקבי יסובני. וכל מעין יראה כי המוסיף הוסיף מאמר אחד בגליון אשר לקח מוי"ר שם והובא פנימה באמצע המאמר, לכן לא הוספתיה בפנים הספר: (ז) וכן משל הדיוט אומר. בילקוט תהלים רמז תשמ"ד בשם המדרש הביא א"ר שמואל משל הדיוט אומר. ובכל כ"י שלפני וגם בנדפס לא מצאתי מובא זה בשמו: (ח) עקרבא דמית לגמלא ושואפה בעקיבה. כ"ה בכ"י האחרים ובנדפס, אבל בילקוט גורס רמת לגמלא, ויש' הפי' עקרב מפיל את הגמל לארץ וכתת ברגליה, כי שואף ענינו רמיסה וכתיתה, מן הוא ישופך ראש ואתה תשופנו עקב (בראשית ג' ט"ו), ואכת אותו תרגום ושפית, אף כי זה שרשו שוף, וכן לעיל וכל מי שהוא חוטא ושואפה ברגליו ענינו רמיסה, והוא כמו לשון דש בעקב המורגל בלשון המדרשים, עיין ערוך השלם ערך דש, ויותר נכון כי צ"ל עקרב נכת לגמלא, פי' נשך תר' אם נשך הנחש כד נכית חויא: (ט) חייך עד קדקדך הוא מטי. בכ"י האחרים הוא מטי לך, ובנדפס נתחברה המלה מטילך, ובילקוט הביא הגי' חייך עד קדקדך אני מטי: (י) אמר לו אותו הנשבר אתה צר לך עלי. בילקוט א"ל אותו הנשבר אתה אומר צר לי עליך:

(א) זש"ה אל תתן את פיך. מובא בילקוט קהלת רמז תתקע"א ד"ה ד"א אל תתן את פיך ריב"ל אומר. בשם שו"ט, והמאמר נשנה בקה"ר פ"ה פסוק אל תתן את פיך. ושם המאמר קצת בסגנון אחר וכך איתא

הכתוב מדבר, אל תתן את פיך (ב) בציביון שאתה נותן ואין אתה נותן: ואל תאמר לפני המלאך (קהלת שם). זו שליח צבור שהוא בא ואומר לך תן מה שפסקת, ואתה אומר לו [כי שגגה היא (שם שם)], לא הייתי יודע מה אמרתי: למה יקצוף (ה') [האלהים] על קולך (שם שם). [על אותו הקול] שהוצאת ואמרת ליתן ואין אתה נותן: וחבל את מעשה ידיך (שם). מעט מצות הראשונות שהיה לך בידך את מאבדן: דבר אחר אל תתן את פיך. (ג) אמר ר' בנימין (ד) בחנפים הכתוב מדבר, למה יקצוף האלהים על קולך על אותו הקול שאתה מחניף מפיך: וחבל את מעשה ידיך. (ה) מעט משא ומתן שיש בידך אתה מכנים בו ערבוביא: דבר אחר אל תתן את פיך. (ו) רבנין אמרין במרים הכתוב מדבר, בשעה שדברה במשה נצטרעה, שנאמר ותדבר מרים ואהרן במשה (במדבר יב א), מה היה לה, והנה מרים מצורעת כשלג (שם שם י): ואל תאמר לפני המלאך. זה משה: למה יקצוף האלהים על קולך. על אותו הקול שהוציאה בפיה על משה הצדיק: וחבל את מעשה ידיך. (ז) אלו התופים, שנאמר ותקח מרים הנביאה אחות אהרן את התוף בידה (שמות טו כ): דבר אחר אל תתן את פיך. מדבר בלשון הרע, שהם מחטיאים בפיהם את בשרם במה שהם מוציאים בפיהם, ולוקין בצרעת: ואל תאמר לפני המלאך. זה כהן, שנאמר [כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו] כי מלאך ה' צבאות הוא (מלאכי ב ז), שהמצורע בא אצלו, שנאמר זאת תהיה תורת המצורע (ויקרא יד ב), המוציא רע: למה יקצוף האלהים על קולך. על אותו הקול שהוצאת בפיך, ואמרת לשון הרע על חבירך: וחבל את מעשה ידיך. מעט תורה שיש בידך את מאבדה, ומי היה זה דואג, שאמר לשון הרע על דוד [ונצטרע, שנאמר גם אל יתצך לנצח [וגו'] ושרשך מארץ חיים סלה (תהלים נב ז), מהו יתצך, שנצטרע, כענין שנאמר ונתץ את הבית (ויקרא יד מה), ומי גרם לו, על ידי שאמר לשון הרע על דוד], שנאמר בבוא דואג האדומי ויגד לשאול:

[ב] **דבר** אחר בבוא דואג האדומי. זהו שאמר הכתוב מות וחיים ביד לשון (משלי יח כא), (ח) שהכל תלוי בלשון, אם בקש אדם לומר לשון הרע אומר, ואם בקש לומר לשון טוב הוא אומר, (ט) אל תאמר הואיל ונתנה רשות ללשוני, הרי אני מדבר מה שאני מבקש, כבר הזהירה התורה נצור לשונך מרע [ושפתיך מדבר מרמה] (תהלים לד יד), ואם תאמר שאתה מפסיד, חס ושלום, אתה משתכר, ורוח הקודש צווחת שומר פיו ולשונו (י) שומר מצרות נפשו (משלי כא כג): דבר אחר מות וחיים ביד לשון. ראה (יא) כמה קשה לשון הרע, שאין אדם מוציאו מתוך פיו עד שכופר בעיקר, ומנין

הערות ותקונים

איתא שם: ריב"ל פתר קרא בפוסקי צדקה ברבים ואינם נותנים, ואל תאמר לפני המלאך זה החזן, כי שגגה היא תואה אני בי, למה יקצוף האלהים על קולך, על אותו הקול שאמרת, וחבל את מעשה ידיך מעט מצות שביד אותו האיש הקב"ה מכנים בהן מארה ומאבדן ממנו. וכל המאמר שם נובע משו"ט בהרחבת לשון ובהוספות, ונמצא המאמר בקצרה בוי"ר פט"ז אות ה' ריב"ל פתר קרא באלו שפוסקים צדקה ברבים ואין נותנים. וגם המאמרים שלאחריהם הם בקיצור, ושם קצר המסדר וכתב „וכו' כדאיתא במדרש קהלת", ועיין במדרש דב"ר תצא פ"ו אות ט' ושם מובא הדרשה על הכתוב הזה באופן אחר ע"ש, וכל הדרשה מובא פה על הכתוב בבוא דואג האדומי על שם הסיום ומי הי' זה דואג שאמר לשון הרע על דוד שנאמר בבוא דואג האדומי וגו': (ב) בציביון. יותר נכון שצ"ל בציבור, ובקה"ר שם הגי' בפוסקי צדקה ברבים: (ג) א"ר בנימין בחנפים הכתוב מדבר. כ"ה גם בכ"י ג' ו' ח', אבל בכ"י ב' ד' ה' ז' הגי' א"ר אבין. ובנדפס דפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים הגי' א"ר לוי, ובוי"ר שם ר' בנימין בן לוי, ובילקוט קהלת שם ר' בנימין בן יפת, ובקה"ר נאמר ר' בנימין לבד, וגם המאמר הזה מר' בנימין הוא שם באריכות לשון: (ד) בחנפים הכתוב מדבר. בקה"ר וי"ר בחניפי תורה, ועיין בקה"ר שם המאמר בהרחבת לשון, ובוי"ר נתקצר המאמר: (ה) מעט משא ומתן שיש בידך. פי' משא ומתן של הלכות, בקה"ר שם וחבל את מעשה ידיך אפילו מיעוט הלכות שביד אותו האיש הקב"ה מכנים בהן שכחה ומארה ומאבדן ממנו: (ו) רבנין אמרין במרים הכתוב מדבר. בקה"ר שם מובא זה בשם ר' מני, וגם הדרשה הזאת היא שם בהרחבת לשון: (ז) אלו התופים. המ"כ בקה"ר שם הביא זה בשם שו"ט: (ח) שהכל תלוי בלשון. עיין תנחומא מצורע אות ד': (ט) אל תאמר. תנחומא שם סוף אות ד': (י) שומר מצרות נפשו. בתנחומא שם אל תהי קורא כן, אלא שומר מצרעת נפשו: (יא) כמה קשה לשון הרע כו' ומניין א"ר יוסי כו'. התחלת המאמר נובע

מירושלמי

אמר ר' יוסי שנאמר אשר אמרו ללשוננו נגביר שפתינו אתנו מי אדון לנו (תהלים יב ה), הוי שהוא כופר בעיקר, כביכול הקב"ה צווח על בעלי הלשון, מי יקום לי עם מרעים וגו' (שם צד טז), מי יוכל לעמוד בהם, ומי יעמוד בהן גיהנם, וגיהנם אומר איני יכולה לעמוד, והקב"ה אומר לו (יב) אני מלמעלה ואתה מלמטה, וכן הוא אומר חצי גבור שנונים עם גחלי רתמים (שם קכ ד), אמר הקב"ה לישראל אם רצונכם להנצל מגיהנם, הרחיקו עצמכם מלשון הרע, (יג) ואתם זוכים לחיי עולם הבא, שנאמר מי האיש החפץ חיים (שם לד יג), לעולם הבא, לכך נצור לשונך מרע: (יד) דבר אחר מי האיש החפץ חיים. אמרו רבותינו מעשה ברוכל אחד שהיה מסבב בעיירות של ציפורי (וכו'), [והיה מכריז ואומר מי מבקש סם חיים, שמעה בתו של ר' ינאי, אמרה לאביה רוכל אחד מסבב ואומר מי מבקש סם של חיים, אמר לה לכי וקראי לו, הלכה וקראה לו אצל ר' ינאי, אמר ליה איזהו סם של חיים שאתה מוכר, אמר לו אותו הרוכל וכי אין אתה יודע מה הסם הזה, אמר ליה אפילו כן הודיעני, אמר לו הביא לי ספר תלים, הביאו לו וגיללו, והוא מראה לו מה שאמר דוד, מי האיש החפץ חיים וגו', נצור לשונך מרע וגו', מה עשה ר' ינאי, נתן לו ששה סלעים, אמרו לו תלמידיו רבי לא היית יודע הפסוק הזה, אמר להם הן, אלא שבא זה ובירורו בידי]: (טו) דבר אחר מות וחיים ביד לשון. כלכלה של תאנים ואכל ולא בירך, מות ביד לשון, בירך חיים ביד לשון: (טז) דבר אחר מות וחיים ביד לשון. הכל תלוי בלשון מות וחיים, אם זכה לתורה זכה לחיים לפי שהתורה נקראת עץ חיים, שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר (משלי ג יח), והתורה רפואתה של הלשון, שנאמר מרפא לשון עץ חיים (משלי טו ד), ואם עסק אדם בלשון הרע הרי מתחייב בנפשו, (יז) ראה כמה קשה לשון הרע, שהוא קשה משפיכות דמים ומגילוי עריות ועבודה זרה, בשלשה עבירות הללו כתיב גדול גדולה, ובלשון הרע כתיב גדולות, בשפיכות דמים כתיב גדול עוני מנשוא (בראשית ד יג), ובגילוי עריות כתיב ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת (שם לט ט), בעבודה זרה כתיב אנא חטא העם הזה חטאה גדולה (שמות לב לא), אבל בלשון הרע כתיב יכרת ה' כל שפתי חלקות לשון מדברת גדולות (תהלים יב ד), להודיעך שקשה

הערות ותקונים

מירושלמי פאה פ"א ה"א (דף ט"ז ע"א) ר' יסא בשם ר' יוחנן זה שהוא אומר לשון הרע אינו אומר עד שהוא כופר בעיקר ומ"ט אשר אמרו ללשוננו נגביר שפתינו אתנו מי אדון לנו. וכן הוא נשנה בתנחומא מצורע אות ה': (יב) אני מלמעלה ואתה מלמטה. בתנחומא שם סיים אני זורק בהם חצים מלמעלה, ואת הופכת עליהם גחלים מלמטה: (יג) ואתם זוכים לחיי עולם הבא. בתנחומא ואתם זוכין בעולם הזה ובעולם הבא, שנ' מי האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב החפץ חיים בעולם הזה אוהב ימים לעולם הבא לכך נצור לשונך מרע: (יד) ד"א אמרו רבותינו מעשה ברוכל שהי' מסבב בעירות של ציפורי וכו'. כ"ה בכל כ"י גם בנדפס, ופה קצר המעתיק הראשון ולא סיים גוף המעשה, ונמצא בתנחומא שם פ' מצורע אות ה' והשלמתי את החסרון בגוף הספר. ובהערות לתנחומא הערה ט"ז העירותי בוי"ר פט"ז אות ב' הוא בסגנון אחר ממה שהוא בתנחומא, ועיין מאמר הדומה קצת לזה בע"ז דף י"ט ע"ב מי האיש החפץ חיים מכריז רבי אלכסנדרי מאן בעי חיי מאן בעי חיי כו'. ובילקוט תהלים רמז תשס"ז הביא מאמר אחד בשם וי"ר פל"ג והוא עד אלו עם אלו ומן אכל ובירך הוא משו"ט וחסר הציון וגם מעשה ברוכל הוא המאמר משו"ט ואולי הוא מהילמדנו הנאבד כי נמצאו שנויים קטנים. וראיתי בתשב"ץ בפי' לאבות דף י"ז ע"א וז"ל ואמרו במדרש תהלים ובילמדנו כי ר' ינאי נתן לו זוז א' בשכר שהזכירו הפסוק אעפ"י שכבר היה יודע אותו ע"כ, וכוון למאמר שלפנינו, ונראה שהיה לפניו כל המאמר במדרש שו"ט: (טו) ד"א כלכלה של תאנים. עיין וי"ר ריש בהר א"ר חייא בר אבא היתה לפניו כלכלה של תאנים אכלה עד שלא עישרו מות ביד לשון, עישרה ואכלה חיים ביד לשון, עיין בהרד"ל שם שהביא שמהר"ם בערלין הגיה כגי' השו"ט שלפנינו, ומצאתי כי הרב בעל שבלי הלקט השלם ערוגה ג' סי' קס"ו הביא המאמר בשם שו"ט: (טז) ד"א הכל תלוי בלשון. המאמר נשנה במדרש תנחומא מצורע סי' ד' וכך איתא שם: זש"ה מות וחיים ביד לשון, הכל תלוי בלשון, זכה זכה לחיים, לא זכה נתחייב למיתה, עסק אדם בתורה בלשונו זכה לחיים, שהתורה נקראת חיים, שנ' עץ חיים היא למחזיקים בה, והיא רפואתו על לשון הרע, שנ' מרפא לשון עץ חיים, ואם עסק בלשון הרע מתחייב נפשו למות שקשה לשון הרע משפיכות דמים כו': (יז) ראה כמה קשה לשון הרע. הוא ג"כ בתנחומא שם אות ד' (דף כ"ג ע"א), והמאמר מובא בתשב"ץ בפי' לאבות דף ע"ט ע"ב

בשם

לשון הרע יותר משלשה עבירות הללו: (יח) דבר אחר מות וחיים ביד לשון. קשה לשון הרע משפיכות דמים, לפי שההורג את הנפש אינו הורג אלא אחת, והאומר לשון הרע (יט) הוא הורג שלשה, המספרו והמקבלו ומי שנאמר עליו, ומניין אתה למד, מדואג שאמר לשון הרע על אחימלך לפני שאול, ונהרגו שלשתן, שאול ואחימלך ודואג, אחימלך שנאמר מות תמות אחימלך (ש"א כב יו), שאול שנאמר וימת שאול במעלו אשר מעל (דה"א י יג), ודואג שנטרד מן העולם, שנאמר גם אל יתצך לנצח (פסוק ז) מן עולם הבא, ומי גרם לו, לשון הרע, שנאמר בבוא דואג האדומי ויגד לשאול:

[ג] **דבר** אחר בבוא דואג האדומי. (כ) זהו שאמר הכתוב (מכסה) [תכסה] שנאה במשאון תגלה רעתו בקהל (משלי כו כו), (כא) תני ר' חייא מפרסמין את החנפים מפני חילול השם, שנאמר ובשוב צדיק מצדקתו ועשה עול (יחזקאל יח כד), ולמה נותן הקב"ה דרך ריע לפניו, בשביל לפרסם מעשיו לבריות שלא יארע בו דבר בשביל העבירות ויהיו הבריות קוראות תגר כנגד מדת הדין, בשביל כך הקב"ה מפרסם מעשיו למי שהוא מחניף לחבירו, בוא ולמד מדואג שהיה ראש לסנהדרין, שנאמר אביר הרועים אשר לשאול (ש"א כא ח), ובשביל מדת לשון הרע אף על פי שהיה בו תורה, פירסמו הכתוב שהוא בעל הלשון, כדי להודיע מעשיו לבריות, שלא יבא ליפרע ממנו, ויהיו קורין תגר לפני מדת הדין, לפיכך כתיב בבוא דואג האדומי:

[ד] [**האדומי**]. (כב) ולמה נקרא שמו אדומי, מעיר נוב עד למעלה אדומיים היו, ועל שם עירו נקרא. ר' שמואל בר נחמני אמר על שקינא בדוד שנקרא אדומי, שנאמר והוא אדמוני עם יפה עינים (ש"א יו יב), ולא הוא בלבד קינא בו, אלא אף כל בני שבטו קנאו בו, אלו הן זיפים ונבל הכרמלי ואנשי קעילה, ר' אבא בר כהנא אמר על שם שהתיר דם נוב עיר הכהנים, שנאמר ויסוב דואג האדומי [וגו'] וימת ביום ההוא (שם כב יח). (כג) ר' נחמני אמר על שם שהתיר דמו של דוד שנקרא אדמוני, שאמר לשאול על דוד בן מות הוא (שם כ לא), דמו מותר ואשתו מותרת להנשא לאחר. בר קפרא אמר שאסר דמו של אגג לשאול, כתיב בתורה אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד (ויקרא כב כח), ואתה הולך להמית נער וזקן טף ונשים ביום אחד, לפיכך נקרא אדמוני שנתחייב על ידו. ר' יצחק אמר שהיה מאדים [פני] הכל בהלכה, שכל

הערות ותקונים

נשם מדרש תהלים: (יח) ד"א קשה לשון הרע משפיכות דמים לפי שההורג את הנפש. תנחומא שם אות ד' (דף כ"ב ע"ב): (יט) הוא הורג שלשה. בפסיקתא פרה (ל"ב ע"א) ולמה נקרא שמו של לשון הרע שליטי לפי שהוא הורג שלשה האומרו והמקבלו ומי שנאמר עליו, וכ"ה בוי"ר פכ"ו אות ב', ובתנחומא חקת, ובמ"ר פ' חקת, דב"ר פ"ה וירושלמי פאה פ"א סוף ה"ה, וכן לעיל במזמור י"ב בפ' יכרת ה' כל שפתי חלקות אמר רשב"י למה נקרא לשון הרע תליתאי שהוא הורג שלשה האומרו והמקבלו והנאמר עליו, והעירותי בפסיקתא שם הערה מ"ו שהשם הזה לשון תליתאי ללשון הרע שגור בפי התרגומים, כמו במכונה יב"ע (בראשית מ"ט כ"ג, ויקרא י"ט פ"ז), וכן מלשני בסתר רעהו דמשתעי לשון תליתאי על חבריה, וכן איש לשון תרג' גבר דמשתעי לשון תליתאי ודומיהם, ולזה המאמר מהירושלמי והפסיקתא והתנחומא וש"ס, כוונו חז"ל ערכין ט"ו ע"ב במערבא אמרי לשון תליתאי קטיל תליתאי הורג למספרו ולמקבלו ולאומרו, ופירש"י ליטנא תליתאי זה לשון הרכיל שהיא שלישית בין אדם לחברו לגלות לו סוד, ובתוס' שם הביאו וז"ל ואני מצאתי כתוב ליטנא תליתאי שהקיפה הקב"ה אחת של עצם ואחת של בשר והוא שליטי בתוכה ע"כ, אבל לפי מה שהראיתי אין צורך לפירושים האלו, כי טעם קריאת השם הזה מפורש במדרשים שרש"ותי למה נקרא לשון הרע תליתאי כו': (כ) זש"ה מכסה שנאה במשאון. מובא בילקוט יחזקאל רמז שמ"א בפסוק ובשוב צדיק בשם שו"ט, וכן בילקוט משלי רמז תתקס"א ד"ה תכסה שנאה במשאון תני ר' חייא מפרסמין את החנפים הוא משו"ט וחסר הציון: (כא) תני ר' חייא מפרסמין את החנפים. תוספתא יומא פ"ד ובבלי יומא פ"ו ע"ב: (כב) ולמה נקרא שמו אדומי. מעיר נוב עד למעלה אדומיים היו ועל שם עירו נקרא. כ"ה גם בכ"י ו' ושם כתוב עד לְמַלְּפָה והמלה מנוקדת ולא אדע הכוונה, ובכ"י האחרים ובנדפס כתוב ולמה נקרא שמו אדומי על שם עירו נקרא אדומי. ובילקוט שמואל רמז קל"א ד"ה ולמה נקרא שמו אדומי ציין בצדו „מדרש" וצ"ל „שו"ט", והוא המאמר שלפנינו, וגי' הילקוט: ולמה נקרא שמו אדומי ר' יהושע בן לוי אמר על שם עירו. ובכל כ"י שלפני לא נמצא זה מובא בשמו רק סתמי: (כג) ר' נחמני אמר. בילקוט שם ר' נחמי' בנו של ר' שמואל בר נחמני אמר, ובב"ר ריש פל"ב

איתא

מי שהיה נותן ונושא עמו היה מסלקו בתשובותיו. ר' חנינא אמר מה אדום מבליע זכיותיו של ישראל, כך דואג היה מבליע זכיותיו של דוד. רבותינו אמרו מה אדום נוקם ונוטר בלב, אף דואג נוקם ונוטר דוד בלב:

[ה] **ויגד** לשאול. (כד) מהו ויגד, [ואגיד ליה, מה אמר לו] כך אמר לו, עשה דוד מלך בחייך, (כה) לפי שאין שואלין באורים ותומים אלא למלך ולבית דין ולמי שצורכי רבים תלויין בו, ודוד הוא נשאל באורים ותומים, כיון שאמר לו הדבר הזה, מיד נכנס רוח קנאה בשאול, מניין שכן שאול אמר לאחימלך בתתך לו לחם וחרב (ש"א כב יג), ולא דייך, אלא ושאול לו באלהים (שם שם), לכן מות תמות אחימלך (שם שם יו), כיון שראה פניו של שאול זועפות עליו, מיד ויען אחימלך (אל המלך) [את המלך יאמר] ומי בכל עבדיך כדוד נאמן וחתן המלך (שם שם יד), אמר ליה לא זה ולא זה, וכי ותחילה קרא היום (הזה) החלותי לשאל לו באלהים חלילה לי (שם שם טו), אין תחילה למוד אני להיות שואל לו, אל ישם המלך בעבדו דבר (ועל) [בכל] בית אבי (שם שם), אמר ליה וכך היית שואל לו והולך, ואין אתה חייב מיתה, כיון שהוציא עליו (כו) איפופסין של מות, מיד ויאמר המלך לרצים הנצבים עליו [סובו והמיתו כהני ה'] (שם שם יז), ולא שמעו לו, אמר שלמה שומר מצוה לא ידע דבר רע (קהלת ח ה), (כז) זה אבנר ועמשא, שלא הניחו לנגוע בכהנים, שנאמר (ולא שמעו איש מהם) [ולא אבו עבדי המלך] (ש"א כב יז), כיון שראה שלא שמעו לו, אמר לדואג מה אתה עומד אתה הכיתם בלשון, קום והכה בחרב, שנאמר ויאמר המלך לדואג סוב אתה ופגע בכהנים (שם שם יח), מיד עמד והכם, שנאמר וימת ביום ההוא שמונים וחמשה איש נושא אפוד בד (שם שם), ראה איזה גבורה היה בו שלא סייעו אדם בעולם, אלא הוא בעצמו הורגן, ולא אלו בלבד, אלא ואת נוב עיר הכהנים הכה (בחרב) [לפי חרב] (שם שם יט), ודוד צווח ואמר מה תתהלל ברעה הגבור חסד אל כל היום:

[ו] [**מה** תתהלל ברעה הגבור]. (כח) אמר דוד לדואג אתה גבור ועשיר וראש לסנהדרין יתעסק ברעה הזאת ואומר לשון הרע: ברעה הגבור. אמר לו וכי מה גבורה היא, אדם רואה את חבירו על פי הבור ודחפו בבור, או רואה את חבירו על ראש הגג ודחפו, זו גבורה היא, אלא אימתי נקרא גבור, בשעה שחבירו בא ליפול לבור ואחזו בידו שלא יפול, וכן מי שרואה חבירו נופל לבור מעלהו מן הבור, ואתה ראית שאול כועס עלי, ואף אתה (כט) הטלת מים על איבריו, ברעה הגבור, כך אדם עושה חסד אל כל היום, אמר לו (ל) סבור אתה שאם לא קבלני אחימלך, ולא נתן לי פרוסה, שלא היה אדם בישראל שיתן לי, נהוגים הם ישראל לעשות חסד בכל עת לכל

הערות ותקונים

איתא נחמן בריה דר' שמואל בר נחמני, אמר לשאול וכי יש איסות לדוד הלא מורד במלכות הוא וחשוב כמת ועכשיו התיר קונעתו ועשה אותו זיטויטוס, וכאלו הוא מת ודמו מותר ואשתו מותרת: (כד) מהו ויגד ואגיד ליה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים כתוב ד"א ויגד לשאול מהו ויגיד וכ"ה בדפוסים הראשונים, ומלת ד"א מיותר, וראיתי בדפוס ווארשוי הביא ד"א הגיד יגיד (ש"א כ"ב כ"ב) ולא אדע מדוע הביא כתוב אחר ממה שהי' לפניו, והכוונה ואגיד ליה מלשון גיד בתרגום שתרגם מרה כלענה מרירא היך גידי. ור"ל דברים אשר הם כגידין, והמאמר מובא בילקוט שמואל שם ושם הגי' מהו ויגד לשאול א"ל ואגד ליה, מלת „א"ל" יש למחוק: (כה) לפי שאין נשאלין באורים ותומים. בילקוט במאמר שלאחריו הביא בשם ילמדנו וז"ל א"ר לוי דואג לא נטרד אלא שהיה ממרה בית דין אמר לשאול אין נשאלין אלא למלך בלבד, אמרו לו אבנר ועמשא אמרו רבותינו נשאלים למלך ולבית דין ולמי שצורך הצבור בו ודוד צורך הצבור היה בו והיה ממרה ואומר אין נשאלים אלא למלך בלבד, אמר לו חזור על כל הסנהדראות וחזר ואמרו לו כמה שאמרו אבנר ועמשא ולא שמע אליהם: (כו) איפופסין, פי' בנ"י ἀπόφασισ גזר דין (אורטהייל): (כז) זה אבנר ועמשא שלא הניחו לנגוע בכהנים. עיין ירושלמי סנהדרין פ"י (דף כ"ט ע"ד): (כח) אמר דוד לדואג אתה גבור. מובא בילקוט תהלים רמז תשס"ז בשם המדרש, דואג אדם גדול בתורה היה כו' ויאמר המלך לרצים הנצבים עליו סובו והמיתו (את) כהני ה' כי גם ידם עם דוד וגו', מי היו א"ר שמואל בר רב יצחק אבנר ועמשא היו כו': (כט) הטלת מים על איבריו. אולי צ"ל הטלת חמים: (ל) סבור אתה שאם לא קבלני אחימלך כו', לזה המאמר כוון רש"י תהלים נ"ב ג' ד"ה חסד אל כל

היום

מי שיבוא: (לא) [דבר אחר] חסד אל כל היום. אמר דוד לדואג אדם שהוא עסוק בחסד אל כל היום, זה תורה, שנאמר ותורת חסד על לשונה (משלי לא כו), יעסוק בדברים הללו, ותעשה תורתך (לב) פלסתר, ברעה הגבור: (לג) דבר אחר חסד אל כל היום. אדם שעושה חסד עם האל דבר קשה כביכול שכל מי שעוסק בתורה כאלו עושה חסד עם האל, ואתה עסוק במלשינות בלשון הרע, ברעה הגבור. אמר ר' יוסי בן זימרא בא וראה כמה קשה לשון הרע, (לד) רמ"ח איברים יש באדם, מהן זקופין, מהן מטין, מהן עומדין, והלשון הזאת נתונה בבית האיסורין, והלחיים והשיניים מקיפין אותה, (לה) וכמה מנגינאות יש עליה, ואין אדם יכול לעמוד בה, אילו היתה זקופה על אחת כמה וכמה:

[ז] **אהבת** רע מטוב. (לו) אמר דוד לדואג, רעתו של שאול (לז) יותר מטובתך, שאלמלי לא קיבל טמך לשון הרע, (לח) לא היה נענש, יש אדם משקר ונושא פנים לאדם שמאכילו ומשקהו, אבל אתה (לט) שמא לכלום אתה צריך, הרי אתה חכם בתורה גבור ועשיר וראש לסנהדרין, למה עשית כן, אל יתהלל חכם בחכמתו ואל יתהלל הגבור בגבורתו ואל יתהלל עשיר בעשרו (מ) כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי (ירמיה ט כב כג), וכן הוא אומר ויהי (דוד) עושה משפט וצדקה לכל עמו (דה"א יח יד), ואומר ויהי דוד (בכל) [לכל] דרכיו משכיל (ש"א יח יד):

[ח] (מא) **אמר** ר' שמעון בר אבא אמר ר' יוחנן הראה הקב"ה לאברהם תורה וגיהנם וקרבנות ומלכיות, תורה מניין, שנאמר ולפיד אש (בראשית טו יז), ואין לפיד אלא תורה, שנאמר וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים (שמות כ יח). [גיהנם, שנאמר תנור עשן (בראשית טו יז)], תנור (אש) [עשן], זה גיהנם, שנאמר (והנה) [כי הנה] [ה'] יום בא בוער כתנור וגו' (מלאכי ג יט), וכתיב אשר אור לו בציון ותנור [לו] בירושלים (ישעיה לא ט). קרבנות שנאמר עגלה משולשת (בראשית טו ט). מלכיות מניין, שנאמר והנה אימה חשיכה גדולה נופלת עליו (שם שם יב), אימה זו בבל, חשיכה זו יון,

הערות ותקונים

היום אילו לא נתן לי אחימלך כו' ע"ש: (לא) ד"א אמר דוד לדואג אדם שהוא עסוק בחסד אל. כ"ה גם בכ"י ו', וכ"ה בילקוט שם, ובכ"י האחרים ובנדפס הגי' ד"א חסד אל כל היום זו התורה, שנאמר ותורת חסד על לשונה, אדם שהוא עוסק בתורה כמותך יעסוק בדברים הללו ותעשה תורתך פלסתר ברעה הגבור, וגם הרא"פ הביא בגליון הגי' כמו בכ"י שלנו, ובכ"י ב' ד' ה' ז' לפני המלות ד"א נמצא הוספה המתחלת גדולה לגימה שהרחיקה שתי משפחות עד והנגתה עולה זדון מיהונתן שאלמלי לא הלוהו יהונתן לדוד ככרות שתים לא נהרגה נוב עיר הכהנים ולא נטרד דואג האדומי ולא מת שאול ושלשת בניו, והוא אשר הוסיף אחד מהמעתיקים מגמרא סנהדרין דף ק"ג סע"ב והביא המאמר לכאן מפני הסיום ולא נטרד דואג האדומי, ובאמת אין שייכות לזה המאמר בכאן: (לב) פלסתר. מורגל בדרז"ל ולרוב הוא בטי"ת פלסטר, והמלה יונית πλαστος פי' דבר שקר: (לג) ד"א חסד אל כל היום. כ"ה גם בכ"י ו', ובילקוט, וגם בכאן נמצא בכ"י האחרים ובנדפס גי' אחרת: ד"א מצווין הן ישראל לעשות חסד לכל מי שיבא, חסד אל כל היום, אמר לו דוד לדואג אדם שעוסק בחסד אל כל היום עושה דבר קשה כביכול שכל מי שהוא עוסק בתורה כאילו עושה חסד אל כל היום ואומר לשון הרע ברעה הגבור, וגם הרא"פ הגיה כגי' שלפנינו בכ"י שלנו: (לד) רמ"ח איברים יש באדם. בכ"י האחרים ובנדפס כמה איברים צ"ל רמ"ח איברים: (לה) וכמה מנגינאות יש עליה. המלה יונית μαγγανεία פי' תחבולה ומלאכת ערמומות: (לו) אמר דוד רעתו של שאול. מובא בילקוט רמז תשס"ז בשם המדרש, ושם הגי' אמר רבי ברכיה אמר רב אהבת רעתו של שאול, ובכ"י שלפני לא נמצא המאמר מובא בשמו רק הוא סתמי: (לז) יותר מטובתך. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט הגי' יותר מטובתו: (לח) לא היה נענש. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים לא היה עושה ותקן הרא"פ בגליון לא היה נענש: (לט) שמא לכלום אתה צריך. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט שמא עני היית, וגם בכאן הביא הרא"פ הגי' שלפנינו בכ"י: (מ) כי אם בזאת יתהלל המתהלל. בכ"י האחרים ובנדפס הגי' ואין זאת אלא תורה שנאמר וזאת התורה. השכל וידוע אותי, וכן הוא אומר ויהי דוד עושה משפט וצדקה, ואומר ויהי דוד בכל דרכיו משכיל: (מא) א"ר שמעון בר אבא. המאמר הזה נשנה בפסיקתא דר"כ פסקא החודש (מ"ב ע"ב), ובב"ר פמ"ד אות י"ח, ושמ"ר פנ"א אות ז', ועיין בפסיקתא שם בהערות שלי. ולא אדע מה שייכות יש למאמר הזה לכאן, ועיין לעיל סוף מזמור נ"ח שבאיזה כ"י ובנדפס קצר המעתיק וסיים „וכו' במזמור נ"ב" וכוון למאמר הזה:

גדולה זו מדי, נופלת עליו זו אדום, אמר הקב"ה לאברהם עתיד בית המקדש ליחרב, והקרבנות מתבטלין שהן מכפרין עליהן, רצונך שישתעבדו בניך במלכיות [או בגיהנם, אמר ר' חנינא בר פפא אברהם בירר לו את המלכיות, אמר מוטב שישתעבדו בני במלכיות], ואל ישתעבדו בגיהנם, והוא שהקב"ה אומר לישראל אברהם אביכם הוא, שנאמר הביטו אל צור חוצבתם (ישעיה נא א), זה אברהם, שנאמר הביטו אל אברהם אביכם (שם שם ב):

מזמור נג

[א] **למנצח** על מחלת משכיל לדוד. (א) זהו שאמר הכתוב מצא אשה מצא טוב (משלי יח כב), (ב) אין סוף לאשה טובה, וכשם שאין סוף לאשה טובה, כך אין סוף לאשה רעה, שנאמר ומוצא אני מר ממות [את האשה] (קהלת ז כו). (ג) אמר ר' שמואל טובה היתה אביגיל לדוד מכל הקרבנות שבעולם, שאילו עשה אותו מעשה שחשב לעשות לנבל, אילו היה מקריב כל קרבנות שבעולם, לא היו מכפרים לו, והיא באתה אליו ומלטתהו, הוי למנצח על מחלת, שמחלה לו כשם שהקרבנות מוחלין, (ד) אמר הקב"ה תבוא הטובה ותהיה לטוב, וילך הרע ברעתו, שנאמר ויהי כעשרת הימים ויגוף ה' את נבל וימת (ש"א כה לח), ומי גרם לו, (ה) על ידי שהיה ידו קצרה במצות, (ו) וכן הוא אומר אל [נא] ישים אדוני (אל) [את] לבו [אל איש הבליעל] (ש"א כה כה), מהו בליעל, עין הרע, שנאמר השמר לך פן יהיה [דבר] עם לבבך (דבר) בליעל [וגו'] ורעה עינך (דברים טו ט), אמרה לו אדוני דוד לא היה ללמוד משמו, (ז) נבל שמו ונבלה עשה ונבלה ידבר. (ח) אמר ר' סימון הוא נבל הוא לבן, הן הן האותיות, מה לבן היה רמאי, אף נבל היה רמאי, והואיל ושניהן רמאין, אמר שלמה מרמה בלב (איש חורש און) [חורשי רע] וליועצי שלום שמחה (משלי יב כ), (ט) ומי הן אלו שעושין שלום, אלו ישראל שניתן להם השלום, שנאמר ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום (תהלים כט יא): (י) אמרה לו אביגיל לדוד אדוני המלך אם בא הדין הזה אליך מה אתה עושה, אם ילך עני ויאמר לבעל עשה עמי צדקה, תן לי פת אחד, ואינו נזקק לו, והעני נופל עליו והורגו, אם הם באין אצלך לדין, מה אתה עושה, ואתה מפקפק בדבר, ואין אתה יכול להוציאו, והן אומרים לא עשה כן לנבל, שכן הוא אומר ולא תהיה זאת לך לפוקה (ש"א כה לא), (יא) אל תפקפק בפיך, ואל תאמר בשביל שאתה מלך אין אדם מוכיחני, (יב) הוכח אתה בלבבך, לא תהיה זאת לך לפוקה, מונחת לך אחת, דייך אחת. מהו וזכרת את אמתך (שם שם).

הערות ותקונים

(א) זש"ה מצא אשה מצא טוב. מובא בילקוט תהלים רמז תשס"ט וחסר הציון, ובילקוט שמואל רמז קל"ה בשם שו"ט, וכן מובא בילקוט משלי רמז תתקנ"ז, רק בילקוט משלי שם ערב יחד מאמרים גם משו"ט מזמור נ"ט אות ב', והדרשה תסוב על אמר נבל בלבו ואביגיל היתה אשת נבל: (ב) אין סוף לאשה טובה, בכ"י ב' ד' ה' ז' נמצא לפני זה הוספה: כשהכתוב מגנה את האשה אין קץ לגנותה, וכשמשבח אותה אין קץ לשבחה, שנ' אשת חיל מי ימצא וגו' פסוקתא ומרוב שבחה הנהיג הפסוקה על אלפא ביתא: (ג) א"ר שמואל. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט חסר שם האומר: (ד) אמר הקב"ה. בילקוט נוסף לפני זה וכה"א והאשה טובת מראה מאד (ש"ב י"א ב') וכתיב אצל דוד והוא אדמוני עם יפה עינים וטוב רואי (ש"א י"ו י"ב) ואחר זה הביא אמר הקב"ה תבא הטובה ותהי' לטוב: (ה) ע"י שהי' ידו קצרה במצות. בילקוט תהלים שם מובא זה בשם ר' נתן, אבל בכל כתבי יד ובנדפס מובא סתמי: (ו) וכן הוא אומר אל נא ישים אדוני את לבו. מובא בילקוט שמואל רמז קל"ד ד"ה אל ישים בשם השו"ט, וגם הוא הביא הכתוב אל ישים אדוני אל לבו, ויש לתקן אל נא ישים אדוני את לבו: (ז) נבל שמו ונבלה עשה ונבלה ידבר. בקרא כתיב נבל שמו ונבלה עמו (ש"א כ"ה כ"ה): (ח) א"ר סימון. לעיל במזמור י"ד א"ר סימון הוא נבל הוא לבן אתוכי דדין כאתוכי דדין, ר"ל האותיות שוות: (ט) ומי הן אלו שעושים שלום כו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס מי הן אלו שעושים שלום בין ישראל לאביהם שבשמים אלו ישראל שנותן להם את השלום: (י) אמרה לו אביגיל. מובא בילקוט שמואל שם רמז קל"ד: (יא) אל תפקפק בפיך. עיין ירושלמי סנהדרין פ"ב ה"ג דף כ' ע"ב, ומדרש שמואל פכ"ג: (יב) הוכח אתה בלבבך. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס הוכח אתה לעצמך, גם נוסף שם „וכה"א התקוששו וקושו (צפני' ב' א'), אם תרצה לקשט את אחרים קשט עצמך תחלה ואחר כך קשוט אחרים

אמרה לו אל תשבחני, אהיה כנגד פניך כשיבא הדין לפניך וכשאתה דן אותו, הוי אומר זכורה אותה שעשתה לי שלא באתי בדמים, אמר לה (יג) אין זה ממך, הקב"ה שלחך אצלי, שנאמר ברוך ה' אלהי ישראל אשר שלחך (ש"א כה לב), אף את צריכה להתברך, שנאמר וברוך טעמך וברוכה את (שם שם לג), דוד יצא מן העון ונבל נכנס, לכך נאמר אמר נבל בלבו אין אלהים, (יד) ומה בלבו מרמה, שנאמר מרמה בלב חורשי רע (משלי יב כ), כפר נבל בלבו בדוד, שנאמר מי דוד ומי בן ישי (ש"א כה י), ואף בהקב"ה כפר נבל, שנאמר אמר נבל בלבו אין אלהים, מהו בלבו, מחשבות רעות, מהו השחיתו, כהשחתת דור המבול, כתיב כי השחית כל בשר (בראשית ו יב), בך זה מגלה עריות, לכך נאמר השחיתו, וכן אמרה אביגיל לדוד, אל [איש] הבליעל הזה (ש"א כה כה), מהו בליעל, מגלה עריות, דכתיב ובני עלי בני בליעל [וגו'] את אשר ישכבון את הנשים הצובאות (שם ב יב וכב): דבר אחר מהו השחיתו, שהרהר עבודה זרה בלבו, כתיב הכא השחיתו, וכתיב התם פן תשחיתון ועשיתם לכם פסל (דברים ד טז), לכך נקרא בליעל, דכתיב יצאו אנשים בני בליעל (דברים יג יד):

[ב] (הכל) (טו) [כולו] סג. ולהלן כתיב הכל סר (תהלים יד ג), כל שהוא סר מן הדרך יכול לחזור בתשובה, אבל כאן (הכל) [כולו] סג הכל נעשו סיגים: יחדו נאלחו.

(טז) נאלחים מבחוץ (יז) ומלאים רשע מבפנים: (יח) [דבר אחר (הכל) [כולו] סג יחדו נאלחו, אלו אנשי סדום שנעשו סיגים, (יט) ועשו עצמן אחות, כמה דאת אמר ואת האח לפניו מבוערת (ירמיה לו כב): אין עושה טוב אין גם אחד. אין שם אברהם נמנה עמהם, ואין אחד אלא אברהם, שנאמר אחד היה אברהם (יחזקאל לג כד), התחיל אברהם אומר לא ישבתי עם מתי שוא [וגו'] שנאתי קהל מרעים (תהלים כו ד ה), מיד ויסע משם אברהם (בראשית כ א), זהו שאמר הכתוב ואולם הר נופל יבול וצור יעתק ממקומו (איוב יד יח), הר נופל יבול, זה סדום וחברותיה, וצור יעתק ממקומו, זה אברהם, ואין צור אלא אברהם, שנאמר הביטו אל צור חצבתם [הביטו אל אברהם אביכם] (ישעיה נא א ב), מיד ויסע משם אברהם, אמר לו הקב"ה אברהם אין לך עסק עמהם, שנאמר אלהים משמים השקיף על בני אדם לראות היש משכיל דורש את אלהים (הכל) [כלו סג יחדו]: דבר אחר נאלחו. נעשו אחים לאלהים אחרים. אמר הקב"ה למלאכי השרת, צאו וראו מה בני האדם עושין בארץ, אמרו לו אין עושה טוב: (כ) אוכלי עמי אכלו לחם. קדש ישראל לה' (ירמיה ב ג), (כא) אמרו הרשעים אף הטובה שהיא באה אין הקב"ה קורא אותה, (כב) הוי (ה') [אלהים] לא קראו: שם פחדו פחד. (כג) הצדיקים פחדו שראו אחיתופל בגיהנם,

הערות ותקונים

אחרים": (יג) אין זה ממך. בכ"י האחרים ובנדפס נוסף אל תתייהרו אלי: (יד) ומה בלבו מרמה. בכ"י האחרים ובנדפס נוסחא אחרת בזה וכך איתא שם: כשפגע אותה דוד הי' אומר נבל עליו אין אלהים כו': (טו) כולו סג. מובא בילקוט תהלים רמז תש"ע וחסר הציון: (טז) נאלחים מבחוץ. בילקוט שם מובא זה בשם ר' יונתן ובכל כ"י מובא סתמי: (יז) ומלאים רשע מבפנים. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס נאלחים מבפנים: (יח) ד"א כלו סג יחדו. הוספתי בפנים, וכ"ה בכל כ"י, גם בכ"י ג' אשר עפ"י הכ"י הזה נדפס בדפוס ראשון, וחסר זה גם בכ"י ו', והרא"פ ציין בגלו בדפוס וויניציא „אינו בכתובים" ר"ל לא נמצא בכ"י שלפניו. וגם הילקוט תהלים רמז תש"ע לא הביא המאמר הזה: (יט) ועשו עצמן אחות. וכן במאמר שלאחריו ד"א נאלחו נעשו אחים לע"ז, דורש נאלחו כמו נאחו מלשון אח: (כ) אוכלי עמי אכלו לחם, קדש ישראל לה'. הכוונה לסיפא דקרא כל אוכליו יאשמו רעה תבא אליהם. וכאשר הוא לפנינו כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' אוכלי עמי אכלו לחם, זה ישראל שהיו מברכים להקב"ה על הלחם ועל מה שהם אוכלין, ה' [צ"ל אלהים] לא קראו אלו אומות העולם שהם אומרים שהטובה שהיא נאה [צ"ל באה] אין הקב"ה קורא אותה הוי ה' [צ"ל אלהים] לא קראו ע"כ. וראיתי בילקוט תהלים שם הרכיב ב' נוסחאות יחד אוכלי עמי אכלו לחם זה ישראל שהיו מברכים להקב"ה על הלחם ועל מה שהם אוכלים, שנ' קדש ישראל לה', אלהים לא קראו א"ר לוי אף הטובה שהיא נאה אין הקב"ה קורא אותם: (כא) אמרו הרשעים אף הטובה שהיא באה אין הקב"ה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ה' לא קראו אלו או"ה שהם אומרים שהטובה שהיא נאה אין הקב"ה קורא אותה, ובילקוט שם הגי' א"ר לוי אף הטובה שהיא נאה אין הקב"ה קורא אותה, ובכל כ"י אינו מובא זה בשם ר' לוי רק סתמי: (כב) הוי ה' לא קראו. תקנתי אלהים לא קראו. ובמזמור י"ד ד' כתוב ה' לא קראו, אבל במזמור שלפנינו כ"ג ה' כתוב אלהים לא קראו: (כג) הצדיקים פחדו שראו אחיתופל בגיהנם. כ"ה בכל כ"י ובנדפס

ואמרו לאותו צדיק עשה כן, לנו על אחת כמה וכמה, והקב"ה דנו ומראה את הצדיקים והם שמחין, לכך נאמר לא היה פחד, (כד) ומה טעם, כי אלהים בדור צדיק: (כה) דבר אחר אמר הקב"ה (למלכיות) אני אמרתי שיהיו ישראל מעלים (כו) ארנונא [למלכיות] כשם שהגוים מעלים, אני אמרתי פחד שתתנו עליהם פחד מסיות, ולא שתתנו עליהם פחד של שמד, לא היה פחד, לפי שמסרו עצמם למיתה, והנשארים מהם ניצלו בזכות הרוגי שמד, שנאמר [כי] (ה') [אלהים] בדור צדיק, להלן כתיב עצת עני תבישו כי ה' מחסהו (תהלים יד ו), מהו עצת עני, אמר ר' יהודה אמר הקב"ה לאומות העולם בניתם בתי עבודה זרה שלכם, וכיון שאני אומר לכם בנו את ירושלים, אתם אומרים עניה סוערה לא נוחמה (ישעיה נד יא), הוי עצת עני תבישו, וכאן הוא אומר הבישותה כי (ה') [אלהים] מאסם (תהלים נג ו), (כז) כסבורים אתם שה' מאסם, והלא כבר נאמר לא מאסתים (ויקרא כו מד), (כח) מי יתן מציון ישועות ישראל בשוב (ה') [אלהים] שבות עמו יגל יעקב ישמח ישראל, ועשו וישמעאל מתאנחים:

מזמור נד

[א] למנצח בנגינות [משכיל לדוד] בבוא הזיפים ויאמרו לשאול. (א) זהו שאמר הכתוב מושל מקשיב על דבר שקר כל משרתיו רשעים (משלי כט יב), (ב) אמר ר' מאיר בשם ר' יוסף, כך היו ישראל, כיון שראו הזיפים לשאול שהיה מטה אזנו לשמוע לשון הרע על דוד, היו באים ואומרים לו, וכן הוא אומר בבוא דואג האדומי וגו' (תהלים נב ב), וכן בנבל הוא אומר מי דוד ומי בן ישי (ש"א כה י), וכיון שראו הזיפים שהיה מקבל לשון הרע, מיד באו גם הם, דכתיב בבוא הזיפים ויאמרו לשאול הלא דוד מסתתר עמנו:

[ב] אלהים בשמך הושיעני. (ג) אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם (ד) קטנטין שהוא רודף לאדם, (ה) קובל עליו (ו) לאיפרכוס, ואיפרכוס כשהוא רודף, קובל עליו למלך, ואם המלך רודף לאיפרכוס, למי הוא קובל, אין לו למי לקבול אלא לך, כך אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם שאול הוא מלך, למי אני קובל עליו, אלא לך עלי לקבול, הוי אלהים בשמך הושיעני ובגבורתך תדינני. מהו ובגבורתך תדינני, כמו שכתבת בתורתך (אל) [לא] תסגיר עבד אל אדוניו (דברים כג טז), מה עבד זה, אמש היה עובד עבודה זרה, ואמרתי אם יבא אצלך אל תסגירהו אל אדוניו, (ז) אני שאני נשיא בן נשיא, שנאמר ונחשון הוליד את (שמלה

הערות ותקונים

ובנדפס, אבל בילקוט גי' אחרת אמר רב נחמן בר יצחק לעתיד לבוא מתפחדין הצדיקים כשרואים את אחיתופל בגיהנם אומרים עשית לאותו צדיק כך לנו על אחת כמה וכמה, והקב"ה מראה את מעשיו לאחר כך הם שמחים עליו לכך נאמר שם פחדו פחד: (כד) ומה טעם כי אלהים בדור צדיק. הפסוק הזה כתוב במזמור י"ד ה' ולא במזמור נ"ג: (כה) ד"א אמר הקב"ה אני אמרתי כו'. בילקוט תהלים שם הגי' א"ר יודן בשם רבי משום בר קפרא לעתיד אומר הקב"ה למלכיות אני אמרתי שיהיו ישראל מעלין ארנונא למלכיות כשם שהגוים מעלין אני אמרתי פחד ארנונא ולא אמרתי פחד של גזרה: (כו) ארנונא. מורגל בדרז"ל, פי' בל"י ול"ר eranus ἔρανος מס (שטייער): (כז) כסבורים אתם שה' מאסם והלא כבר נאמר לא מאסתים. כ"ה גם בכ"י ו', וזה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (כח) מי יתן מציון ישועות ישראל. בילקוט סיים אמר הקב"ה לישראל כשלקו הבנים לקו האבות עמהן, שנ' והיתה יד ה' בכם ובאבותיכם, ואף כשיתנחמו יתנחמו האבות עמהם, הה"ד מי יתן מציון ישועות ישראל יגל יעקב ישמח ישראל, וגם הרא"פ הוסיף זה בגליון:

(א) זה"ה מושל מקשיב. מובא בילקוט תהלים רמז תשע"א וחסר הציון: (ב) א"ר מאיר בש"ר יוסף. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט שם מובא זה סתמי: (ג) אמר דוד לפני הקב"ה. בילקוט שם מובא זה בשם ר' בנימין בר יפת בשם רבי ישמעאל, ובכל כ"י ובנדפס מובא זה סתמי: (ד) קטנטין. מובא במוספי ערך קטנטין בשם מדרש תהלים וכתב פי' בל"י κτάντης איש דמים ורוצח: (ה) קובל עליו. פי' צועק, תרגם יצעק יקבל: (ו) לאיפרכוס. המלה יונית ἔπαρχος פי' שר העיר, ובילקוט שם בדפוס פולנאה הוסיף אחד המדפיסים „קובל לאפיקורוס אפיקורוס רודפו", קובל לאפרכוס, המלות שהסגרתי הוספת מדפיס שוגה: (ז) אני שאני נשיא בן נשיא שנאמר ונחשון וגו'. בכ"י האחרים ובנדפס אני שאני נשיא

ושמלה) [שלמה, ושלמון] הוליד את בועז ובועז הוליד את עובד ועובד הוליד את ישי וישי הוליד את דוד (רות ד כ כב), אל תסגירני ביד שאול המלך, הוי אומר ובגבורתך תדינני, בגבורה של תורה, שנאמר לי עצה ותושיה אני בינה לי גבורה (משלי ח יד):

[ג] אלהים (שמעה) [שמע] תפלתי האזינה [לאמרי פי]. (ח) אמר ר' הושעיא אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם בא דואג וסיפר לשון הרע עלי, וקיבל שאול ממנו ושמע לו, באו הזיפים והקשיב להם, (ט) [אני איני הולך אצלו אלא אצלך שמעי הימני והאזין לי], אלהים שמע תפלתי, למה כי זרים קמו עלי, לא שמו אלהים לנגדם סלה, (י) לא נתנו בדעתם על מה שכתוב בתורה ארור מכה רעהו בסתר (דברים כז כד), ועל מה הכינו דעתם, על מה שאמר להם שאול ברוכים אתם לה' (ש"א כג כא), אם בני אדם ארורים הם, כבר הם ארורים שאררם משה, ארור מכה רעהו בסתר, הוי לא שמו אלהים לנגדם סלה: הנה (ה') [אלהים] עוזר לי ה' בסומכי נפשי. אמר לו מי אמר לך, אמר ר' שמעון בן פזי אמר דוד עד שאני במעי אמי נתנבא עלי איתן האזרחי, שנאמר מצאתי דוד עבדי בשמן קדשי משחתיו (תהלים פט כא), הוי ה' בסומכי נפשי:

מזמור נה

[א] למנצח בנגינות [משכיל לדוד] האזינה אלהים תפלתי. (א) זהו שאמר הכתוב הולך תמים (ופועל צדק) [יושע] (משלי כח יח), זה דוד, שנאמר ואני בתומי תמכת בי (תהלים מא יג), ונעקש דרכים יפול באחת (משלי שם), זה אחיתופל, ללמדך שאין הקב"ה גובה מן האדם עד שמפרסם מעשיו, שנא' (מכסה) [תכסה] שנאה במשאון תגלה רעתו בקהל (שם כו כו). (ב) אמר ר' יהודה בר יצחק לא היה לדוד אוהב יותר מאחיתופל, (ג) והיה בעל סקטרגין שלו, והוא היה יועצו כל העצות, שנאמר ואחיתופל יועץ למלך (דה"א כז לג), כיון ששמע דוד שאחיתופל בקושרים עם

הערות ותקונים

נשיא בן נשיא עד חמשה דורות על אחת כמה וכמה וכן הוא אומר נחשון הוליד את בועז אל תסגירני ביד המלך, המלות וכן הוא אומר נחשון הוליד את בועז, נשמט ממקומו ויש להגיהו אחרי המלות עד המשה דורות, והכתוב מובא בטעות וצ"ל ונחשון הוליד את שלמה ושלמון הוליד את בועז וחסר סיפא דקרא: (ח) א"ר הושעי'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים מובא זה סתמי, ובילקוט שם מובא זה בשם ר' יודן: (ט) אני איני הולך. הוספתי כמו שמובא בילקוט שם: (י) לא נתנו בדעתם על מה שכתוב בתורה עד הנה אלהים עוזר לי. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י ב' ד' ה' ז', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ליתא, ומובא גם בילקוט שם, והילקוט הביא זה בשם ר' נהוראי, ובכ"י ב' ד' ה' ז' הגי' ושאול הבין רעתם על כך אומר ויאמר שאול ברוכים אתם לה':

(א) זה"ה הולך תמים ופועל צדק. הוא פסוק תהלים ט"ו ב' ותקנתי הולך תמים יושע, והוא פסוק במשלי כ"ח י"ח, וזה ששיים ונעקש דרכים יפול באחת והוא סיפא דקרא, וכאשר לפנינו כן הוא גם בכ"י ו', וג"כ בטעות הולך תמים ופועל צדק, אבל בכ"י האחרים ובנדפס מובא הכתוב הולך בתום ילך בטח, והוא במשלי י' ט', והתחלת המאמר מובא בילקוט משלי רמז תתקס"ב בפ' הולך תמים יושע, ובכ"י ב' ד' ה' ז' נמצא הוספה, ומתחיל זה"ה הולך בתום ילך בטח, זה נח שנאמר נח איש צדיק תמים היה בדורותיו (בראשית ו' ט') (ונעקש דרכים) [ומעקש דרכיו] יודע, זה דורו של אנוש שקראו לע"ז בשמו שנאמר אז הוחל לקרוא בשם ה' (בראשית ד' כ"ו) באותה שעה עלה אוקיינוס והציף שלישו של עולם, אמר הקב"ה אתם עשיתם מעשה חדש, אף אני אעשה עמכם מעשה חדש, שנאמר הקורא למי הים וישפכם על פני (כל) הארץ ה' שמו (עמוס ה' ח') ואח"כ מתחיל ד"א הולך תמים ילך בטח זה דוד, כמו לפנינו: (ב) א"ר יהודה בר יצחק לא היה לדוד אוהב. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס מובא זה סתמי: (ג) והיה בעל מקטרגין שלו. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים מקטרותיו שלו. ואולי היה לפני המעתיק הזה מקטגרותיו, מלשון קטיגור, ולפנינו הגי' מקטרגין, עיין מוספי בערך קטרג שהביא תר' אם אמר איש כי יבלע אם ימלל בר נש ארום יקטרג, ולדעת המוספי היא מלה יונית, וראיתי בדפוס ווינציא ואח"כ בדפוסים אחרונים השמיטו המלה הזאת והגיהו „בעל מחלוקתו", אבל בדפוס ראשון כתוב בעל

אבשלום, אמר דוד סכל נא את עצת אחיתופל (ש"ב טו לא). (ד) אמר ר' נחמן לא נתיירא דוד מאדם אלא מאחיתופל, הוי האזינה אלהים תפלתי ואל תתעלם מתחנתי הקשיבה לי ועננו, למה מקול אויב מפני עקת רשע, אמר לו הקב"ה לא אתה אמרת אם תחנה עלי מחנה לא יירא לבי (תהלים כז ג), אמר לפניו רבונו של עולם תן לי מאותן ארדוף אויבי ואשיגם ולא אשוב עד כלותם (שם יח לח), (ה) וכן אמר דוד לפני הקב"ה אין זה מאותן שהן מאומות העולם, אבל זה כיוצא בו הוא, וכן הוא אומר כי לא אויב יחרפני ואשא וגו' (פסוק יג), (ו) גברא רבא הוא, (ז) דכתיב ואתה אנוש בערכי אלופי ומיודעי (שם יד), מהו בערכי, (ח) אמר ר' יהושע בן לוי כסדרי, שהוא מסדר את ההלכות, אלופי שהיה רבי ומלמדי תורה, דכתיב אשר יחדו נמתיק סוד: בבית אלהים נהלך ברגש. מה ברגש, (ט) כדתנן תמיד נשחט בשנים עשר, הפר בעשרים וארבעה, וארבע פייסות היתה שם, ולמה, אמר ר' יוחנן כדי להרגיש את העזרה, (י) שנאמר בבית אלהים נהלך ברגש, כיון שגמר תפלתו וכן הוא אומר (ודוד) [ויהי דוד] בא (על) [עד] הראש אשר ישתחוה שם לאלהים והנה (חושי הארכי לקראתו) [לקראתו חושי הארכי] (ש"ב טו לב), כיון שראהו אמר ליה יש ארוכה למכתי, ויאמר לו דוד [אם עברת אתי והיית עלי למשא ואם העיר תשוב ואמרת לאבשלום עבדך אני] (שם שם לג לד), (יא) א"ל לך שלח לי הקב"ה, אין אדם מפיר עצתו של אחיתופל אלא אתה, מתיירא היה מעצתו שהיתה גדולה, ומה גדולה, שכן הוא אומר ועצת אחיתופל אשר (היה) יעץ בימים ההם כאשר ישאל איש (באלהים) [בדבר האלהים] (שם טז כג), אמר דוד רבונו של עולם לך אני קורא, שנאמר אני אל אלהים (ה') אקרא (קומה והושיעני) [וה' יושיעני]:

[ב] ערב ובקר וצהרים אשיחה. (יב) אמר ר' שמואל מיכן שאדם צריך להתפלל שלש תפלות ביום, ומי תקן אותם, אבות העולם תיקנום, אברהם תקן

הערות ותקונים

בעל מקטרגיו שלו: (ד) א"ר נחמן. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכל כ"י האחרים ובנדפס מובא סתמי: (ה) וכן אמר דוד לפני הקב"ה אין זה מאותן שהן מאומות העולם אבל זה כיוצא בו הוא, וכה"א כי לא אויב יחרפני. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים הגי' וכן אמר דוד אין זה מאותן כיוצא בו הוא, ובאיזה כ"י מלות מאותן ליתא ובאיזה כ"י ובנדפס הגי' אין זה מאותן, כיוצא בו הוא אומר כי לא אויב יחרפני, ובילקוט הביא הגי' וכן דוד אמר לפני הקב"ה אין זה מאותם וכן אומר כי לא אויב יחרפני: (ו) גברא רבא הוא. בכ"י האחרים ובנדפס גדול הוא ממני: (ז) דכתיב ואתה אנוש. בכ"י האחרים ובנדפס וכה"א ואתה אנוש: (ח) א"ר יהושע בן לוי כסדרי. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס מובא סתמי, ומובא בילקוט תהלים רמז תשע"ח בשם המדרש וגורס א"ר יהודה אמר רב, והמאמר מובא גם במדרש במ"ר פי"ח אות י"ז רק המאמר קטוע שם, ובילקוט שם כסדרו הזה. ואולי צ"ל כסדרן הזה: (ט) כדתנן תמיד נשחט בשנים עשר הפר בעשרים וארבעה וארבע פייסות היו שם. צ"ל תמיד קרב בט' בי' בי"א בי"ב. והוא במשנה יומא כ"ו ע"ב, ובכ"י האחרים ובנדפס הגי' התמיד בי"ב בלי מלת „נשחט", והמאמר הפר בעשרים וארבעה הוא שם במשנה שלאחריה, והסיום וארבע פייסות היתה שם הוא במשנה שלפניה יומא כ"ב ע"א, ועל המשנה הזאת אמרו בגמרא שם כ"ד ע"ב למה מפיסין וחוזרין ומפיסין, א"ר יוחנן כדי להרגיש כל העזרה, שנאמר אשר יחדו נמתיק סוד בבית אלהים נהלך ברגש, ופירש"י למה מפיסין לפיס ד' פעמים ביום להרגיש כל העזרה להשמיע קול המון עם רב כמה פעמים שהוא כבוד למלך, שנאמר בבית אלהים נהלך ברגש, והדורש ממדרש שלפנינו המאמר מר' יוחנן הביא בתחלה אף שהוא במשנה שלאחריה, וראיתי בירושלמי יומא סוף פ"ב (מ' ע"א) מובא בשם רבנן דקיסרין שאמרו מפני מה פר קרב בעשרים וארבעה כדי לעשות פומפי לדבר על שם בבית אלהים נהלך ברגש, ובמדרש במ"ר שם מהו נהלך ברגש כדתנן הפר היה קרב בכ"ד כדי שיהא הרוגש מרגיש, שנאמר בבית אלהים נהלך ברגש, הלשון מגומגם וצ"ל כדי להרגיש העזרה. והרמב"ם באבות פ"ו על המשנה דוד למד מאחיתופל ב' דברים קראו רבי אלופי ומיודעי, הביא יש אומרים שהיה נכנס לבית המדרש יחידי ואמר לו בבית אלהים נהלך ברגש כתיב שחייב אדם לכנוס שם בקבוץ עם לפי שנאמר ברב עם הדרת מלך, ואולי כוון למאמר המדרש: (י) שנאמר בבית אלהים נהלך ברגש. בכ"י האחרים (מלבד כ"י ו') ובנדפס נוסף אחר זה מיודעי שמודיעני תולדות בינה, וזה הוסיף אחד ונשמט ממקומו ושייך לעיל אחרי המלות אלופי שהיה רבי ומלמדי תורה ואחר זה הוסיף ומיודעי שמודיעני תולדות בינה: (יא) אמר לו לך שלח לי עד אמר דוד, חסר בכ"י האחרים ובנדפס: (יב) א"ר שמואל מכאן שאדם צריך להתפלל

תפלת שחרית, שנאמר וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם את פני ה׳ (בראשית יט כז), ואין עמידה אלא תפלה, שנאמר ויעמוד פינחס ויפלל (תהלים קו ל). יצחק תקן תפלת מנחה, שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב (בראשית כד סג), ואין שיחה אלא תפלה, שנאמר תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה׳ ישפוך שיחו (תהלים קב א). יעקב תקן תפלת ערבית, שנאמר ויפגע במקום (בראשית כח יא), ואין פגיעה אלא תפלה, שנאמר ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע בי (ירמיה ז טז). אמר דוד הואיל ואבות תקנום, אף אני ערב ובקר וצהרים אשיחה:

[ג] **פדה** בשלום נפשי. (יג) אמר ר׳ יהושע בן לוי מהו פדה בשלום נפשי, אלא (יד) איקונייא מהלכת לפני האדם והבריות מכריזות ואומרות תנו מקום לאיקונין של מקום, למה (טו) אמר ר׳ יודן בשם ר׳ לוי אין בית רובע בחללו של עולם שאין בו תשעה קבין של מזיקין, וכל אחד ואחד ניתן (טז) פרמא בעיניהם, כשם שיש לחמורים של טחנין, למה שלא יזיקו לבריות, ובשעה שעונותיו של אדם גורמין, אותה הפרמא נגלית מעל פניו של מזיק, והוא מביט באדם ומזיקו, לפיכך הבריות מכריזות לפני האדם שלא יזיקוהו, הוי פדה בשלום נפשי מקרב לי, שלא יקרבו לי המזיקין, ולמה כי ברבים היו עמדי, אלו המלאכים המסורין לשומרו, שנאמר כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך (תהלים צא יא):

[ד] (יז) **דבר** אחר פדה בשלום נפשי מקרב לי. מהו מקרב לי, אמר דוד רואה אני את דניאל שעומד משבטי היאך מושלך לגוב אריות ואין נוגעין בו, התחיל אומר עליו פדה בשלום נפשי מקרב לי, שלא יקריבו לו האריות, ומי גרם לו להנצל, כי ברבים היו עמדי, אף חנניה מישאל ועזריה היו סודרין עליו תפלה, הוי ישמע אל ויענם: (יח) דבר אחר פסוק זה על רחל נאמר, מהו מקרב לי, שלא תקרב עצתו של עשו ברחל, למה (יט) שכן היו התנאים, שיעקב נוטל לאה ועשו רחל, (כ) ומי גרם (ליעקב) [לרחל] להנצל ממנו, (כא) כי ברבים היו עמדי, [שאף יעקב ולאה היו סודרין עליה תפלה, הדא הוא דכתיב ויזכור אלהים את רחל (בראשית ל כב), (כב) רחל בזכותה, את רחל בזכות האבות והאמהות]: (כג) (אמר דוד) [דבר אחר] פדה בשלום נפשי מקרב לי. [שלא תקרב] עצתו של אחיתופל, למה כי ברבים היו עמדי, (כד) אלו סנהדרין שערכו עלי תפלה:

[ה] (כה) **אשר** אין חליפות למו. זה אחיתופל וסייעתו, שלא נתחלף יצר הרע מלבם,

הערות ותקונים

התפלל ג׳ תפלות ביום. ירושלמי ברכות פ״ד ה״א (דף ז׳ ע״א) ושם מאיכן למדו ג׳ תפלות ר׳ שמואל בר נחמני אמר כנגד ג׳ פעמים שהיום משתנה על הבריות כו׳, ריב״ל אמר תפלות מאבות למדום כו׳, ועיין בבלי ברכות כ״ו ע״ב ובתוס׳ שם, במדרש במ״ר רים פ״ב, וב״ר פ״ס אות י״ד: (יג) אריב״ל. מובא בילקוט תהלים רמז תשע״ב בשם המדרש, ונשנה במדרש דב״ר ראה פ״ד אות ד׳, ומובא גם לעיל במזמור י״ז אות ח׳: (יד) איקונייא. בכ״י האחרים ובנדפס איקוניא של מלאכים, ובארתי לעיל במזמור י״ז הערה נ״ג: (טו) א״ר יודן בש״ר לוי אין בית רובע. גם זה הוא לעיל במזמור י״ז ובמדרש דב״ר שם, ובמדרש דב״ר הוא בשם ר׳ אבא בר זעירא, ועיין מה שהעירותי לעיל מזמור י״ז הערה כ״א: (טז) פרמא עיין לעיל מזמור י״ז הערה כ״ו: (יז) ד״א פדה בשלום נפשי מקרב לי מהו מקרב לי. מובא בילקוט שם: (יח) ד״א פסוק זה על רחל נאמר. מובא בילקוט שם ונרשם בגלו בראשית רבה פע״ד, וזה הוסיף איזה מדפיס כי לא נמצא מאומה בב״ר פע״ד, רק בפע״ג אות ג׳ מובא דרשה על הפסוק פדה בשלום נפשי באופן אחר, והילקוט הביא את דברי השו״ם: (יט) שכן היו התנאים שיעקב נוטל לאה. בילקוט שם מובא זה בשם ר׳ יעקב בר אידי, גם אחרי המלות גורס שיעקב נוטל ללאה הוסיף „שילדה לו״: (כ) ומי גרם ליעקב. תקנתי „לרחל״ וכ״ה לנכון בילקוט שם ובטעות בכל כ״י ובנדפס: (כא) כי ברבים היו עמדי. כאשר לפנינו כ״ה בכל כ״י, והעיקר חסר מן הספר, והוספתי בפנים ההוספה כמו שמובא בילקוט שם: (כב) רחל בזכותה את רחל בזכות האבות והאמהות. עיין ב״ר שם, פע״ג אות ג׳: (כג) אמר דוד. הסגרתי ותקנתי שצ״ל ד״א והוא דרשה אחרת על פדה בשלום נפשי, ובכ״י האחרים ובנדפס המאמר קטוע, והילקוט לא הביא זה: (כד) אלו סנהדרין שערכו עלי תפלה. בכ״י האחרים ובנדפס אלו סנהדרין שהיו עמדי. ועיין ירושלמי סוטה פ״א סוף ה״ח (י״ז ע״ב) וכולהו ראשי סנהדריות היו הוא שדוד אמר פדה בשלום נפשי וגו׳ ע״ש: (כה) אשר אין חליפות למו זה אחיתופל כו׳ עד דבריו

פתוחין

לפיכך ולא יראו אלהים: שלח ידיו בשלומיו. באנשי שלומם, לפיכך חלל בריתו: חלקו מחמאות פיו. יותר מחמאה: רכו דבריו משמן והמה פתיחות. (כו) דבריו [של אחיתופל] פתוחין והכל שומעין לו, וכן הוא אומר ויאמר אחיתופל (לאבשלום) [אל אבשלום] אבחרה נא שנים עשר אלף איש ואקומה וארדפה אחרי דוד הלילה [ואבוא עליו] והוא יגע ורפה ידים [וגו׳] ויישר הדבר בעיני אבשלום ובעיני כל [זקני] ישראל (ש״ב יז א ב ד), כיון שראה דוד שהכל היה עמו, והכל שומעין לו נתיירא, אמר לו הקב״ה [אל תתיירא] הכל עמו ואני עמך:

[ו] (כז) **השלך** על ה׳ יהבך והוא יכלכלך. (כח) בשר ודם יש לו פטרון והולך אצלו (אוהבו), פעם אחת והוא מקבלו, (כט) שנייה והוא מקבלו, שלישית אינו נראה לו, רביעית אינו נפנה לו, אבל הקב״ה אינו כן, כל זמן שאתה מטריח עליו הוא מקבלך, הוי השלך על ה׳ יהבך והוא יכלכלך, (ל) השלך עליו טוענך והוא דרי בהדך: ואתה אלהים תורידם לבאר שחת. לגיהנם: אנשי דמים ומרמה. אלו אחיתופל וסייעתו: לא יחצו ימיהם ואני אבטח בך:

מזמור נו

[א] **מנצח** על יונת אלם רחוקים לדוד מכתם [באחוז אותו פלשתים בגת]. (א) זהו שאמר הכתוב אשר מי אל בשמים ובארץ אשר יעשה כמעשיך וכגבורותך (דברים ג כד), וכן דניאל אמר משזיב ומציל ועבד אתין ותמהין בשמיא ובארעא (דניאל ו כח). (ב) אמר ר׳ פנחס כך אמר דוד עשה לי יותר מן הכל והנצחון שלו יותר מן הכל, (ג) ומה עשה לדוד, שהיה עומד אצל אכיש, ואחיו של גלית הפלשתי שומר ראשו של אכיש היה, (*ג) ותפשו בדין, אמר לו אכיש אחיך התנה עמו אם יכול להלחם אתו והכני, ונתקיים התנאי, ואין לך עליו כלום, והניחו ולא הרגו, ולא היה זה ניצוח גדול, ולפיכך אמר למנצח על

הערות ותקונים

פתוחין. כ״ה גם בכ״י ו׳, וליתא בכ״י האחרים ובנדפס: (כו) דבריו של אחיתופל פתוחין. מובא בילקוט רמז תשע״ג וחסר סליון „מדרש״: (כז) השלך על ה׳ יהבך. מובא בילקוט שם: (כח) בשר ודם יש לו פטרון והולך אצלו אוהבו. מלת אוהבו הסגרתי כי מיותרת היא, וליתא בכ״י האחרים, ואין ספק שהוסיף אחד בגליון לפרש מלת פטרון, ובכ״י האחרים הגי׳ בשר ודם יש לו אוהב. ובילקוט הגי׳ עושה לו פטרון. נ״ל יש לו פטרון, וכן תראה בירושלמי ברכות פ״ט ה״א (דף י״ג ע״ב) ר׳ פנחס בשם ר׳ זעירא אמר בשר ודם יש לו פטרון אם הטריח עליו ביותר הוא אומר אשכח פלן דקא מטרחא לי אבל הקב״ה אינו כן אלא כל מה שאת מטריח עליו הוא מקבלך הה״ד השלך על ה׳ יהבך והוא יכלכלך וע״ש עוד הרבה דרשות, ומלת פטרון, היא המלה patronus מגין בעד אדם: (כט) שנייה והוא מקבלו. בכ״י האחרים ובנדפס נשמטו המלות והוא מקבלו, וכתוב שם שנייה ושלישית נראה לו, ומובא לנכון בילקוט שם: (ל) השלך עליו טוענך והוא דרי בהדך. כ״ה גם בכ״י ו׳, וכן הוסיף הרא״פ בגליון, וזה ליתא בכ״י האחרים ובנדפס, והוא עפ״י מאמרם ר״ה דף כ״ו ע״ב לא הוו ידעי רבנן מהו השלך על ה׳ יהבך יומא חד הוה אזילנא בהדי ההוא טייעא הוה דרינא טונא ואמר לי שקול יהבך ושדי אגמלאי. פי׳ רש״י דרינא טונא נושא משא:

(א) זש״ה אשר מי אל בשמים. כאשר הוא לפנינו כ״ה גם בכ״י ג׳ ו׳ ח׳ ובנדפס, אבל בכ״י ב׳ ד׳ ה׳ ז׳ נוסחא אחרת כאן והתחלה זש״ה אשר מי אל כו׳ עד ומה עשה לדוד ליתא שם, ושם מתחיל כך: זש״ה הנך יפה רעיתי הנך יפה עיניך יונים (שה״ש ד׳ א׳), אלו סנהדרין שנמשלו ביונה, מה עינים הללו גוף הולך אחר העינים אף ישראל כלם הולכים אחרי הסנהדרין מה שאומרים להם על טמא טמא ועל טהור טהור, מה יונה זו משהיא מכרת את בן זוגה איננה זזה ממנה כך ישראל משמכירין הקב״ה אינן זזין ממנו ואין מניחין אותו, מה יונה זו כל העופות כשהן נשחטין הן מפרכסין, אבל יונה זו פושטת צוארה, כך אין אומה בעולם נהרגת על קדושת שמו ומוסרת עצמה להריגה כישראל, שנאמר כי עליך הורגנו כל היום נחשבנו כצאן טבחה (תהלים מ״ד כ״ג), ואמר דוד מזמור זה חביב עלי יותר מכולם. ואחר זה מתחיל המאמר כמו לפנינו מה עשה לדוד שהיה עומד אצל אכיש. ועיין במדרש חזית פ״א אות ב׳ פ׳ הנך יפה רעיתי עיניך יונים הן סנהדרין ע״ש: (ב) א״ר פנחס. כ״ה גם בכ״י ו׳, אבל בכ״י האחרים ובנדפס מובא סתמי: (ג) ומה עשה לדוד שהי׳ עומד אצל אכיש. לעיל במזמור נ״ד אות א׳: (*ג) ותפשו בדין ועתה ישמע נא אדוני המלך.

כל

יונת אלם רחוקים, שהיה עומד דוד כיונה נאלמה, ולא היה מענה בפיו להשיב, עד שזימן לו הקב"ה אותה טענה בפיו של אכיש, וניצול דוד מאחיו של גלית הפלשתי. מהו רחוקים, שהיו גבורים רחוקים ממנו. מהו מכתם, מך ותם, על אותו מעשה, אמר דוד ועתה ישמע [נא] אדוני המלך את [דברי] עבדו [וגו'] אשר (נתן) [נתנך] ה' היום (בידי) [ביד] (ש"א כו יט וכג), משה אמר אם במחתרת ימצא הגנב והוכה ומת (שמות כב א), ואתה נמצאת עמי במערה, (ד) מן התורה מותר אתה ומותר דמך, וכן הוא אומר לא תעמוד על דם רעך (ויקרא יט טז), (ה) אם בא אדם עליך להורגך ויכולת לו, אל תעמוד, ואל תאמר אתחייב אני בדמו, ואל תמלך בלבך, אלא הרגהו מיד, וכן המשל אומר קדים קטליה עד לא יקטלך, לכך נאמר ואמר להרגך (ש"א כד יא), (ו) מן התורה מותר להורגך, (ז) ותחס עליך (שם שם), צניעות שהיתה בך היא חסתה עליך, שנאמר ויבא שאול להסך את רגליו (שם שם ד), (ח) מלמד שעשה עצמו כסוכה, ואמר ואבי ראה גם ראה (שם שם יב), ראה מה אתה אומר לי, גם ראה מה אני לך:

[ב] (ט) **חנני** (ה') [אלהים] כי שאפני אנוש. אין שאפני אלא לשון דוחק, כמה דאת אמר השואפים אביון (עמוס ח ד), (י) ומתרגמינן דדחקין, שאפו שוררי (פסוק ג), דחקין לי מעקיי, שאלמלא דחקני שאול, לא הייתי בורח אל אכיש, לכן רבים לוחמים לי מרום, אפילו הכי יום אירא אני אליך (אקרא ו) אבטח:

[ג] **באלהים** אהלל (דבר) [דברו]. כנגד מדת הדין, אף על פי כן באלהים בטחתי לא (אפחד) [אירא] מה יעשה בשר לי: יגורו יצפונו. כמה דאת אמר (אוגר) [אגרה] בקציר (משלי ו ח): באלהים אהלל דבר בה' אהלל דבר. מהו באלהים, ומה בה', (יא) אמר ר' נהוראי (יב) במקום שנאמר אלהים, הוא מדת

הערות ותקונים

כל המאמר עד אמר דוד ועתה ישמע נמצא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ בגליון, אבל בכ"י האחרים ובנדפס ליתא ושם המאמר קטוע והגי' שם ואחיו של גלית שומר ראשו של אכיש לפיכך אמר למנצח על יונת אלם על אותו המעשה, וכן הוא אומר ועתה ישמע אדוני המלך וגו', והעיקר חסר מהספר, ובילקוט שמואל רמז קל"ד הביא המאמר שלפנינו, ומתחיל שם ישמע נא אדוני אל דברי עבדו. ונרשם בצדו „מדרש" וצ"ל „שו"ט" והמאמר שם הוא מהמדרש שלפנינו עד ומה אני לך. ומן א"ל שאול הוא מאמר אחר, ובילקוט שם מובא המאמר שלא במקומו הראוי כי שם הביא מאמרים על שמואל כ"ד, והכתוב ישמע נא אדוני הוא בקאפיטל כ"ו ויש להגיה המאמר על מקומו בקאפיטל כ"ו, אבל יותר נראה לי כי במדרש נשתבש מיד המעתיק והי' כתוב אשר נתנך ה' היום בידי והוא בש"א כ"ד י"א ועל זה סובב הולך הדרש, רק אחד הוסיף רישא דקרא „ועתה ישמע נא המלך את דברי עבדו", כי חשב שכוון להכתוב אשר נתנך ה' היום ביד הכתוב בקאפיטל כ"ו כ"ג, ובאמת הדורש כוון אל הכתוב כ"ד י"א אשר נתנך ה' [היום] בידי במערה, ובעבור זה תראה מה שסיים ואתה נמצא עמי במערה. גם מה שסיים לכך נאמר: ואמר להרגך ותחס עליך והוא סיפא דקרא בשמואל שם כ"ד י"א. ולכן נכון הביא הילקוט המאמר משו"ט בקאפיטל כ"ד רק יש למחוק המלות „ישמע נא אדוני אל דברי עבדו" ולהגיה הנה היום הזה ראו עיניך, ובמקום אשר נתן ה' היום בידו צ"ל אשר נתנך ה' היום בידו, ובעבור זה תראה שהביא הילקוט שם דרשה על ידעתי כי מלוך תמלוך מנא ידע כו', והוא ג"כ בקאפיטל כ"ד כ"א: (ד) מן התורה מותר אתה ומותר דמך. עיין בבלי ברכות ס"ב ע"ב אמר לו דוד לשאול מן התורה בן הריגה אתה שהרי רודף אתה והתורה אמרה בא להרגך השכם להרגו אלא צניעות שהיתה בך היא חסה עליך: (ה) אם בא אדם עליך להורגך. בילקוט שם מובא זה בשם ר' יודן, ובכל כ"י ובנדפס הוא סתמי: (ו) מן התורה מותר להרגך כו' עד ואבי ראה גם ראה. הוא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (ז) ותחס עליך צניעות שהיתה בך היא חסתה עליך. בירושלמי סוכה פ"ה ה"ו (דף נ"ה ע"ג) סנהדרין פ"ב ה"ד (דף כ' ע"ב) הנה היום הזה ראו עיניך את אשר נתנך [ה'] היום בידי במערה ואמר להרגך [ותחס עליך] (ש"א כ"ד י"א) ואחוס עליך אין כתיב כאן, אלא ותחס עליך, צניעותך חסתה עליך: (ח) מלמד שעשה עצמו כסוכה. בגמרא בבלי ברכות שם מובא זה בשם ר' אלעזר, ושם הגי' שסכך עצמו כסוכה: (ט) חנני אלהים כי שאפני. כל אות ב' וגם התחלת אות ג' עד כד"א אגרה בקציר. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (י) ומתרגמינן דדחקין שאפו שוררי דחקין לי מעקיי. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים: (יא) א"ר נהוראי. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס מובא סתמי: (יב) במקום שנאמר אלהים הוא מדת הדין. ב"ר נ"ג אות ג'

זפע"ג

הדין, וכן הוא אומר אלהים לא תקלל (שמות כב כז), עד האלהים יבא (שם שם ח). ה' זו מדת רחמים, וכן הוא אומר ה' ה' אל רחום וחנון (שם לד ו), כך אמר דוד לפני הקב"ה (יג) אם במדת הדין אתה דן אני מקבלך (יד) [באלהים אהלל דבר, ואם במדת רחמים אתה דן אני מקבלך] (טו) בה' אהלל דבר:

[ד] **עלי** אלהים נדריך אשלם תודות לך. (טז) אמר ר' פנחס בשם ר' לוי ור' יוחנן בשם ר' מנחם (יז) גליליאה (יח) כל התפלות בטלות לעתיד לבא, והודייה אינה בטלה לעולם, (יט) וכל הקרבנות בטלות לעתיד לבא, והתודה אינה בטלה לעולם, (כ) והוא שכתוב ותעמדנה שתי (תודות בית ה') [התודות בבית האלהים] (נחמיה יב מ), תודת התפלה ותודת הקרבן: (כא) כי הצלת נפשי ממות. שלא אמות ביד שאול: הלא רגלי מדחי. שלא אתחייב בעצתו של אחיתופל: להתהלך לפני

הערות ותקונים

ופע"ג אות ג', ועיין ברכות ס' ע"ב. ועיין להלן מזמור ק"א א"ר תנחומא ברבי יודן כתוב אחד אומר באלהים אהלל דבר וכתוב אחד אומר בה' אהלל דבר אם בא עלי בדין אהלל דבר אם בא עלי במדת רחמים אהלל דבר, והוא לקוח מירושלמי ברכות פ"ט ה"ז (דף י"ד ע"ב) אמר ר' תנחומא בן יהודה באלהים אהלל דבר בה' אהלל דבר בין על מדת הדין בין על מדת רחמים אהלל דבר: (יג) אם במדת הדין אתה דן אני מקבלך, באיזה כ"י ובנדפס הגי' אם במדת הדין אתה בא עלי אני מקבלך: (יד) באלהים אהלל דבר. הוספתי כמו שהוא לנכון גם בכ"י ו', והמעתיק השמיט מקבלך עד מקבלך: (טו) בה' אהלל דבר. בין הסיום הזה ובין התחלת המאמר עלי אלהים נדריך נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה וכן הוא אומר אלהים שיר חדש אשירה לך (תהלים קמ"ד ט') למה שעשית חדשה, שני מלכים יורדין למלחמה אין שניהם יוצאין ונוצחין אחד נוצח ואחד ניצוח, ואני ושאול ירדנו ונצחנו שניט, וכה"א הנותן תשועה למלכים וגו' ואח"כ מתחיל עלי אלהים [נדריך] אשלם תודות לך א"ר פנחס וכו': (טז) א"ר ר' פנחס בשם ר' לוי ור' יוחנן בש"ר מנחם גלילאה. מובא בילקוט תהלים סוף רמז תשע"ד בשם המדרש וגורס א"ר פנחס בש"ר לוי בשם ר' יוחנן ואמרי לה בשם רבי מנחם גלילאה ואמרי לה בשם ר' זעירא. צ"ל ור' יוחנן בשם ר' מנחם גלילאה. ואח"כ הוסיף הילקוט „ואמרי לה בשם ר' זעירא" והמאמר נשנה בפסיקתא דר"כ סוף פסקא שור או כשב, ובוי"ר פ"ט אות ז' וסוף פכ"ז ובתנחומא אמור סי' י"ט ובתנחומא הנדפס מכבר סי' י"ד ושם הגי' ר' פנחס ור' לוי ור' יוחנן בשם ר' מנחם דגליא. ולהלן במזמור ק' אות ד' הגי' ר' פנחס בש"ר לוי ור' יוחנן דמן גליא, תקנתי ר' פנחס ור' לוי ור' יוחנן בשם ר' מנחם דמן גליא, ובכ"י האחרים ובנדפס הגי' א"ר פנחס בשם ר' לוי לא זולת, וזה משגת המעתיק, והילקוט תהלים רמז תתנ"ד הביא המאמר הזה וגורס לנכון ר' פנחס ור' לוי ורבי אחא בשם ר' מנחם דמן גליא: (יז) גלילאה. בפסיקתא ובוי"ר הגי' דגליא ובתנחומא דגליל וגי' דגליא יותר נכונה, וכן בירושלמי ברכות פ"ד (דף ח' ע"ב) מנחם דגליא וכן נקרא כפר אצל עקרון ומקומו בגבול צפוני של יהודה, עיין ערוך השלם גליא ב': (יח) כל התפלות בטלות לע"ע והודייה אינה בטלה לעולם וכל הקרבנות בטלות לע"ל והתודה אינה בטלה לעולם. בפסיקתא שם ובוי"ר פכ"ז ובתנחומא במקום כל התפלות בטלות הגי' שם כל ההודיות בטלים, והודיות תודה אינה בטלה, ובוי"ר פ"ט הגי' כמו לפנינו כל התפלות בטלות, ולהלן סוף מזמור נשמטו המלות כל התפלות בטלות וכו'. ובילקוט תהלים שם נשמטו המלות כל הקרבנות בטלות לע"ל והתודה אינה בטלה לעולם: (יט) וכל הקרבנות בטלות. עיין ברמב"ן בפי' לפ' אמור פסוק חמץ תאפינה שסיים והמשכיל יבין וזה סוד מה שאמרו רבותינו כל הקרבנות בטלין וקרבן תודה אינו בטל לעולם כו', והאבודרהם סדר תפלות של חול (דף ד' ע"ב) הביא וז"ל ואומר במדרש תהלים מזמור מזמור לתודה כל התפלות בטלים כו', ופי' החכם רד"ק ערלנג לומר באמרו כל התפלות בטלות שלא יצטרכו לשאול צרכי עולם הזה כי בטובה גדולה יהיו כל הימים ואין להם שבח והודייה לשם יתברך וכן לא יהיו חוטאים לע"ל ואז לא יצטרכו לקרבן חטאת ואשם כי אם קרבן תודה שאינו בא על חטאת, וזהו שאמרו במדרש ויזכור כי בשר המה רוח הולך ולא ישוב שלא ישוב לטבעו וליצר הרע לימות המשיח עכ"ל. והרב הר"י אברבנאל בספרו ישועת משיחו העיון הרביעי סוף פ"א כתב שאין הכוונה שיבטל דבר ממצות התורה, אלא שאז יבטל יצר הרע לב האבן מבשרם כמ"ש ואת הצפוני ארחיק מעליכם ואמרו חז"ל זה יצר הרע הצפון בלבו, וע"כ יתבטלו רובי הקרבנות הבאים על איזה חטא זולת קרבן הבא להודות לה' על הטובה: (כ) והוא שכתוב ותעמדנה שתי תודות בית ה'. כ"ה בכל כ"י ותקנתי שתי התודות בבית האלהים. ובפסיקתא ובוי"ר ובתנחומא נוסחא אחרת הה"ד קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה קול אומרים הודו את ה' צבאות כי טוב [ה'] כי לעולם חסדו (ירמיה ל"ג י"א) הודו את ה' אלו ההודיות מביאים תודה זה קרבן תודה וכן דוד אמר אשלם תודות לך תודה אינו אומר אלא תודות זו ההודיה וקרבן תודה. ועיין להלן במזמור ק' קצת בסגנון אחר: (כא) כי הצלת נפשי ממות עד סוף המזמור. כל המאמר נמצא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ בגליון,

וליתא

(ה') [אלהים] באור החיים. בארץ ישראל: [דבר אחר] באור החיים. באור הגדול שבגן עדן:

מזמור נז

[א] **למנצח** אל תשחת לדוד מכתם בברחו מפני שאול במערה חנני (ה') [אלהים] חנני כי בך חסיה נפשי. (א) למה שתי פעמים חנני, חנני שלא אפול ביד שאול, שאם אפול בידו אינו חס עלי, חנני שלא יפול שאול בידי, שלא יפתה אותי יצר הרע ואהרגהו, הוי חנני (ה') [אלהים] חנני: ובצל כנפיך אחסה עד יעבור הוות. הוותו של שאול: דבר אחר חנני. שלא אכשל בדבר עבירה. [חנני שאם חס ושלום אחטא, בך חסיה נפשי, שאחזור בתשובה]. עד יעבור הוות. שאתה מכפר על עונותי: (ב) דבר אחר חנני. שלא יגרמו העונות ויחרב הבית, חנני בגלות. בך חסיה נפשי, במלכיות, שלא יהיו מכלות אותנו. עד יעבור הוות, הוותן של מלכיות, ותשיבני לבית מקדשך, ושם אתפלל ואודה:

[ב] **אקרא** לאלהים עליון לאל גומר עלי. (ג) אמר ר' סימון בשם ר' יהושע בן לוי בשלשה מקומות הסכים הקב"ה עם בית דין של מטה, (ד) ורבותינו אמרו אף ביריחו הסכים הקב"ה על ידי יהושע, (ה) שנאמר ויאמר ה' אל יהושע קום לך למה זה אתה נופל על פניך חטא ישראל וגם עברו את בריתי (יהושע ז י וי"א), ואלו הן, מעשרות, ושאילת שלום בשם, ומקרא מגילה, (ו) מעשרות מניין, דתנן לא גלו ישראל עד שבטלו המעשרות, דכתיב אלה החוקים והמשפטים אשר תשמרון לעשות בארץ (דברים יב א), וכיון שחזרו בימי עזרא קיימו אותן מעצמן, מניין דאמר ר' יוחנן ואת ראשית (עריסותיכם ותרומה) [עריסותינו ותרומותינו וגו' ומעשר אדמתנו ללוים] (נחמיה י לח), ואומר ובכל זאת אנחנו כורתים אמנה (שם שם א),

הערות ותקונים

וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, ושם המאמר קטוע וכך איתא שם: כי הצלת נפשי ממות הלא רגלי מדחי אתהלך לפני ה' בארצות החיים [צ"ל להתהלך לפני אלהים באור החיים] זו ארץ ישראל, ד"א זו גן עדן, אבל הילקוט ברמז תשע"ה (הרמז הזה יש לרשום על התחלת מזמור נ"ז) הביא המאמר בשלמות כמו שהוא בכ"י שלפניכו וכ"י ו', והוא הביא הגי' אמר רב טביומי משמי' דרב כך אמר דוד לפני הקב"ה הצילני שלא אמות ביד שאול כו', ובכפתור ופרח דף נ"ה ע"ב דפוס בערלין הביא וז"ל מדרש תהלים בארצות החיים זה ארץ ישראל, ד"א זה גן עדן: (א) למה שתי פעמים חנני. מובא בילקוט רמז תשע"ה וחסר הציון, והתחלת המאמר בילקוט שם למנצח על תשחת לדוד מכתם בברחו מפני שאול במערה אמר לפניו רבש"ע כו' עד חנני אלהים הוא מב"ר פנ"א אות ז', וגם על זה חסר הציון: (ב) ד"א חנני שלא יגרמו העונות ויחרב הבית, חנני בגלות, בך חסיה נפשי במלכיות כו'. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ בגליון, וכ"ה בילקוט, (ובילקוט שם נרשם בצדו עיין במדרש, יען כי המדפיס ראה שבמדרש הנדפס נוסחא אחרת), אבל בכ"י האחרים ובנדפס המאמר קטוע, ד"א חנני שלא יהו עונותי מכלות אותי עד יעבור הוות הוותן של מלכות (ובדפוסים אחרונים של גליות) ותשיבני לבית מקדשך ושם אתפלל ואודה: (ג) א"ר סימון בשם ר' יהושע בן לוי בשלשה מקומות הסכים הקב"ה עם בית דין של מטה כו'. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס נשמטו המלות „בן לוי". וכן נשנה המאמר בירושלמי ברכות סוף פ"ט (דף י"ד ע"ג) ורות רבה פ"ד בפסוק והנה בועז, ותנחומא ויחי אות י', ובתנחומא הנדפס מכבר אות ח', ובפסיקתא חדתא פ"א, ומובא בילקוט יהושע רמז י"ח וחסר הציון תנחומא, ובבבלי מכות כ"ג ע"ב, וע"ש בכל המקומות ותמצא איזה שנוים, ובירושלמי שם מובא בשם ר' יהושע דרומיא שלשה דברים גזרו ב"ד שלמטן ובין השלשה נכלל גם יריחו, ובשם ר' אבין שאמר בשם ר' יהושע בן לוי מובא שם אף המעשרות, ובתנחומא המאמר מפורש יותר ע"ש: (ד) ורבותינו אמרו אף ביריחו. הוא מאמר מוסגר, ויותר נכון להגיה דבר זה בסוף המאמר אחרי ג' דברים, וגם במדרש רות נשנה בסוף וי"א אף חרמה של יריחו כו': (ה) שנאמר כו' חטא ישראל. בירושלמי שם ובמדרש רות שם סיים וכן אמר הקב"ה אל יהושע חטא ישראל, ולא יהושע גזר, (בתמי' הרי יהושע וב"ד גזר על חרם יריחו המפורש ביהושע שם), אלא מלמד שאף הקב"ה הסכים עמו, (ובירושלמי הגי' אלא מלמד שהסכימו ב"ד של מעלה עמהן), ובתנחומא שם איתא כך כשנכנסו ישראל לארץ אמר להם יהושע והיתה העיר (ההיא) חרם (יהושע ו' י"ז), ואין אתה מוצא שאמר לו הקב"ה דבר זה אלא מעצמו עשאו ומניין שהסכים הקב"ה עמו, שנאמר חטא ישראל (שם ז' י"א): (ו) מעשרות מניין דתנן לא גלו ישראל עד שבטלו המעשרות כו'

מהו ובכל זאת, אלא בין שאנו גולין, ובין שאין אנו גולין, מקיימין אנו מצות מעשרות, ומניין שהסכים הקב"ה עמהם, שנאמר ועל החתום (נחמיה שם), על החתומים אינו אומר, (ז) אלא על החתום, (ח) וכן הוא אומר על ידי מלאכי הנביא היקבע אדם אלהים [וגו'] ואמרתם במה קבענוך (ט) (בתרומה ובמעשר) [המעשר והתרומה] (מלאכי ג ח). אמר ר' שמואל בר רב יצחק אמר להם הקב"ה בנוהג שבעולם הרב גוזר על התלמיד והוא עושה, שמא התלמיד גוזר על הרב והוא מקיים, ואתם גזרתם עלי בשביל המעשרות, וגמרתי עמכם, ואחר כך חזרתם בכם וקבעתם אותי ובטלתם אותן, שנאמר היקבע אדם אלהים, מהו היקבע, (י) אמר ר' לוי כל מי שמבקש לומר לחבירו למה אתה גוזל לי, לימא ליה למה את קבע לי: דבר אחר היקבע. אמר ר' ברכיה בשם ר' יוחנן אמר הקב"ה לישראל קובעים אתם אותי מלפשוט יד בעולמי ולהרויח אותו, שנאמר היקבע אדם אלהים כי אתם קובעים אותי: מגלת אסתר מניין, דכתיב קיימו וקבלו היהודים (אסתר ט כז), (יא) קיימו למעלה מה שקיבלו למטה: ושאילת שלום בשם מניין, דכתיב והנה בועז בא מבית לחם ויאמר לקוצרים ה' עמכם (רות ב ד), ואם תאמר מעצמו, אבל מן השמים לא הסכימו עמו, שהרי אמר המלאך לגדעון ה' עמך גבור החיל (שופטים ו יב):

[ג] (יב) **אמר** ר' תחליפא דמן קיסרי בשעה שעבר שאול על גזירתו של הקב"ה בעמלק, ובא שמואל והוכיחו, שנאמר יען (אשר עברת את פי ה') [מאסת את דבר ה'] (ש"א טו כג), וכיון שביקש לילך לו קרע לו את מעילו, שנאמר ויסב שמואל ללכת (ויאחז) [ויחזק] בכנף מעילו ויקרע ויאמר אליו שמואל קרע ה' את ממלכות ישראל מעליך היום [ונתנה לרעך הטוב ממך] (שם טו כז כח), אמר לו ומי הוא זה ריעי הטוב ממני שימלוך תחתי, אמר ליה רמז אני רומז לך, מי שקרע את מעילך, הוא עתיד ליטול מלכותך, וכשנכנס שאול למערה, וכרת דוד כנף מעילו, מיד נזכר שאול מה שאמר לו שמואל, התחיל לומר ידעתי כי מלוך תמלוך (שם

הערות ותקונים

כו'. כ"ה בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס מעשרות מניין לפי שלא גלו ישראל אלא על שבטלו את המעשרות וכיון שגלו נפטרו מן המעשרות שנ' אלה החקים והמשפטים אשר תשמרון לעשות, ובתנחומא שם גי' אחרת וכך איתא שם אחת בימי עזרא בשעה שעלו מבבל בקש הקב"ה להתיר להם המעשרות, מה עשו עמדו וגזרו על עצמן שיהו מעשרין, שנ' ואת ראשית עריסותינו ותרומותינו ופרי וגו' (נחמי' י' ל"ח) מה עשו כתבו אותו בספר ונתנו אותו בהיכל, מה עשו למחר נכנסו ומצאו אותו חתום שהסכים הקב"ה עמהם, שנ' ובכל זאת אנחנו כורתים אמנה וכותבים, ועל החתום וגו' (שם שם א'), ובמדרש רות שם גי' אחרת מעשרות מניין דא"ר ברכי' בשם ר' קרילפה בעון תרומות ומעשרות גלו, שמעון בר אבא בשם ר' יוחנן אמר כיון שגלו נפטרו והם חייבו עצמן מעליהן מה עשו אנשי כנסת הגדולה כתבו ספר ושטחוהו בעזרה ובשחרית עמדו ומצאוהו חתום הה"ד ובכל זאת אנחנו כורתים אמנה וכותבים ועל החתום, כתוב אחד אומר ועל החתום (נחמי' י' א') וכתוב אחד אומר ועל החתומים (שם שם ב') על החתום זה ב"ד של מעלה, ועל החתומים זה ב"ד של מטה ע"כ. ודברי המדרש רות מובא בתוס' יבמות דף פ"ב ע"ב ד"ה ירושה ע"ש: (ז) אלא על החתום. בכ"י האחרים ובנדפס סיים אחר זה חזרו ובטלו אותם: (ח) וכה"א ע"י מלאכי עד אסתר מניין, הוא מאמר מוסגר, וליתא במקומות שרשמתי לעיל: (ט) בתרומה ובמעשר. כ"ה בכל כ"י ובנדפס, ותקנתי המעשר והתרומה כמו שהוא בקרא, ובכ"י ב' ד' ה' ז' נוסף אחר זה: (הולאתם) [שאין מוציאין] מעשרותיכם כראוי, שוב אמר אהבתי אתכם אמר ה' ואמרתם במה אהבתנו הלוא אח עשו ליעקב וגו' (מלאכי א' ב'), בנוהג שבעולם מי שיש לו שני בנים אחד בכור ואחד פשוט, הבכור נוטל פי שנים והפשוט חלק אחד, אני לא עשיתי כן אלא ואוהב את יעקב ואת עשו שנאתי (שם), ואתם גוזלים המעשר והתרומה, ע"כ. והמאמר לקוח מן תנחומא תרומה אות ז' ע"ש, והמוסיף קצר בלשונו, ושם תמצא המאמר בשלמות: (י) א"ר לוי כל מי שמבקש. בתנחומא שם א"ר לוי לשון ערבי הוא, ערבי בא להשיח עם חברו אומר לו האת קובעיני ומזה בגמרא ר"ה כ"ו ע"א לוי איקלע להווא אתרא אתא גברא לקמיה א"ל קבטן פלניא, לא הוה ידע מה קאמר ליה, אתא שאל בי מדרשא אמרו ליה גזלן אמר לך, דכתיב היקבע אדם אלהים ע"כ: (יא) קיימו למעלה מה שקבלו למטה. מגילה ז' ע"א: (יב) א"ר תחליפא דמן קיסרי בשעה שעבר שאול כו'. אין שייכות כלל למאמר הזה בכאן, ואולי חסר ההתחלה ומוסב על הכתוב נכון לבי אלהים נכון לבי, והילקוט לא הביא כל המאמר

כד כא), מלוך בעולם הזה, תמלוך לעולם הבא, (יג) שנאמר ועבדי דוד מלך עליהם (יחזקאל לז כד):

[ד] (יד) **עורה** כבודי [עורה הנבל וכנור אעירה שחר]. (טו) איתער איקרי מן קומי איקרי דבריי, איקרי לא חשיב כלום, קומי אייקרי דבריי: אעירה שחר. אנא הוינא מעיר שחרא ושחרא לא הוה איתער לי, והיה יצרו מקטרגו, ואמר לו דוד דרכן של מלכים (טז) [להיות השחר מעוררן, ואת אמר אעירה שחר, דרכן של מלכים] להיות ישינים עד שלש שעות, ואתה אומר חצות לילה אקום להודות לך, (יז) והוא אומר (למשפטי) [על משפטי] צדקך, ומה היה דוד עושה, (יח) ר' פנחס בשם ר' אלעזר בר' מנחם אומר היה נוטל כנור ונבל ונותנו תחת מראשותיו, ועומד בחצי הלילה, ומנגן בהם, כדי שישמעו חביריו בתורה ויקומו, ומה היו חבירי תורה אומרים, ומה אם דוד המלך עוסק בתורה, אנו על אחת כמה וכמה. (יט) אמר ר' לוי כנור היה תלוי כנגד חלונותיו של דוד, והיתה רוח צפונית יוצאת בחצי הלילה (כ) ומנפנפת בו, והיה מנגן מאליו, הדא הוא דכתיב והיה כנגן המנגן (מ"ב ג טו), (כא) במנגן אין כתיב כאן, אלא כנגן המנגן, שהיה הכנור מנגן מאליו:

מזמור נח

[א] **למנצח** אל תשחת לדוד מכתם האמנם אלם צדק תדברון. (א) אמר ר' יצחק מה הוא אומנותו של אדם בעולם הזה, ישים עצמו כאילם (ב) בשעת מריבה, יכול אף בדברי תורה, תלמוד לומר צדק תדברון, יכול יגים דעתו על הבריות, תלמוד לומר מישרים תשפטו בני אדם: (ג) דבר אחר האמנם אלם. זה שאמר שלמה הפכפך דרך איש וזר (משלי כא ח), הפכפכין הן הרשעים שאינן עומדין בדיבורן, אומרים דבר ומבטלין, (ד) כך היה שאול הפכפך, (ה) אמש אמר לדוד דבר אחד, שנאמר ויאמר אל דוד צדיק אתה ממני (ש"א כד יח), מהו ממני, אם אין חטים רעות, יש חטים יפות, כך צדיק אתה ממני, אני עשיתיך צדיק שיצאתי לבקש נפשך, ואלמלי מצאתיך הרגתיך, ואני נפלתי בידך ולא הרגתני,

הערות ותקונים

שמאמר: (יג) שנאמר ועבדי דוד מלך עליהם. הראיה מן הכתוב, כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, ובכ"י ב' ד' ה' ז' אחרי המלות תמלוך בעולם הבא נמצא הוספה: באותה שעה קרא הקב"ה למלאכי השרת ואמר להם בואו וראו בריה שבראתי, בנוהג שבעולם אדם שהולך למשתה אינו מוליך בניו עמו מפני מראית העין, וזה יורד למלחמה ובניו עמו ויודע שמדת הדין פוגעת בהם, שנאמר ומחר אתה ובניך עמי (ש"א כ"ח י"ט), והתוספה הזאת אין לה שייכות כלל לכאן, ולקוח מן תנחומא אמור אות ד' (דף מ"ב ע"א) ועיין לעיל מזמור ז': (יד) עורה כבודי איתער איקרי עד סוף אות ד'. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ בגליון, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, והמאמר לקוח מירושלמי ברכות פ"א דף ב' ע"ד, וכן נשנה בפסיקתא דר"כ פסקא ויהי בחצי הלילה, ובאיכה רבתי פ"ב צעק לבם: (טו) איתער איקרי מן קומי איקרי דבריי, פי' התעורר כבודי מפני כבוד בוראי, כי כבודי אינו מאומה לפני כבוד בוראי, לכן אני מעיר השחר, והשחר אל יעיר אותי, ופי' איקרי, כבודי, כבוד תר' איקרא: (טז) להיות השחר מעוררן. הוספתי כמו שהוא בירושלמי ובמקומות הנ"ל, והשמיט המעתיק מן של מלכים עד של מלכים: (יז) והוא אומר על משפטי צדקך. כ"ה גם בירושלמי שם, אבל בפסיקתא ומהו על משפטי צדקך על משפטים שהבאת על או"ה ועל צדקה שעשית והבאת עם שרה זקני: (יח) ר' פנחס. ירושלמי שם, ובפסיקתא הוא במאמר שלפניו, ונשנה גם לעיל בשו"ט מזמור כ"ב, ובמדרש רות ריש פ"ו: (יט) א"ר לוי כנור הי' תלוי, עיין בפסיקתא דר"כ מה שהעירותי בהערה י"ז: (כ) ומנפנפת. כ"ה גם בירושלמי שם, פי' מנשבת ומזה במשנה טלית המנפנפת, עיין ערוך ערך נף א': (כא) במנגן אין כתיב, עיין בפסיקתא שם הערה י"ח:

(א) א"ר יצחק מה הוא אומנותו כו'. עד ד"א האמנם, הוא הוספה וכ"ה נוסף גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ בגליון, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, וזה נוסף מגמרא חולין פ"ט ע"א: (ב) בשעת מריבה. זה ליתא בגמרא שם: (ג) ד"א האמנם אלם זה שאמר שלמה הפכפך, מכאן מתחיל בכ"י האחרים (מלבד כ"י ו') ובנדפס: (ד) כך היה שאול הפכפך. הרא"פ הביא הגי' מכ"י שהי' לפניו, ר' יוחנן אמר כך היה שאול, וליתא בכ"י שלפני: (ה) אמש אמר לדוד דבר אחד שנ' ויאמר אל דוד וגו', מהו ממני אם אין חטים

רעות

הוי צדיק אתה ממני, (ו) [וכן הוא אומר יתר מרעהו צדיק (משלי יב כו), מרעהו זה שאול, שנאמר לרעך לדוד (ש"א כח יז), צדיק זה דוד]. ועתה השבעה לי [וגו'] (ז) וישבע (שאול לדוד) [דוד לשאול] (שם כד כב כג), כיון שהלך לו שאול, אמרו לו גבוריו וכי בשביל שלא הרגך במערה היה צדיק, (ח) יודע היה שאם היה עושה לך מאומה, היינו נכנסין ואוכלין אותו מיד, הביט ונתיירא, כיון ששמע ויקם וילך מדבר זיף ויבא דוד ואבישי אל העם לילה [והנה שאול] שוכב ישן במעגל (שם כו ז), היינו שוכב היינו ישן, אלא שניתנה להם שינת תרדמה, הדא הוא דכתיב כי כלם ישנים כי תרדמת (אלהים) [ה'] נפלה עליהם (שם שם יב), הוי שוכב ישן, ויאמר אבישי אל דוד סגר אלהים [היום] את אויבך בידך [וגו'] ויאמר דוד אל אבישי אל תשחיתהו (שם שם ח ט), לכך נאמר למנצח אל תשחת. ויאמר דוד חי ה' כי אם ה' יגפנו (שם שם י), ולמה שני פעמים ה', אלא אמר לו חי ה' אם תהרגנו, [אל תהרגהו, ואם תהרגהו חי ה'] אני אהרגך. (ט) דבר אחר חי ה', נשבע על השטן וגערו. ויקח דוד את החנית ואת צפחת המים [וגו'] ויקרא דוד אל העם ואל אבנר בן נר לאמר הלוא תענה אבנר (שם שם יג יד), אמר לו מה יש לו עכשיו לענותי, הרי אמרתם אמש לשאול על דבר המערה, שאלמלא עשה לך מאומה, היינו נכנסין ואוכלין אותו מיד, עכשיו הרי החנית והצפחת, מה יש לך לענות, הלוא תענה אבנר, ולא היה לו לענות, והיה כאילם (י) ולא הודה בצדקו של דוד, לכך נאמר האמנם אלם צדק, היה לך לומר אמונה נעשית כאילם ולא אמרת צדק שלי: (יא) דבר אחר אמר להם בצדק רדפתם אחרי, שהתורה אמרה צדק צדק תרדוף (דברים טז כ), או בצדק שפטתם אותי, שהתורה אמרה בצדק תשפוט עמיתך (ויקרא יט טו), כן עשיתם מישרים תשפטו בני אדם, לכך נאמר האמנם אלם צדק:

[ב] **אף** בלב עולות תפעלון בארץ [וגו'] זורו רשעים מרחם תעו מבטן. (יב) אמר להם הלב של אדם לא נברא אלא לומר אמת, שנאמר ודובר אמת בלבבו (תהלים טו ב), ואתם לא כך הייתם, אלא אף בלב עולות תפעלון בארץ (יג) חמס ידיכם תפלסון, הידים נבראו לעשות טובה וצדקה, ואתם עושים חמס ושוד, זורו רשעים מרחם תעו מבטן, הצדיקים מבטן ומרחם נקראו קדושים, שנאמר בטרם אצרך בבטן ידעתיך ובטרם תצא מרחם הקדשתיך (ירמיה א ה), וכן ישעיה אמר מבטן קראני ממעי אמי הזכיר שמי, ויאמר לי עבדי אתה (ישעיה מט א ג), (יד) אבל הרשעים נעשו זרים ורשעים מרחם אמם, שנאמר זורו רשעים מרחם תעו מבטן

הערות ותקונים

רעות יש חטים יפות כך צדיק אתה ממני, כל זה חסר בכ"י האחרים ובנדפס, וכ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ והביא הגי' א"ר יוחנן בן נורי אם אין חטים רעים אין חטים יפים, והביא גם ש"א אם אין חטים רעות יש חטים יפות: (ו) וכה"א יתר מרעהו. הוספתי כמו שהוא בכ"י האחרים ובנדפס, וליתא גם בכ"י ו', וכן הרא"פ רשם על זה „אינו בכתובים": (ז) וישבע שאול לדוד. כ"ה בכל כ"י ובנדפס, ותקנתי וישבע דוד לשאול, ומובא בילקוט שמואל רמז קל"ד, וגם שם בטעות וישבע שאול לדוד: (ח) יודע היה שאם היה עושה לך מאומה כו'. בכ"י האחרים ובנדפס גי' אחרת: יודע היה דוד שאם היה שולח בך יד היינו נכנסין ומוציאין אותו משם ומחתכין אותו אבר אבר ונתיירא מיד שמע וקבל מהם רדף אחריו: (ט) ד"א חי ה' נשבע על השטן וגערו. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ בגליון, ובכתבי יד האחרים ובנדפס ד"א נשבע על יצר הרע וגער בו: (י) ולא הודה בצדקו של דוד עד ד"א. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, וגם הנוסחא נשתנה שם קצת: (יא) ד"א אמר להם בצדק רדפתם. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס חסרים המלות ד"א, והמאמר מחובר למה שלפניו, והמאמר מובא בילקוט רמז תשע"ו, ובטעות נרשם בצדו „בראשית רבה" וצ"ל מדרש. ואולי הציון ב"ר נשמט ממקומו ויש להגיהו על ויתרוצצו הבנים בקרבה עד שהיו במעי אמן זירתיה מתיחא לקיבליה, והוא בב"ר פס"ג אות ו': (יב) אמר להם הלב של אדם לא נברא אלא לומר אמת. מובא בילקוט רמז תשע"ו בשם מדרש: (יג) חמס ידיכם תפלסון הידים נבראו לעשות טובה וצדקה כו'. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, אבל בכ"י האחרים ובנדפס חסר זה, ושם המאמר קטוע ורוח הקודש אומר ע"י ירמיה בטרם אצרך בבטן ידעתיך, וכן ישעיה אומר (ה') מבטן קראני, ומרחם הרשעים ניכרים: (יד) אבל הרשעים

נעשו

דוברי כזב, מרחם ומבטן הרשעים ניכרים, וכן אתה מוצא בעשו הרשע, (טו) עד דהוי במעוי דאימיה הוה מגיח עם יעקב אחוי, שנאמר ויתרוצצו הבנים בקרבה (בראשית כה כב), (טז) שהיה מרציץ עם אחיו במעי אמו, אמר דוד ואף אתם מרחם זריתם ומבטן תעיתם, שנאמר חמת למו כדמות [חמת] נחש כמו פתן חרש יאטם אזנו אשר לא ישמע לקול מלחשים (וחובר) [חובר] חברים מחוכם (פסוק ה ו), (יז) אמר להם אין אתם יודעין מה עשה הקב"ה לנחש, שיבר את רגליו ואת שיניו, ועכשיו הוא אוכל עפר, (יח) כך הוא יעשה הקב"ה למלשינים, שנאמר אלהים הרס שנימו בפימו מלתעות כפירים נתוץ ה' (ימסו) [ימאסו] כמו מים יתהלכו למו (פסוק ז ח), מה המים הללו כיון שנשפכו שוב אין מתקבצין, אלא הולכים להם, כך המלשינים כיון שאומרים דבר של מלשינות, שוב אין הדיבור חוזר בנתים: [ידרוך חציו]. כחץ היוצא מהקשת הולך ומכה וממית, כך לשון הרע, שנאמר חץ שחוט לשונם מרמה [דבר] (ירמיה ט ז): כמו יתמוללו. כד אינון ממללין:

[ג] **כמו** שבלול תמס יהלך נפל אשת בל חזו שמש. (יט) כשם ששבלול זה ממסמס והולך ורשומו ניכר, כך לשון הרע ממסמס והולך והיזקו ניכר, מה עונשו נופל באשו של גיהנם, ואינו רואה בשימושו של עולם הבא, שנאמר בל חזו שמש, אמר הקב"ה אתם אמרתם לשון הרע, אתם נופלים בגיהנם, ואש אוכלת אתכם, ואין אתם רואים שמש של עולם הבא, אבל הצדיקים וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה [ומרפא בכנפיה] (מלאכי ג כ):

[ד] (כ) **דבר** אחר נפל אשת בל חזו שמש. (כא) [הרי אתם חשובים כנפלים שמפלת האשה שאינן רואים שמש לעולם, וכן הוא אומר או כנפל טמון לא אהיה כעוללים לא ראו אור (איוב ג טז): דבר אחר נפל אשת בל חזו שמש]. נופלין אתם כאישות הללו שאינן רואין את השמש, אלא (כב) חולדין בקרקע ויושבין שם. שלשה בריות משונות משאר בריות, האישות ונחש וצפרדע, (כג) האישות אלמלא רואה אור, אין כל בריה יכולין לעמוד לפניו, הנחש אלמלא היו לו רגלים, היה רץ אחר הסוס במרוצה והורגו, הצפרדע אלמלא יש לו שיניים, אין כל בריה נכנס במים לפניו: בטרם יבינו סירותיכם אטד. היה לבית דין ללמוד מן הפועל הזה כשמוצא הקוץ בכרם בטרם שיגדל ויעשה לסירים ואטדים, כורת אותו במעדר: כמו חי. כל זמן שהוא בוסר: כמו חרון. כל זמן שהוא כחריות הללו שהן רכות, כמה דאת אמר שלשה סלי חורי (בראשית מ טז), מיד ישערנו: ישמח צדיק כי חזה נקם. אם אתם ראווין לבעל הכרם לכלות קוצי כרמו, ישמחו צדיקים בכלייתן:

הערות ותקונים

נעשו זרים כו'. לזה כוון רש"י תהלים נ"ח ד' זורו רשעים מרחם ממעי אמם הם נעשים זרים להקב"ה כדרך שעשה עשו ויתרוצצו הבנים בקרבה: (טו) עד דהוי במעי אמו הוה מגיח עם יעקב אחוי. בב"ר פס"ג אות ו', תנחומא תצא אות ד' (דף י"ח ע"א) ופסיקתא דר"כ פסקא זכור, וע"ש הערה מ"ז כשהוא יוצא ממעי אמו זירתיה מתוחה לקיבליה מה טעם זורו רשעים מרחם. פי' זרתיה אגרופו: (טז) שהיה מרצץ. הרא"פ הביא בגליון הנוסח עפ"י כ"י אחד שהי' לפניו, א"ר יהודה שהיה מרצץ: (יז) אמר להם אין אתם יודעין. מובא בילקוט שם והגיון מדרש במאמר שלפניו מוסב גם על המאמר המתחיל חמת למו: (יח) כך הוא יעשה הקב"ה למלשינים כו'. כל המאמר עד אמר הקב"ה אתם אמרתם לשון הרע (באות ג') הוא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט: (יט) כשם ששבלול זה ממסמס והולך ורשומו ניכר, כי השרץ הזה (שנעקע) נמס בהליכתו ומניח ריר אחריו, ולכן ניכר שבילי עקבותיו, ופי' ממסמס נמס ונימק: (כ) ד"א נפל אשת עד סוף המזמור. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (כא) הרי אתם חשובים. הוספתי בפנים כמו שהוא בכ"י ו', ובהוספת הרא"פ שהוסיף, ונשמט ע"י המעתיק מן בל חזו שמש עד בל חזו שמש: (כב) חולדין בקרקע. פי' חופרין ונוקבין בקרקע. ומזה בב"ב י"ט ע"ב שמחלידין את הקרקע ומעלין תיחוח: (כג) האישות אלמלא רואה אור אין כל בריה יכולה לעמוד לפניו. ומזה בגמרא מ"ק ו' ע"ב, מאי אישות אר"י בריה שאין לה עינים מאי קרא כמו שבלול תמס יהלך נפל אשת בל חזו שמש, ובירושלמי מ"ק פ"א ה"ד (דף פ' ע"ג), אישות זו חולדה, אע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר, נפל אשת בל חזו שמש:

מזמור נט

[א] **למנצח** אל תשחת לדוד מכתם בשלוח שאול וישמרו את הבית להמיתו. (א) זהו שאמר הכתוב טובים השנים מן האחד (קהלת ד ט), טובים השנים שיוצאים לדרך, מן האחד שיוצא יחיד: [כי אם יפלו האחד יקים את חברו וגו' (שם שם י)], אם יפול האחד חברו מעמידו, ואם יתקפו האחד השנים יעמדו נגדו (שם שם יב), שאם יבא אדם רע נגדו, [השנים יעמדו נגדו]. ואם שלשה הרי יפה, שנאמר והחוט המשולש לא במהרה ינתק (שם שם): (ב) דבר אחר טובים השנים. טוב צדיק בן צדיק מצדיק בן רשע, אינו דומה זכות צדיק אחד, לזכות שנים, אשר יש להם שכר, שאם יבא פורעניות על בני המשפחה (ג) זכות שניהם עומדות ומצילות אותם, ואם היו שלשה, צדיק בן צדיק [בן צדיק], אין פוסקת מהן לעולם, שנאמר והחוט המשולש. (ד) אמרו לפני ר' זעירא והלא פלוני צדיק בן צדיק [בן צדיק] ודור רביעי רשעים, אמר להם לא אמר שלמה לא ינתק, אלא לא במהרה ינתק, ואפילו פוסקת חוזרת, כמו שנאמר לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך אמר ה' מעתה ועד עולם (ישעיה נט כא), (ה) כיון שהוא תלמיד חכם ובנו ובן בנו, שוב אין התורה פוסקת מהם לעולם, שנאמר מעתה ועד עולם, ומהו אמר ה', אמר הקב"ה אני ערב בדבר הזה: דבר אחר טובים השנים. (ו) שיתעסקו בפרגמטיא, מן האחד יחיד, ואם היו שלשה היה יפה, שנאמר והחוט המשולש: (ז) דבר אחר טובים השנים. זו מיכל בת שאול ויהונתן, שהיו שניהם אוהבים לדוד, במיכל כתיב ומיכל בת שאול אהבתהו (ש"א יח כח), וביונתן כתיב ויאהבו יהונתן כנפשו (שם שם א), מיכל ממלטת אותו מן הבית, ויהונתן מן החוץ, הוי טובים השנים מן האחד. והחוט המשולש. אלו ישראל ויהודה, שנאמר וכל ישראל ויהודה (אוהבים) [אוהב] את דוד (שם שם טז), הוי למנצח אל תשחת [וגו']:

[ב] (ח) **דבר** אחר [טובים השנים מן האחד]. זהו שאמר הכתוב מצא אשה מצא טוב (משלי יח כב), וכאן כתיב ומוצא אני מר ממות את האשה (קהלת ז כו), אלא אם היא אשה טובה אין סוף לטובתה, ואם היא אשה רעה אין סוף לרעתה, הוי מצא אשה מצא טוב. (ט) את מוצא עד שלא נבראת האשה [כתיב] לא טוב היות האדם לבדו (בראשית ב יח), (י) ומשנבראת [כתיב] וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד (שם א לא), הוי מצא אשה מצא טוב. (יא) אמרו

הערות ותקונים

(א) זש"ה טובים השנים. עיין קה"ר פ"ד בפ' הזה דרשות רבות בזה, והדרשה שלפנינו טובים השנים שיוצאים לדרך ליתא שם, והביא כאן כל הדרשות לסיים ד"א מצא אשה מצא טוב זו מיכל בת שאול, שהצילה את דוד, והמזמור הזה הוא על שם שהיה קרוב למות בשלוח שאול וישמרו את הבית להמיתו. עיין בפירש"י שם שכתב וישמרו את הבית כשאמרה להם מיכל חולה הוא (ש"א י"ט י"ד) והבריחתו בלילה, ובילקוט קהלת רמז תתקע"א בפ' טובים השנים הביא ד"א טובים השנים שיוצאים לדרך שאם נפל אחד מהם חברו מקימו ע"כ, וזה לקוח ממשו"ט: (ב) ד"א טוב צדיק בן צדיק. מובא בילקוט קהלת שם, ונובע ממדרש שלפנינו, וליתא במדרש קהלת שם: (ג) זכות שניהם עומדות ומצילות אותם. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס זכות שניהם עומדת ומצלת אותה, שנאמר ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה (ירמיה ג' י"ד), שבשביל שנים המשפחה נצלת, והרא"פ רשם על זה „איננו בכתובים": (ד) אמרו לפני ר' זעירא. עיין בקה"ר שם סוף פסוק טובים השנים, א"ר זעירא כו' אמר לון ומי כתיב לא לעולם ינתק לא במהרה ינתק כתיב: (ה) כיון שהוא תלמיד חכם כו'. בבבלי ב"מ פ"ה ע"א מובא זה בשם ר' פרנך שאמר בשם ר' יוחנן: (ו) שיתעסקו בפרגמטיא. זה נשנה בקה"ר שם טובים השנים שהם נושאים ונותנין בפרגמטיא מן האחד זה לעצמו וזה לעצמו, כי אם יפלו שאם יפול ויסתכן אחד מהם חברו מעמידו, והחוט המשולש כד אינון תלת: (ז) ד"א זו מיכל בת שאול. מובא בילקוט תהלים רמז תשע"ז בשם המדרש, והשמיט באמצע והחל לכן קורא את מיכל עגלה: (ח) ד"א טובים השנים, זש"ה מצא אשה מצא טוב עיין לעיל ריש מזמור כ"ג: (ט) את מוצא עד שלא נבראת האשה. מובא בילקוט משלי רמז תתקנ"ז, והביא זה בשם ר' יוחנן בן נורי: (י) ומשנבראת כתיב. כי זכר ונקבה ברא אותם: (יא) אמרו רבותינו. נשנה בב"ר פי"ז אות ב' ושם איתא תני ר' יעקב כל שאין לו אשה שרוי בלא טובה, בלא עזר, בלא שמחה,

בלא

רבותינו כל מי שאין לו אשה (יב) שרוי בלא ברכה [בלא חיים, (יג) בלא שמחה בלא עזר, (יד) בלא טובה בלא שלום. בלא ברכה] שנאמר ויברך אותם אלהים (בראשית א כח), אותם בזמן שהם שנים. בלא חיים טובים, שנאמר (וראה) [ראה] חיים עם (האשה) [אשה] (קהלת ט ט). בלא שמחה, שנאמר ושמח (באשת) [מאשת] נעוריך (משלי ה יח). בלא עזר, שנאמר אעשה לו עזר כנגדו (בראשית ב יח). בלא טובה, שנאמר מצא אשה מצא טוב (משלי יח כב). (טו) בלא שלום, שנאמר וידעת כי שלום אהלך (איוב ה כד), (טז) ואין אוהל אלא אשה, שנאמר לך אמור להם שובו לכם לאהליכם (דברים ה כז). (יז) ויש אומרים אף שרוי בלא תורה, שנאמר האם אין עזרתי בי ותושיה נדחה ממני (איוב ו יג), הוי מצא אשה מצא טוב: דבר אחר כשהאשה טובה מצא טוב, וכשהאשה רעה (יח) היא ממצה הטובות כולן מביתו ועושה אותו עני, אבל אם היא טובה מה כתיב בה, אשת חיל עטרת בעלה (משלי יב ד), ואומר אשת חיל מי ימצא (משלי לא י), ועל זה נאמר ויפק רצון מה' (שם יח כב), וכן הוא אומר ומה' אשה משכלת (שם יט יד), (יט) בוא וראה כמה קשה הוא הזיווג, מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים הקב"ה מייחד שמו על הזיווג, בתורה כתיב ויען לבן ובתואל ויאמרו מה' יצא הדבר (בראשית כד נ), ובנביאים כתיב ואביו ואמו לא ידעו כי מה' (יצא הדבר) [היא] (שופטים יד ד), (כ) ובכתובים כתיב ומה' אשה משכלת (משלי יט יד), מכאן שייחד הקב"ה שמו על הזיווג:

[ג] (כא) **דבר** אחר מצא אשה מצא טוב. אבל אשה רעה מרה ממנה, (כב) מעשה בבנו של ר' עקיבא שנשא אשה, מה עשה כיון שנכנסה עמו לחדר היה עומד כל הלילה וקורא בתורה (כג) ושונה בהגדות, אמר לה סבי לון בוצינא ומנהרין לי, סבת ליה בוצינא ואנהרה ליה כל לילה, והות קיימא קמיה ומנהרא, והוה פתיחא ספרא וגלייה ליה מן רישא לסיפא ומן סיפא לרישא, וכל ליליה איתקיימא ומנהרא ליה עד דאתא צפרא, בצפרא קרב ר' עקיבא לגביה, אמר ליה מצא או מוצא, אמר ליה מצא, הוי מצא אשה מצא טוב: דבר אחר [מצא אשה מצא טוב]. זו מיכל בת שאול שהיתה אוהבת לדוד בעלה יותר מאביה,

הערות ותקונים

בלא ברכה, בלא כפרה כו', ר' סימון בשם ריב"ל אמר אף בלא שלום, ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר אף בלא חיים, ובקה"ר פ"ט פ' ראה חיים עם אשה מובא סתמי ובשם ריב"ל מובא אף בלא חיים, גם אף בלא שלום, ועיין בבבלי יבמות ס"ב ע"ב א"ר תנחום אמר ר' חנילאי כל שאין לו אשה שרוי בלא שמחה בלא ברכה בלא טובה: (יב) שרוי בלא ברכה שנאמר ויברך אותם אלהים. בב"ר ובקה"ר וביבמות שם מובא ראיה על בלא ברכה מן להניח ברכה אל ביתך (יחזקאל מ"ד ל'): (יג) בלא שמחה שנ' ושמח מאשת נעוריך. בב"ר ובקה"ר וביבמות שם מובא ראיה מן ושמחת אתה וביתך (דברים י"ד כ"ו), ואין ספק שהמדפיסים תקנו במדרשים עפ"י הבבלי: (יד) בלא טובה שנאמר מצא אשה מצא טוב. בב"ר ובקה"ר וביבמות שם מובא ראיה מן לא טוב היות האדם לבדו: (טו) בלא שלום שנאמר וידעת כי שלום אהלך. בב"ר וקה"ר מובא ראיה מן ואתה שלום וביתך שלום (ש"א כ"ה ו'), אבל ביבמות הוא כמו לפנינו, ובכ"י האחרים חסר זה ששרוי בלא שלום וסופר ומונה רק שחסר חמשה דברים, גם וי"א ליתא שם, גם חסר שם התחלה מהמאמר שאחר זה, ד"א כשהאשה טובה מצא טוב, ומתחיל וכשהיא רעה: (טז) ואין אהל אלא אשה כו'. מ"ק ז' ע"ב: (יז) וי"א אף שרוי בלא תורה. זה ליתא שם, ובגמרא יבמות שם במערבא אמרי בלא תורה דכתיב האם אין עזרתי בי ותושיה נדחה ממני, ופירש"י האם אין עזרתי בי אשתי, דכתיב עזר כנגדו, מיד תושיה נדחה ממני שצריך לעסוק בצרכי ביתו ותלמודו משתכח: (יח) היא ממצה הטובות. דריש מצא לשון מיץ, מן שמריה ימצו ישתו ור"ל האשה הרעה ממצה כל טוב מביתו: (יט) בוא וראה כמה קשה הוא הזיווג. ב"ר פס"ח אות ג' ר' פנחס בש"ר אבהו מצינו בתורה בנביאים ובכתובים שאין זיווגו של איש אלא מן הקב"ה. ועיין מ"ק י"ח ע"ב אמר רב משום ר' ראובן בן האצטרובלי מן התורה מן הנביאים ומן הכתובים מה' אשה לאיש: (כ) ובכתובים כתיב ומה' אשה משכלת. כ"ה גם בב"ר ובמ"ק, אבל בכ"י האחרים ובנדפס בטעות ובכתובים ויפק רצון מה' (משלי י"ח): (כא) ד"א מצא אשה אבל אשה רעה מרה ממנה. זה חסר בכ"י האחרים ובנדפס: (כב) מעשה בבנו של ר' עקיבא. מובא בילקוט משלי רמז תתקנ"ח וחסר הציון: (כג) ושונה בהגדות. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס:

והיאך

שמילטה נפשו מאביה, אימתי בשעה ששלח שאול לשמור את הבית, הדא הוא דכתיב למנצח אל תשחת [וגו']:

[ד] [**בברחו** מפני שאול במערה]. (כד) והיאך ברח דוד, ר' אייבו ורבנן, ר' אייבו אמר שני שערים (כה) היו לו לדוד בביתו, והאחד היה נעול, ומשמרין אותו מן השער הזה, ויצא בשער אחר וברח, ורבנן אמרו שער אחד היה לו, והיו עומדין על השער והיו משמרין שלא יברח, מה עשתה מיכל, שילשלה אותו בעד החלון וברח, כיון שעלו שלוחים של שאול לבית, מה עשתה נטלה התרפים ונתנם על המטה, (כו) ונתנה כביר העזים מראשותיו, (כז) שנאמר (ומיכל בת שאול לקחה את התרפים) [ותקח מיכל את התרפים וגו'] (ש"א יט יג), כיון שנכנסו ובקשו את דוד, אמרה להם מיכל חולה הוא ומוטל על המטה, הלכו ואמרו לשאול, אמר להם הביאוהו במטה לכאן, הלכו והביאו את המטה אצלו והוא מצא את התרפים במטה, והתחיל כועס על מיכל בתו, אמר לה למה רמיתני והברחת את שונאי, אמרה לו אתה השיאתני ללסטים שלך, ועמד עלי עם החרב להרגני, ואמר לי (כח) אם אין את מברחת אותי אני אהרוג אותך, מיד נתפחדתי ויראתי ממנו, והברחתיו, הדא הוא דכתיב הוא אמר אלי שלחני למה אמיתך (ש"א יט יז), (כט) ולכך נקרא שמה עגלה, הדא הוא דכתיב והששי יתרעם לעגלה אשת דוד (ש"ב ג ה), זו מיכל ולמה נקרא שמה עגלה, מה העגלה הזאת אינה מקבלת עול על צוארה, כך מיכל לא קיבלה עול מאביה, אלא קינטרה אותו:

[ה] **ואתה** ה' אלהים [צבאות] אלהי ישראל הקיצה לפקוד (את) כל הגוים. (ל) לפי שבעולם הזה עושה הקב"ה עצמו כישן, ולמה שעדיין אין הדין נותן שיגאלו, שנאמר ויקץ כישן ה' (תהלים עח סה), אבל לעתיד לבא כשיבוא הקץ כביכול הקב"ה נוער עליהם, שנאמר הקיצה לפקוד (את) כל הגוים, באותה שעה אל תחון כל בוגדי און סלה:

מזמור ס

[א] **למנצח** על שושן עדות מכתם לדוד ללמד. (א) זהו שאמר הכתוב קרוב מצדיקי [מי

הערות ותקונים

(כד) והיאך ברח דוד. מובא בילקוט שמואל רמז קכ"ט ד"ה ותורד מיכל את דוד בעד החלון [וילך ויברח וימלט] (ש"א י"ט י"ב), ובכ"י ב' ד' ה' ז' נמצא הוספה: כל הנותן מקום לשעה השעה נופלת בידו, וכל מי שעומד כנגד השעה הוא נופל בידה, כגון יעקב ומשה ויצחק ודוד, שנתנו מקום לה ונפלה בידם, וכגון אבימלך ונבות והמן שעמדו כנגדה ונפלו בידה, ולפי שעמד מרדכי כנגד המן הרשע קימעה כבר היו ישראל כלין מן העולם: (כה) היו לו לדוד בביתו. בילקוט נוסף „אחד גדול ואחד קטן": (כו) ונתנה כביר העזים מראשותיו. הרד"ק הביא את המדרש הזה ולקח דבריו מהילקוט וכתב התרפים עשוים בדמות גוף האדם לפיכך שמה אותם במטה שידמה דוד שוכב שם ובמקום ראשו שמה כביר העזים שידמה כשער ראש האדם, ופי' כביר העזים כר עשוי משער העזים: (כז) שנאמר ומיכל בת שאול וגו'. כ"ה בכל כ"י ובנדפס, ובקרא כתיב ותקח מיכל את התרפים: (כח) אם אין את מברחת אותי אני אהרוג אותך מיד נתפחדתי ויראתי ממנו והברחתיו. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס אם אינך מברחת אותי אני מתיז את ראשך בסייף ומיד נלטנן דמי ונתפחדתי והברחתיו. גם נוסף עוד שם וכן בכ"י ג' ובדפוס ראשון הנדפס עפ"י כ"י הזה, „ומרוב המורא נתחלחלתי כענין שנאמר ותתחלחל המלכה מאד (אסתר ד' ד') מלמד שפירסה נדה, נלמדך שהחרדה מביאה את הדמים". וזה הוסיף מעתיק אחד בכ"י ואח"כ נדפס כן בכל הדפוסים. והמאמר מלמד שפירסה נדה הוא מגמרא מגילה דף ט"ו ע"ב נדה דף ע"א ע"א, וכן במדרש אסתר פ"ח פ' ותתחלחל המלכה רבנן דתמן אמרין שפרסה נדה, ועיין במדרש אבא גריון שהוצאתי לאור הערה נ"ה, ומה שסיים נלמדך שהחרדה מביאה את הדמים, בנדה שם איתא תנן שחרדה מסלקת את הדמים, והוא במשנה נדה ל"ט ע"א: (כט) ולכך נקרא שמה עגלה. מובא בילקוט תהלים רמז תשע"ז ושם הביא התחלת המאמר והשמיט מאמר שלם ומובא ממנו בשמואל רמז קכ"ט ואח"כ הביא בתהלים שם מן לכך נקרא שמה עגלה, והוא המאמר שלפנינו, ועיין בגמרא סנהדרין כ"א ע"א טעם אחר שנקראת עגלה: (ל) לפי שבעולם הזה עד סוף המזמור. כל המאמר נמצא ג"כ בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וכן נמצא בילקוט ברמז תשע"ז, אבל בכ"י האחרים ובנדפס גם בדפוס ראשון ליתא:

(א) זש"ה קרוב מצדיקי. נובע מתנחומא דברים אות ג', ושם הגי' זש"ה קרוב מצדיקי מי יריב אתי נעמדה

יחד

יריב אתי (ישעיה נ ח), מהו קרוב מצדיקי], כשנתן הקב"ה את התורה לישראל, להשיב בה לכל האומות, [בהצותו את ארם נהרים ואת ארם צובה], כשהלך יואב לעשות מלחמה עם ארם, אמרו לו אין אתה בן בנו של יעקב, לא כן היו התנאים, ועתה לכה נכרתה ברית אני ואתה וגו' ויקח יעקב אבן וירימה מצבה וגו' [ויאמר לבן הגל הזה עד ביני ובינך] (בראשית לא מד מה מח), כיון ששמע יואב כך לא היה יודע מה להשיבו, בא אצל דוד ואמר לו כך וכך אמר לי ארם, (ב) מיד הושיב דוד סנהדרין, וכן אמר שלמה בטנך ערמת חטים [סוגה בשושנים] (שה"ש ז ג), שני כריתות כרתו אבותינו, (ג) אחד כרת אברהם, שנאמר ויהי בעת ההוא ויאמר אבימלך [וגו'] ועתה השבעה לי באלהים [וגו'] ויכרתו ברית (בראשית כא כב כג לב), באו ליכנס בארץ פלשתים, אמר להם אין אתם בנים של אברהם, ואין אתם מקיימין מצות הברית שכרת אברהם עם אבימלך, אמר להם הן אנו מקיימין, אבל אין אתם פלשתים, הלכו להם, וכן הוא אומר והעוים היושבים בחצרים עד עזה כפתורים היוצאים מכפתור (דברים ב כג), כפרתם באותה שבועה, מיד נכנסו לארץ וירשוה. וכן ארם אמרו לו ליואב לאו מבניו של יעקב אתם, ולא כך התנה ארם עם יעקב, שנאמר עד הגל הזה ועדה המצבה (בראשית לא נב), אמר להם יואב ולא הם עברו תחלה, שנאמר מן ארם ינחני בלק מלך מואב (במדבר כג ז), ולא זו בלבד, אלא בימי כושן רשעתים [שנאמר ויעבדו בני ישראל את כושן רשעתים (שופטים ג ח)], שהרשיע שתי רשעיות, אחת בימי בלעם, ואחת בימי כושן, כיון שלמדוהו מסנהדרין, אמר למנצח על שושן עדות מכתם לדוד ללמד: (ד) בהצותו את ארם נהרים ואת ארם צובה. [מהו בהצותו, שהציתה באש: (ה) דבר אחר שירה בה חצים: דבר אחר] שנטל ארם נהרים ונתן בארם צובה, וארם צובה נתן בארם נהרים: (ו) [וישב יואב. מלמד ששנה ופתח אותה אמר [אם] אני מחריבה אותה עכשיו (שאיני מוצא בחזירתי לא אכילה ולא שתיה, אלא אניח להם עד שאכבה את ארם, ונחזור עליהם) אם כן מה אני מוצא כשאעלה מן המלחמה עם ארם, אלא הריני מניחה עד שאעלה, כיון שחזר הכה אותם, שנאמר וישב יואב ויך את (ארם) [אדום]:

[ב] **אלהים** זנחתנו פרצתנו אנפת תשובב לנו. (ז) [אמר הקב"ה אני זנחתי אתכם ואתם זנחתם אותי, וכן הוא אומר זנח ישראל טוב אויב ירדפו

הערות ותקונים

יחד וגו' נתן הקב"ה תורה לישראל כדי שיזכה בה לכל האומות. ומן כשהלך יואב מובא בילקוט תהלים רמז תשע"ז ובטעות נרשם שם ב"ר פע"ד כי כל המאמר שהביא הוא משו"ט שלפנינו והציון ב"ר פע"ד נשמט ממקומו ושייך על התחלת המאמר שהביא, כשהלך דוד לארם נהרים ולארם צובה פגע יואב באדומים כו', הוא מב"ר פע"ד אות ט"ו. ובילקוט שמואל רמז קמ"ז הביא המאמר בשם ב"ר ובילקוט דברים רמז תת"ה הביא בשם התנחומא: (ב) מיד הושיב סנהדרין וכן אמר שלמה בטנך ערמת חטים. הוספתי סיפא דקרא סוגה בשושנים, ובתנחומא שם שושן עדות אלו סנהדרין שנאמר סוגה בשושנים, עדות על שם התורה שנקראת עדות, מכתם זה דוד שעשה עצמו מך, ותם על שהלך בתמימות עם קונו, ושם בהערה ח' הבאתי בשם הערוך ערך ששן שהביא בשם הילמדנו וז"ל בילמדנו בפסקא רב לך סוב מיד הושיב דוד סנהדרין שכך שלמה אמר בטנך ערמת חטים סוגה בשושנים אלו החכמים, שנאמר למנצח על שושן עדות ע"כ, ובילקוט תהלים שם מיד הושיב סנהדרין הוסיף „שנקראו שושנים". ולמאמר שלפנינו כוון רש"י תהלים ס' א' מכתם לדוד על עדותן של סנהדרין שנמשלו לשושנים שנאמר סוגה בשושנים כשנצרך שילמדוהו מה יעשה כשנלחם עם ארם נהרים ושלח את יואב עליהם אמרו לו ליואב ולא מבניו של יעקב אתם היכן היא השבועה שנשבע ללבן עד הגל הזה, ולא היה יודע מה להשיב, בא לו אצל דוד, אמר לדוד כך אמרו לי בני ארם באו ושאלו את סנהדרין אמרו להם ולא הם עברו תחלה את השבועה, שנאמר מן ארם ינחני בלק מלך מואב, ועוד כושן רשעתים, ארמי היה: (ג) אחד כרת אברהם. והשני כרת יצחק שנאמר ונכרתה ברית עמך (בראשית כ"ו כ"ח): (ד) בהצותו את ארם נהרים. מובא בילקוט תהלים רמז תשע"ז, והביא זה בשם ר' יוחנן, ובכל כ"י מובא זה סתמי: (ה) ד"א שירה בה חצים. דורש ה"א במקום חי"ת לשון חצים: (ו) וישב יואב. מובא בילקוט שמואל רמז קמ"ז באמצע המאמר שהביא מב"ר ומן ד"א וישב יואב עד כתוב אחד אומר הוא משו"ט שלפנינו וקצת בקצרה: (ז) אמר הקב"ה. הוספתי כמו שהוא בכ"י האחרים ובנדפס,

גם

(הושע ח ג), ואף על פי שאנפת בי, חזור ושוב אלי], כמה שנאמר אודך ה' כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני (ישעיה יב א): [הרעשתה ארץ]. (ח) בשעה שאמר לו יואב הדברים האלו רעשה הארץ, נתפלצה עליהם ונתקפלה תחתיו, ונמצא עומד דוד להכותו, מיד עמד ואמר רפה שבריה כי מטה. (ט) מהו פצמתה, דלתיה כמה שנאמר ויהי כקרוא יהודי שלש דלתות (ירמיה לו כג), ומתרגמינן פצימין, ואמרו רבותינו חרס כדי ליתן בין פצים לחבירו: הראית עמך קשה [השקיתנו יין תרעלה]. מהו השקיתנו יין תרעלה, (י) יין שהוא מתער את העולם, שיתיר עולה של תורה:

[ג] (יא) **נתתה** ליראיך נס להתנוסס. למה מפני קושט, מפני האמת סלה. למען יחלצון ידידיך הושיעה ימינך ועננו. זו תורה שניתנה בימין, שנאמר מימינו אש דת למו (דברים לג ב), אמר הקב"ה אותה אתה מבקש, אני מוסיף לך אחרת, וכן הוא אומר יוסיף ה' שנית ידו לקנות את שאר עמו (ישעיה יא יא): לי גלעד. אני הוא שעשיתי נס ליפתח הגלעדי, ואני הוא שעשיתי נס לגדעון בן יואש משבט מנשה, והיתה תשועתו תשועת שעה, אבל לעתיד לבא אני מושיעכם על יד משיח בן אפרים, ועל יד משיח בן דוד משבט יהודה: ואפרים מעוז ראשי. שקיבל עול המלכות תחילה, ואחר כך יהודה מחוקקי, זה משיח בן דוד: מואב סיר רחצי. שנאמר ועפו בכתף פלשתים ימה יחדו יבוזו את בני קדם אדום ומואב משלוח ידם (שם יא יד), הוי מואב סיר רחצי, הסיר הזה אדם רוחץ בו רגליו ודוחקן: על אדום אשליך נעלי. לרומסו, כמו שנאמר תרמסנה רגל (שם כו ו), זה רגלו של הקב"ה, שנאמר ואדרכם באפי וארמסם בחמתי (שם סג ג): רגלי עני (שם כו ו). זה מלך המשיח, שנאמר עני ורוכב על חמור (זכריה ט ט): פעמי דלים (ישעיה כו ו). אלו ישראל, שנאמר וידל ישראל (עד) מאד (שופטים ו ו): עלי פלשת התרועעי. יש אומרים כמו רועה התרועעה הארץ (ישעיה כד יט), ויש אומרים תרועת מלחמה: מי יובילני עיר מצור. זו מלחמתה של רומי: מי נחני עד אדום. זו מלחמתה של קוסטנטינא, באותה שעה יעמדו ישראל בצרה גדולה, ויאמרו הלא אתה אלהים זנחתנו, וכשרואין נחמיה בן חושיאל מת לפני שערי ירושלים, אומרים הבה לנו (עזרה) [עזרת] מצר ושוא תשועת אדם, באלהים נעשה חיל והוא יבוס צרינו:

מזמור סא

[א] **למנצח** על (נגינות) [נגינת] לדוד. (א) זהו שאמר הכתוב רחוק ה' מרשעים

הערות ותקונים

גם בדפוס ראשון, וכן בילקוט: (ח) בשעה שאמר לו יואב הדברים האלו כו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' בשעה שאמר למואב אלה הדברים נתפלצה עליהם ונתקפלה תחתיו ונמצא עומד להכותו באותה שעה אמר רפה שבריה כי מטה והמאמר כלו קשה הבנה: (ט) מהו פצמתה דלתיה. כמו שנאמר ויהי כקרוא יהודי שלש דלתות ומתרגמינן פצימין, ואמרו רבותינו חרס כדי ליתן בין פצים לחברו. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ בגליון, וזה הוספה, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, והוא מן מעתיק אחד שבא לפרש מלת פצמתה, והביא ראיה מן חרס כדי ליתן בין פצים לחברו, והוא במשנה שבת דף פ"ב ע"א, ועיין בערוך ערך פצם, וסיים ומנין שפצים לשון סדק וקרע דכתיב הרעשתה ארץ פצמתה, וקרע לו חלוני תרגומו ופצים ליה חרכין, והביא עוד שם פי' אחר שם הלחי והמזוזה נקרא פצימא, והביא ראי' תר' ויהי כקרוא יהודי שלש דלתות תר' תלת פצים. ועפ"י הערוך הוסיף אחד המעתיקים את ההוספה אל המדרש: (י) יין שהוא מתער את העולם שיתיר עולה של תורה. נראה כי דורש תרעלה נוטריקון תר עלה, וקשה להבין כוונת הדורש. ואולי צ"ל שהוא תר את העולה: (יא) נתתה ליראיך. כל המאמר מכאן עד סוף המזמור הוא ג"כ בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ בגליון, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, ושם נמצא רק מאמר קטוע, הושיעה ימינך וענני, אותה סימין שהשבת אחריך שנאמר השיב אחור ימינו, אמר הקב"ה אתה מבקש אחת אני מוסיף לך אחרת וכה"א והיה ביום ההוא יוסיף ה' שנית ידו לקנות את שאר עמו ע"כ, ובזה נשלם שם המזמור:

(א) זש"ה רחוק ה' מרשעים. מובא בילקוט תהלים רמז תש"פ בשם המדרש, והמאמר נשנה בפסיקתא רבתי

ותפלת צדיקים ישמע (משלי טו כט), בכל מקום שישראל קראו להקב"ה ענה אותם, קראו לו במצרים וענה אותם, (ב) שנאמר ואת צעקתם שמעתי (שמות ג ז). קראו לו על הים וענה אותם, שנאמר מה תצעק אלי דבר אל בני ישראל ויסעו (שם יד טו). קראו לו במדבר וענה אותם, שנאמר וישמע ה' בקול ישראל (במדבר כא ג). קראו לו משנכנסו לארץ וענה אותם, שנאמר (ויצעק) [ויזעק] שמואל אל ה' [בעד ישראל ויענהו ה'] (ש"א ז ט). וכן בימי שלמה, ויהי ככלות שלמה להתפלל אל ה' (מ"א ח נד). (ג) אף אנו עכשיו שגלינו ענה אותנו, שנאמר קראתי שמך ה' מבור תחתיות קולי שמעת (איכה ג נה נו), ועכשיו מקצה הארץ אליך (ה') אקרא בעטוף לבי, אמר להם הקב"ה מקצה הארץ קראתם אותי, וכשהייתם בארץ לא קראתם אותי, וכן הוא אומר הנני (מביא אותם) [הנני] אל גוי לא קורא בשמי (ישעיה סה א), כשהייתם בתוכה לא קראתם בשמי, והיכן קראתם אותי מקצה הארץ, שנאמר וקראתם אותי והלכתם (להתפלל) [והתפללתם] וגו' ובקשתם אותי (ירמיה כט יב יג), (ד) וכן משה אמר ובקשתם משם את ה' אלהיך ומצאת [וגו' בצר לך ומצאוך] (דברים ד כט ל), הוי מקצה הארץ אליך אקרא:

[ב] **בעטוף** לבי. (ה) עד היכן חייב אדם לעמוד בתפלה, ר' יהודה אומר עד שיעטוף לבו, שנאמר תפלה לעני כי יעטוף [ולפני ה' ישפוך שיחו] (תהלים קב א), הוי בעטוף לבי: בצור (ירוממני) [ירום ממני]. (ו) איזו זו ירושלים, שנאמר ורחבה ונסבה למעלה (יחזקאל מא ז), לכך בצור (ירוממני) [ירום ממני], אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם איני מבקשת לישב אצל האויב, אבל אגורה באהלך עולמים, וכן הוא אומר ה' אהבתי מעון ביתך ומקום משכן כבודך (תהלים כו ח), וכן הוא אומר כי טוב יום בחצריך מאלף בחרתי הסתופף בבית (ה') [אלהי] מדור באהלי רשע (שם פד יא):

[ג] (ז) **דבר** אחר אגורה באהלך עולמים. (ח) וכי ע"ה על דעתו של דוד להיות חי עולמים, אלא אמר דוד לפני הקב"ה יהי רצון מלפניך שיהו שירות ותשבחות שלי נאמרין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות לעולם: כמו דור ודור. כדורות של עולם הזה ושל עולם הבא: חסד ואמת מן ינצרוהו. חסד ואמת שהן מזומנים

הערות ותקונים

רבתי סוף פ"ט פסקא למנצח על הנגינות ברחבה ובהוספת דברים וע"ש במאיר עין הערה כ"ח: (ב) שנאמר ואת צעקתם שמעתי. בילקוט מובא הכתוב וישמע אלהים את נאקתם, גם בפסיקתא רבתי שם מובא הכתוב ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו [וישמע אלהים את נאקתם] (שמות ב' כ"ג כ"ד): (ג) אף אנו עכשיו שגלינו ענה אותנו כו'. בפסיקתא רבתי שם גרסינן אמר לו דוד רבש"ע כשהיו בניך בבית המקדש היו קוראים אותך ואתה עונה להם עכשיו שאנו מפוזרים בגולה אתה עונה אותנו כמ"ש מקצה הארץ אליך אקרא, והרב הגדול בעל מאיר עין הביא שם בשם הז"א והרז"ו שצ"ל כשאנו מפוזרים בגולה ענה אותנו: (ד) וכן משה אמר ובקשתם משם את ה' אלהיך ומצאת וגו' בצר לך ומצאוך. בילקוט מובא וכן אמר משה בצר לך ומצאוך וגו' מה כתיב בתריה ובקשתם משם את ה' אלהיך ומצאת. נ"ל להיפך וכן אמר משה ובקשתם וגו' מה כתיב בתריה בצר וגו': (ה) עד היכן חייב אדם לעמוד בתפלה ר' יהודה אומר עד שיעטוף לבו. עיין בבלי ע"ז ז' ע"ב והוא כדעת ר"א שאומר שם שואל אדם צרכיו ואח"כ יתפלל, שנאמר תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה' ישפוך שיחו, ופירש"י שם כי יעטוף, עטיפת נפשו ודאגת לבו יתפלל תחלה והדר לפני ה' ישפוך שיחו שמוכח עטרה עטיפה לשון כאב ופריחת לב מתוך צרה כמו בהתעטפם כחלל (איכה ב' י"ב), ויותר נכון לגרוס לפניו היכן חייב אדם לעמוד בתפלה ומלת „עד" מיותרת, ובכ"י האחרים ובנדפס הגי' עד היכן אדם חייב לעמוד בתפלה עד שיעטוף שנאמר תפלה לעני כי יעטוף, וכן הוא אומר בהתעטף עלי נפשי ע"כ, ומובא שם המאמר סתמי, ובכ"י שלפנינו ובכ"י ו' הוא בשם ר' יהודה: (ו) איזו זו ירושלים שנאמר ורחבה ונסבה למעלה. עיין חזית פ"ז פ' נאמך עתידה ירושלים להיות מתרחבת בכל צדדיה למעלה מכין ת"ל ורחבה ונסבה למעלה, והרא"פ בגליון הביא נוסחת כ"י אחד שהי' לפניו: ואיזו רב כהנא אומר זה ירושלים, ובכל כ"י שלפני מובא זה סתמי: (ז) ד"א אגורה. מכאן עד סוף המזמור הוא גם כן בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (ח) וכי עלה על דעתו כו'. לעיל במזמור א' אות ח', ובמזמור נ'

לעולם לפניך הן יכבדוהו, שנאמר חסד ואמת יקדמו פניך (תהלים פט טו), (ט) ואין מן אלא מזומן, כמה דאת אמר וימן להם (דניאל א ה):

מזמור סב

[א] **למנצח** על ידותון מזמור לדוד, אך אל אלהים דומיה נפשי. זהו שאמר הכתוב בטחו בה' עדי עד (ישעיה כו ד), אמר הקב"ה הוו ידעין במי אתם בוטחים, (א) במי שברא שני עולמים בשתי אותיות, כי ביה ה' צור עולמים (שם שם), העולם הזה והעולם הבא, העולם הזה נברא בה"א, שנאמר אלה תולדות השמים והארץ בהבראם (בראשית ב ד), אל תקרי בהבראם, אלא בה"א בראם, והעולם הבא נברא ביו"ד, הוי כי ביה ה' צור עולמים. ולמה נברא העולם הזה בה"א, לומר לך מה ה"א כשאדם מוציאה מתוך פיו, אין בה לא ריחוש שפתים, ולא חריצת לשון, כך בלא עמל ובלא יגיעה ברא אותה, שנאמר בדבר ה' שמים נעשו וגו' (תהלים לג ו). (ב) כי השח יושבי מרום (ישעיה כו ה), ואחר כך תרמסנה רגל (שם שם ו), ואחר כך קומי ודושי בת ציון (מיכה ד יג), כך אמר הקב"ה לישראל גואל אני אתכם אלא שתטרחו, ומה אני מטריח, על ידותון, (ג) על הדתות ועל הדינין שאתה עושה לנו, הוי על ידותון: אך אל אלהים דומיה נפשי (כי) ממנו ישועתי. וכן הוא אומר ואנחנו לא נדע מה נעשה [כי עליך עינינו] (דה"ב כ יב):

[ב] **אך** הוא צורי וישועתי. (ד) מהו צורי, [תוקף], בתוקף בא עלי בעולם הזה, ובשביל התוקף שבא עלי יושיעני: משגבי לא אמוט רבה. (ה) גיהנם נקראת רבה, מקום שהרשעים (ו) נופלים שם ועומדים, וכן הוא אומר השיקו היקבים כי רבה רעתם המונים [המונים] בעמק החרוץ (יואל ד יג יד), מהו בעמק החרוץ, שכל מי שנופל בו דינו חרוץ לעולם, אותה שעה לא אמוט רבה, שנאמר וה' מציון ישאג ומירושלים יתן קולו (שם שם טז), אותה שעה וה' מחסה לעמו ומעוז לבני ישראל (שם שם), וכן בני קרח אמרו המו גוים מטו ממלכות נתן בקולו תמוג (הארץ) [ארץ], ה' צבאות עמנו וגו' (תהלים מו ז ח):

[ג] **בטחו** בו בכל עת. (ז) אמר ר' חייא בר אבא דמן יפו הנשמה שבאדם כל שעה שהיא עולה ויורדת מבקשת היא לצאת ממנו, והיאך היא עומדת בגופו, אלא הקב"ה מלא כל הארץ כבודו, כשהיא באה לצאת ורואה את יוצרה חוזרת לאחוריה, והיכן היא פירשוה, אנשי כנסת הגדולה פירשוה, אתה הוא ה' לבדך (ח) (השמים ושמי השמים לא יכלכלוך) [אתה עשית את השמים שמי השמים וגו'] ואתה מחיה את כולם (נחמיה ט ו), מנין שכבודו של הקב"ה מלא חללו של

הערות ותקונים

נ' אות ג': (ט) ואין מן אלא מזומן כד"א וימן להם. וכן רש"י בפי' לתהלים (ס"א ח') הביא: מן הזמנה, כמו וימן ה' אלהים קיקיון (יונה ד'):

(א) במי שברא שני עולמים בשתי אותיות. ירושלמי חגיגה פ"ב ה"א (דף ע"ז ע"ג) ר' אבהו בש"ר יוחנן בשתי אותיות נבראו שתי עולמות העולם הזה והעולם הבא אחד בה"א ואחד ביו"ד, מ"ט כי ביה ה' צור עולמים ואין אנו יודעים איזה נברא בה"א ואיזה מהם נברא ביו"ד, אלא מן מה דכתיב אלה תולדות השמים והארץ בהבראם, בה"א בראם, הוי העולם הזה נברא בה"א והעולם הבא ביו"ד. וכן הוא בפסיקתא רבתי פכ"א (דף ק"ט ע"ב) וב"ר פי"ב אות י', ועיין בבלי מנחות כ"ט ע"ב: (ב) כי השח יושבי מרום ואח"כ תרמסנה רגל ואח"כ קומי ודושי. נ"ל ואומר קומי ודושי, כי הוא קרא במיכה, ובילקוט תהלים רמז תשפ"ב הביא בשם המדרש ומהפך הגי' למנצח על ידותון על הדתות ועל הדינין שאתה עושה לנו, דכתיב כי השח יושבי מרום, ואח"כ תרמסנה רגל ואח"כ קומי ודושי: (ג) על הדתות ועל הדינין. מובא ברש"י תהלים ס"ב א' בשם מדרש אגדה: (ד) מהו צורי. מובא בילקוט שם, ובגליון נרשם „ספרי" נטעות, כי הוא ג"כ בשו"ט שם: (ה) גיהנם נקראת רבה. וכן הביא רש"י בפי' לתהלים שם בשם מדרש אגדה: (ו) נופלים שם ועומדים. נ"ל ואינם עומדים: (ז) א"ר חייא בר אבא. מובא בילקוט סוף תהלים רמז תתפ"ט בשם המדרש: (ח) השמים ושמי השמים לא יכלכלוך. הסגרתי ותקנתי אתה עשית את השמים שמי השמים, והוא בנחמיה שם, והכתוב השמים ושמי השמים לא יכלכלוך הוא בדה"ב ו' י"ח, וכה הביא

בכתב

עולם, שנאמר הלוא את השמים ואת הארץ אני מלא (ירמיה כג כד), (ט) אמר ר' נחמני בשם ר' לוי (י) מעלי הביכורים כך היו מזמרים, כל הנשמה תהלל יה (תהלים קנ ו), מהו תהלל יה, כל שעה ושעה שהיא עולה ויורדת בגופו, אנן חייבין לו הללויה, שהוא עושה פלאות עמנו, אמר דוד הואיל וכל הנסים הללו הוא עושה עמנו בכל שעה, תנו דעתכם שלא להפליג ממנו שעה אחת, הוי בטחו בו בכל עת [עם] שפכו לפניו לבבכם אלהים מחסה לנו סלה:

[ד] (יא) **ולך** ה' חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו. מהו לך ה' חסד, ר' יהודה ור' נחמיה, [ר' יהודה אומר] (יב) הזכות אינה עקרה ועושה פירות, שנאמר אמרו (ל)צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו (ישעיה ג י), אבל העבירה עקרה, שנאמר ולך ה' חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו, יש לך אדם שיש בו עשר מצות ועשר עבירות, אם כן יצאו אלו באלו, אבל הקב"ה אינו עושה כן, אלא בתחילה גובה ממנו עונותיו, ואחר כן נותן לו שכרו של מצות, (יג) אמרו רבותינו משלם לו שכר זכיותיו, אבל אינו מדקדק על עבירות שבידו, ואינו מדקדק על עבירה להפרע ממנו במה שחטא, (יד) שנאמר כי אתה (ה') [אלהינו] (חשבת) [חשכת] למטה מעוננו (עזרא ט יג), ואף כאן כי אתה תשלם לאיש כמעשהו, מעשהו אינו אומר, אלא כמעשהו, ומה למטה הוא גובה את אלו משלו, היאך (טו) אדם בחור דלוק בעבירה וראוי למות, מה הקב"ה עושה, תולה לו עד שישא אשה ויוליד בנים, והקב"ה [נוטל אחד מבניו תחת אותה עבירה שעבר, נמצא הקב"ה] גובה שלו משלו, יש חסד גדול מזה, הוי ולך ה' חסד. (טז) ר' נחמיה אומר [כי אתה תשלם לאיש כמעשהו], מהו כמעשהו, יש אדם מחשב לעשות [עבירה ולא עשאה, הקב"ה אינו כותבה עליו עד שיעשנה, ואם מחשב לעשות] מצוה ונאנס ולא עשאה, הקב"ה כותבה עליו כאילו עשאה, מניין את למד מדוד שהיה מצטער לבנות בית המקדש, שנאמר זכור ה' לדוד את כל ענותו אשר נשבע לה' [וגו'] אם אבא באהל ביתי (תהלים קלב א ב ג), (ואני בעוניי) [והנה בעניי] הכינותי (דה"א כב יג), וכן הוא אומר ויהי כי ישב המלך בביתו (והניח ה') [וה' הניח] לו מסביב (ש"ב ז א), התחיל מהרהר בלבו ואמר (ואני) [ראה נא אנכי] יושב בבית ארזים וארון (ברית ה') [האלהים] יושב בתוך היריעה (שם שם ב), אמר לו נתן הנביא אילולי שעלה במחשבה בלבו של הקב"ה שתבנה לו בית, אף בלבך לא היה עולה, שכך הכתיב עלי

הערות ותקונים

שכתוב מנחמי': (ט) א"ר נחמני בש"ר לוי. בכ"י ו' א"ר אחא בש"ר לוי, ובאוצ' כ"י ובנדפס א"ר חייא בשם ר', והרא"פ הביא בגליון הנוסחא כמו שהיא לפנינו, והביא נוסחא אחרת א"ר אחא בש"ר מאיר: (י) מעלי הבכורים כך היו מזמרים כל הנשמה תהלל יה. בירושלמי בכורים פ"ג ה"ב דף ס"ה ע"ג בעזרה היו אומרים כל הנשמה תהלל יה הללויה: (יא) ולך ה' חסד. מובא בילקוט רמז תשפ"ד בשם המדרש: (יב) הזכות אינה עקרה. בתוספתא ריש פאה איתא כך: זכות יש לה קרן ויש לה פירות, שנאמר אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו, עבירה יש לה קרן ואין לה פירות, שנאמר אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו כו', וכן הוא בבבלי קידושין מ' ע"א והדר"נ ריש פ"מ, ועיין לעיל מזמור ל' אות ד' ושם הוא בנגון אחר, ובכ"י האחרים (מלבד כ"י ו') ובנדפס הגי' מהו כמעשהו ר' יהודה אומר העבירה עקרה והיא עושה פירות שנאמר כי אתה תשלם לאיש כמעשהו, אבל הצדקה עושה פירות, שנאמר אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו. והרא"פ הביא בגליון כנוסחת כ"י שלפנינו: (יג) אמרו רבותינו. עיין לעיל במזמור ל' וכך איתא שם רבנן אמרי אפי' עונותיו אינו גובה ממנו בבת אחת, שנאמר כי אתה אלהינו חשכת למטה מעוננו (עזרא ט'), ובכ"י האחרים ובנדפס נוסחא אחרת בכאן, אמרו רבותינו משלם הקב"ה לאדם כפי מעלליו הרעים ואינו מדקדק עמו כפי שחטא ומניח מחובו אלא שאינו פורע ממנו, שנאמר כי אתה [אלהינו] חשכת למטה מעוננו (עזרא ט'), ואף כי אתה תשלם לאיש כמעשהו מעשהו אינו אומר כו'. ובכ"י ו' הוא כמו לפנינו, והרא"פ הביא בגליון נוסחת הכ"י. ורש"י תהלים ס"ב י"ג הביא וז"ל ולך ה' חסד ומהו החסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו ולא מעשהו ממש אלא מקצתו כענין שנאמר (עזרא ט') כי אתה אלהינו חשכת למטה מעוננו, כך נדרש באגדת תהלים עכ"ל. וכוון למאמר שלפנינו: (יד) שנאמר כי אתה ה' חשבת. תקנתי כי אתה אלהינו חשכת, וגם בכ"י האחרים מובא כי אתה ה' חשבת, וגם בילקוט בטעות כי אתה חשבת, צ"ל כי אתה אלהינו חשכת: (טו) אדם בחור דלוק בעבירה. בילקוט שם אדם רווק עובר עבירה, צ"ל אדם בחור דלוק עובר עבירה: (טז) ר' נחמי' אומר. בילקוט שם נמצא לפני זה ד"א ר' אליעזר אומר

הקב"ה ביקש ה' לו איש כלבבו (ש"א יג יד), מיד נגלה עליו הקב"ה על ידי נתן, שנאמר ויהי בלילה ההוא ויהי דבר ה' אל נתן (הנביא) לאמר (יז) האתה תבנה לי בית (ש"ב ז ד ה), וכתוב אחד אומר [לא] אתה תבנה לי (בית) [הבית לשבת] (דה"א יז ד), היאך יתקיימו שני כתובים האלו, אלא שאף על פי ששלמה בנך בונה אותו, (יח) על שמך נקרא, (יט) וראוי היה דוד לבנותו, אלא שבא נתן הנביא ואמר לו לא (אתה) תבנה (לי) [בית לשמי] כי דמים (הרבה) [רבים] שפכת (שם כב ז), כיון ששמע דוד כן נתיירא ואמר הרי נפסלתי לבנות בית המקדש, אמר ר' יהודה בר אלעאי אמר לו הקב"ה אל תירא דוד (כ) חייך כל הדמים ששפכת [הם לפני] כאיל וצבי, שנאמר בהם [הטמא והטהור יאכלנו כצבי וכאיל רק הדם לא תאכלו] על הארץ תשפכנו כמים (דברים יב טו טז), אמר לפניו אם כן למה איני בונה אותו, אמר לו הקב"ה אם אתה בונה אותו הרי הוא קיים ועומד ואינו חרב לעולם, אמר לפניו והרי הוא יפה, אמר לו הקב"ה גלוי וידוע לפני שעתידין ישראל לחטוא, ואני מפיג בו חמתי ומחריבו, וישראל ניצולין, הדא הוא דכתיב דרך קשתו כאויב [וגו' שפך כאש חמתו] (איכה ב ד), אמר לו הקב"ה אף על פי שאין אתה בונה אותו, הואיל והשבת לבנותו, על שמך אני כותבו, שנאמר מזמור שיר חנוכת הבית לדוד (תהלים ל א), לשלמה אינו אומר אלא לדוד למה שחשב בלבו לבנותו, הא למדנו כל מי שמחשב לעשות מצוה, אף על פי שנאנס ולא עשאה, הקב"ה מעלה עליו כאילו עשאה:

מזמור סג

[א] **מזמור** לדוד בהיותו במדבר יהודה. (א) זהו שאמר הכתוב ה' בצר (פקדנך) [פקדוך] צקון לחש מוסרך למו (ישעיה כו טז), אימתי ישראל מבקשין להקב"ה בעת צרתם, שנאמר בצר לי אקרא ה' (תהלים יח ז), [וכן דוד כשנכנס לצרה היה מבקש להקב"ה, שנאמר בברחו מפני אבשלום בנו (שם ג א)], ואומר בבוא הזיפים ויאמרו לשאול (שם נד ב), ואומר בבוא דואג האדומי (שם נב ב), ואומר בברחו מפני שאול במערה (שם נז א), ואף כאן בהיותו במדבר יהודה, מזמור לדוד במלכו אינו אומר, אלא בהיותו במדבר יהודה, וכן הוא אומר מן המצר קראתי יה (תהלים קיח ה), ואומר יום אירא אני אליך אבטח (שם נו ד), ואומר טוב לי כי עניתי למען אלמד חקיך (שם קיט עא), לכך מזמור לדוד בהיותו במדבר יהודה:

הערות ותקונים

פי', עד ר' נחמי' אומר הוסיף מן סו"ס מזמור ל' אות ד': (יז) האתה תבנה לי בית וכתוב אחד אומר לא אתה תבנה לי בית. בכ"י האחרים ובנדפס הגי' קלא נשתנית, וגם בפסיקתא רבתי פ"ב פסקא מזמור שיר חנוכת ובפ"ו פסקא ותשלם כל המלאכה. ומובא בילקוט שמואל רמז קמ"ד בשם הפסיקתא רבתי, והתחלת המאמר שם הוא מפ"ו ומן ד"א האתה תבנה הוא מפ"ב: (יח) על שמך נקרא. דכתיב מזמור שיר חנוכת הבית לדוד (תהלים ל' א'): (יט) וראוי היה דוד. פסיקתא רבתי שם פ"ב: (כ) חייך כל הדמים ששפכת הם לפני כאיל וצבי שנאמר בהם. בפסיקתא רבתי שם הגי' כך הם לפני כצבי ואיל לכך נאמר שפכת ארצה ואין ארצה אלא צבי ואיל, שנאמר על הארץ תשפכנו כמים. ד"א א"ל הקב"ה חייך כל דמים ששפכת היו לפני קרבנות שכן כתיב כי דמים רבים שפכת ארצה לפני, אמר רשב"י אין לפני אלא קרבנות, שנאמר ושחט את בן הבקר לפני ה':

(א) זש"ה ה' בצר פקדוך, מובא בילקוט רמז תשפ"ה בשם המדרש, וכאשר הוא לפנינו כ"ה בכ"י ג' ו' ח' ובנדפס, אבל בכ"י ב' ד' ה' ז' נמצא פה בהתחלת המזמור הוספה: תנו רבנן את משפטי תעשו (ויקרא י"ח ד') אלו דברים שנכתבו בתורה, שאם לא נכתבו בתורה דין הוא שיכתבו, ע"ז וגילוי עריות, ושפיכות דמים, וגזל, וברכת השם, ואת חקותי תשמרו (שם שם) דברים שיצר הרע משיב עליהם, ואומות העולם משיבין עליהם תשובה, לבישת שעטנז, ואכילת בשר חזיר, ורוק היבמה, והרבעת כלאים, ושור הנסקל, ועגלה ערופה, וצפורי מצורע, ובשר בחלב, ושעיר המשתלח, ושמא תאמר מעשה תהו הם, ת"ל אני ה' אלהיכם (שם שם), וכשישראל עוברין עליהם הקב"ה מיסרן שנאמר מוסרך למו (ישעי' כ"ו פ"ז) וכשחוזרין

בתשובה

[ב] **אלהים** אלי אתה אשחרך. (ב) זהו שאמר הכתוב אני אוהבי אהב ומשחרי ימצאונני (משלי ח יז), התורה אמרה אני אוהבי אהב, כל מי שהוא אוהבי אני אהב אותו: דבר אחר כל מי שאוהב אותי אני אהב אותו, דוד על ידי שאהב אותי אני אהבתיהו, ועל ידי ששיחרנני אני שחרתיהו ונמצאתי לו, לכך אלהים אלי אתה אשחרך: צמאה לך נפשי כמה לך בשרי [בארץ ציה] ועיף בלי מים, זו אדום: (ג) [אמר ר' יהושע בן לוי אמר משה המוליכך במדבר הגדול והנורא נחש שרף ועקרב וצמאון אשר אין מים (דברים ח טו), (ד) נחש זה בבל, שרף זה מדי, עקרב זה יון, וצמאון אשר אין מים זה אדום]. נחש יש לו חבר, שרף יש לו חבר, [ועקרב יש לו חבר], וצמאון אשר אין מים אין לו חבר, כך לזו הרשעה אין לה חבר, לכך נאמר ציה ועיף בלי מים, (ה) נפשנו עיפה לדברי תורה (ו) ואין אנו מוציאה, (ז) שנאמר העניים והאביונים מבקשים מים ואין [לשונם בצמא נשתה] אני ה' אענם אלהי (כל הארץ) [ישראל] לא אעזבם (ישעיה מא יז):

מזמור סד

[א] **למנצח** מזמור לדוד שמע אלהים קולי בשיחי מפחד אויב תצור חיי. (א) זהו שאמר הכתוב כי לא יעשה (ה') [אדני אלהים] דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים (עמוס ג ז), (ב) אמר ר' תחליפא הודיע הקב"ה לדוד מה עושין לדניאל, אילו הן יכולין לעשות כלום להקב"ה היו עושין, וכן בני קרח אמרו שלחו באש מקדשך (תהלים עד ז), ואילו היו יכולין לעלות לחתור ברקיע היו חותרין, שנאמר בכשיל וכילפות יהלומון (שם שם ו), ובשביל שאינן יכולין לעלות

הערות ותקונים

בתשובה, הם מניקין לפניך לחש בתפלה, שנאמר ה' בצר פקדוך צקון לחש (ישעיה כו טז), כהגהה בנדרה מוסרך למו (שם) ואח"כ נמצא כמו לפנינו אימתי ישראל מבקשין להקב"ה כו'. והנה המאמר הראשון מן תנו רבנן עד ת"ל אני ה' אלהיכם הוסיף זה המוסיף מגמרא יומא ס"ז ע"ב, וכל המאמר אין לו ענין לכאן: (ב) זש"ה אני אוהבי אהב התורה אמרה. מובא בילקוט שם רק המאמר קטוע והלאה „וכו'" ואחר זה מתחיל שם ד"א אלהים אלי אתה על הים הכרתיך, הוא מן פסיקתא רבתי פמ"ז פסקא אחרי מות, וחסר הגיון, והוא עד וישא אהרן את ידיו אל העם ויברכם, ומן למאה לך נפשי א"ר יהושע בן לוי. הוא משו"ט שלפנינו רק בקצת שנוים עיין בהערה שלאחריה: (ג) א"ר יהושע בן לוי. הוספתי כמו שמובא בילקוט שם, ובכל כ"י שלפנינו המאמר קטוע: (ד) נחש זה בבל שרף זה מדי עקרב זה יון. כ"ה גם בב"ר פמ"ד אות י"ז וי"ר פי"ג: (ה) נפשנו עיפה לדברי תורה. דורש בלי מים על התורה שנמשלה למים: (ו) נפשנו עיפה לדברי תורה ואין אנו מוצאה. בילקוט נפשנו עיפים לדברי תורה ואין אנו מוצאין, ובכ"י האחרים ובנדפס נפשנו עיפה לדברי תורה ואין מניחין אותנו: (ז) שנאמר העניים והאביונים וגו'. בילקוט שם הגינו המדפיסים בטעות הגיון רמז תשפ"ו על הכתוב העניים, ובאמת צ"ל שנאמר העניים וגו' ומוסב למעלה והתחלת הרמז הוא מן ר' אליעזר בר' יוסי בר זימרא פתר קריא ביעקב, והוא מן ב"ר ריש פס"ט ובטעות נרשם שם ב"ר פנ"ט:

(א) זש"ה כי לא יעשה ה' אלהים דבר וגו'. כך מתחיל גם בכ"י ג' ו' ח' ובנדפס, אבל בכ"י ב' ד' ה' ז' נמצא פה הוספה, ומתחיל זש"ה מפרי פי איש תשבע בטנו (משלי י"ח כ') א"ר שמלאי אמר הקב"ה לראובן אתה התחלת לי בהצלת נפשות תחלה, שנאמר וישמע ראובן ויצילהו מידם (בראשית ל"ז כ"א), חייך שאני מפריש ערי מקלט מתחומך תחלה, שנאמר את בצר במדבר (דברים ד' מ"ג), ר' יהושע דסכנין אמר אמר הקב"ה ליהודה אתה הצלת שלש נפשות מן האור ואחד מן הבור חייך שאני מציל תחת תמר ושני בניה, חנניה מישאל ועזריה, ותחת יוסף דניאל שנשלך בגוב אריות, ר' יהושע בן לוי אמר אמר הקב"ה למשה אתה הכתבת בתורה וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים (דברים ד' ל"ט), חייך אני כותב עליך ולא קם נביא עוד בישראל כמשה (שם ל"ד י'). ואח"כ מתחיל ד"א למנצח מזמור לדוד שמע אלהים קולי זש"ה כי לא יעשה אלהים דבר וגו' והוא הוספה מאת מעתיק אחד לקוח מן מדרש שמואל פ"ט. והתחלת המאמר אמר הקב"ה אתה התחלת לי בהצלת נפשות תחלה עד שנאמר את בצר הוא גם בב"ר פפ"ד אות ט"ו וחסר שם שם האומר וכאשר הוסיף המוסיף כ"ה במדרש שמואל שם: (ב) א"ר תחליפא הודיע הקב"ה לדוד כו'. כ"ה גם בכ"י ו' והרא"פ הביא בגליון הגי' מאיזה כ"י „אריב"ל", אבל

למעלה, היו עושין למטה, שנאמר יתיצבו מלכי ארץ ורוזנים נוסדו יחד (תהלים ב ב), ולפי שלא היו יכולים למעלה, היו נוטלים עצה בדניאל, שנאמר אתייעטו (ג) כל (סרני מלכות) [סרכי מלכותא וגו'] כען מלכא (תקום) [תקים אסרא] ותרשם כתבא (דניאל ו ח ט), אמר ליה לכך אין אתה מלך, כל המלכים גוזרין גזירות ונותנין דתין, שנאמר (בדתי פרס ומדי) [כדת מדי ופרס] (שם שם), ואתה לא גזרת מימיך, כיון ששמע כן השלים עמהם, כען מלכא (תקום) [תקים] אסרא (שם שם), ודניאל (ברם) [כדי] ידע [די רשים] כתבא על לביתיה וכוין (פתיחין) [פתיחן] ליה בעליתיה (שם שם יא), ודניאל אמר שמע ה' קולי בשיחי מפחד אויב תצור חיי, היו מבקשין את דניאל, ומצאו אותו עומד ומתפלל, שנאמר (אדין גבראין אלו ארגישו ואשכחין לדניאל בעו) [אדין גבריא אילך הרגישו והשכחו לדניאל בעה ומתחנן קדם אלהה] (שם שם יב), אמר לפניו הרי הרגישו, תסתירני מסוד מרעים מרגשת פועלי און, כיון שמצאו ידיו קרבו אליו, באדין קריבו (ואמרו) [ואמרין קדם] מלכא [וגו'], [אדין] מלכא [כדי] מלתא שמע (סגי) [שגיא] באש (עליה) [עלוהי] ועל [דניאל] שם בל לשיזבותיה ועד מעלי שמשא (שם שם יג טו), כיון שאמרו לו אמר להם הרי אתם אין נאמנים (ד) היו דוממים כל היום, כשהגיע המנחה התחיל להתפלל, אמר בשביל אלו הרשעים אינו מתפלל, לכך נאמר מעלי שמשא. ומה אם בשביל התפלה שאין חייבין עליה לא כרת ולא מיתה עשו כך, שאר מצות שחייבים עליהם כרת ומיתה על אחת כמה וכמה, ואף המלך היה מבקש להצילו ולא היה יכול, אמרו לו אמרת לנו אין אתם נאמנים, הרי ראית אתה, לכך נאמר (דע את) [באדין] מלכא אמר (והתייא) [והיתיו] לדניאל ורמו (לגו אריואותא) [לגובא די אריותא] (והתייא אבן חדא) [והיתית אבן חדה] (שם שם יז יח), (ה) וכי מהיכן היו אבנים בבבל, אלא מארץ ישראל פרחה וישבה לה על פי הבאר, [רב הונא בשם ר' יוסי אמר מלאך בא בדמות ארי וישב על פי הבאר], מאי טעמא דכתיב אלהי שלח מלאכה וסגר פום אריותא ולא (יחבלוגני) [חבלוני] (שם שם כג), אדין (מלכא אזל) [אזל מלכא] להיכליה (שם שם יט), אמר מה ראה הצרה הזאת לבוא על ידי שימות האיש הזה, (אדין) [באדין] מלכא בשפרפרא יקום [וגו'] לדניאל בקל עציב זעיק (שם שם כ כא), ושמע שהיה קורא קריאת שמע ולא ענהו, אלהי שלח מלאכה וסגר פום אריותא (שם שם כג), למה שהיה דניאל יורד אצל האריות ונעשו לפניו כבהמות, שנאמר ליש גבור בבהמה ולא ישוב מפני כל (משלי ל ל), אמר הקב"ה (ו) יבא אריה ויציל אריה מפי אריה, באדין מלכא שגיא (טב) [טאב] עלוהי [וגו'] (והתיין גוברין אילן דאכלו קורצוהי דדניאל) [והיתיו גבריא אלך די אכלו קרצוהי די דניאל] (דניאל ו כד כה), אמרו לו לפי שהן שביעין לפיכך לא אכלוהו, אמר להן אם שביעים הן רדו לינו עמהם הלילה ונראה אם שביעים הן, כיון שהשליכו מיד נאכלו, שנאמר ויורם

הערות ותקונים

אבל בכ"י האחרים ובנדפס חסר שם האומר והגי' שם הודיע הקב"ה לדוד מה עושין לדניאל, ואלו היו יכולין לעלות למעלה לעשות מלחמה עם הקב"ה היו עושין, ובילקוט תהלים רמז תשפ"ז הביא כל המאמר משו"ט ונרשם בגלדו מדרש והשמיט ההתחלה והחל למנצח מזמור לדוד שמע אלהים וגו' נדרש על דניאל כשנשלך לגוב אריות, שנאמר אתיעטו כל רברבי מלכותא וגו' והוא הנאמר לפנינו במאמר שלאחריו. ורש"י בתהלים במזמור ס"ד כתב וז"ל שמע אלהים קולי בשיחי מזמור זה דרשוהו בעלי אגדת תהלים על דניאל שהושלך לגוב אריות ויפה נופל כל לשון המזמור על האגדה לפה דוד ברוח הקודש כל המאורע לו והתפלל עליו שדניאל מזרעו היה כו': (ג) כל סרני מלכותא. וכן מובא גם בכ"י ו', ובקרא כתיב כל סרכי מלכותא והילקוט הביא כל רברבי מלכותא: (ד) היו דוממים כל היום. בכ"י ב' ד' ה' ז' נוסף אמר בלבו אי אפשר דבר זה שיגלו מפי כמה אריות והתנו עמו שאם יגלו שיושלכו כולם לגוב אריות ע"כ, ואח"כ הוא כמו לפנינו ולא נמצא בכ"י האחרים ובנדפס: (ה) וכי מהיכן היו אבנים בבבל אלא מארץ ישראל פרחה וישבה לה על פי הבאר. לעיל במזמור כ"ד אות י' הגי' וכי יש אבנים בבבל אלא שקמה האבן מארץ ישראל וישבה על פי הבאר, וכן בחזית ריש פ"א אות ה' וכי אבנים יש בבבל אלא מא"י פרחה לה לשעה וישבה לה על פי הבאר, ועיין רש"י דניאל ו' י"ח בבבל אין אבן כ"א לבנים ולפי שעה הביאוה מלאכים מא"י כו': (ו) יבא אריה ויציל אריה מפי אריה. בכ"י ב' ד' ה' ז' נוסף אחר זה: יבא

אריה

אלהים חץ פתאם היו מכותם (תהלים סד ח), לפיכך נאמר (לגוב אריות אינון נשיהון ובניהון) [ולגוב אריותא רמו אינון בניהון ונשיהון] (דניאל ו כה), כמה הוו, הרי הוא אומר שפר קדם דריוש (והוקם) [והקים] על מלכותא לאחשדרפניא מאה ועשרין ועלא מנהון [סרכין] תלתה די דניאל [חד] מנהון (שם שם ו ג), הרי קכ"ב, וקכ"ב נשים, וקכ"ב בנים, שנאמר אינון (נשיהון ובניהון) [בניהון ונשיהון] (שם שם כה), הרי שס"ו, וכל אחד ואחד ארבע אריות שהיו עושין אותן ארבע איברים, אבר לכל חיה וחיה, שחטפו אותן טרם שירדו לבור, שנאמר ולא מטו לארעית גובא (שם שם), הרי אלף ותס"ד אריות, לכך נאמר ישמח צדיק בה' וחסה בו ויתהללו כל ישרי לב:

מזמור סה

[א] **למנצח** מזמור לדוד שיר, לך דומיה תהלה אלהים בציון. (א) זהו שאמר הכתוב החשיתי מעולם אחריש אתאפק כיולדה אפעה (ישעיה מב יד), ואומר העל אלה תתאפק ה' (שם סד יא), (ב) אמר להם חמה אין לי (שם כז ד), איני יכול לעשות, מדת הדין נותנת שאחריש, מי יתנני שמיר שית במלחמה (שם שם), כך אמר הקב"ה יכול אני לעשות, אלא מדת הדין נותנת לי דומיה, לכך נאמר לך דומיה תהלה, אתה יכול לידום והכל נותנין לך תהלה על שדממת ממה שעשו לך בציון, ועל הקול שנתנו במקדשך, שנאמר קול נתנו בבית ה' כיום מועד (איכה ב ז), ומהו הקול שנתנו, שאמרו ידנו רמה (דברים לב כז), ואמר אי אלהימו צור חסיו בו (שם שם לז), הוי לך דומיה תהלה, אתה דומם ואני דומם, שנאמר דום לה' והתחולל לו (תהלים לז ז):

[ב] **שומע** תפלה עדיך כל בשר יבואו. (ג) כל אדם אינו אומר, אלא כל בשר, מכאן אמרו חכמים אין תפלתו של אדם נשמעת אלא אם כן משים לבו כבשר, אף אנו שמנו לבנו כבשר בתשובה, תפלת כל בשר אתה שומע, ושלנו אין אתה שומע, (ד) אמר להם הקב"ה ולך ישולם נדר, לכך נאמר שומע תפלה עדיך כל בשר יבואו. (ה) מלך בשר ודם יכול לשמוע מן שנים ושלשה בני אדם, ואינו יכול לשמוע מן כולן, אבל הקב"ה אינו כן, אלא הכל מתפללים והוא שומע תפלתם כאחד, (ו) בשר ודם מתמלאה אזנו משמוע ומתמלאה עינו מראות, אבל הקב"ה לא תשבע עינו מראות, ולא (תשבע) [תמלא] אזנו משמוע, הוי שומע

הערות ותקונים

אריה זה הקב"ה שנאמר אריה שאג מי לא יירא (עמוס ג' ח'), ויציל אריה זה דניאל שבא מיהודה שנקרא אריה, שנאמר גור אריה יהודה (בראשית מ"ט ט'), מפי אריה זה נבוכדנצר שנאמר עלה אריה מסובכו (ירמי' ד' ז'), ובמדרש במ"ר פי"ג אות ד' איתא מפני מה הוצל דניאל מן האריות לפי שהתפלל לפני הקב"ה שנקרא אריה, דכתיב אחרי ה' ילכו כאריה ישאג (הושע י"א י'), ודניאל משבט יהודה שנקרא אריה, שנאמר גור אריה יהודה (בראשית מ"ט ט') וכתיב ויהי בהם מבני יהודה דניאל וגו' (דניאל א' ו') יבא אריה ויציל אריה מפי אריה ע"כ:

(א) זש"ה החשיתי מעולם אחריש אתאפק. מובא בילקוט תהלים רמז תשפ"ח בשם המדרש: (ב) אמר להם חמה אין לי. בילקוט הביא הגי' אמר רב נחמן אמר הקב"ה חמה אין לי, גם הגי' שם מתוקנת אמר הקב"ה חמה אין לי מי יתנני שמיר שית במלחמה יכול אני לעשות אלא מה אעשה מדת הדין נותנת שאחריש לכך אמר דוד לך דומיה תהלה: (ג) כל אדם אינו אומר אלא כל בשר מכאן אמרו חכמים אין תפלתו של אדם נשמעת אלא א"כ משים לבו כבשר אף אנו שמנו לבנו כבשר בתשובה. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס; (ד) אמר להם הקב"ה ולך ישולם נדר. בכ"י האחרים המלות אמר להם הקב"ה ליתא, והא"א מחק גם המלות ולך ישולם נדר: (ה) מלך ב"ו יכול לשמוע מן שנים כו' אלא הכל מתפללין והוא שומע תפלתם כאחד. בכ"י האחרים ובנדפס הכל מתפללין ונותנין לפניו ומן הכל הוא שומע. ובשמ"ר פכ"א אות ד' ד"א שומע תפלה וגו' אתה מוצא ב"ו אינו יכול לשמוע שיחת שנים כאחד אבל הקב"ה אינו כן אלא הכל מתפללין לפניו והוא שומע ומקבל תפלתן: (ו) בשר ודם מתמלאה אזנו משמוע ומתמלאה עינו מראות. בכ"י האחרים ובנדפס בשר ודם מתמלאת אזנו משמוע והקב"ה אינו כן אלא לא תמלא אזן משמוע, והשאר חסר

תפלה. [בשר ודם נכנס לבית הכנסת ומצא ציבור מתפללין, מתפלל עמהם, והקב"ה שומע את כולן, לכך נאמר שומע תפלה]: (ז) גם כי אזעק ואשוע [שתם תפלתי] (איכה ג ח), סכותה בענן לך [מעבור תפלה] (שם שם מד), אמר להם מה אתם מבקשים, שגגות או זדונות, אמרו לפניו אין אנו מבקשים לא שגגות ולא זדונות ולא תעלומות, אלא דברי עונות גברו מני פשעינו אתה תכפרם:

[ג] **אשרי** תבחר ותקרב ישכון חצריך. (ח) אמר רב הושעיא בשם רב שמואל בר שילא משמיה דרב, אמר דוד רבונו של עולם אשרי למי שאתה מקרבו לחצר, ולא בחצר אלא במרום, מה יקר חסדך אלהים ובני אדם בצל כנפיך יחסיון ירויון מדשן ביתך (תהלים לו ח ט), גם בני קרח אמרו כי טוב יום בחצריך (שם פד יא), וכן הוא אומר אשרי יושבי ביתך (שם שם ה):

[ד] **נוראות** בצדק תעננו אלהי ישענו מבטח כל קצוי ארץ וים רחוקים. (ט) ר' חנינא בר פפא שאל לר' שמואל בר נחמני מהו סכותה בענן לך מעבור תפלה (איכה ג מד) אמר לו שערי תפלה פעמים פתוחים ופעמים נעולים, אבל שערי תשובה אינן ננעלין לעולם, שנאמר מבטח כל קצוי ארץ וים רחוקים, מה הים הזה אינו ננעל לעולם, וכל מי שהוא מבקש לרחוץ בו, רוחץ בו כל שעה שירצה, כך התשובה כל שעה שאדם רוצה לעשות תשובה הקב"ה מקבל, אבל לתפלה יש לה עתים, (י) ר' יוסי בר חלפתא אמר ואני תפלתי לך ה' עת רצון (תהלים סט יד), עתים הם לתפלה, (יא) ר' ברכיה ור' חלבו ורב ענן בר יוסף בשם רבי אמרו אף שערי תפלה אינן ננעלין לעולם, בן עזאי ור' עקיבא, חד מנהון אמר מי שהוא גומל חסדים יהא מבושר שתהא תפלתו נשמעת, שנאמר זרעו לכם לצדקה [וגו'] (הושע י יב), [מה כתיב אחריו, ועת לדרוש] את ה' (שם שם), שהוא מתפלל לפני הקב"ה והוא נענה, ואחרינא אמר איני מבטל דברי רבי אלא

הערות ותקונים

חסר: (ז) גם כי אזעק ואשוע שתם תפלתי סכותה בענן לך מעבור תפלה. בכ"י ב' ד' ה' ז' נמצא פה תוספה: כתיב שומע תפלה עדיך כל בשר יבואו, וכתיב סכותה בענן לך וגו' (איכה ג' מ"ד) כיצד יתקיימו שני כתובים הללו, אלא עד שלא נחתם גזר דין שומע תפלה, משנחתם גזר דין סכותה בענן לך, וכן הוא אומר כי לא אחפוץ במות המת וגו' (יחזקאל י"ח ל"ב) וכתיב כי חפץ ה' להמיתם (ש"א ב' כ"ה), וכן קרוב ה' לכל קוראיו (תהלים קמ"ה י"ח) ואומר למה ה' תעמוד ברחוק (שם י' א') וכן מפי עליון לא תצא הרעות (איכה ג' ל"ח) ואומר וישקוד ה' על הרעה (דניאל ט' י"ד) וכן כבסי מרעה לבך (ירמי' ד' י"ד) ואומר כי אם תכבסי בנתר (שם ב' כ"ב) וכן שובו בנים שובבים (שם ג' י"ד) ואומר אם ישוב ולא ישוב (שם ח' ד'), וכן דרשו ה' בהמצאו (ישעי' נ"ה ו') ואומר חי אני אם אדרש (יחזקאל כ' ג') ע"כ. וזה הוסיף אחד מספרי נשא פיסקא מ"ב וכן נשנה במדרש במ"ר פי"א אות ז': (ח) אמר רב הושעיא בשם רב שמואל בר שילא משמיה דרב. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, אבל בכ"י האחרים ובנדפס מובא סתמי. וכן איתא שם אשרי תבחר ותקרב אשריו מי שאתה מקרב בחצריך ולא בחצר אלא במרום, ובילקוט שם הביא זה בשם ר' חלבו: (ט) ר' חנינא בר פפא שאל לר' שמואל בר נחמני מהו סכותה בענן לך מעבור תפלה. במדרש איכה פ"ג פ' סכותה באף ותרדפנו ולא תמצא סכותה בענן לך הגי' ר' חלבו שאל את ר' שמואל בר נחמן אמר לו מפני מה ששמעתי עליך שאתה בעל אגדה מהו דין דכתיב סכותה בענן לך מעבור תפלה כו', יש לתקן שצ"ל כמו לפנינו ר' חנינא בר פפא שאל את ר' שמואל בר נחמני, ובמדרש דב"ר פ"ב אות י"ב איתא ר' חנינא בר פפא שאל לר' שמואל בר נחמן מהו דכתיב ואני תפלתי לך ה' עת רצון, ועיין בפסיקתא שובה בהערה ח' מה שהעירותי שם, והרב בעל מנורת המאור בסי' ק"ב הביא המאמר בשם מדרש תהלים: (י) ר' יוסי בר חלפתא אמר כו'. פסיקתא שם, ומדרש איכה שם וירושלמי מכות פ"ב ה"ו: (יא) ר' ברכי' ור' חלבו ורב ענן בר יוסף בשם רבי אמרו אף שערי תפלה אינן ננעלין לעולם. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' בשם רב אדי, ובמדרש דב"ר שם ובאיכה רבתי שם הגי' אמר רב ענן אף שערי תפלה אינן ננעלים לעולם דכתיב כה' אלהינו בכל קראנו אליו, ואין קריאה אלא תפלה, כענין שנאמר והיה טרם יקראו ואני אענה, ובפסיקתא שם הגי' ר' ברכי' בש"ר ענן ב"ר יוסי אף שערי תפלה לעולם פתוחין, וע"ש בהערה י', העירותי שבכ"י אקספארד וכרמולי הגי' ר' ברכי'

כמוסיף על דבריו, (יב) מהו שכתוב אלהים ברב חסדך (תהלים סט יד), מיד ענני באמת ישעך (שם שם):

מזמור סו

[א] **למנצח** [שיר] מזמור הריעו (לה') [לאלהים] כל הארץ זמרו כבוד שמו. זהו שאמר הכתוב כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה [לקרוא כלם בשם ה' לעבדו שכם אחד] (צפניה ג ט), (א) אמר ר' יוחנן מהו עבודתו של הקב"ה תפלה, וכן משה אמר והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי [וגו'] ולעבדו בכל לבבכם (דברים יא יג), מה היא עבודה שאדם עושה, אלא תפלה, שנאמר עבדו את ה' בשמחה [בואו לפניו ברננה] (תהלים ק ב), ואומר לכו נרננה לה' נריעה לצור ישענו (שם צה א), וכן דריוש אמר לדניאל אלהך די אנת פלח ליה (דניאל ו יז), ומה הפולחן שעבד, אלא זו תפלה, שנאמר וזמנין תלתה ביומא (הוה) [הוא] ברך על ברכוהי (שם שם יא): אמרו לאלהים מה נורא מעשיך. כשם שאמרו לו בים מי כמוכה באלים ה' (שמות טו יא), אף עכשיו אני אומר לו מה נורא מעשיך, וכן ישעיה אמר והיה מדי חדש בחדשו [ומדי שבת בשבתו] יבוא (להשתחוות) כל בשר [להשתחות לפני] (ישעיה סו כג), ואומר כל גוים אשר עשית יבואו וישתחוו (תהלים פו ט), ולא כל הגוים לבדם, אלא כל הארץ ישתחוו לך (פסוק ד), למה שאין ממלכה ושלטון לבשר ודם, וכן בני קרח אמרו כל העמים תקעו כף הריעו לאלהים בקול רנה (תהלים מז ב), למה כי ה' עליון נורא מלך גדול על כל הארץ (שם שם ג), [אותה שעה והיה ה' למלך על כל הארץ] ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד (זכריה יד ט):

מזמור סז

[א] **למנצח** בנגינות [מזמור שיר] אלהים יחננו ויברכנו. (א) זהו שאמר הכתוב חסדי ה' כי לא תמנו [כי לא כלו רחמיו] (איכה ג כב), יודעים אנו שרחמיו של הקב"ה קיימים שלא תמו שאומות העולם אמרו לכו ונכחידם מגוי (תהלים פג ה), ולא תמו רחמיו עלינו, ולכן חסדי ה' כי לא תמנו, (ב) ולא עוד אלא שהיית מחדשינו ומעמידנו בכל בוקר, שנאמר חדשים לבקרים רבה אמונתך (איכה שם כג), האמונה שדברת עם אבותינו, באנו בבבל העמדתנו חדשים והלכה לה, כשראה משה רבינו מלכות יון התחיל להתפלל, למה, היא נופלת ביד שבטו של לוי, שנאמר ברך ה' חילו (דברים לג יא), לכך נאמר ברך (ג) בברכה שמברכין בניך, יברכך יאר ישא, ואף אתה ברכם כך, שנאמר אלהים יחננו ויברכנו, ואם עשית כן הודעת בעמים עוזך ודרכיך, שנאמר לדעת בארץ דרכך בכל גוים ישועתך (פסוק ג), (ד) אין הקב"ה מושיע לישראל במעשיהן, אלא להודיע גבורתו

הערות ותקונים

ברכי' ור' חלבו בש"ר ענן ב"ר יוסי, והבאתי שם גם גי' הסו"ט: (יב) מהו שכתוב אלהים ברב חסדך הוא סיפא דקרא ואני תפלתי לך ה' עת רצון (תהלים ס"ט י"ד) ונדפס בטעות ואני ברוב חסדך אבוא ביתך, והוא קרא תהלים ה' ח' ולא שייך הסיום מיד ענני באמת ישעך, והוא סיום הכתוב בתהלים ס"ט:

(א) א"ר יוחנן מהו עבודתו. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ בגליון, אבל בכ"י האחרים ובנדפס מובא סתמי:

(א) זה"ה חסדי ה' כי לא תמנו. אין שייכות כלל הפתיחה למזמור זה, ואולי הי' זה סיום למזמור שלפניו על ברוך אלהים אשר לא הסיר תפלתי וחסדו מאתי (תהלים ס"ו כ') ועל זה הביא הדרשה זה"ה חסדי ה' כי לא תמנו: (ב) ולא עוד אלא שהיית מחדשנו ומעמידנו בכל בוקר כו' האמונה שדברת עם אבותינו. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' אלא עוד גדולה מזאת שאתה מחדשנו ומעמידנו חדשים בכל בקר ובקר, שנאמר חדשים לבקרים רבה אמונתך (איכה ג' כ"ג), ומתוך כך אנו יודעים שרבה אמונתך לכל באי עולם, ודבר האמונה שדברת עם אבותינו כו', ובעל אות אמת כתב על ודבר האמונה שדברת עם אבותנו אינו לא באיכה רבה דף ס"ג, כוונתו איכה רבתי פ"ג בפ' חסדי ה': (ג) בברכה שמברכין בניך. מובא בילקוט תהלים רמז תשצ"א בשם המדרש: (ד) אין הקב"ה מושיע לישראל

ולהודיע שמו הגדול, וכן אסף אמר נודע ביהודה אלהים בישראל גדול שמו (תהלים עו ב), ואומר אתה האל עושה פלא הודעת בעמים עוזך (שם עז טו), מה העוז שהודעת גבורתך בעולם, לגאלם בעוזך ובזרועך, ואומר ויושיעם למען שמו (שם קו ח), למה להודיע גבורתו, שהקב"ה מושיע את ישראל, (ה) יכול שיאמרו הגוים נושא להם פנים, אלא מודים לו, שנאמר יודוך עמים אלהים יודוך עמים כולם (פסוק ו), (ו) למה שהקב"ה מוציא צדקתם של ישראל לאורה, שנאמר והוציא כאור צדקך (שם לז ו), וכתיב וראו גוים צדקך וכל מלכים כבודך (ישעיה סב ב), וכתיב כן ה' אלהים יצמיח צדקה ותהלה נגד כל הגוים (שם סא יא):

מזמור סח

[א] **למנצח** (מזמור) לדוד [מזמור] יקום אלהים יפוצו אויביו. (א) זהו שאמר הכתוב בקום (רשע) [רשעים] יסתר אדם [ובאבדם ירבו צדיקים] (משלי כח כח), למה שהקב"ה חן בהם את הצדיקים, כשהרשעים מושלים אין לצדיקים קומה זקופה, ולא פתחון פה, אבדו הרשעים רבו הצדיקים, לכך נאמר בקום (רשע) [רשעים] יסתר אדם [ובאבדם ירבו צדיקים]. וכן דבורה אומרת כן יאבדו כל אויביך ה' [ואוהביו כצאת השמש בגבורתו] (שופטים ה לא), אבדו הרשעים, מיד ואוהביו כצאת השמש בגבורתו. וכן דוד אמר אשמרה לפי מחסום בעוד רשע לנגדי (תהלים לט ב), מכאן שאין לצדיקים פתחון פה וקומה זקופה לפני הרשעים, אמר דוד עשה להם כמו שעשית לראשונים, כשם שאמר לך משה קומה ה' ויפוצו אויביך (במדבר י לה), כן עשה להם, יקום אלהים יפוצו אויביו (פסוק ב), וכן צופר הנעמתי אמר ועיני רשעים תכלינה ומנוס אבד מנהם (איוב יא כ), אין להם מנוסה להיכן נסים, ותקותם מפח נפש (שם שם), וכן ירמיה אמר יאבדו מארעא (ומתחות) [ומן תחות] שמיא אלה (ירמיה י יא), לכך נאמר יקום אלהים יפוצו אויביו:

[ב] **כהנדוף** עשן תנדוף. (ב) ולא כעשן אלא כלא היה: (ג) [דבר אחר] כהנדוף עשן, אלו הרשעים. (ד) משל למלך שהיה לו עבדים בפלטרין שלו, והיה הוא בפלטור העליון והם היו בפלטור התחתון, ומעשנין אותו כדי שיעלה אליו העשן, כך הן הרשעים, וכן ישעיה אומר העם המכעיסים אותי [וגו'] היושבים בקברים ובנצורים ילינו [וגו' אלה עשן באפי] (ישעיה סה ג ד ה), (ה) ומעשן עשן הם הרשעים ומעשנין לפני כלומר שמכעיסים אותי, שנאמר כי אז יעשן אף ה' וקנאתו באיש ההוא (דברים כט יט), וכתיב עלה עשן באפו (תהלים יח ט), כדי שיכלו, שנאמר

הערות ותקונים

לישראל במעשיהן. מובא בילקוט תהלים רמז תשצ"ב, והליון מדרש מוסב גם על זה, והמדפיסים הלינו פה רמז חדש, ובאמת הוא מאמר אחד עם רמז שלפניו, והילקוט הביא הגי' א"ר ברכיה אין הקב"ה כו', ובכל כ"י מובא סתמי: (ה) יכול שיאמרו הגוים נושא להם פנים אלא מודים לו כו'. מובא בילקוט תהלים רמז תשצ"ב, והביא בשם ר' אלעזר, ובכל כ"י ובנדפס מובא סתמי, ובילקוט שם נרשם בצדו „אלה הדברים רבה" והליון נשמט ממקומו ושייך על סיום המאמר אמר הקב"ה לישראל כו', והוא בדב"ר פ"א אות ט', והמאמר א"ר אלעזר הוא מסו"פ שלפניו: (ו) למה שהקב"ה מוציא צדקתם של ישראל לאורה שנאמר והוציא כאור צדקך. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ בגליון, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, והרא"פ הביא עוד גי' כ"י אחד ואומר למען ציון לא אחשה ולמען ירושלים לא אשקוט עד (אשר) יצא כנוגה צדקה וישועתה כלפיד יבער (ישעיה ס"ב א'), אבל יותר נכון לתקן ולהוסיף זה לפני הכתוב וראו גוים צדקך וכל מלכים כבודך, כי הוא הכתוב הנאמר אחריו בישעיה שם ס"ב ב':

(א) זה"ה בקום רשעים. מובא בילקוט תהלים רמז תשצ"ג בשם המדרש: (ב) ולא כעשן אלא כלא היה. המלות האלו חסרים בכ"י ו' השוה תמיד עם כ"י שלפניו, ובכ"י האחרים ובנדפס הגי' כהנדוף עשן אמר דוד לפני הקב"ה הרשעים אינם כלום עשן הם, כהנדוף עשן ולא כעשן אלא כלא חשיבי, ובילקוט הגי' כהנדוף עשן תנדוף אמר דוד לפני הקב"ה אינם כלום עשן הם שנאמר כהנדוף עשן תנדוף: (ג) ד"א כהנדוף עשן תנדוף אלו הרשעים. מלת ד"א הוספתי, וכ"ה בכ"י האחרים ובנדפס: (ד) משל למלך שהיה לו עבדים. כ"ה בכל כ"י ובנדפס, אבל בילקוט תהלים שם הגי' אמר רבי נהוראי בשם רבי חייא בר אבא משל למה הדבר דומה למלך שהיה לו עבדים: (ה) ומעשן עשן הם הרשעים. בכ"י האחרים ובנדפס

ואויבי ה׳ כיקר כרים כלו בעשן כלו (תהלים לז כ): (ו) דבר אחר ואויבי ה׳ כיקר כרים. אמר ר׳ אחא יבואו הרשעים לכבוד הכרים, ומה עושין להם, שוחטין אותן ותולים אותן לעשן: דבר אחר ואויבי ה׳ כיקר כרים. אמר ר׳ יוחנן יבואו הרשעים שנקראו כרים, כמה דתימא ואת הנגב ואת הככר (דברים לד ג), ביום שהוא עושה עב העשן אין בן אדם יכול לראות חבירו מפני העשן, כך יהיו הרשעים, לכך נאמר כהנדוף עשן תנדוף [וגו׳] יאבדו רשעים מפני אלהים, הצדיקים שמחים. שנאמר וצדיקים ישמחו יעלצו לפני אלהים וישישו בשמחה (פסוק ד):

[ג] **שירו** לאלהים זמרו שמו סולו לרוכב בערבות. כשם שרוכב על הסוס (ז) וירדה במישור, כך הקב״ה רוכב בערבות, וכן אמר משה רוכב שמים בעזרך (דברים לג כו): (ח) ביה שמו. בי״ה מחצית שמו ברא שתי עולמות: אבי יתומים ודיין אלמנות. ישראל בגולה דומין לאלמנות ויתומים, שנאמר יתומים היינו ואין אב אמותינו כאלמנות (איכה ה ג), ולא אלמנות ממש, אלא כאשה שהלך בעלה למדינת הים, ודעתו לחזור אליה, ולא יתומים ממש, אלא כקטנים שהלך אביהם למדינת הים ואין מי שיפרנס אותם, וכן כתיב כי לא אלמן ישראל ויהודה מאלהיו (ירמיה נא ה): (ט) אלהים (ישב על כסא) [במעון] קדשו. שנאמר עושה משפט לעשוקים נותן לחם לרעבים ה׳ מתיר אסורים (תהלים קמו ז):

[ד] **אלהים** מושיב יחידים ביתה. זהו שאמר הכתוב לא טוב היות האדם לבדו (בראשית ב יח), שבנה מצלעו של אדם חוה (י) והושיבה באפריון: דבר אחר מושיב יחידים ביתה. שהושיב אברהם ויצחק ויעקב שהיו יחידים בעולם בארץ ישראל שהיא ביתה, (יא) שנאמר עד לא עשה ארץ וחוצות (משלי ח כו), ארץ ישראל נקראת ביתה, ושאר ארצות נקראות חוצות: מוציא (אסורים) [אסירים] בכושרות. ישראל שהיו אסורים במצרים, הוציאם בכושר אבותם, ומצרים שהיו סוררים שכנו צחיחה, שנאמר וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים (שמות יד ל): אלהים בצאתך לפני עמך. שנאמר וה׳ הולך לפניהם יומם (שם יג כא): בצעדך בישימון סלה. ביום מתן תורה:

הערות ותקונים

ובנדפס הגי׳ עשן הם הרשעים ואינם כלום, שנאמר כי (הנה ה)רשעים יאבדו ואויבי ה׳ כיקר כרים כלו בעשן כלו לכך נאמר כהנדוף עשן תנדוף: (ו) ד״א ואויבי ה׳ כיקר כרים א״ר אחא. כ״ה גם בכ״י ו׳, וכן הוסיף הרא״פ בגליון כל המאמר עד סוף המזמור, ועפ״י הגהות הרא״פ הביא ההוספה הזאת הרב החוקר הגדול מהר״א יעללינעק בבית המדרש ח״ה דף ע׳, ובכ״י האחרים ובנדפס חסר כל זה, והנה המאמר הזה אין לו שחר, ומה הכוונה הרשעים נקראו כרים כמה דתימא ואת הנגב ואת הככר, ומצאתי המאמר מתוקן מובא בילקוט תהלים רמז תש״ל בפ׳ ואויבי ה׳ כיקר כרים בשם המדרש, (ומה שגרסו שם גם ב״ר פ״ד יש לתקן ס״ד ומוסב על לא יבושו בעת רעה), והוא המאמר שלפנינו, רק בקצת שנוים וכך מובא שם: ואויבי ה׳ כיקר כרים ר׳ פנחס אמר אמר דוד יבואו הרשעים לכבוד הכרים, מה עושים לכרים שוחטין אותם ותולין אותם לעשן והם כלין, ר׳ ישמעאל אומר יבואו הרשעים ליקר של מדבר כשיורד עליו השמש והם נכמש באותה שעה, כמה דאת אמר לא יהיה אור יקרות (זכריה י״ד ו׳), וכרים זה מדבר, כמד״א ואת הנגב ואת הככר (דברים ל״ד ג׳), כך יהיו באותן יקרות של מדבר, כיון שנפל עליו עשן ואין השמש זורח ואין אדם יכול לראות את חברו מפני כובד העשן, וכן הוא אומר כהנדוף עשן תנדוף ע״כ: (ז) וירדה במישור. בכ״י ו׳ הגי׳ מדלה במישור, והרא״פ הביא מרדה במישור, ובבית המדרש שם (דף ע״א) הגיה הרב מהר״א יעללינעק סימן השאלה, ואולי צ״ל וירד במישור: (ח) ביה שמו בי״ה מחצית שמו ברא שתי עולמות. עיין ב״ר פי״ב רבי יודא נשיאה שאליה לר׳ שמואל בר נחמן אמר מפני ששמעתי עליך שאתה בעל הגדה מאי דכתיב סולו לרוכב בערבות ביה שמו כו׳ שאלית לר״א ולא אמר כן אלא כי ביה ה׳ צור עולמים (ישעיה כ״ו ד׳) בשתי אותיות ברא הקב״ה את עולמו כו׳. ועיין ירושלמי חגיגה פ״ב ומנחות דף כ״ט ע״ב: (ט) אלהים ישב על כסא קדשו. כ״ה גם בכ״י ו׳. וכן נדפס בבית המדרש שם, ופסוק הוא בתהלים מ״ז ט׳, אבל אין לו שייכות לכאן, ותקנתי אלהים במעון קדשו, והוא סיפא דקרא אבי יתומים ודיין אלמנות תהלים ס״ח ו׳, וחסר הדרשה כי הסיום שנאמר עושה משפט לעשוקים וגו׳ אין לו ענין כלל להכתוב אלהים במעון קדשו: (י) והושיבה באפריון. פי׳ מטות שנושאות בהן כלות, והמוספי הוסיף וכתב בל״מ אפריון שעשה לו המלך (שה״ש ג׳ ט׳), ובל״י פריון φορεῖον פי׳ כסא שנושאים בו נשים חשובות: (יא) שנאמר עד

[ה] **ארץ** רעשה. מיד מתו כל החיים שבארץ ישראל, והמתים חיו, והטיף עליהם הקב״ה טל של תחיית המתים, שנאמר אף שמים נטפו: זה סיני. אין לשון זה אלא לשון בעירה ודליקה, כמה דאת אמר (עד) [על] די חזה למזיה (דניאל ג יט), שנאמר וההר בוער באש עד לב השמים (דברים ד יא): גשם נדבות. כיון שראו מלאכי השרת שפרחה נשמתן של ישראל, אמרו להקב״ה למי אתה נותן התורה למתים או לחיים, מיד הניף הקב״ה גשמי חיים על ישראל, שיקבלו התורה ברוח נדיבה, והיו מלאכי השרת מניפין להם במניפות, שנאמר תניף אלהים: [נחלתך ונלאה אתה כוננתה]. נחלתך שהיתה נלאה מקול רעמים ורעשים, אתה כוננתה: חיתך ישבו בה. שהושבת בך תחייתך: תכין בטובתך לעני אלהים. ויאמרו אל משה דבר אתה עמנו ונשמעה (שמות כ יט), ראה מה כתיב במשנה תורה, אם יוספים אנחנו לשמוע את קול ה׳ אלהינו [וגו׳] קרב אתה ושמע (דברים ה כב כד), מיד השיב הקב״ה למשה, היטיבו [כל] אשר דברו (שם שם כה):

[ו] **ה׳** יתן אומר המבשרות צבא רב. הקב״ה יתברך שמו וגבורתו (יב) כשהיה אומר בדיבור הקול נחלק לשבעה קולות, ומשבעה לשבעים לשונות של שבעים אומות, שיהו הכל שומעין, לכך נאמר המבשרות צבא רב: דבר אחר ה׳ יתן אומר. הדיבור היה יוצא מפי הגבורה ומשה ואהרן מבשרים לצבא רב לכנסת ישראל:

[ז] (יג) (מלאכי) [מלכי] צבאות ידודון ידודון. זהו שאמר הכתוב וירא העם וינועו ויעמדו מרחוק (שמות כ יח), חוץ לשנים עשר מיל, (יד) מגיד שהיו ישראל נרתעין לאחור י״ב מילין, וחוזרין לפנים י״ב מילין, כ״ד מיל (טו) לכל (ריבוא וריבוא) [דיבור ודיבור], נמצא מהלכין לאותו היום (טז) ר״ם מילין, (יז) (וחוזרין לפנים י״ב מיל), באותה שעה אמר הקב״ה למלאכי השרת רדו וסעדו את אחיכם, שנאמר מלכי צבאות ידודון ידודון, (יח) ידודון בהליכה, ידודון בחזירה, ר׳ יהודה בר אלעאי אומר (יט) לפי שהיו ישראל (משללה) [משלהבין] בין האומות מחמות האש, אמר הקב״ה לענני כבוד הזילו טל חיים לבניי, לכך נאמר גשם נדבות תניף אלהים נחלתך [וגו׳], כיון שנתיישבה דעתם מיד קבלו התורה, שנאמר ונות בית תחלק שלל:

[ח] **אם** תשכבון בין שפתים. אמר הקב״ה אם אתם נזרקין באשפתות בבתי (כ) קרקסיאות ותיאטריות שלכם, הרי כנסת ישראל שנמשלה ליונה מקבלת התורה, שנאמר כנפי יונה נחפה בכסף, ולמה נמשלו ישראל ליונה, לומר מה יונה אינה מפרכסת בשחיטה, כך ישראל אינן מפרכסין בשחיטה על קידוש השם,

---

הערות ותקונים

עד לא עשה ארץ וחוצות, ארץ ישראל נקראת ביתה ושאר ארצות נקראות חוצות. עיין ספרי עקב פיסקא ל״ז: (יב) כשהיה אומר בדבור הקול נחלק לשבעה קולות ומשבעה לשבעים לשונות. שמ״ר פ״ה אות ט׳ וסוף פכ״ח, א״ר יוחנן היה הקול יוצא ונחלק לע׳ קולות לע׳ לשון כדי שישמעו כל האומות, ולכן להלן במזמור (ל״ב) ה׳ יתן אומר המבשרות צבא רב הדבור יוצא ונחלק לשבעה קולות והשבעה קולות לע׳ לשון, ועיין שבת פ״ח ע״ב, ובחידושי הרש״ש בשמ״ר סוף פכ״ח, ועיין בתנחומא שמות אות כ״ב ובהערה קי״ג: (יג) מלאכי צבאות. בקרא כתיב מלכי בפסיקתא פסקא החודש (מ״ה ע״ב), ובחזית פ״ח פ׳ כרם היה לשלמה, ובקה״ר פ׳ שבתי וראה מלאכי צבאות אין כתיב כאן אלא מלכי כו׳: (יד) מגיד שהיו ישראל נרתעין לאחור י״ב מילין כו׳. עיין מכילתא יתרו פ״ט פ׳ ויעמוד העם מרחוק אלו שנים עשר מיל מגיד שהיה מחנה של ישראל שנים עשר מיל ובגמרא שבת פ״ח ע״ב אריב״ל כל דבור ודבור שיצא מפי הקב״ה חזרו ישראל לאחוריהן י״ב מיל והיו מלאכי השרת מדדין אותן, שנאמר מלאכי צבאות ידודון ידודון אל תקרי ידודון אלא ידדון, ורש״י בפי׳ על התורה יתרו כ׳ י״ח הביא ויעמדו מרחוק היו נרתעין לאחוריהם י״ב מיל כאורך מחניהם ומלאכי השרת באין ומסייעין אותם להחזירם, שנאמר מלאכי צבאות ידודון ידודון: (טו) לכל ריבוא וריבוא. כ״ה גם בכ״י ו׳, ותקנתי לכל דבור ודבור, וכן הביא לנכון הרא״פ, ונדפס כן בבית המדרש שם: (טז) ר״ם מילין. כי עשרה פעמים כ״ד הוא ר״מ: (יז) וחוזרין לפנים י״ב מיל. הוא מיותר ונשתרבב משורה שלפניה: (יח) ידודון בהליכה ידודון בחזירה. בחזית פ״ח פ׳ כרם היה לשלמה מובא זה בשם ר׳ יודן ב״ר סימון: (יט) לפי שהיו ישראל משללה בין האומות. וכן הביא הרא״פ, וכן נדפס בבית המדרש, ורצה לתקן שם שולל בין האומות, אבל בכ״י ו׳ כתוב משולהבין בין האומות, ואולי היה לפני המעתיק הזה הגי׳ משולה בין האומות, והמלה בין היא כפל: (כ) קרקסיאות ותיאטריות

וטה יונה אינה ניצלת אלא בכנפיה, כך ישראל אינן ניצולין אלא בזכות התורה שנמשלה לכסף, שנאמר אמרות ה' אמרות טהורות כסף צרוף בעליל לארץ מזוקק שבעתים (תהלים יב ז): ואברותיה בירקרק חרוץ. אלו המשניות והמסכתות:

[ט] **בפרש** שדי מלכים בה. כיון שישראל יושבין ועוסקין בתורה, הקב"ה משרה שכינתו ביניהם: תשלג בצלמון. ואם נעלמה מהן הלכה כצלמות, הקב"ה מלבנה ומבררה להם, ומניין שתלמידי חכמים נקראו מלכים, שנאמר בי מלכים ימלוכו (משלי ח טו): הר אלהים הר בשן. (כא) ר' נתן אומר כיון שביקש הקב"ה ליתן תורה לישראל, בא כרמל מאספמיא, ותבור מבית אלים, (כב) זהו שנאמר בקבלה חי אני נאום המלך ה' צבאות שמו כי כתבור בהרים וככרמל בים יבוא (ירמיה מו יח), זה אומר נקראתי הר תבור, עלי נאה שתשרה שכינה, לפי שאני גבוה מכל ההרים, ולא ירדו עלי מי המבול, וזה אומר אני נקראתי הר הכרמל, עלי נאה שתשרה שכינה, לפי שאני נתמצעתי בתוך, ועלי עברו את הים, אמר הקב"ה כבר נפסלתם לפני בגבהות שיש בכם, כולכם פסולים לפני, אמרו לפניו וכי משוא פנים יש לפניך, או שמא אתה מקפח את שכרינו, אמר להם הקב"ה הואיל והטרחתם לפני בשביל כבודי, אשלם לכם שכר, הרי נתתי להר תבור תשועה לישראל בימי דבורה, שנאמר לך ומשכת בהר תבור (שופטים ד ו), ובהר הכרמל תשועה לאליהו, שנאמר ויקבוץ את (כל ישראל) [הנביאים] אל הר הכרמל (מ"א יח כ), התחילו כל ההרים מתרעמים ומתמוטטים, שנאמר הרים נזלו מפני ה' (שופטים ה ה), אמר הקב"ה למה תרצדון, (כג) למה תרצו לדון עם סיני, (כד) הרים גבנונים אתם כלכם, כמה דאת אמר או גבן או דק (ויקרא כא כ): ההר חמד אלהים לשבתו. אין רצוני אלא בסיני שהוא שפל מכולכם, שנאמר מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח (ישעיה נז טו), וכתיב כי רם ה' ושפל יראה וגבוה ממרחק יידע (תהלים קלח ו), יכול ישב שם לדורי דורות, תלמוד לומר אף ה' ישכון לנצח, שהחזיר שכינתו למעלה, וסיני מהיכן בא, אמר ר' יוסי מהר המוריה נתלש, כחלה מעיסה, ממקום שנעקד יצחק אבינו, אמר הקב"ה הואיל ויצחק אביהם נעקד עליו נאה לבניו לקבל עליו את התורה, ומניין שעתיד לחזור למקומו, שנאמר נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים (ישעיה ב ב), (כה) אלו תבור וכרמל וסיני וציון, ההרים. ה' הרים, כלומר כמנין חמשה חומשי תורה:

[י] **רכב** אלהים רבותים. (כו) אמר ר' אבדימי דמן חיפה שניתי במשנתי שירד הקב"ה בהר סיני ועמו עשרים ושנים אלף (כז) מרכבות של מלאכי השרת, (כח) אמר ר' ברכיה [כמחנה לויה], צפה הקב"ה במחנה לויה שעומדים (כט) במומיהם במעשה העגל, שנאמר ויאספו אליו כל בני לוי (שמות לב כו), לפיכך ירדו כ"ב אלף במחנה הקב"ה (ל) כמחנה לויה: דבר אחר רכב אלהים. ירדו עם הקב"ה עשרים

הערות ותקונים

ותיאטריות. ידוע (צירקוס אוגד טעאטער): (כא) ר' נתן אומר כיון שבקש הקב"ה ליתן תורה לישראל בא כרמל מאספמיא ותבור מבית אלים כו'. בב"ר ריש פצ"ט איתא כך: למה תרצדון הרים גבנונים ריה"ג ור"ע, ריה"ג פתר קרא בהרים בשעה שבא הקב"ה ליתן תורה בסיני היו ההרים רצים ומדיינים אלו עם אלו כו', תבור בא מבית אלים, וכרמל מאספמיא כו', יש לתקן של"ל מאפמיא והיא עיר בסוריא ובארם נהרים Apamea, ובית אלים הוא שם מקום סמוך לתבור, ועיין לעיל מזמור כ"ב הערה קנ"ז: (כב) זהו שנאמר בקבלה. עיין רש"י תענית פ"ו ע"א ד"ה ובקבלה: (כג) למה תרצו לדון. דורש תרצדון נוטריקון: (כד) הרים גבנונים אתם כולכם כד"א או גבן. ב"ר שם ומכילתא יתרו מסכתא דבחדש פ"ד: (כה) אלו תבור וכרמל וסיני וציון, ההרים ה' הרים. לא חשיב רק ד', לכן חסר עוד הר אחד: (כו) א"ר אבדימי דמן חיפה שניתי במשנתי. נובע מן תנחומא יתרו אות י"ד ופסיקתא דרב כהנא פסקא בחדש השלישי (ק"ז ע"ב): (כז) מרכבות של מלאכי השרת. כ"ה בתנחומא שם, אבל בפסיקתא שני' כתות של מלאכי השרת: (כח) א"ר ברכיה. בפסיקתא א"ר ברכיה הכהן ברבי, ובתנחומא א"ר ברכיה הכהן: (כט) במומיהם במעשה העגל. פי' בשבועתם, עיין מה שכתבתי בפסיקתא שם הערה קמ"ה, ובתנחומא הערה ע"ה: (ל) כמחנה לויה. כי מספר שבט לוי כ"ב אלף היו:

כמרכבה

ושנים אלף מרכבות, וכל מרכבה ומרכבה (לא) כמרכבה שראה יחזקאל בן בוזי, משום כת שעלה מבבל אמרו (לב) ארבעים ושנים אלף מרכבות, שנאמר אדני בם סיני בקדש, כמנין ב"ם, כך שנה אליהו זכור לטוב: רכב אלהים רבותים אלפי שנאן. אמר ר' תנחום בר חנילאי (לג) עד מקום שיכול פסיפסטם לחשוב אלף אלפי אלפים וריבי רבבות: דבר אחר רכב אלהים רבותים אלפי שנאן. אמר ר' אלעזר בן פדת וכולם ירדו (לד) שנונים לכלות את העולם אם לא יקבלו ישראל את התורה, אמר ר' לוי אלא שראו פני הקב"ה, שכל הרואה פני הקב"ה אינו מת, שנאמר באור פני מלך חיים (משלי טז טו): (לה) ה' בם. אמר ר' שמעון בן לקיש (לו) טבלא יש (לז) על [לבו של] כל מלאך ומלאך, מיכאל גבריאל רפאל אוריאל ענאל, ושמו של הקב"ה בם, שנאמר ה' בם סיני בקדש, אף על פי שנראה הקב"ה כיורד על הר סיני, שנאמר וירד ה' על הר סיני (שמות יט כ), סיני היה תלוי בו, שנאמר אדני בם סיני בקדש:

[יא] **עלית** למרום שבית שבי. זהו שאמר הכתוב עיר גבורים עלה חכם ויורד עוז מבטחה (משלי כא כב), זה משה, שנאמר ומשה עלה אל האלהים (שמות יט ג): לקחת מתנות באדם. זו תורה שניתנה במתנה בחנם לישראל: (לח) (ואף) [אך] סוררים שכנו צחיחה (פסוק ז). אלו אומות העולם שלא רצו לקבלה. ואף סוררים לשכון יה אלהים. אלו ישראל שהיו סוררים, וכשקיבלו את התורה שרתה בם שכינה:

[יב] **ברוך** ה' יום יום יעמס לנו. שהוסיף עליהם מצות וחוקים בכל יום ויום: האל לנו אל למושעות. זו דרך החיים (לט) שנתן לנו ולפנינו: (ולה' אלהים) [וליהוה אדני] למות תוצאות. זו דרך המות, שנאמר את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע (דברים ל טו): אך אלהים ימחץ ראש אויביו. עתה הוזר לאויביו לשעבוד מצרים, כמה שנאמר אתה פוררת בעזך ים (אתה רצצת) [שברת] ראשי תנינים על המים (תהלים עד יג), וכתיב מחצת ראש מבית רשע (חבקוק ג יג), זה פרעה וחילו:

[יג] **אמר** ה' מבשן אשיב. אלו שאכלו אותם חית השדה: אשיב ממצולות ים. אלו שנטבעו במים על קידוש השם, כשם שפרע הקב"ה מעוג מלך הבשן ומפרעה (מ) [ומצרים בים סוף, כך עתיד הקב"ה ליפרע מגבורי אדום הרשעה, ומהו אשיב מעוג ומפרעה], יש לי להשיב להם תשובה: למען תמחץ רגלך בדם. במלחמות גוג ומגוג: דבר אחר במלחמת אדום, כמה שנאמר מדוע אדום ללבושך [וגו'] פורה דרכתי לבדי (ישעיה סג ב ג): לשון כלביך. אלו חית השדה שהן מזומנים לסעודה, שנאמר כל (חיתו שדה) [חית השדה] התיו לאכלה (ירמיה יב ט), כל חיתו יער (תהלים נ י): ראו הליכותיך. בים סוף: הליכות אלי מלכי בקדש. בהר סיני: קדמו שרים אחר נוגנים. שנאמר אז ישיר משה ובני ישראל (שמות טו א): (מא) בתוך עלמות

הערות ותקונים

(לא) כמרכבה שראה יחזקאל. בפסיקתא כמראה שראה יחזקאל: (לב) ארבעים ושנים אלף כמניין ב"ם. היא ני' נכונה, ובטעות בפסיקתא שם כעשרים ושנים אלף צ"ל כארבעים ושנים אלף: (לג) עד מקום שיכול פסיפסטם לחשוב. בכ"י ו' עד מקום שיכול כסיפס לחשוב, והרא"פ הביא עד מקום שי פסיפסינום להשיב. ובבית המדרש שם הביא עד מקום שי אסיפסינום להשיב, אבל בגוף העתקה של מהרא"פ כתוב שי פסיפסינוס, והרב החוקר הגדול מהר"א יעללינעק הקן בבית המדרש שם „עד מקום שאין פסיפסוס יכול לחשוב", ועיין מה שהעירותי בפסיקתא שם הערה קמ"ט, ואין ספק שהיה כתוב בכ"י שהיה לפני הרא"פ מלה אחת שהספיסטוס יכול לחשוב ונשתבש מהמעתיק ושם בהערה הנ"ל באורתי המלה ע"ש, ולפנינו במקום פסיפסטם צ"ל שפיפסטוס: (לד) שנונים. כ"ה בפסיקתא שם, וכ"ה גם בכ"י ו', אבל הרא"פ הביא בטעות שנים, וכן נדפס בבית המדרש, וצ"ל שנונים, ודרש שנאן מלשון שנן ולשון חציך שנונים (תהלים מ"ה ו'), עיין בפסיקתא שם הערה קנ"א ובתנחומא הערה ע"ז: (לה) ה' בם. הוא ג"כ בתנחומא ובפסיקתא שם (ק"ח ע"ב) והשמיט פה המסדר מאמר שלם: (לו) טבלא. פי' לוח tabula (טאפעל), ועיין בפסיקתא הערה קס"א: (לז) על כל מלאך ומלאך. בפסיקתא שם ושמו של הקב"ה משותף בשמו של מלאך מיכאל גבריאל רפאל, ולא הביא שם אוריאל ענאל: (לח) ואף סוררים שכנו צחיחה. תקנתי אך סוררים וכוון הדורש לפסוק ז' ואח"כ הביא הכתוב ואף סוררים לשכון יה: (לט) שנתן לנו ולפנינו. בכ"י ו' שנתן לפנינו, והרא"פ הביא וכן נדפס בבית המדרש שנתן לנו ולבנינו: (מ) ומצרים בים סוף כו'. הוספתי כמו שהוא בכ"י ו': (מא) בתוך עלמות

תופפות

תופפות. ותקח מרים הנביאה [וגו'] את התוף בידה ותצאן כל הנשים אחריה בתופים ובמחולות (שמות טו כ):

[יד] **במקהלות** ברכו אלהים. אלו הילדים: ממקור ישראל. (מב) אלו עוברין שבמעי אמן, מלמד שכל אחד ואחד היה מראה באצבעו כנגד שכינה ואומר זה אלי ואנוהו (שם טו ב): שם בנימין צעיר רודם. (מג) ר' מאיר אומר כשעמדו שבטים על הים, זה אומר אני ארד תחילה, וזה אומר אני ארד תחילה, מתוך שהיו עומדין (מד) וצווחין, קפץ שבטו של בנימין תחילה לתוך הים, שנאמר שם בנימין צעיר רודם, אל תקרי רודם, אלא רד ים, התחילו שרי יהודה מרגמין אותם באבנים, שנאמר שרי יהודה רגמתם, אמר להם הקב"ה בניי שניכם כוונתם לדבר מצוה ולכבודי, אף אני לא אקפח שכרכם, שנאמר לבנימין אמר ידיד ה' (דברים לג יב), בנימין זאב יטרף (בראשית מט כז), שזכה שתשרה שכינתו בחלקו, ושבט יהודה זכה למלכות, שנאמר יהודה רגמתם, (*מג) שזכו ללבוש בגדי ארגמן, וכן הוא אומר באדין אמר בלשאצר והלבישו לדניאל ארגוונא (דניאל ה כט): שרי זבולון שרי נפתלי. מלמד שכשם שנעשה נסים לישראל על הים על ידי שבט יהודה ובנימין, כך נעשה להם נסים לישראל על ידי זבולון ונפתלי בימי דבורה וברק, שנאמר ותשלח ותקרא לברק בן אבינועם מקדש נפתלי (שופטים ד ו), זבולון עם חרף נפשו למות ונפתלי על מרומי שדה (שם ה יח):

[טו] **צוה** (אלהים) [אלהיך] עוזך, אמרה כנסת ישראל רבון העולמים צוה ישועות עמך ותן עוז למשיחך, כדכתיב ויתן עוז למלכו [וירם קרן משיחו] (ש"א ב י): מהיכלך על ירושלים לך יובילו מלכים שי. אימתי בזמן שתכלה מלכות אדום: גער חית קנה. זו אדום הרשעה שכל כתיבתה בקנה, שכותבין (*מד) דימוסיאות של שמד על ישראל, וגוזרין עליהם שישתחוו לעבודה זרה: אבירים בעגלי עמים. מה הם עושים, מתירין להם פיסת יד, ומרצין אותם בכספם, שנאמר מתרפס ברצי כסף, לפיכך בזר עמים קרבות (יחפצון) [יחפצו]: יאתיו חשמנים מני מצרים. יבואו דורונות מנות ממצרים, להקריב על מזבחך, כדכתיב כל צאן קדר יקבצו לך (ישעיה ס ז): כוש תריץ ידיו לאלהים. שיביא זבחים בתריצות ידים לאלהים, ואחר כך ממלכות הארץ שירו לאלהים: (מה) (דבר אחר יאתיו חשמנים. יביאו מנים בחשות בזריזות ממצרים, שנאמר לך יובילו מלכים שי: כוש תריץ ידיו לאלהים. תריץ תושיט, כמו ויריצו (לבני) [לכל בני] העם (דה"ב לה יג): דבר אחר יאתיו חשמנים. חשים וממונים להתגייר, וכן כוש ימהר וירוץ לפרוש ידיו לאלהים: דבר אחר כמו אשמנים, אנשים שחורים, כדכתיב כוש ומצרים (בראשית י ו), חי"ת מתחלף עם אל"ף):

מזמור סט

[א] **למנצח** על שושנים לדוד הושיעני אלהים כי באו מים עד נפש. (א) זהו שאמר

הערות ותקונים

תופפות ותקח מרים, וכן רש"י הביא בפי' לתהלים בהגה טעמות תופפות בתוך מרים ונערותיה אשר לקחה התוף בידה: (מב) אלו עוברין שבמעי אמן. וכן הביא רש"י בפי' לתהלים: (מג) ר' מאיר אומר. מכילתא בשלח פרשה ה', סוטה ל"ו סע"ב, וכן תרגם המתרגם: (מד) וצוהבים. בגמרא שם היו שבטים מנצחים זה עם זה, ובמכילתא וצווחין: (*מג) שזכו ללבוש בגדי ארגמן. מכילתא שם, גם רש"י הביא בשם מנחם לשון ארגמן: (*מד) דימוסיאות של שמד. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, וכן נדפס בבית המדרש, ולא אדע לכוון כוונת המלה פה: (מה) ד"א יאתיו חשמנים יביאו מנים בחשות בזריזות עד סוף המזמור התבות מנוקדים בכ"י ו' להורות כי היא הוספה, ובמקום ד"א כתוב שם „פי'" ויען כי הוא נוסף מאיזה מעתיק אחד כנראה גם מהסיום „חי"ת מתחלף עם אל"ף", לכן הסגרתים במסגר:

(א) זש"ה מה יפית. מובא בילקוט תהלים רמז תת"א בשם המדרש וכל המזמור הזה הוא מקוטע בכ"י האחרים ובנדפס, וכאשר לפנינו כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, ונדפס אח"כ בבית המדרש ח"ה

דף

הכתוב מה יפית ומה נעמת אהבה בתענוגים (שה"ש ז ז), (ב) ישראל יפים ונעימים, עומדים על הים ורואין להקב"ה, וכן הוא אומר וירא ישראל את היד הגדולה (שמות יד לא), וכל זמן שישראל רואין להקב"ה הם יפים ונעימים, ראו אותו בסיני [כשנתן להם התורה], נעשו כולם ישרים, שנאמר יצפון לישרים תושיה (משלי ב ז), ואומר הטיבה ה' לטובים ולישרים בלבותם (תהלים קכה ד), ראוהו נכנס לאהל מועד נעשו צדיקים, שנאמר רננו צדיקים בה' (שם לג א), ראו אותו על הים נעשו שושנים, שנאמר למנצח על שושנים, אימתי הושיעני אלהים כי באו מים עד נפש:

[ב] (ג) **טבעתי** ביון מצולה. בגלות בבל, וכן הוא אומר (לאמר) [האומר] לצולה חרבי (ישעיה מד כז): ואין מעמד. בגלות מדי ופרס: באתי במעמקי (מצולה) [מים]. בגלות יון: ושבולת שטפתני. בגלות אדום הרשעה: יגעתי בקראי נחר גרוני. וכל המזמור על דוחק הגלות הזה, (ד) אין לי אלא להתפלל, לפי שנאמר ואני תפלתי לך ה' עת רצון. אמר ר' יוסי בר חלפתא עתים הם לתפלה, (ה) ואימתי עת רצון, בשעה שהציבור מתפללין, וכן הוא אומר בעת רצון עניתיך (ישעיה מט ח): הצילני מטיט ואל אטבעה. מדינה של גיהנם, שנאמר ויעלני מבור שאון מטיט היון (תהלים מ ג):

מזמור ע

[א] **למנצח** לדוד להזכיר אלהים להצילני ה' לעזרתי חושה. (א) זהו שאמר הכתוב ואזרעם בעמים [ובמרחקים יזכרוני] (זכריה י ט), (ב) ובשכר שהן מזכירין שמי אני מושיבן אצלי, וכן ירמיה אמר (ג) (זכרי) [הלכו] אל תעמודו [זכרו מרחוק את ה'] (ירמיה נא נ), למה, אמר הקב"ה הוו מזכירין אותי בכל פעם ופעם, שכל זמן שאתם מזכירין אותי מעי הומים עליכם, (ד) שנאמר הבן יקיר לי אפרים וגו' כי מדי דברי בו זכור אזכרנו עוד על כן המו מעי לו (שם לא יט), (ה) וכתיב ויתן (לי ארון ברית) [לפני ארון] ה' להזכיר ולהודות (דה"א טז ד), ולמה היו מזכירין, שנאמר זכרו נפלאותיו [אשר עשה (שם שם יב), זכרו נפלאותיו] שעושה עמכם בכל עת, ולא עשה עמכם ולא גאל את ישראל, אלא בשביל שיהיו מזכירין נפלאותיו, אמר דוד אם כן אני מזכיר והצילני, שנאמר למנצח לדוד להזכיר אלהים להצילני. (ו) ולמה היה דוד דומה, למלך שהיה לו צאן וכעס עליה, סר את הצאן, ומתיר

הערות ותקונים

דף ע"ה: (ב) ישראל הם יפים ונעימים. הרא"פ הביא ונדפס ג"כ בבית המדרש א"ר יודן ישראל הם יפים ונעימים, אבל בכ"י שלפנינו ובכ"י ו' חסר שם האומר: (ג) טבעתי ביון מצולה בגלות בבל כו'. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, ונדפס בבית המדרש שם, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (ד) אין לי אלא להתפלל לפי שנאמר ואני תפלתי לך ה' עת רצון. כן הביא גם הרא"פ, וכן נדפס בבית המדרש, ובכ"י ו' הגי' ואין לי אלא להתפלל לפניך שנ' ואני תפלתי וגו', ובכ"י האחרים ובנדפס מתחיל מאמר חדש ואני תפלתי לך ה' עת רצון ר' יוסי בן חלפתא אומר עתים הן לתפלה, ואחרי המלות עתים הן לתפלה כתוב שם „במזמור למעלה מזה" וכן הביא הרא"פ עפ"י כ"י שהי' לפניו, והוא במזמור ס"ה: (ה) ואימתי עת רצון בשעה שהצבור מתפללין וכה"א בעת רצון עניתיך, כ"ה גם בכ"י ו', והרא"פ לא העתיק זה, וליתא גם בבית המדרש, וזה נוסף מגמרא ברכות ח' ע"א מאי דכתיב ואני תפלתי לך ה' עת רצון אימתי עת רצון בשעה שהצבור מתפללין, ר' יוסי ברבי חנינא אמר מהכא כה אמר ה' בעת רצון עניתיך (ישעי' מ"ט ח'):

(א) זש"ה ואזרעם בעמים. מובא בילקוט תהלים רמז תת"ב בשם המדרש, ובילקוט שם חסרים המלות זש"ה ואזרעם בעמים, ומתחיל א"ר אלעזר בשכר שהם מזכירין אותי, והמאמר קטוע שם, והרא"פ הוסיף בגליון המזמור הזה עפ"י כ"י שלפניו כי נשתנה קצת מכ"י האחרים ומהנדפס, וגם עפ"י הוספת הרא"פ נדפס בבית המדרש ח"ה דף ע"ו, והי' לפניו הגי' זש"ה ואזרעם בעמים וגו' א"ר יוחנן אמר הקב"ה בשכר שהם מזכירים שמי כו': (ב) ובשכר שהן מזכירין שמי. בכ"י האחרים ובנדפס המאמר קטוע וקצת בסגנון אחר: (ג) זכרי אל תעמודו. וכ"ה גם בכ"י ו', ותקנתי הלכו אל תעמודו: (ד) שנאמר הבן יקיר לי אפרים וגו'. בהגהות הרא"פ ובבית המדרש מובא הכתוב בטעות מעי המו לו זכר אזכרנו עוד, וצ"ל זכור אזכרנו עוד על כן המו מעי לו: (ה) וכתיב ויתן לי ארון ברית ה' להזכיר ולהודות. כן מובא גם בכ"י ו', והרא"פ הביא וכן נדפס בבית המדרש ויתן לפני ארון ברית ה' ולהזכיר ולהודות: (ו) ולמה היה דוד דומה למלך כו'. מובא ברש"י תהלים

את הדיר, (ז) [והוציא את הרועה, אחר זמן כנס את הצאן, ובנה את הדיר], ולרועה לא הזכיר, אמר הרועה הרי הצאן מכונסות, והדיר בנויה, ואני איני נזכר, כך אמר דוד למעלה מן הפרשה, כי אלהים יושיע ציון ויבנה ערי יהודה (תהלים סט לו), הרי הדיר בנויה, וישבו שם וירשוה וזרע עבדיו ינחלוה ואוהבי שמו ישכנו בה (שם שם לז), הרי הצאן מכונסות, אמר הרועה ואני איני נזכר, לכך למנצח לדוד להזכיר:

[ב] אוי לרשעים שאינן מתים לעולם הבא אלא מן הקנאה שהן רואין ומן הכעס, שנאמר כי לאויל יהרג כעס ופותה תמית קנאה (איוב ה ב), אחר הקנאה והכעס הן כלים, שנאמר יבושו ויחפרו מבקשי נפשי [וגו'] ויכלמו חפצי רעתי, (יבושו) [ישובו] על עקב בשתם:

[ג] [ואני עני ואביון] אלהים חושה לי. וכתוב אחד אומר [ואני עני ואביון ה'] יחשב לי (תהלים מ יח), אלא אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם (ח) חשוב לי עניותי ואביונתי ואתה חש לגאלני, למה עזרי ומפלטי אתה ה' אל תאחר, בין היום ובין מחר עליך שתגאלני, לכך נאמר אל תאחר:

[ד] (ט) אמר ישעיה מי בכם ירא ה' שומע בקול עבדו אשר הלך חשכים [ואין נוגה לו יבטח בשם ה' וישען באלהיו] (ישעיה נ י), מי בכם בצרה וקראני ולא עניתיו, ומי היה בחשיכה ולא הארתיו, וכן נבוכדנצר אמר בריך אלההון די שדרך מישך ועבד נגו [וגו' די התרחצו עלוהי] (דניאל ג כח), וכן דריוש אמר והוסק דניאל מן גובא (שם ו כד), ואומר בטחו בה' עדי עד (ישעיה כו ד), (י) אמר דוד אם כן ההבטחה, גם אני אבטח בך, ואל תבישני:

מזמור עא

[א] (א) (לדוד) בך ה' חסיתי אל אבושה לעולם. זה המזמור סמוך לדברי של מעלה, אמר דוד רבונו של עולם אם כן ההבטחה, בך ה' חסיתי אל אבושה לעולם, (ב) וכי לא נתביישו ישראל בעולם הזה שאמר אל אבושה לעולם, אלא אמר דוד דיינו שנתביישנו בעולם הזה, ולא נבוש לעולם הבא, וכן ישעיה אמר ישראל נושע בה' תשועת עולמים לא תבושו ולא תכלמו עד עולמי עד (ישעיה מה יז):

[ב] בצדקתך תצילני ותפלטני. אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה כשתושיעני

הערות ותקונים

תהלים ע' א' וז"ל ובמדרש תלים ראיתי משל למלך שכעס על צאנו כו', ובילקוט שם הביא הגי' אמר רב חסדא משל למה הדבר דומה, ובכל כ"י מובא סתמי, גם בהגהת הרא"פ ובבית המדרש מובא סתמי: (ז) והוציא את הרועה. חסר גם בכ"י ו', והוספתי כמו שהוא בכ"י האחרים ובנדפס, וכן בהגהת הרא"פ ובבית המדרש: (ח) חשוב לי עניותי ואביונתי ואתה חש לגאלני. דורש ב' לשונות מב' כתובים חושה מפסוק ב' וחשוב מפסוק א', ובילקוט שם הביא הגי' א"ר יעקב איש כפר תמרתא אמר דוד לפני הקב"ה כו': (ט) אמר ישעי' מי בכם ירא ה'. כ"ה גם בכ"י ו' מחובר למזמור ע', וכן הביא הרא"פ בגליון, וכן נדפס בבית המדרש בסוף מזמור ע' ובכל כ"י כל המאמר עד סופו מחובר אל מה שלפניו ואין הפסק בנתיים וכמו כן בדפוס ראשון ודפוס וויניציא, ובדפוס ראשון רשם על המזמור שלאחריו המתחיל לשלמה אלהים מזמור ע"א, ובדפוס וויניציא רשמו על המזמור הזה שלאחריו מזמור ע"ב כי חשבו המדפיסים שחסר הדרשה על מזמור ע"א, אולם בדפוס פראג ואח"כ בכל הדפוסים מתחיל בזה מזמור ע"א, ומתחיל כך: לדוד בך ה' חסיתי אל אבושה לעולם אמר ישעי' מי בכם וגו', והדרשה קאי על הכתוב בך ה' חסיתי, וכן בילקוט מתחיל בזה רמז תת"ג ומציין מזמור ע"א, והוא מאמר אחד עם התחלת מזמור ע"א, ולדעתי המלות בכ"י שלפנינו ובכ"י ו' ובהגהת הרא"פ ובבית המדרש (וליתא בכ"י האחרים ובנדפס) „זה המזמור סמוך לדברי של מעלה" הוא הוסיף המעתיק להעיר כי המזמור מתחיל מן אמר ישעי' בסוף מזמור ע': (י) אמר דוד אם כן ההבטחה גם אני אבטח ואל תבישני: בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט אמר דוד אם כן בך ה' חסיתי אל אבושה, והוא המאמר מן מזמור שלאחריו, ואח"כ כתוב שם וכי לא נתביישו ישראל, וכל השאר מיותר ואינו שם:

(א) לדוד מזמור. זה המזמור סמוך לדברי של מעלה. עיין לעיל סוף מזמור ע' בהערה ט': (ב) וכי לא נתביישו ישראל בעולם הזה שאמר אל אבושה לעולם. זה נשמט בבית המדרש שהשמיט המעתיק מן לעולם

לא בצדקה ובמעשים טובים שיש בידנו אתה מושיעני, אלא בין היום ובין מחר בצדקתך גאלנו, שנאמר וירא כי אין איש וישתומם כי אין מפגיע [וגו'] וילבש צדקה כשרין (ישעיה נט טז יז), לכך נאמר בצדקתך תצילני ותפלטני: הטה (אלהי) [אלי] אזנך והושיעני. אם תטה אלי אזנך אז אדע כי תשמע, שנאמר אהבתי כי ישמע ה' את קולי תחנוני (תהלים קטז א), מיד יושיעני, שנאמר דלותי ולי יהושיע (שם שם ו), (ג) וכן חזקיה אמר (אלהים הטה) [הטה ה'] אזנך ושמע (מ"ב יט טז, ישעיה לז יז), ובשביל שהטית [שמעת והושעת, שכן אמרת לו אשר התפללת אלי אל סנחרב מלך אשור שמעתי (מ"ב שם כ), למה בשביל שהטית], לכך נאמר הטה (אלהי) [אלי] אזנך והושיעני:

[ג] (ד) היה לי לצור (ה) מעוז. בגלות. לבא תמיד. כיון שאני בצער בגלות, ואני נכנס בבתי כנסיות להתפלל, תהיה לי תפלתי מגדל עוז, שנאמר מגדל עז שם ה' (משלי יח י), וכתיב כל (הנקרא בשמי) [אשר יקרא בשם ה'] ימלט (יואל ג ה): מכף מעול. זה ישמעאל: וחומץ. זו אדום, שגזירותיו שגזר עלי קשים כחומץ: כי אתה תקותי (וה') [ה' אלהים] מבטחי מנעורי. מימי אברהם יצחק ויעקב: עליך נסמכתי מבטן. בגלות מצרים, כשגזר פרעה כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו (שמות א כב): ממעי אמי אתה גוזי. כמה שנאמר וכן נגוזו ועבר (נחום א יב), שהוצאתני בשלום, והוצאתני מיד מצרים: כמופת הייתי לרבים. כמה נסים עשית לי במצרים ובים ובמדבר, למה (כי אתה) [ואתה] מחסי עוז, לכך ימלא פי תהלתך:

[ד] אל תשליכני לעת זקנה. שזקנתי בגלות: ככלות כחי. שאין בי מעשים טובים, אל תעזבני. וכל המזמור מצער הגלות הזה: אלהים למדתני מנעורי. מימי אבותי אני מלומד בנסים: ועד הנה אגיד נפלאותיך. בכל עת וזמן ורגע: וגם עד זקנה ושיבה. עד סוף הגלות: לדור [לכל] יבוא. לבניי ולבני בניי, כמו שנאמר ביציאת מצרים, ולמען תספר באזני בנך ובן בנך (שמות י ב): תשוב תחייני, זו תחיית המתים: ומתהומות הארץ תשוב תעלני. זו עליית בלועים, שעתידין קרח וכל עדתו לעלות. ויש אומרים תשוב תחייני מן הגלות הדומה למיתה ולתהום, ואחר כך גם אני אודך [וגו']:

מזמור עב

[א] לשלמה אלהים משפטיך למלך תן וצדקתך לבן מלך. (א) זהו שאמר הכתוב אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו (ישעיה ג י), (ב) אמר ר' יהודה הלוי ב"ר שלום מי הוא זה שנקרא צדיק, זה הקב"ה, שנאמר כי צדיק

הערות ותקונים

לעולם עד לעולם, ונמצא נכון בהגהת הרא"פ אשר משם נדפס בבית המדרש: (ג) וכן חזקיה אמר אלהים הטה אזנך ושמע ובשביל שהטית כו'. הוספתי ותקנתי כמו שהוא נכון בכ"י ו', אבל הרא"פ בהגהות שלו ואח"כ נדפס בבית המדרש הלשון משובש, וכן יש לתקן שם, וכן חזקיהו אמר הטה ה' (אלהי) אזנך ושמע פקח [ה'] עיניך וראה, ובשביל שהטית [שמעת והושעת שכן] אמרת לו (שהתפלל על) [אשר התפללת אלי אל] סנחרב מלך אשור שמעתי, (ואמרת לו כה אמר ה' אל מלך אשור וגו') למה בשביל שהטית [אוזן לכך נאמר] הטה אלי אזנך (ושמע מהרה והצילני ובשביל שהטית לכך נאמר) [והושיעני], ואח"כ הוא מאמר אחר ומתחיל היה לי לצור מעוז, וכל מה שהסגרתי מיותר, ואשר הוספתי כן יש להוסיף ולתקן כמו שהוא לפנינו ובכ"י ו': (ד) היה לי לצור מעוז. כל המאמר עד סוף המזמור הוא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ וממנו נדפס בבית המדרש ח"ס דף ע"ז, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט: (ה) מעוז. בקרא כתיב מעון, ולעיל תהלים ל"א ג' נאמר היה לי לצור מעוז:

(א) זה"ש אמרו צדיק. הילקוט השמיט כל זה והתחיל מן אלו הצדיקים שמניחין לבניהם פרי מעשיהם (אות ב'): (ב) א"ר יהודה הלוי ב"ר שלום. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, אבל בכ"י האחרים ובנדפס א"ר יוסי בר שלום, ויש לתקן א"ר יהודה בר שלום, והי' כתוב בר"ת אר"י והשיג המעתיק א"ר יוסי. וראיתי בסדר הדורות דף ק"י ע"ב דפוס ווארשוי הוצאת הרב ר' נפתלי מסכיל לאיתן, והביא שם ר' יוסי בר שלום

אמר

ה' צדקות אהב (תהלים יא ז), (ג) אם יש לנו זכות, ואם יש בידינו מעשים טובים, הוא נותן לנו משלנו, ואם לאו צדקה וחסד הוא עושה לנו משלו, וכי יש צדיק גדול מזה, הוי אמרו צדיק כי טוב: [דבר אחר אמרו צדיק כי טוב]. אמר ר' אייבו בשעה שברא הקב"ה את עולמו אתה מוצא שנאמר בכל מעשה יום ויום וירא אלהים כי טוב, כיון שגמר מלאכתו ועמד, ראה מה כתיב, וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד (בראשית א לא). אמר ר' יוסי ב"ר חנינא בשעה שבקש הקב"ה לשלח משה למצרים, מה אמר משה, ואמרו לי מה שמו (שמות ג יג), אמר הקב"ה למשה אין אתה יודע שמי, בוא ואומר לך, אהיה אשר אהיה [וגו'] אהיה שלחני אליכם (שם שם יד), אתה מוצא שלש פעמים כתיב אהיה, אמר הקב"ה ברחמים בראתי את עולמי, וברחמים אני עתיד לנהגו, (ד) וברחמים אני עתיד לחזור לירושלים, שנאמר שבתי לירושלים ברחמים (זכריה א טז), כיון שהלך משה ואמר להם, אמרו לו מה יש עלינו לומר לצדיקו של עולם שהוא טוב, הוי אמרו צדיק כי טוב, ואף דוד הוא אומר הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו (תהלים קו א):

[ב] (ה) [דבר אחר כי פרי מעלליהם יאכלו]. כי פרי מעלליו יאכלו אינו אומר, אלא מעלליהם, אלו הצדיקים שמניחין לבניהם פרי מעשיהם, (ו) ואף דוד הניח פרי מעשיו, שנאמר ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו (ש"ב ח טו), (ז) ואף שלמה אמר אלהים משפטיך למלך תן וצדקתך לבן מלך, משפטיי אינו אומר, אלא משפטיך, אמר דוד רבונו של עולם תן משפטיך לבן מלך, כשם שאתה דן בלא עדים ובלא התראה, כך יהא שלמה דן בלא עדים ובלא התראה, אמר לו הקב"ה כך הוא עושה, שנאמר וישב שלמה על כסא ה' (דה"א כט כג), (ח) [וכי אפשר לו לבשר ודם לישב על כסא ה'], והכתיב כרסייה שביבין (דנור) [די נור] גלגלוהי נור דלק (דניאל ז ט), ומהו על כסא ה', (ט) שהיה דן כיוצרו בלא עדים ובלא התראה, וזה היה דינן של זונות, שנאמר אז תבאנה (שתי) [שתים] נשים זונות (מ"א ג יו), (י) רב אמר רוחות היו ואידמי לנשי, (יא) ושמואל אמר זונות ממש היו. ר' בנימין בשם ר' יהודה אמר (זונות) (יב) [יבמות] היו ובאו לפניו לדין. ותאמר האשה [האחת] בי אדוני (המלך) (שם שם יז), וזאת אומרת לא כי בנך המת ובני החי (שם שם כב), (יג) אמר ר' סימון צריך הדיין לחזור טענותיהן בפני שניהן, [שנאמר ויאמר המלך זאת אומרת זה בני החי ובנך המת וגו' (שם שם כג)], כיון ששמע המלך כן, מיד ויאמר המלך גזרו

הערות ותקונים

אמר עזים היו נאה והיו מתעטשות מריח הקטורת שוח"ט סי' ע"ב, כל המאמר נשתרבב ממאמר שלפניו, ושם צ"ל ר' יוסי בן שלום שו"ט סי' ע"ב לא יותר, והרב בעל משכיל לאיתן העיר שם בהערה ג' וז"ל נזכר שם בשו"ט על מימרא אחרת. ונעלם ממנו כי כל המאמר שהביא בערך זה נשתרבב מערך שלפניו: (ג) אם יש לנו זכות. המלות „ואם יש בידינו מעשים טובים" ליתא בכ"י האחרים ובנדפס, וכ"ה גם בכ"י ו': (ד) וברחמים אני עתיד לחזור לירושלים שנאמר שבתי לירושלים ברחמים. כ"ה גם בכ"י ו', וחסר בכ"י האחרים ובנדפס: (ה) ד"א כי פרי מעלליהם אלו הצדיקים. מובא בילקוט תהלים רמז תת"ה בשם המדרש: (ו) ואף דוד הניח פרי מעשיו. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס הגי' ואף דוד הניח לשלמה בנו פרי מעשיו, שנאמר ויהי דוד עושה משפט וצדקה בארץ, אולם בקרא כתיב „לכל עמו": (ז) ואף שלמה אמר. ובכ"י האחרים ובנדפס ואף על שלמה אמר: (ח) וכי אפשר לו לבשר ודם לישב על כסא ה'. מדרש חזית פ"א בפסוק ראשון אות י' אמר ר' יצחק וכי אפשר לו לאדם לישב על כסא ה', ועיין שמ"ר פט"ו אות כ"ו: (ט) שהיה דן כיוצרו בלא עדים ובלא התראה. בילקוט תהלים רמז תת"ה הביא הגי' א"ר יוחנן שהי' דן דין כיוצרו: (י) רב אמר רוחות היו ואידמי לנשי. חזית שם, וילקוט מלכים רמז קע"ה בשם שו"ט, ובמדרש קהלת פ"י פסוק אי לך ארץ הגי' ר' מאיר אומר רוחות היו: (יא) ושמואל אמר זונות ממש היו. בחזית ובקהלת רבה הגי' ר' סימון בשם ריב"ל אמר זונות ממש היו, ורבנן אמרין יבמות היו, ובילקוט במלכים שם הביא ושמואל אמר זונות ממש, רבנן אמרין יבמות היו, במקום לפנינו במדרש ר' בנימין בשם ר' יהודה אמר זונות היו. ותקנתי בפנים יבמות היו: (יב) יבמות היו. עיין במ"כ בחזית שם ובפי' מהרז"ו: (יג) א"ר סימון צריך הדיין לחזור טענותיהן בפני שניהם. בירושלמי סנהדרין פ"ג ה"ט (דף כ"א ע"ב) א"ר סימון צריך הדיין לשנות טענותיהן שנאמר ויאמר המלך זאת אומרת זה בני החי ובנך המת וזאת אומרת לא כי בנך המת ובני החי (מ"א ג' כ"ג), ובמדרש דב"ר פ"ה אות ו' א"ר סימאי וצריך הדיין לשנות טענותיהם מפיו צ"ל א"ר סימון, ובקה"ר פ"י פסוק אי לך

ארץ

את הילד החי לשנים (מ"א ג' כה), (יד) התחיל פיו נובע חכמה ואמר צפה הקב"ה שהדין הזה עתיד לבוא לפני, לפיכך ברא לאדם הזה שתי עינים, שתי אזנים, שני נקבי חוטם, שתי ידים ושתי רגלים, התחיל לומר גזרו את הילד הזה החי לשנים, אמר ר' יהודה ב"ר אלעאי אילו הייתי שם (טו) פיקרין הייתי נותן על צוארו, לא די האחד שמת, אלא שצוה לשני שיגזר, כיון שראו (טז) סנקליטין שלו התחילו אומרים אי לך ארץ שמלכך נער (קהלת י טז), ולא עשה, כיון שאמר תנו לה את (הילד) [הילוד] החי והמת לא תמיתוהו (מ"א ג כז), יצתה בת קול ואמרה היא אמו (שם שם), כיון שראו כך אמרו אשריך [ארץ] שמלכך בן (חורין) [חורים] (קהלת י יז), הוי משפטיך למלך תן וצדקתך לבן מלך: (יז) אמר ר' אלעזר בשלשה מקומות הופיע הקב"ה, (יח) בבית דינו של שם בן נח, בבית דינו של שמואל הרמתי, בבית דינו של שלמה. של שם, שנאמר ויכר יהודה ויאמר צדקה ממני (בראשית לח כו), מנא ידע, דילמא כי היכי דאזל איהו לגבה, אזיל נמי אינש אחרינא, אלא יצאה בת קול [ואמרה] (יט) ממני, יצאו כבושין. ושל שמואל, כתוב שם ויאמר עד (ש"א יב ה), ויאמרו מבעי ליה, אלא יצאתה בת קול ואמרה עד אני בדבר. ושל שלמה, שנאמר והמת לא תמיתוהו היא אמו (מ"א ג כז), מנא ידע, דילמא איערומי קא מיערמא, כי היכי דליתביה ניהלה, אלא יצתה בת קול ואמרה היא אמו:

[ג] (כ) דבר אחר משפטיך למלך תן. אלו היסורין, אמר דוד לפני הקב"ה אני מקבל את היסורין, ברם לשלמה וצדקתך לבן מלך: דבר אחר משפטיך למלך תן. זה מלך המשיח, שנאמר ויצא חוטר מגזע ישי [וגו'] ושפט בצדק דלים (ישעיה יא ד). (כא) אמר ר' אליעזר כל מקום שאין דין יש דין, וכל מקום שיש דין אין דין, (כב) כיצד בזמן שבית דין עושין דין מלמטה, אין הדין בשמים, ובזמן שאין דין למטה, יש דין בשמים, והקב"ה יושב עליהם בדין וגובה מהן, ובשעה שהדין בארץ, אומר הקב"ה מה יש לי לעשות הוא אומנותי, שנאמר כי אלהי משפט (אני) [ה'] (שם ל יח), ואומר אם בחקותי תלכו ואת (משפטי) [מצותי] תשמרו (ויקרא כו ג), אם נטלתם אומנותי, אני מבקש אומנות אחרת, שנאמר ונתתי גשמיכם בעתם (שם שם ד), לכך נאמר ידין עמך בצדק ועניך

הערות ותקונים

ארץ מובא לנכון בשם ר' סימון, ומובא בס"ע ח"מ סי' י"ז ס"ז וכן הרא"ש סנהדרין פ"ג סי' ל"ב הביא את הירושלמי: (יד) התחיל פיו נובע חכמה. בילקוט מלכים שם רמז קע"ה הביא בשם שו"ט וגורס אמר רבי שמואל בר נחמני בשם ר' נהוראי התחיל פיו נובע בחכמתו, והרא"פ הביא בגליון נוסחת כ"י שלפניו א"ר שמואל בר רב יצחק, ובמדרש קה"ר שם אותה שעה התחיל אנפילוגים בחכמתו, לדעת הרב החוקר הגדול מהרח"י ד"ר קאהוט אות נו"ן נוספת ועיקר הגי' אפילוגוס והיא מלה יונית ἐπίλογος ופי' חכמה וחשבון (איבערלעגונג): (טו) פיקרין הייתי נותן על צוארו. ובחזית פ"ג פ' מי זאת עולה א"ר פנחס באותה שעה נטל פרקדן וכרכו על צוארו צ"ל פיקרין, ובקה"ר שם אילו הייתי שם פוקרין הייתי כורך על צוארו, ויש לתקן שם א"ר יהודה ב"ר אלעאי, וכן בב"ר פע"ז אות ב' א"ר פנחס באותה שעה נטל אבינו יעקב פוקרין ונתן לו בתוך צוארו. המלה יונית σουκάριον פי' גזת צמר: (טז) סנקליטין. הוראת המלה ביונית σύγκλητος בית דין (סענאט): (יז) א"ר אלעזר בשלשה מקומות. לעיל מזמור י"ז, ועיין ב"ר פפ"ה אות י"ב ושם איתא רבי ירמי' בש"ר שמואל בר רב יצחק בשלשה מקומות הופיע רוח הקודש, ובמדרש קה"ר שם אמר ר' שמואל בר נחמני בג' מקומות נצוחת מדת הדין, ועיין מכות דף כ"ג ע"ב ושם הגי' א"ר אלעזר: (יח) בבית דינו של שם. כתב רש"י במכות שם לא הוה שם חי באותה שעה שהרי מת, אלא בית דין שלאחריו מבניו ותלמידיו, וקרי ליה ב"ד של שם, כמו בית שמאי ובית הלל: (יט) ממני יצאו כבושין. עיין בפירש"י במכות שם: (כ) ד"א משפטיך אלו היסורין עד ד"א חסר בכ"י האחרים ובנדפס, ונמצא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וכן מובא בילקוט רמז תת"ה בשם המדרש, וכן היה לפני רש"י במדרש וז"ל תהלים ע"ב א' ד"א משפטיך למלך תן היסורין יהו כלין בי, והצדקה עשה לבני שיהי' שלום בימיו: (כא) א"ר אליעזר כל מקום שאין דין. מובא בילקוט תהלים שם והתחלת המאמר הוא בב"ר פכ"ו אות ו' ושם הגי' א"ר אלעזר, ובמדרש דב"ר פ"ה אות ה' מובא כמו לפנינו: (כב) כיצד בזמן שב"ד עושין דין מלמטה אין הדין בשמים כו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט הגי' כיצד בזמן שאין עושין דין בארץ עושין הדין בשמים, והקב"ה יושב עליהם בדין ופורע מהן, אבל בזמן שהדין בארץ אין הקב"ה יושב עליהן בדין אמר הקב"ה נטלתם אומנותי

יגה

במשפט, כיון שנעשה הדין (כג) מיד ישאו הרים שלום לעם וגבעות בצדקה, וכי הרים נושאים שלום וגבעות צדקה, אלא בזמן שהפירות מועטין מריבה בעולם, כיצד אדם נכנס לכרמו של חבירו, הוא אומר לו מה אתה עושה בתוך כרמי, ומריבין זה עם זה, ובזמן שהפירות מרובין בעולם, עין טובה בעולם ושלום בעולם, שנאמר (והיה) ביום ההוא נאם ה' [צבאות] תקראו איש לרעהו אל תחת גפן ואל תחת תאנה (זכריה ג י):

[ד] **דבר** אחר ידין עמך בצדק. (כד) אמר ר' יוסי בר חלפתא בכל בוקר ובוקר אדם נידון, שנאמר ותפקדנו לבקרים (איוב ז יח): (כה) ישפוט עניי עם יושיע (עני ואביון) [לבני אביון]. כמה שנאמר ושפט בצדק דלים (ישעיה יא ד): ייראוך עם שמש. בעולם הזה שצריכין לאור החמה: ולפני ירח דור דורים. פנים בפנים כנגד הירח קודם שיסתלק אורו, שנאמר וחפרה הלבנה ובושה החמה (שם כד כג), ואומר לא יהיה לך [עוד] השמש לאור יומם [ולנוגה הירח לא יאיר לך] (שם ס יט): מהו דור דורים. דור שאין אחריו דור: דבר אחר ייראוך עם שמש. זו תפלת השחר שקורין קריאת שמע עם הנץ החמה: ולפני ירח. זו תפלת המנחה שצריכה קודם שיחשיך ויצטרך העולם לאור הירח: רבותינו אמרו ייראוך עם שמש. זו תפלה של בין הערבים:

[ה] **ירד** כמטר על גז. מהו על גז, אם תאמר על גז ממש, מאי אהניא ליה, (כו) אלא כהדא מיטרא על עישבא גזזא: כרביבים זרזיף ארץ. (כז) מהו זרזיף, שמזרז ומייפה הארץ: יפרח בימיו צדיק. הדא הוא דכתיב צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה שתולים בבית ה' בחצרות (בית) אלהינו יפריחו (תהלים צב יג יד): ורוב שלום עד בלי ירח. עד היכן, עד זמן שיתבלה הירח. (כח) כשם שהשמש והירח מאירין בעולם הזה, כך הצדיקים עתידין להאיר לעולם הבא, שנאמר והלכו גוים לאורך ומלכים לנוגה זרחך (ישעיה ס ג): וירד מים עד ים. כל זה השבח למלך המשיח, וכל זה למה, בשביל משפטי צדק, שנאמר כי יציל אביון משוע ועני ואין עוזר לו:

[ו] **יהי** פסת בר בארץ. (כט) ר' חייא בר אסי בשם ר' יוחנן אמר עתידה ארץ ישראל שתהא מוציאה (ל) גלוסקאות (לא) וכלי מילתין, שנאמר יהי פסת בר בארץ: ירעש כלבנון פריו ויציצו מעיר כעשב הארץ. ויציצו

הערות ותקונים

מה יש לי לעשות, הרי היתה אומנות שלי, שנ' כי אלהי משפט ה': (כג) מיד ישאו הרים שלום לעם, ובזמן שהפירות מרובין עין טובה בעולם ושלום בעולם כו'. לזה המאמר כוון רש"י תהלים ע"ב ג' שלום לעם ומהו השלום שההרים נושאין כשהן עושין פירות אין עין הבריות צרה וקורא איש לרעהו אל תחת גפן ואל תחת תאנה: (כד) א"ר יוסי בר חלפתא בכל בוקר ובוקר אדם נידון. בגמרא מכות ט"ז ע"א ר' יוסי אומר אדם נידון בכל יום: (כה) ישפוט עניי עם יושיע לבני אביון. כמה שנאמר ושפט בצדק דלים. מן כמה שנאמר עד סוף המזמור ליתא בכ"י האחרים ובנדפס, והמאמר שם מקוטע וכך איתא שם: ישפוט עניי עם יושיע לבני אביון ייראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים, מהו דור דורים דור שאין בו דור אחריו, ירד כמטר על גז כרביבים זרזיף ארץ יפרח בימיו צדיק הה"ד צדיק כתמר יפרח, שתולים בבית ה', עד היכן עד אין ירח שלים בו, שנ' ורוב שלום עד בלי ירח כשם שהחמה ולבנה מאירין לעולם הזה כך הצדיקים עתידין להאיר לעוה"ב, שנא' והלכו גוים לאורך ומלכים לנוגה זרחך ע"כ, וכל השאר ליתא שם, ונמצא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ בגליון עפ"י כ"י שהי' לפניו: (כו) אלא כהדא מיטרא על עישבא גזזא. ז"ל רש"י תהלים (ע"ב ו') ירד כמטר על גז ירד דברו בתוך עמך ובלבם כמטר היורד על ירק הגזוז שהוא צריך לגשמים לאחר שגוזזו. והרד"ק הביא גז הוא עשב הנקצר וכשירד עליו המטר יצמיח עוד: (כז) מהו זרזיף שמזרז ומיפה הארץ. דורש זרזיף נוטריקון: (כח) כשם שהשמש והירח מאירין. מובא בילקוט תהלים רמז תת"ו ד"ה ורב שלום עד בלי ירח בשם המדרש: (כט) ר' חייא בר אסי בש"ר יוחנן עתידה א"י שתהא מוציאה גלוסקאות וכלי מילתין. כן הביא הרא"פ, אבל בכ"י ו' הגי' ר' חייא בר יוסי. ועיין בגמרא שבת ל' סע"ב יתיב רבן גמליאל וקא דריש עתידה א"י שתוציא גלוסקאות וכלי מילת, שנ' יהי פסת בר בארץ כו', ובגמרא כתובות קי"א ע"ב מובא זה בשם ר' חייא בר יוסף, ועיין בפירש"י בשבת וכתובות שם: (ל) גלוסקאות. פי' בל"י κόλλιξ עוגה ופת עגול קטן: (לא) כלי מילתין.

בגמרא

לשון ציצית: יהי שמו לעולם. שלא יטעום טעם מיתה: לפני שמש ינון שמו. (לב) שבעה דברים היו קודם שנברא העולם, כסא הכבוד, ושם משיח, ותורה, [וישראל, גן עדן וגיהנם, ותשובה, ובית המקדש]: כלו תפלות דוד בן ישי. וכי שאר לא היו תפלות דוד בן ישי, (לג) אלא כל אלו היה דוד מתפלל על שלמה בנו ועל מלך המשיח: (לד) דבר אחר כלו תפלות דוד בן ישי. חמודות, כדכתיב נכספה וגם כלתה נפשי (תהלים פד ג):

הערות ותקונים

בגמרא שם כלי מילת, ומילת פי' ביוני למר נקי, עיין ערוך בערך מל י"ד: (לב) שבעה דברים היו קודם שנברא העולם, עיין פדר"א פ"ג ובבאור הרד"ל ובגמרא פסחים נ"ד ע"א, נדרים ל"ט ע"ב, ועיין לעיל מזמור צ"ג אות ג': (לג) אלא כל אלו היה דוד מתפלל על שלמה בנו. עיין פסחים קי"ז ע"א תניא היה ר' מאיר אומר כל תשבחות האמורות בספר תהלים כולן דוד אמרן שנ' כלו תפלות דוד בן ישי (תהלים ע"ב), אל תקרי כלו אלא כל אלו ע"כ, ולדעתי יותר נכון לגרוס אל תיקרי כָּלוּ אלא כֻּלוֹ: (לד) ד"א כלו חמודות כדכתיב נכספה וגם כלתה נפשי. יותר נכון להביא ראיות כלו עיני לאמרתך (תהלים קי"ט פ"ב), עיני כלו (שם שם קכ"ג):

סליק ספר שני